सुनापति गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

हिलेदेबी, रामेछाप

बागमती प्रदेश, नेपाल

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना

(आ.व. २०८१/८२-२०८५/८६)

अन्तिम प्रतिवेदन

२०८१

परामर्शदाता

भिजन डेभलपमेन्ट सोलुसन प्रा. लि.

अमरनगर, सू.न.पा., भक्तपुर

विषय-सूची

तालिका सूची .... क
चित्र सूची .... क
फोटो सूची .... ख
नक्सा सूची .... ख

परिच्छेद १: परिचय १
१.१ पृष्ठभूमि १
१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य २
१.३ आवधिक योजना तर्जुमाका आधारहरु ३
१.४ आवधिक योजना तयारी प्रकृया ३
१.४.१ योजना अभिमुखीकरण कार्यशाला गोष्ठी ४
१.४.२ वडागत छलफल तथा समस्या पहिचान अन्तरक्रिया ४
१.४.३ दीर्घकालीन सोच कार्यशाला गोष्ठी तथा विषयगत योजना तयारी कार्यशालाको आयोजना ५
१.४.४ स्थलगत सर्भेक्षण तथा योजना प्रमाणीकरण ६
१.४.५ क्षेत्रगत योजना तयारी ७
१.५ योजना तर्जुमाका सीमाहरु ७

परिच्छेद २: गाउँपालिकाको विद्यमान वस्तुगत स्थिति र उपलब्धिको समीक्षा ८
२.१ गाउँपालिकाको परिचय ८
२.१.१ भौगोलिक अवस्था, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना ८
२.१.२ प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदा ९
२.१.३ जनसाङ्ख्यिकीय अवस्था १०
२.२ आर्थिक विकास अवस्था १४
२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा १४
२.२.२ पर्यटन तथा संस्कृति १५
२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति १७
२.२.४ श्रम तथा रोजगारी १८
२.२.५ बैंक, सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र १९
२.३ सामाजिक विकास अवस्था २०
२.३.१ स्वास्थ्य तथा पोषण २०
२.३.२ शैक्षिक विकास २१
२.३.३ खानेपानी तथा सरसफाइ २३
२.३.४ लैङ्गिक समानता र सामाजिक समानीकरण २४
२.३.५ युवा, खेलकुद तथा कला २५
२.४ पूर्वाधार तथा शहरी विकासको अवस्था २६
२.४.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण २६
२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात २८
२.४.३ ढल सञ्जाल तथा नाली ३०
२.४.४ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा ३०

२.४.५ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि *३१*
२.५ वन, वातावरण तथा विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापनको अवस्था ३१
२.५.१ वन तथा जैविक विविधता *३१*
२.५.२ भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन *३२*
२.५.३ वातावरण व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन *३२*
२.५.४ महामारी तथा विपद् व्यवस्थापन *३३*
२.६ सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्था ३३
२.६.१ स्थानीय नीति, ऐन तथा सुशासन *३३*
२.६.२ संगठनात्मक विकास *३५*
२.६.३ स्रोत परिचालन *३९*
२.६.४ योजना व्यवस्थापन *४४*

परिच्छेद ३: सोच तथा विकास अवधारणा ४६
३.१ पृष्ठभूमि ४६
३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौती ४६
३.३ प्रमुख सम्भावना तथा अवसर ४८
३.४ समस्या सम्भावना (SWOT) विश्लेषण ५१
३.५ निर्देशक सिद्धान्त ५३
३.६ सोच, लक्ष्य र उद्देश्य ५३
३.६.१ सोच *५३*
३.६.२ लक्ष्य *५५*
३.६.३ उद्देश्य *५५*
३.७ परिणात्मक लक्ष्य ५६
३.८ रणनीति तथा प्राथमिकता ६१
३.९ लगानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँड ६३
३.९.१ आयको विश्लेषण र प्रक्षेपण *६३*
३.९.२ व्ययको विश्लेषण र प्रक्षेपण *६४*
३.९.३ लगानी र स्रोत व्यवस्था *६५*
३.९.४ सार्वजनिक खर्च र राजस्व परिचालन नीति *७०*

परिच्छेद ४: आर्थिक क्षेत्र ७३
४.१ कृषि तथा पशुपन्छी ७३
४.१.१ पृष्ठभूमि *७३*
४.१.२ समस्या तथा चुनौती *७४*
४.१.३ सम्भावना र अवसर *७५*
४.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना *७६*
४.१.५ अपेक्षित उपलब्धि *८०*
४.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष *८१*
४.२ सिंचाई ८१
४.२.१ पृष्ठभूमि *८१*
४.२.२ समस्या र चुनौती *८२*

४.२.३ सम्भावना र अवसर ८३
४.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ८३
४.२.५ अपेक्षित उपलब्धि ८४
४.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ८५
४.३ पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा ८५
४.३.१ पृष्ठभूमि ८५
४.३.२ समस्या र चुनौती ८६
४.३.३ सम्भावना र अवसर ८६
४.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ८७
४.३.५ अपेक्षित उपलब्धि ८९
४.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ९०
४.४ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति ९०
४.४.१ पृष्ठभूमि ९०
४.४.२ समस्या र चुनौती ९१
४.४.३ सम्भावना र अवसर ९१
४.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ९२
४.४.५ अपेक्षित उपलब्धि ९४
४.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ९४
४.५ श्रम तथा रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा ९५
४.५.१ पृष्ठभूमि ९५
४.५.२ समस्या र चुनौती ९७
४.५.३ सम्भावना र अवसर ९८
४.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ९८
४.५.५ अपेक्षित उपलब्धि १०२
४.५.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १०२

परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र १०३
५.१ स्वास्थ्य तथा पोषण १०३
५.१.१ पृष्ठभूमि १०३
५.१.२ समस्या र चुनौती १०४
५.१.३ सम्भावना र अवसर १०४
५.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १०५
५.१.५ अपेक्षित उपलब्धि १०९
५.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ११०
५.२ शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्द्धन ११०
५.२.१ पृष्ठभूमि ११०
५.२.२ समस्या र चुनौती १११
५.२.३ सम्भावना र अवसर ११२
५.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ११३
५.२.५ अपेक्षित उपलब्धि ११७
५.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ११८

५.३ खानेपानी तथा सरसफाइ ११८
५.३.१ पृष्ठभूमि *११८*
५.३.२ समस्या र चुनौती *११९*
५.३.३ सम्भावना र अवसर *१२०*
५.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना *१२०*
५.३.५ अपेक्षित उपलब्धि *१२२*
५.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष *१२२*
५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग १२३
५.४.१ पृष्ठभूमि *१२३*
५.४.२ समस्या र चुनौतीहरु *१२४*
५.४.३ सम्भावना र अवसर *१२४*
५.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना *१२५*
५.४.५ अपेक्षित उपलब्धि *१२७*
५.४.६ अनुमानित तथा जोखिम पक्ष *१२८*
५.५ युवा तथा खेलकूद १२९
५.५.१ पृष्ठभूमि *१२९*
५.५.२ समस्या र चुनौती *१२९*
५.५.३ सम्भावना र अवसर *१३०*
५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना *१३०*
५.५.५ अपेक्षित उपलब्धि *१३२*
५.५.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष *१३३*

परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र १३४
६.१ बस्ती, आवास भवन तथा सार्वजनिक निर्माण १३४
६.१.१ पृष्ठभूमि *१३४*
६.१.२ समस्या र चुनौती *१३५*
६.१.३ सम्भावना र अवसर *१३५*
६.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना *१३६*
६.१.५ अपेक्षित उपलब्धि *१३८*
६.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष *१३८*
६.२ सडक पूर्वाधार तथा यातायात १३९
६.२.१ पृष्ठभूमि *१३९*
६.२.२ समस्या र चुनौती *१३९*
६.२.३ सम्भावना र अवसर *१४०*
६.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना *१४०*
६.२.५ अपेक्षित उपलब्धि *१४२*
६.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष *१४३*
६.३ जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा १४३
६.३.१ पृष्ठभूमि *१४३*
६.३.२ समस्या र चुनौतीहरु *१४४*
६.३.३ सम्भावना र अवसर *१४४*

६.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १४५
६.३.५ अपेक्षित उपलब्धि १४६
६.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १४६
६.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि १४७
६.४.१ पृष्ठभूमि १४७
६.४.२ समस्या र चुनौती १४७
६ ३.४.*सम्भावना* र अवसर १४८
६.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १४८
६.४.५ अपेक्षित उपलब्धि १४९
६.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १५०

परिच्छेद ७: वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन १५१
७.१ वन तथा जैविक विविधता १५१
७.१.१ पृष्ठभूमि १५१
७.१.२ समस्या र चुनौती १५२
७.१.३ सम्भावना र अवसर १५२
७.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १५३
७.१.५ अपेक्षित उपलब्धि १५५
७.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १५६
७.२ भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन १५६
७.२.१ पृष्ठभूमि १५६
७.२.२ समस्या र चुनौती १५७
७.२.३ सम्भावना र अवसर १५७
७.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १५८
७.२.५ अपेक्षित उपलब्धि १६०
७.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १६०
७.३ वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन १६०
७.३.१ पृष्ठभूमि १६०
७.३.२ समस्या र चुनौती १६१
७.३.३ सम्भावना र अवसर १६२
७.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १६२
७.४ विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशिलता १६४
७.४.१ पृष्ठभूमि १६४
७.४.२ समस्या र चुनौती १६६
७.४.३ सम्भावना र अवसर १६६
७.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १६६
७.४.५ अपेक्षित उपलब्धि १६९
७.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष १७०

परिच्छेद ८: संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र १७१
८.१ संस्थागत विकास तथा सुशासन १७१

८.१.१ पृष्ठभूमि *१७१*
८.१.२ समस्या र चुनौती *१७२*
८.१.३ सम्भावना र अवसर *१७३*
८.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना *१७३*
८.१.५ अपेक्षित उपलब्धि *१७७*
८.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष *१७८*

परिच्छेद ९: योजना कार्यान्वयन व्यवस्था १७९
९.१ पृष्ठभूमि १७९
९.२ संस्थागत व्यवस्था तथा मानव संसाधन योजना १७९
९.३ विषय क्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट १८०
९.४ श्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण १८२
९.५ श्रोत परिचालन रणनीति १८३
९.६ आवधिक योजना कार्यान्वयन १८४
९.६.१ कार्यान्वयन योजना *१८४*
९.६.२ योजना कार्यान्वयन विधि *१८५*
९.७ अनुगमन तथा मुल्याङ्कन योजना १८६
९.७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता *१८७*
९.७.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी *१८८*
९.७.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रकृया *१८८*

परिच्छेद १०: नतिजा खाका १९०
१०.१ पृष्ठभूमि १९०
१०.२ नतिजा खाका १९०

अनुसूचीहरु

अनुसूची १: माईन्यूट (मस्यौदा प्रतिवेदन प्रसतुतिकरण, दीर्घकालीन सोच निर्धारण, विषयगत समिति छलफल, वडा भेलाहरु तथा पूर्व कार्यशाला गोष्ठी)
अनुसूची २: फोटो (मस्यौदा प्रतिवेदन प्रसतुतिकरण, दीर्घकालीन सोच निर्धारण, विषयगत समिति छलफल, वडा भेलाहरु तथा पूर्व कार्यशाला गोष्ठी)
अनुसूची ३: क्षेत्रगत विकास योजना, नतिजामूलक लक्ष्य तथा बजेट बाँडफाँड
अनुसूची ४: गाउँपालिका स्तरीय रणनैतिक आयोजना (प्रोजेक्ट बैंक)
अनुसूची ५: वडागत योजना बैंक (वडा भेलाबाट प्राप्त योजनाहरु)
अनुसूची ६: नक्सा

तालिका सूची

तालिका १ : वडागत जनसङ्ख्या, क्षेत्रफल तथा जनघनत्व ८
तालिका २ : जनसाङ्ख्यिकीय विवरण १०
तालिका ३ : सुनापति गाउँपालिकाको वडागत जनसङ्ख्या वितरण १०
तालिका ४ : सुनापति गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या वृद्धिदर ११
तालिका ५ : उमेर समुह अनुसार जनसङ्ख्याको बनावट ११
तालिका ६ : जातजातिको आधारमा जनसङ्ख्या वितरण १३
तालिका ७ : मातृभाषाको आधारमा जनसङ्ख्या वितरण १३
तालिका ८ : सुनापति गाउँपालिकामा अपाङ्गताको अवस्था १४
तालिका ९ : सुनापति गाउँपालिकाका शिक्षण संस्थाहरु २१
तालिका १० : घरधुरी अनुसार खानेपानी स्रोतको अवस्था २३
तालिका ११ : घरधुरी अनुसार शौचालय प्रयोगको स्थिति २४
तालिका १२ : सुनापति गाउँपालिकाको भू-उपयोग अवस्था २७
तालिका १३ : घरधुरी अनुसार खाना पकाउने ईन्धनको स्रोत ३०
तालिका १४ : बत्ती बाल्नको लागि प्रयोग हुने ईन्धनको स्रोत ३१
तालिका १५ : गाउँपालिकामा हाल कार्यरत जनशक्तिको विवरण ३६
तालिका १६ : सुनापति गाउँपालिका कार्यालयमा रहेका भौतिक सम्पत्ति विवरण ३९
तालिका १७ : सुनापति गाउँपालिकाको अन्तिम ३ आर्थिक वर्षको आयको अवस्था (हजारमा) ४०
तालिका १८ : सुनापति गाउँपालिकाको अन्तिम ३ आर्थिक वर्षको व्ययको अवस्था (हजारमा) ४१
तालिका १९ : स्थानीय तहको योजना प्राथमिकीकरणका आधार र अङ्कभार ४४
तालिका २० : सुनापति गाउँपालिकाको SWOT विश्लेषण ५२
तालिका २१ : दीर्घकालीन सोचले समेटेका क्षेत्रहरु ५५
तालिका २२ : परिणात्मक लक्ष्यहरु ५९
तालिका २३ : सुनापति गाउँपालिकाको अन्तिम ३ आर्थिक वर्षको आयको अवस्था (हजारमा) ६४
तालिका २४ : सुनापति गाउँपालिकाको आगामी ५ वर्षको आयको अनुमानित प्रक्षेपण (हजारमा) ६४
तालिका २५ : सुनापति गाउँपालिकाको आगामी ५ वर्षको व्ययको अनुमानित प्रक्षेपण (हजारमा) ६५
तालिका २६ : गाउँपालिकामा विद्यमान प्राविधिक जनशक्ति तथा थप गरिनुपर्ने जनशक्ति १८०
तालिका २७ : विषय क्षेत्र अनुसार आवश्यक बजेट सारांश १८१
तालिका २८ : क्षेत्रगत विकास योजनाको लागि अनुमानित लागत रकम (लागत रु हजारमा) १८२
तालिका २९ : गाउँपालिका स्तरीय रणनैतिक आयोजनाहरुको लागत अनुमान १८३
तालिका ३० : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया १८९

चित्र सूची

चित्र १ : सुनापति गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या पिरामिड १२
चित्र २ : सुनापति गाउँपालिकाको संगठनात्मक संरचना ३८

फोटो सूची

फोटो १ : सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठी ४
फोटो २ : आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको वडा स्तरीय छलफल तथा योजना सङ्कलन कार्य ५
फोटो ३ : आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको विषयगत समिति छलफल कार्य ६
फोटो ४ : आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको दीर्घकालीन सोच निर्धारण कार्य ६
फोटो ५ : सुनापति गाउँपालिकाका धार्मिक पर्यटकीय क्षेत्रहरु १६
फोटो ६ : सुनापति गाउँपालिकामा गलैचा तथा थाङ्का व्यवसाय १७
फोटो ७ : गाउँपालिकामा वित्तीय सेवा पुर्‍याइरहेका बैंक (हिलेदेबी) तथा महिला सहकारी (गुन्सी) २०
फोटो ८ : सुनापति गाउँपालिकाका स्वास्थ्य संस्थाहरु २०
फोटो ९ : सुनापति गाउँपालिकाका शिक्षण संस्थाहरु २२
फोटो १० : खानेपानी वितरण ट्याङ्की २३
फोटो ११ : गाउँपालिकाको बस्ती, आवास, भवनको अवस्था २६
फोटो १२ : गाउँपालिकाको शाखा सडकहरुको अवस्था २९

नक्सा सूची

नक्सा १ : सुनापति गाउँपालिकाको अवस्थिति नक्सा ९
नक्सा २ : सुनापति गाउँपालिकाको विद्यमान भू-उपयोग नक्सा २७
नक्सा ३ : सुनापति गाउँपालिकाको वर्तमान सडक सञ्जाल नक्सा २९

परिच्छेद १: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

कुनै पनि क्षेत्रको व्यवस्थित विकासको लागि आवधिक योजनाहरु महत्वपूर्ण साधन हुन् । नेपालको संविधानले स्थानीय तहलाई प्राप्त संरचना अनुरूप एक बलियो स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित गरेको छ । संविधानमा नै स्थानीय तहको एकल र साझा अधिकारहरू परिभाषित छन् । जनसहभागिता, उत्तरदायित्व र पारदर्शिता सुनिश्चित गरी सुलभ र गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्न, लोकतन्त्रका लाभहरूको समानुपातिक र न्यायोचित वितरण गरी कानुनी राज्य र दिगो विकासको अवधारणा अनुरूप समाजवाद उन्मुख प्राप्त लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीलाई स्थानीय तहदेखि नै सुदृढ गर्ने उद्देश्य स्थानीय सरकार ऐन, २०७४ ले राखेको छ । उक्त ऐनको दफा ११ र १२ मा क्रमश: कार्यपालिका र वडा समितिको काम कर्तव्य र अधिकार तोकिएका छन् भने दफा २४ को उपदफा (१) मा स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रका विषयमा स्थानीय स्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना बनाई लागू गर्ने स्पष्ट उल्लेख छ । त्यसैगरी, ऐनको परिच्छेद ९ मा नगरपालिका/गाउँपालिकाको वित्तीय अधिकार क्षेत्र समेत तोकिएको छ । संविधान र कानुन बमोजिम प्राप्त र प्रदेश सरकारले आवधिक योजना र दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्ने मार्गचित्र समेत तर्जुमा गरिसकेका छन् । संविधानमा व्यवस्था भए अनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयमा आधारित विकास प्रकृयालाई स्थानीय तहमा संस्थागत गर्न, उपलब्ध सीमित स्रोतहरूको न्यायोचित वितरण गरी स्थानीय जनताको विकासको चाहनालाई पूरा गर्नको लागि स्पष्ट मार्गचित्र आवश्यक भएकोले सुनापति गाउँपालिकाले आवधिक योजना (आ.व. २०८१/८२-८५/८६) तर्जुमा गर्ने प्रकृयालाई अगाडि बढाएको छ ।

गाउँपालिकामा उपलब्ध स्रोत तथा साधन र विकासको स्थितिलाई ध्यान दिई आगामी वर्षहरुमा विकास कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नको लागि योजनाबद्व विकासको आवश्यकता हुन्छ । त्यसकारण आवधिक योजनाले गाउँपालिकामा उपलब्ध स्रोत साधनको पहिचान गर्दै भविष्यमा यस गाउँपालिकालाई कस्तो किसिमको गाउँपालिकाको रुपमा विकास गर्ने हो भन्ने कुराको समेत निक्यौंल गर्न मद्दत गर्दछ ।

नेपालको संविधान र कानुनमा व्यवस्था भए बमोजिम स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको विषय र क्षेत्रलाई समेट्ने गरी आर्थिक, सामाजिक विकासको लागि आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । खास गरी स्थानीय तहका आर्थिक सामाजिक नीति, स्थानीय स्तरका आयोजना लगायतका विषय समेटेर स्थानीय सरकारले स्थानीय तहको आवधिक योजना तर्जुमा गर्छन् । यस्तो योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारले राष्ट्रिय योजना र आ-आफ्नो प्रदेश सरकारको आवधिक योजनासँग तादात्म्यता कायम गर्नुपर्दछ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको आवधिक योजनाहरुबीच अन्तर सम्बन्ध रहेको हुन्छ ।

यो आवधिक योजनाले सुनापति गाउँपालिकाको समृद्धि र विकासको दीर्घकालीन सोच, उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति र प्राथमिकताको मार्गचित्र प्रस्तुत गर्दछ । यो आवधिक योजना पाँच वर्षका लागि निर्माण गरिएको भए पनि दीर्घकालीन सोच निर्धारण गर्दा "समृद्ध नेपाल: सुखी नेपाली" सोचसँग तादात्म्यता कायम हुने गरी गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच तयार गरिएको छ । योजनाको समष्टिगत सोचको

परिकल्पना पाँच वर्षभन्दा बढी अवधिको परिकल्पनाको आधारमा लक्ष्य र उद्देश्य तय गरिएको छ। यस आवधिक योजनामा उल्लेखित समष्टिगत र क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य र उद्देश्य स्थलगत कार्यशाला गोष्ठीहरुमा गरिएको सामुहिक छलफलहरुको निचोड रहेको छ । रणनीतिको तर्जुमा ५ वर्ष भन्दा बढीको समयावधिलाई ध्यानमा राखेर गरिएको भए पनि कार्यान्वन गर्ने नीतिहरु भने ५ वर्षको अवधिका लागि मात्र हुने छ।

संविधान बमोजिम कार्यपालिकाले सुनापति गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच र योजना तर्जुमा गरी प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्दछ। यस परिप्रेक्ष्यमा, सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा गर्नको लागि गाउँ कार्यपालिका र भिजन डेभलपमेन्ट सोलुसन प्रा.लि. बीच भएको सम्झौता बमोजिम यस प्रतिवेदन तयार गरी बुझाइएको छ।

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य

स्थानीय तहको आवधिक योजनाले निश्चित अवधिका लागि गाउँपालिकालाई आफुले चाहेको गन्तव्यतर्फ विकासको गतिलाई डोऱ्याउने काम गर्दछ। गाउँपालिकाको नेतृत्वमा योजनावद्ध विकासका लागि सरकारी, गैरसरकारी, सहकारी, समुदायमा आधारित संस्था तथा निजी क्षेत्रलाई एक स्थानमा ल्याई एकीकृत तथा समष्टिगत विकास प्रक्रियालाई मार्गदर्शन गर्नु नै आवधिक विकास योजना तर्जुमाको मुख्य उद्देश्य हो । सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तयारीको मुख्य उद्देश्य नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट जारी निर्देशिका, मापदण्ड र ढाँचाको अनुसार नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको दीर्घकालीन सोच, नीति तथा योजना र दीगो विकासका लक्ष्यसँग तादात्म्यता कायम हुने गरी आवधिक योजना निर्माण गर्ने जसका निर्दिष्ट उद्देश्य निम्नानुसार रहेका छन्।

क) गाउँपालिका स्थित विभिन्न स्रोत साधनको उपलब्धता र वर्तमान स्थिति, समस्याहरु एवम् विषयगत क्षेत्रगत विकासका सम्भावनाहरुको बारेमा विश्लेषण गर्ने।

ख) गाउँपालिकाका विद्यमान पूर्वाधारहरुको अधिकतम उपयोग गर्दै योजनावद्ध तवरले आर्थिक सामाजिक पूर्वाधारको दीगो विकास योजना तर्जुमा गर्ने।

ग) पछौटे, विपन्न र सामाजिक हिसाबले वञ्चितमा परेका क्षेत्र, वर्ग र लिङ्गका स्थानीय जनताको शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद एवम् मनोरञ्जनको आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्ने योजना तर्जुमा गर्ने।

घ) गाउँपालिका क्षेत्रभित्र उद्योग, व्यापार, कृषि, पशुपालन, पर्यटन, उर्जा र रोजगारी प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरु मार्फत आर्थिक गतिविधिमा बिस्तार गर्ने आर्थिक विकास योजना तर्जुमा गर्ने।

ङ) आवधिक योजनाका विभिन्न कार्यक्रमहरुको सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत परिचालन र त्यसको क्षेत्रगत लगानी योजना तयार गर्ने।

च) गाउँपालिकाको सांगठनिक स्वरुप, संस्थागत व्यवस्थापन, जनशक्ति व्यवस्थापन र असल शासनका कार्यक्रमहरु समेटिएको संस्थागत योजना तयार गर्ने।

छ) गाउँपालिका क्षेत्रको पर्यावरणीय सन्तुलन, वातावरण संरक्षण र व्यवस्थापन तथा सम्भावित विपद् व्यवस्थापनको योजना तर्जुमा गर्ने।

ज) गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच, स्थानीय आवश्यकता, प्राथमिकता र विकासका सम्भावनाका आधारमा गाउँपालिकाको एकीकृत विकासको लागि आवधिक योजना तयार गर्ने ।

झ) बहु क्षेत्रीय लगानी योजना तयार गर्ने ।

ञ) आवधिक योजना कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनको कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।

१.३ आवधिक योजना तर्जुमाका आधारहरु

नेपालको संविधान, विद्यमान ऐन, नियमहरू, विद्यमान राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति, प्राप्त सोह्रौं योजनाको लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू, दिगो विकासका लक्ष्य, राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्ग निर्देशन, सुनापति गाउँपालिकाका प्रमुख समस्या र सम्भावना, गाउँपालिकामा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनैतिक दलका घोषणा पत्रहरू, जोखिममा रहेका परिवारको अध्ययन प्रतिवेदनलाई यस आवधिक योजना तर्जुमाको लागि महत्वपूर्ण आधारका रुपमा लिइने छ । तसर्थ यस आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा संविधानमा रहेका विभिन्न प्रावधान एवम् देशको आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय तथा राजनीतिक पक्षसँग सम्बन्धित विभिन्न ऐन, नियम र नीतिको कार्यान्वयन तथा उद्देश्य हासिल गर्ने पक्षलाई ध्यान दिदै निम्न लिखित आधारहरु लिईएको छ :

क) स्थानीय तहको संवैधानिक हैसियत (अनुसूचि ८ मा उल्लेखित अधिकारलाई प्रयोग गर्ने) ।

ख) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ६, दफा २४ को व्यवस्था अनुसार स्थानीय तहलाई निक्षेपित अधिकारहरुको कार्यान्वयन ।

ग) सुनापति गाउँ कार्यपालिकाको निर्णय अनुसार कार्यनिर्देशन ।

घ) स्थलगत सर्वेक्षण, अन्तरक्रिया र विभिन्न विषयगत समितिहरुसँग व्यापक छलफल ।

ङ) राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार पारेको स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन ।

च) विद्यमान राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति ।

छ) राष्ट्रिय/प्रादेशिक/स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच ।

ज) राष्ट्रिय/प्रादेशिक आवधिक योजना ।

झ) दिगो विकास लक्ष्य ।

ञ) राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्गनिर्देशन ।

ट) गाउँपालिकाको प्रमुख समस्या र सम्भावना ।

ठ) स्थानीय राजनैतिक दल तथा सरोकारवालाहरुको विकास दृष्टिकोण ।

१.४ आवधिक योजना तयारी प्रकृया

सुनापति गाउँपालिकाको विस्तृत स्वरुपको आवधिक विकास योजना देहायको विधि तथा प्रक्रिया अनुसार तर्जुमा गरिएको छ ।

१.४.१ योजना अभिमुखीकरण कार्यशाला गोष्ठी

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको मिति २०८१ साल वैशाख २१ गते शुक्रबार आवधिक योजना तर्जुमा सम्बन्धी पूर्व योजना तर्जुमा कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न गरी परामर्शदाताको तर्फबाट आवधिक योजनाको उद्देश्य, प्रकृया, यसको सम्भावित नतिजाको बारेमा प्रकाश पारिने कार्य सम्पन्न गरियो । सरोकारवालाहरुसँग सुझाव सङ्कलन गरी आगामी कार्ययोजना बारे समेत छलफल गरिएको थियो ।

फोटो १ : सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठी

१.४.२ वडागत छलफल तथा समस्या पहिचान अन्तरक्रिया

सुनापति गाउँपालिकाको वडागत सम्याहरु पहिचान गर्नको लागि दुई वटा समूह बनाई परामर्श तथा प्राविधिक टोलीको सहयोगमा २०८१ साल वैशाख २७ गते बाट २९ गते सम्म वडागत छलफल सञ्चालन गरिएको छ । वडागत छलफल तथा अन्तर्क्रियामा निर्वाचित वडा पदाधिकारीहरु, पूर्व निर्वाचित पदाधिकारीहरु, वडा स्थित राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरु, शिक्षक तथा बुद्धिजीवीहरु, संघ संस्था, दलित, महिला, जनजाति तथा अन्य जातिहरु, टोल विकास संस्थाका प्रतिनिधिहरुको उपस्थिति तथा परामर्शदाताका प्राविधिकहरुको संयुक्त छलफलमा वडाका प्रमुख समस्याहरु, विकासको सम्भावनाहरु, क्षेत्रगत चुनौतीहरु, अपेक्षित आयोजनाहरुको बारेमा आवधिक योजना तयारीको लागि तयार गरिएको चेकलिस्टमा आधारित रहि छलफल गरिएको थियो । यसैगरी वडाको वार्षिक योजना तथा कार्यक्रम, वडाको समष्टिगत विकास अवधारणा र प्रगति बारेमा समेत सूचना सङ्कलन गरिएको थियो । यस

किसिमका सूचनाहरु वडाको समस्या सम्भावना पहिल्याई वडागत योजना तयारीको लागि उपयोग गर्नुका साथै वडागत समस्या पहिचान गर्ने, वडा स्तरका कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्ने, समस्या न्यूनीकरणको लागि सुझावहरु सङ्कलन गर्ने, अन्य आवश्यक सूचनाहरु सङ्कलन गर्ने तथा ती सूचनाहरु विश्लेषणको आधारमा आगामी पाँच वर्षको योजनामा समावेश गरिएको छ ।

फोटो २ : आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको वडा स्तरीय छलफल तथा योजना सङ्कलन कार्य

१.४.३ दीर्घकालीन सोच कार्यशाला गोष्ठी तथा विषयगत योजना तयारी कार्यशालाको आयोजना

विषय विज्ञहरुसँगको परामर्श तथा प्राविधिक टोलीको सहयोगमा दीर्घकालीन सोच कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गरिने छ । गाउँपालिकाको नेतृत्व तथा विषयगत समितिहरुका संयोजक, सरोकारवालाको सहभागिता र विषय विज्ञहरुको सहजीकरणमा सम्पन्न योजना तर्जुमा गोष्ठीमा दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, तथा रणनीति, सम्भावना तथा समस्या विश्लेषण, विषय क्षेत्रगत रणनीतिक उद्देश्य एवम् भौतिक

एवम् वार्षिक कार्यान्वयन तालिका निर्धारण गर्ने कार्य सम्पन्न गरिने छ । साथै सबै विषय क्षेत्रगत विकास अवधारणा, प्रमुख कार्यक्रम तथा आयोजना, भौतिक लक्ष्य र आवश्यक श्रोतमा सहमति गरिएको छ । गाउँपालिकाको समष्टिगत आर्थिक तथा सामाजिक विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्न गाउँपालिका तथा स्थानीय तहका सरोकारवालाहरुको स्रोत तथा क्षमता आधार मानी सुनापति गाउँपालिकाको ५ वर्ष अवधिको योजना तयार गरिएको छ । योजनालाई वार्षिक योजना (वार्षिक नीति, कार्यक्रम तथा बजेट) मार्फत कार्यान्वयन गर्ने र नियमित अनुगमन तथा आवधिक समीक्षा तथा मूल्याङ्कन गरी नतिजाको मापन तथा सिकाईको प्रारुप समेत तयार गरिएको छ ।

फोटो ३ : आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको विषयगत समिति छलफल कार्य

फोटो ४ : आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको दीर्घकालीन सोच निर्धारण कार्य

१.४.४ स्थलगत सर्भेक्षण तथा योजना प्रमाणीकरण

परामर्शदाता टोलीले गाउँपालिकाको प्रत्येक वडा र टोल भ्रमण गरी स्थलगत सर्वेक्षण तथा अवलोकनको माध्यमबाट तथ्याङ्क तथा जानकारी सङ्कलन गर्ने छ । सबै वडाहरुमा वडा भेला गरी सङ्कलित तथ्याङ्कहरु सम्बन्धित वडा अध्यक्ष तथा सरोकारवालाहरुसँगको छलफलबाट पुनः अध्यावधिक गरिएको छ । नापी विभाग र फिनिडाबाट तयार गरिएको स्थलरुप नक्सालाई आधार नक्साको रुपमा लिई स्क्यान गरी हालसम्मको स्थलगत सर्वेक्षण तथा अवलोकन पश्चात स्रोत नक्साहरु तयार गरिएको छ । वडा भेला मार्फत वडागत आवश्यकता तथा समस्याको पहिचान गरी प्रत्येक वडामा प्राथमिकीकरण गरिने छ । यही प्राथमिकता क्रमका आधारमा वडागत योजना तर्जुमा गरिएको छ भने रणनैतिक योजनाको लागि विषयगत समिति, विज्ञ तथा निर्देशक समितिमा विस्तृत छलफल गरिएको छ ।

१.४.५ क्षेत्रगत योजना तयारी

आवधिक योजना तयारीका क्रममा विभिन्न चरणहरुबाट प्राप्त विवरण, सुझाव एवम् निष्कर्षका आधारमा आवधिक योजना दस्तावेजको प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । यस आवधिक योजनामा क्षेत्रगत योजनाहरु जस्तैः आर्थिक क्षेत्र, सामाजिक क्षेत्र, पूर्वाधार क्षेत्र, वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन क्षेत्र, संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र रहेका छन् । त्यसैगरी आवधिक योजना कार्यान्वयनको लागि कार्यान्वयन व्यवस्था समेत तयार गरिएको छ । क्षेत्रगत विकास योजना तयार गर्दा सम्बन्धित सरोकारवाला समितिहरुबाट व्यापक छलफल गराई योजनाको प्रारुप तयार गरिएको छ । यसका साथै योजना टोलीमा संलग्न विषय विज्ञ तथा योजनाविद्हरुसँगको सुझाव लिई प्राविधिक सहयोग टोलीद्धारा आवधिक योजना दस्तावेज परिमार्जन गरिनुका साथै स्थानीय तहका अधिकार क्षेत्रका प्राय सबै विषय एवम् प्राविधिक पक्षहरुलाई तर्कपूर्ण एवम् वस्तुनिष्ठ ढङ्गबाट प्रस्तुत गरी सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको दस्तावेज तयार गरिएको छ ।

१.५ योजना तर्जुमाका सीमाहरु

क) योजना तर्जुमाका क्रममा उपयुक्त कतिपय तथ्याङ्कहरू सर्वेक्षणबाट प्राप्त हुन नसकेकोले गोष्ठीबाट प्राप्त सूचना र प्रमाणीकरण भए बमोजिमका तथ्याङ्कहरूलाई नै आधार मानी प्रयोग गरिएको छ ।

ख) कतिपय अवस्थामा विगत वर्षका तथ्याङ्कहरुलाई प्रवृत्तिका रुपमा विश्लेषण गरी सो को आधारमा आ.व. २०८०/८१ लाई नै आधार वर्षको रुपमा तय गरिएको छ ।

ग) सुनापति गाउँपालिकाको प्रोफाइलमा राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ को तथ्याङ्क प्रयोग गरिएको हुनाले जनगणना, २०७८ लाई आधार मानिएको छ भने गाउँपालिकाबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरुलाई आधिकारिक मानी विश्लेषण गरिएको छ । यद्यपि केही तथ्याङ्कहरु अन्य स्रोतहरुबाट पनि प्रयोग गरिएको छ ।

घ) वडा भेलामा सहभागीहरुको विचार प्रतिनिधिमुलक रुपमा आवधिक योजनामा समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद २: गाउँपालिकाको विद्यमान वस्तुगत स्थिति र उपलब्धिको समीक्षा

२.१ गाउँपालिकाको परिचय

बागमती प्रदेश अन्तर्गत रामेछाप जिल्लामा २ वटा नगरपालिका र ६ वटा गाउँपालिकाहरु गरी ८ वटा स्थानीय तह रहेको छ जस मध्ये सुनापति गाउँपालिका एक हो । यस सुनापति गाउँपालिका वि.सं. २०७३ फाल्गुण २७ गते देखि अस्तित्वमा आएको हो । साविक ५ वटा गा.वि.स.हरु (गुन्सी, दिमीपोखरी, हिलेदेबी, बेथान र खनियापानी) मिलेर हाल ५ वटा वडामा रुपान्तरित भई बनेको सुनापति गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय वडा नं. ३ हिलेदेबीमा रहेको छ । यस गाउँपालिकाको पूर्वतर्फ खाँडादेबी गाउँपालिका र दोरम्बा शैलुङ गाउँपालिका, पश्चिममा तेमाल गाउँपालिका र चौरी देउराली गाउँपालिका, उत्तरमा दोरम्बा शैलुङ गाउँपालिका तथा दक्षिणमा खाँडादेबी गाउँपालिका रहेको छ । सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका अनुसार यस पालिकाको कुल क्षेत्रफल ८५.०९ वर्ग किलोमिटर रहेको छ ।

२.१.१ भौगोलिक अवस्था, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना

तालिका १ : वडागत जनसङ्ख्या, क्षेत्रफल तथा जनघनत्व

नयाँ वडा	समावेश गाविस/नपा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	जनघनत्व (व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मि.)
१	गुन्सी गाविस (१-७)	२,६७७	१८.२६	१४.९५	१७९.०६
२	दिमीपोखरी गाविस (१-९)	२,३६९	१६.१६	१६.४९	१४३.६६
३	हिलेदेबी गाविस (१-९)	२,४९९	१७.०५	१४.६४	१७०.७
४	बेथान गाविस (१-९)	३,८२६	२६.१	१८.०४	२१२.०८
५	खनियापानी गाविस (१-९)	३,२८७	२२.४२	२०.९७	१५६.७५
जम्मा		**१४,६५८**	**१००.००**	**८५.०९**	**१७२.२६**

श्रोत: सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

सुनापति गाउँपालिका हिउँ पर्ने उच्च पहाडी क्षेत्र देखि सुनकोशी नदिसम्म फैलिएको छ । समुन्द्री सतहदेखि करीव ६०० देखि २,३०० मिटर सम्मको उचाइमा अवस्थित यो पालिका विश्व मानचित्रमा २७° २८' १२" उत्तरी अक्षांश र ८५° ५४' ०" पूर्वी देशान्तरमा पर्दछ । मौसम विभागको तथ्याङ्क अनुसार यहाँको वार्षिक औषत तापक्रम १७.४ डिग्री सेल्सियस र औसत वर्षा १,३१५ मि.मि. रहेको छ । यस क्षेत्र कृषि, पर्यटन, जलस्रोतका लागि प्रशस्त सम्भावना भएको गाउँपालिका हो । एक अलग पहिचान रहेको तथा ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक पर्यटकीय गन्तव्य सुनापति डाँडाको नामबाट गाउँपालिकाको नामाकरण सुनापति रहन गएको हो । सुनापति गाउँपालिकाको क्षेत्रफल बागमती प्रदेशको कुल क्षेत्रफल (२०,३०० वर्ग कि.मि.) को ०.४२ प्रतिशत हुन आउँछ र नेपालको कुल क्षेत्रफल १,४७,१८१ वर्ग कि.मि. को ०.०६ प्रतिशत हुन आउँछ ।

सुनापति गाउँपालिकाबाट मुख्य तीन ओटा नाकाहरु रहका छन् । गाउँपालिकाबाट काठमाडौसँग जोड्ने मुख्य नाका सुनापति र खाँडादेवी गाउँपालिकाको संगमस्थल लुभु रहेको छ । लुभुबाट बिपी राजमार्ग हुँदै राजधानी काठमाडौंका साथै सिन्धुली र तराईसम्म सहजै आवतजावत गर्न सक्दछन् । त्यस्तै गरी सुनापति

गाउँपालिकाबाट पूर्वतर्फ खाँडादेवीको गाल्वा हुँदै रामेछाप जिल्ला सदरमुकाम मन्थलीसम्म पुग्न सकिन्छ । साथै गाउँपालिकाबाट उत्तर-पूर्वमा रहेको चौरी देउराली गाउँपालिका हुँदै काभ्रे र छिमेकका अन्य जिल्लाहरु पुग्न सकिन्छ ।

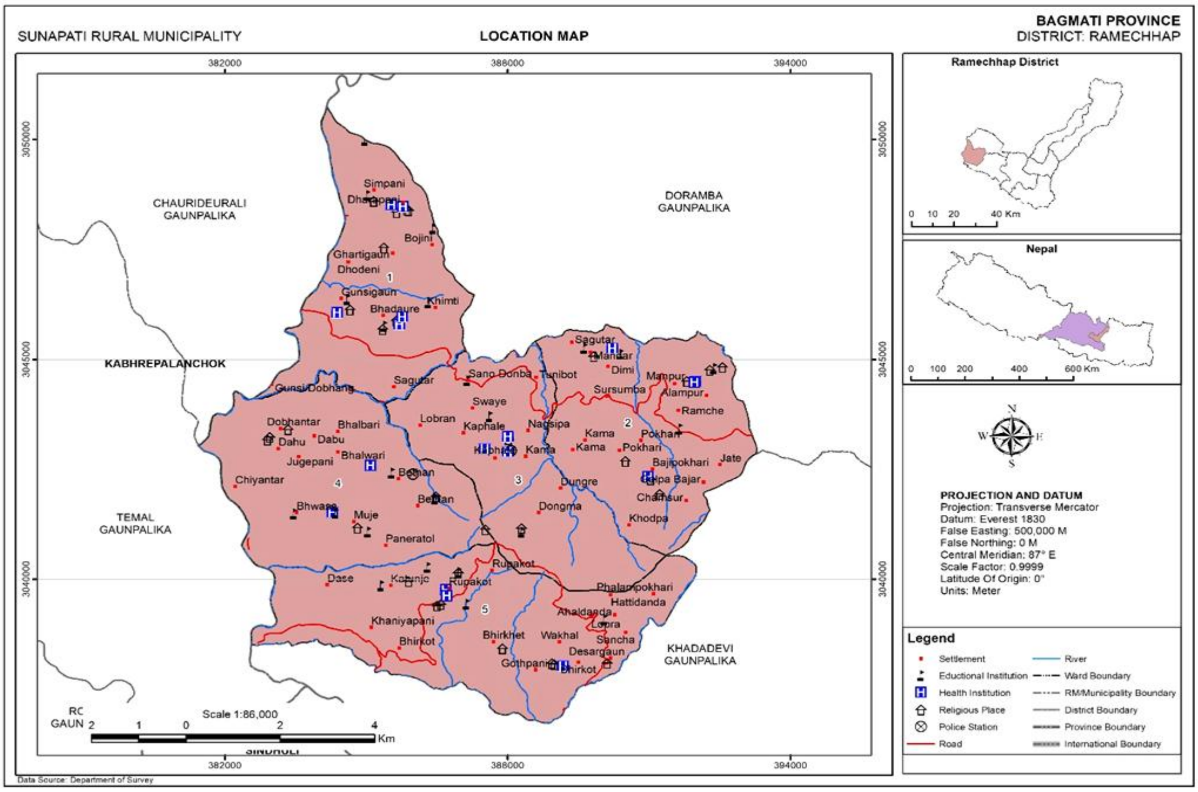

नक्सा १ : सुनापति गाउँपालिकाको अवस्थिति नक्सा

२.१.२ प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदा

सुनापति गाउँपालिका प्राकृतिक स्रोत र साधनले धनी छ । जल, जमिन र जङ्गल नै गाउँपालिकाको प्राकृतिक स्रोत हुन् । सुनकोशी नदि, चौरी खोला र खानी खोला यहाँको मुख्य जलस्रोतका आधार हुन् भने कामा खोला, गोपी खोला, भ्वाँसा खोला, ठाडो खोला, घट्टे खोला लगायतका खोलानाला पनि यहाँको पानीको स्रोतहरु हुन् । पालिकामा केही खोल्सीहरु रहेका छन् भने पोखरीहरुमा फलाम पोखरी र दिमीपोखरी रहेका छन् ।

गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल मध्ये २४.५ वर्गकिलोमिटर (२९ प्रतिशत) भाग वन क्षेत्रले ओगटेको छ । स्थानीय समुदायले वन उपभोक्ता समूह गठन गरेर वनजङ्गल क्षेत्रको संरक्षण गर्ने काम स्थानीय समूदायले गरिरहेका छन् । गाउँपालिकामा २९ वटा वन उपभोक्ता समिति गठण र परिचालन भइरहेका छन् । यहाँ पाइने केही जनावर र पन्छीहरुमा भालु, बँदेल, बाँदर, दुम्सी, मृग, खरायो, आदि जनावरहरु र कालिज, ढुकुर, कोइली, आदि चराहरु पाइन्छ । यहाँको प्रमुख वन तथा वनस्पति प्रजातिहरुमा रानी सल्लो, ठिङ्ग्रो सल्लो, उत्तिस, चिलाउने, मालगेडी, गुराँस, दुधिलो, साल, आदि हुन् भने डाले घाँसहरुमा पट्मेरो, निवारो, खनिउ, दुधिलो, किम्बु, आदि पाइन्छ । त्यसै गरी जडिबुटीमा अमला, घोडताप्रे, टिम्मुर, चिराइतो, कुरिलो, झ्याउ, लालिगुराँस, वेल चुत्रो, पानीअमला, कटुस, तितेपाती, सुनाखरी, मलागेडी, आदि गाउँपालिकाको

१,२०० मिटरभन्दा माथिको उचाई भएक क्षेत्रमा पाइन्छ । यस क्षेत्रमा रहेका नदि तथा खोला किनारामा वालुवा, ढुङ्गा लगायतका खनिजहरु यस क्षेत्रमा पाईन्छ ।

सुनापति गाउँपालिकामा अधिकांश तामाङ जातिको बसोबास रहेकोमा हिन्दु (६१.९३ प्रतिशत), बौद्ध (३७.३८ प्रतिशत), किराँत (०.०१ प्रतिशत), क्रिश्चियन (०.५९ प्रतिशत), बोन (०.०५ प्रतिशत), प्रकृति (०.०३ प्रतिशत) र किराँत (०.०१ प्रतिशत) यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्दै आएको र धार्मिक सहिष्णुता कायम रहेको छ । यस गाउँपालिका क्षेत्रमा सांस्कृतिक विविधता रहेको छ भने तामाङ, क्षेत्री, नेवार, मगर, ब्राम्हण (पहाडी) का साथै विश्वकर्मा, माझी, परियार, मिजार, योल्मो/होल्मापा, घर्ती/भुजेल, पहारी र अन्य जातजातिका मानिसहरुको मिश्रित बसोबास रहेको पाईन्छ । यस क्षेत्रमा मनाईने चाडपर्वहरुमा दशैं, तिहार, ल्होसार, उधौली, उभौली, माघे सक्रान्ति, बैशाख पूर्णिमा (बुद्ध जयन्ती), तिज, जनै पूर्णिमा, ठूलो एकादशी, मातातीर्थ तथा कुशेऔंशी, चैते दशैं, साउने सक्रान्ति, क्रिसमस, आदि रहेका छन् । सांस्कृतिक पक्षमा तामाङहरुको डम्फु नाच र राप्ने, क्षेत्री-ब्राह्मणहरुको खैजडी, मगरहरुको पित्रा नाच, आदि यस क्षेत्रका मूख्य स्थानीय प्रचलन अन्तर्गत पर्दछन् । धार्मिक तथा भाषिक रुपमा रहेको यस क्षेत्रमा चाडपर्वका समयमा गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरुले यहाँको सामाजिक र सांस्कृतिक उत्कृष्टता झल्काउने गर्दछ । भेषभुषाको रुपमा पुरुष तथा महिलाहरुले विभिन्न चाडपर्वहरुमा आ-आफ्नो जातजाति झल्काउने मौलिक भेषभुषा लगाउने गर्दछन् । (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ तथा स्थलगत अवलोकन, २०८१)*

२.१.३ जनसाङ्ख्यिकीय अवस्था

सुनापति गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्या १४,६५८ र जम्मा घरधुरी ४,१९३ रहेको छ जसमध्ये पुरुष ६,९४६ (४७.३९ प्रतिशत)) र महिला ७,७१२ (५२.६१ प्रतिशत) रहेको छ । यस गाउँपालिकाको सरदर घरधुरी आकार ३.५०, लैंगिक अनुपात ९०.०७ र जनघन्तव १७२.२८ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मि. छ । जनसङ्ख्याको वडागत वितरण हेर्दा सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्या वडा नं ४ मा ३,८२६ (२६.१० प्रतिशत) र सबैभन्दा कम जनसङ्ख्या वडा नं २ मा २,३६९ (१६.१६ प्रतिशत) छ । जनघनत्वको हिसाबले हेर्दा सबैभन्दा बढी जनघनत्व वडा ४ मा २१२.०८ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मि. तथा सबै भन्दा कम वडा नं. २ मा १४३.६६ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मि. छ ।

तालिका २ : जनसाङ्ख्यिकीय विवरण

जम्मा घरधुरी	४,१९३
जम्मा जनसङ्ख्या	१४,६५८
पुरुष	६,९४६ (४७.३९ प्रतिशत)
महिला	७,७१२ (५२.६१ प्रतिशत)
सरदर घरधुरी आकार	३.५०
लैंगिक अनुपात	९०.०७
जनघनत्व	१७२.२६ व्यक्ति प्रति वर्ग कि. मि.

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

तालिका ३ : सुनापति गाउँपालिकाको वडागत जनसङ्ख्या वितरण

वडा नं.	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	घरधुरी सङ्ख्या	जनसङ्ख्या			जनघनत्व	लैङ्गिक अनुपात
			कुल	पुरुष	महिला		
१	१४.९५	७४९	२,६७७	१,२६९	१,४०८	१७९.०६	९०.१३
२	१६.४९	७६७	२,३६९	१,०९९	१,२७०	१४३.६६	८६.५४
३	१४.६४	७६१	२,४९९	१,१९५	१,३०४	१७०.७०	९१.६४
४	१८.०४	१,१३१	३,८२६	१,८१३	२,०१३	२१२.०८	९०.०६

५	२०.९७	७८५	३,२८७	१,५७०	१,७१७	१५६.७५	९१.४४
जम्मा	**८५.०९**	**४,१९३**	**१४,६५८**	**६,९४६**	**७,७१२**	**१७२.२६**	**९०.०७**
स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८							

गाउँपालिकाबाट रोजगारी, शिक्षा र अन्य अवसरहरुको लागि अन्यत्र जाने र सकेसम्म उतै बस्ने प्रवृति रहेको छ । यस गाउँपालिकामा घर भई विभिन्न कारणले अन्यत्र बसोबास गर्ने व्यक्तिको सङ्ख्या प्रशस्त देखिन्छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ को तथ्याङ्क अनुसार सुनापति गाउँपालिकामा ८२१ पुरुष तथा ३१८ महिला गरी कुल १,१३९ जना अनुपस्थित रहेको छ। कुल अनुपस्थित मध्ये ज्याला/मजदुरीमा ७९६, शिक्षा तथा तालिममा २००, रोजगारमा ३८, निर्भरतामा ३८, व्यवसायमा ६, अन्य कारण १० र नखुलेको ७ जना रहेको छ। सुनापति गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या वृद्धिदर घट्दो प्रवृतिमा रहेको छ। गाउँपालिकामा २०६८ सालमा २.६ प्रतिशत घटेको देखिन्छ भने एक दशकको अन्तरालमा २०७८ सालमा २.३३ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ । जनसङ्ख्या घट्नुमा बैदेशिक रोजगार र काठमाडौं तथा आसपासका जिल्लाहरुमा बसाइँसराइको कारण रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ।

तालिका ४ : सुनापति गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या वृद्धिदर

सुनापति गाउँपालिका	**जनसङ्ख्या २०५८**	**जनसङ्ख्या २०६८**	**जनसङ्ख्या २०७८**
जनसङ्ख्या	२२,९८१	१८,१२८	१४,६५८
जनसङ्ख्या वृद्धिदर		-२.६ प्रतिशत	-२.३३ प्रतिशत
स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०५८, २०६८ र २०७८			

जनसङ्ख्याको बनावटलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी १५-१९ वर्ष उमेर समुहमा ८.९९ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ भने सबैभन्दा कम ९५ माथि वर्ष उमेर समुहमा ०.१२ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ । यस गाउँपालिकामा सक्रिय जनसङ्ख्या अनुपात समग्र देशको भन्दा उच्च रहेको छ। जनसङ्ख्याको सक्रिय उमेर समुह (१५-५९) लाई हेर्दा ५९.५४ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ। आश्रित जनसङ्ख्याको हकमा (० देखि १४ वर्ष सम्म) २०.९५ प्रतिशत र ६० वर्ष माथि १९.५१ प्रतिशत रहेका छन्।

तालिका ५ : उमेर समुह अनुसार जनसङ्ख्याको बनावट

उमेर समुह	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत	कुल	प्रतिशत
००-०४	४७०	३.२१	४०५	२.७६	८७५	५.९७
०५-०९	४८९	३.३४	४९१	३.३५	९८०	६.६९
१०-१४	५८३	३.९८	६३३	४.३२	१,२१६	८.३०
१५-१९	६२६	४.२७	६९२	४.७२	१,३१८	८.९९
२०-२४	४९४	३.३७	५५३	३.७७	१,०४७	७.१४
२५-२९	४५९	३.१३	४९४	३.३७	९५३	६.५०
३०-३४	४४२	३.०२	४३८	२.९९	८८०	६.००
३५-३९	४३२	२.९५	५०५	३.४५	९३७	६.३९
४०-४४	३७५	२.५६	४७९	३.२७	८५४	५.८३
४५-४९	३७८	२.५८	४५६	३.११	८३४	५.६९
५०-५४	४७२	३.२२	५४८	३.७४	१,०२०	६.९६

५५-५९	४०४	२.७६	४८०	३.२७	८८४	६.०३
६०-६४	४४५	३.०४	४६१	३.१५	९०६	६.१८
६५-६९	३४८	२.३७	३९३	२.६८	७४१	५.०६
७०-७४	२४२	१.६५	३०२	२.०६	५४४	३.७१
७५-७९	१५८	१.०८	१७४	१.१९	३३२	२.२६
८०-८४	७०	०.४८	१०४	०.७१	१७४	१.१९
८५-८९	३८	०.२६	७३	०.५०	१११	०.७६
९०-९४	१६	०.११	१८	०.१२	३४	०.२३
९५ माथि	५	०.०३	१३	०.०९	१८	०.१२
कुल जम्मा	**६,९४६**	**४७.३९**	**७,७१२**	**५२.६१**	**१४,६५८**	**१००.००**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

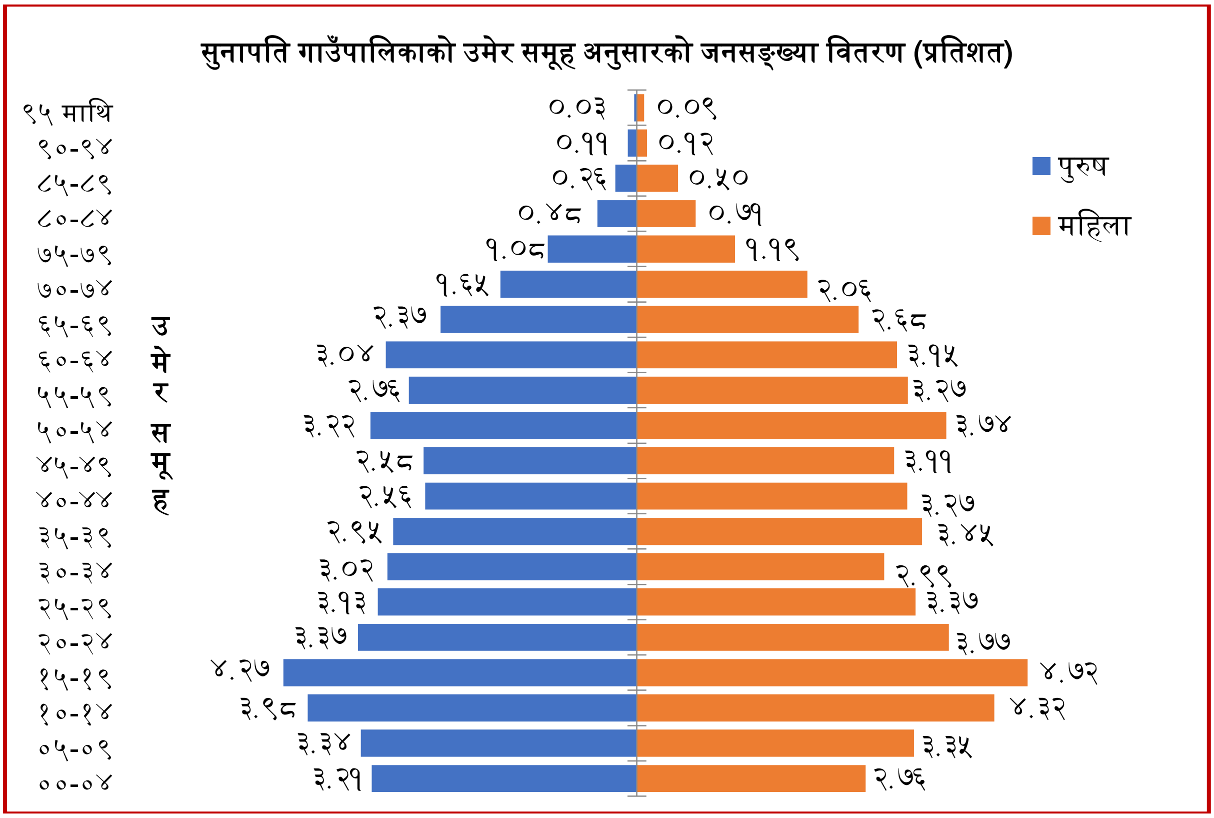

चित्र १ : सुनापति गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या पिरामिड

जातजाति र मातृ भाषा

सुनापति गाउँपालिकामा जातिगत विविधता रहेको देखिन्छ । सम्पूर्ण बासिन्दाहरुमा पारस्परिक मेलमिलाप, सद्भाव र समझदारी कायम रहेको छ । यस गाउँपालिकामा तामाङ जातजातिको बाहुल्यता रहेको छ । गाउँपालिकाको जातजातिहरुको बनावटलाई हेर्दा कुल जनसङ्ख्याको सबैभन्दा बढी तामाङ (३७.७१ प्रतिशत), क्षेत्री (१८.७१ प्रतिशत) र नेवार (१६.६४ प्रतिशत), त्यसपछि मगर ८.३८ प्रतिशत र ब्राम्हण (पहाडी) ८.१५ प्रतिशत रहेको छ भने अन्य जातजातिहरुमा विश्वकर्मा (२.८० प्रतिशत), माझी (२.६३ प्रतिशत), परियार (१.७३ प्रतिशत), मिजार (१.०६ प्रतिशत), ह्योल्मो/य्होल्मापा (०.९२

प्रतिशत), घर्ती/भुजेल (०.७७ प्रतिशत), पहारी (०.२३ प्रतिशत) र अन्य (०.२७ प्रतिशत) छन् । (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

तालिका ६ : जातजातिको आधारमा जनसङ्ख्या वितरण

क्र.सं.	जातजातिहरु	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तामाङ	५,५२८	३७.७१
२	क्षेत्री	२,७४३	१८.७१
३	नेवार	२,४३९	१६.६४
४	मगर	१,२२८	८.३८
५	ब्राम्हण (पहाडी)	१,१९५	८.१५
६	विश्वकर्मा	४१०	२.८०
७	माझी	३८६	२.६३
८	परियार	२५३	१.७३
९	मिजार	१५५	१.०६
१०	ह्योल्मो/य्होल्मापा	१३५	०.९२
११	घर्ती/भुजेल	११३	०.७७
१२	पहारी	३३	०.२३
१३	अन्य	४०	०.२७
जम्मा		**१४,६५८**	**१००.००**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

यस गाउँपालिकामा बोलिने प्रमुख मातृभाषा नेपाली र तामा, भाषा रहेको देखिन्छ । पालिकाका ४३.६७ प्रतिशत परिवारले नेपाली भाषा, २६.८१ प्रतिशतले तामाङ भाषा तथा नेपाल भाषा (नेवारी) १४.५४ प्रतिशतले बोल्ने गर्दछन् । यसका अलावा मगर धुत भाषा २.०८ प्रतिशत, माझी भाषा ०.८२ प्रतिशत, ह्योल्मो/य्होल्मापा ०.६३ प्रतिशत, आदि लगायत रहेका छन् । (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

तालिका ७ : मातृभाषाको आधारमा जनसङ्ख्या वितरण

क्र.सं.	मातृभाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नेपाली	६,४०१	४३.६७
२	तामाङ	५,५३७	३७.७७
३	नेपाल भाषा (नेवारी)	१,१३२	१४.५४
४	मगर धुत	३०५	२.०८
५	माझी	१२०	०.८२
६	ह्योल्मो/य्होल्मापा	९२	०.६३
७	डोटेली	२१	०.१४
८	भोजपुरी	१९	०.१३
९	मैथिली	१३	०.०९
१०	अन्य	१८	०.१२
जम्मा		**१४,६५८**	**१००.००**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

अपाङ्गता

राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार यस गाउँपालिकामा कुल जनसङ्ख्याको १४,०४४ जना (९५.८१ प्रतिशत)को शारीरिक अवस्था सामान्य रहेको छ भने ६१२ जना (४.१८ प्रतिशत) अपाङ्गता भएका व्यक्ति भेटिएका छन् भने २ जना (०.०१ प्रतिशत)को अवस्था बारे उल्लेख गरिएको छैन । जसमध्ये भौतिक अपाङ्गता भएका व्यक्ति सबभन्दा बढी कुल जनसङ्ख्याको १.५८ प्रतिशत छ । त्यसै गरी अपाङ्गताको अन्य प्रकारमा कम दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता ०.६० प्रतिशत, अन्धा ०.५२ प्रतिशत, बहु अपाङ्गता ०.३४ प्रतिशत, बहिरा ०.२९ प्रतिशत, स्वर सम्बन्धी अपाङ्गता ०.२७ प्रतिशत, श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता ०.१८ प्रतिशत, कान नसुन्ने तथा अन्धा ०.१४ प्रतिशत, मानसिक/मनोसामाजिक अपाङ्ता भएका ०.१३ प्रतिशत, बौद्धिक अपाङ्गता ०.०९ प्रतिशत, हेमोफिलिया ०.०२ प्रतिशत र अटिजम ०.०२ प्रतिशत रहेको छ भने ०.०१ प्रतिशतको अपाङ्गताको किसिम उल्लेख गरिएको छैन ।

तालिका ८ : सुनापति गाउँपालिकामा अपाङ्गताको अवस्था

अपाङ्गताको प्रकार	**जनसङ्ख्या**	**प्रतिशत**
कुनै प्रकारको अपाङ्गता नभएको	१४,०४४	९५.८१
भौतिक अपाङ्गता	२३१	१.५८
कम दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	८८	०.६०
अन्धा	७६	०.५२
बहु अपाङ्गता	५०	०.३४
बहिरा	४२	०.२९
स्वर सम्बन्धी अपाङ्गता	४०	०.२७
श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता	२६	०.१८
कान नसुन्ने तथा अन्धा	२१	०.१४
मानसिक/मनोसामाजिक अपाङ्गता	१९	०.१३
बौद्धिक अपाङ्गता	१३	०.०९
हेमोफिलिया	३	०.०२
अटिजम	३	०.०२
उल्लेख नगरिएको	२	०.०१
जम्मा	**१४,६५८**	**१००.००**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

२.२ आर्थिक विकास अवस्था

२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा

सुनापति गाउँपालिकामा व्यवसायिक तरकारी उत्पादनको लागि उपयुक्त हावापानी रहेको छ । यस क्षेत्रमा धान, मकै, गहुँ, कोदो, फापर जस्ता अन्नबालीहरुका साथै व्यवसायिक तरकारीबालीहरुमा आलु, गोलभेडा, काँक्रो, फर्सी, इस्कुस, प्याज, आदि उत्पादन हुने गर्दछ । त्यसै गरी तेलहनबालीमा तोरी, भटमास तथा दलहनबालीमा सिमी र नगदेबालीमा आलु, प्याज, चिया, आदि उत्पादन हुने गरेको छ । साथै फलफुलमा सुन्तला जात फलफुल (सुन्तला, कागती, जुनार), आँप, किवी, स्याउ, नासपाति, अनार, हलुवावेद, आदि उत्पादन हुन्छ ।

गाउँपालिकामा कृषि उपजको किनबेचको लागि दिमीपोखरी, हिलेदेबी र बेथान गरी ३ वटा कृषि उपज सङ्कलन केन्द्रहरु स्थापना गरिएको छ । यी कृषि सङ्कलन केन्द्रहरु हाल प्रयोगमा छैन । यहाँ उत्पादन भएको तरकारी तथा फलफुलहरु काठमाडौं जाने गाडीहरुले उठाएर लाने गरेको छ । यद्यपि कृषि उपजको थोक तथा खुद्रा विक्री स्थल सादी बजारमा तथा कृषि उपज भण्डारणको लागि शीत भण्डार दिमीपोखरीमा रहेको छ । त्यसै गरी दिमीपोखरीमा कृषि उपजको बीउ बैंक स्थापना गरिएको छ भने दिमीपोखरी, हिलदेबी क्षेत्रमा ४ वटा फलफुल र तरकारीको नर्सरी रहेका छन् । गाउँपालिकाबाट खाद्यान्न बाली आदि निकासी हुने गर्दछ भने बनेपा र काठमाडौंबाट कर्मचारीहरुको लागि मात्र बेमौसमी तरकारी आयात हुने गर्दछ । बजारीकरणको हकमा कृषकहरुको घरबारीमा स्थानीय व्यापारी मार्फत वा स्वयम् व्यापारी आफै पुगि कृषि उत्पादन खरिद गरि लाने गरेको छ । यस गाउँपालिकामा ७५ वटा कृषि समूह गठन भएतापनि ५३ वटा कृषक समूह दर्ता भएका छन् भने ३८ वटा कृषि फर्म तथा रासायनिक मलखाद बिक्री वितरण गर्ने कृषि सहकारीहरु १२ वटा सञ्चालन रहेका छन् ।

सुनापति गाउँपालिकामा सुनकोशी नदि, चौरी खोला, खानी खोला, कामा खोला, घट्टे खोला, ठाडो खोला लगायतका खोलाबाट सिंचाई सुविधा उपलब्ध भइरहेको छ । सुनापति गाउँपालिकाको अधिकांश भू-भागमा सिंचाईको व्यवस्था छैन । यस गाउँपालिकामा रहेका जग्गामा वर्षै भरी तथा मौसमी सिंचाई सुविधा उपलब्ध हुने कुलो, नहर, पोखरी लगायतका सिंचाईका पूर्वाधारको तथ्याङ्क उपलब्ध नभए पनि गाउँपालिकामा खेतीयोग्य जमिन ४,५७०.३० हेक्टर रहेको छ भने । खेतीयोग्य जमिन मध्ये सबै भन्दा बढी वडा नं. ५ मा १,२२२.२५ हेक्टर तथा सबै भन्दा कम वडा नं. १ मा ६७१.७९ हेक्टर जमिन रहेको छ । सीमित कृषियोग्य जमिन, सिंचाई र अन्य कृषि सामाग्री अभाव, तालिम र ऋणमा कमजोर पहुँच आदि जस्ता कारणहरुले गर्दा कृषिको खासै विकास हुन सकेको छैन । भइरहेको कृषि समेत नितान्त परम्परागत र जीवन निर्वाह खालको भएकोले उत्पादकत्व बढ्न सकेको छैन ।

२.२.२ पर्यटन तथा संस्कृति

सुनापति गाउँपालिकामा केही धार्मिक, सांस्कृतिक र पुरातात्विक महत्व बोकेका स्थलहरुदेखि सुन्दर प्राकृतिक स्थलहरु छन् । यहाँको धार्मिक पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा सुनापति डाँडा (खनियापानी, बेथान र हिलेदेबीको साझा थुम्को), १०८ लहरे माने, अग्लेश्वर (खाँडादेवी, दोरम्बा शैलुङ र दिमीपोखरीको मिलनबिन्दु), गाल्पा (खाँडादेवी, दोरम्भा शैलुङ र सुनापतिको संगमस्थल), गुन्सीमा रहेको शतलिङ्गेश्वर क्षेत्र, आलमपुर भिमसेन मन्दिर (दिमीपोखरी), लगायत रहेको छ । सुनापति डाँडामा हिन्दु धर्मावलम्वीहरुको लागि प्रसिद्ध महादेव मन्दिर तथा सांस्कृतिक महत्व बोकेको बौद्ध धर्मावलम्वीहरुको माने पनि छ । सुनकोशी तेस्रो बनेपछि सिम्ले देउराली-दर्वे डाँडा-नाङ्गे डाँडा हुँदै गुराँसे पदमार्ग निर्माण गरि पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ ।

यी बाहेक अन्य धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा शहिद पार्क, डम्फु पार्क, सेतो मछिन्द्रनाथ, चिया बगान, पाल्ङ्ग्युर छोइफेल गुम्बा, टासी छोयलिङ गुम्बा, डिक्मा गुम्बा, उर्गोनछयोलिङ्ग गुम्बा, चण्डी मन्दिर, अर्चलेचौरी छोर्नेन तितुङ ताल, कृष्ण वर्णेश्वर महादेवथान, भूमिस्थान भिरकोट नासी स्यावलिङ, हात्ती छाँगा महादेवस्थान, थाम डाँडा, भिमसेनस्थान, शेरफलिङ गुम्बा, स्यार गुम्बा, महाकाली मन्दिर गराटी, सादी डाँडा दहबारी, ड्युक क्यानिङ छोयलिङ गुम्बा, लखपति गुम्बा, आदि रहेका छन् ।

फोटो ५ : सुनापति गाउँपालिकाका धार्मिक पर्यटकीय क्षेत्रहरु

त्यसै गरी गाउँपालिकामा वडा नं. १ गुन्सीमा रहेको शतलिङ्गेश्वर कुशेश्वर महादेव, महाकाली मन्दिर, पोखरीको छोर्तेन, धारापानीको शिव मन्दिर, चण्डी मन्दिर, वडा नं. २ दिमीपोखरीको मानपुरमा रहेको कृष्ण वर्णेश्वर महादेव, आलमपुर भिमसेनस्थान, दिमीपोखरीको कानिङ छोलिङ गुम्बा, आलमपुरको भगवती मन्दिर, वडा नं. ३ हिलेदेबीमा रहेको उर्गेन छोयलिङ गुम्बा, लहरे माने, लाखपति डाँडाको छोर्तेन, सुनापति सर्वझाङ धर्मद्वार (फुटेको ढुङ्गा), सुनापति महादेव, डोक्माको गुम्बा, कालिकादेवी मन्दिर, हिलेदेबी मन्दिर, वडा नं. ४ बेथान अन्तर्गत डहु गुम्बा, सेतीदेवी मन्दिर, कृष्ण प्रणामी मन्दिर, महादेव मन्दिर, भ्वाँसा गुम्बा र वडा नं. ५ मा खनियापानी अन्तर्गत भिरकोट भूमिस्थान, रुपाकोट देवीस्थान, हात्ती महादेवस्थान, हात्ती छाँगा, देसार गाउँको सेतीदेवी, कालिदेवी मन्दिर, कालीभन्याङ स्थित कृष्ण मन्दिर, आदि गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक र पर्यटकीय क्षेत्रहरु हुन् ।

होमस्टे

अहिले नेपालका विभिन्न पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा होमस्टे निकै फस्टाउँदै गएको पाईन्छ । पर्यटकहरु स्थानीय समुदायको घरमा बसी स्थानीय स्वाद अनुसारको खानपान गर्नुका साथै स्थानीय संस्कार र सँस्कृतिमा रमाउने गर्दछन् । हाल वडा नं. ३ मा सुनापति ह्याल्मो सामुदायिक होमस्टे, वडा नं. ४ मा दाहुला होमस्टे र सगुन होमस्टे सञ्चालनमा रहेको छ ।

जल पर्यटन

यस गाउँपालिकाको सिमानामा रहेको सुनकोशी नदिमा जल पर्यटनको सम्भावना रहेको छ । यस क्षेत्रमा र्‍याफ्टिङ पर्यटकीय स्थलको रुपमा सरकारले एक सय गन्तव्य भित्र समावेश गरेको छ । सुनकोशी तेस्रो अन्तर्गत जलाशय क्षेत्र निर्माण भएपछि र्‍याफ्टिङ सञ्चालन गरी आय आर्जन तथा मनोरञ्जन प्रदान गर्न सकिने सम्भावना रहेकोले सो को लागि पहल गर्न सकिने देखिन्छ ।

कृषि पर्यटन

यस गाउँपालिकाको कृषि गतिविधिलाई पर्यटनसँग जोड्न सकेमा आर्थिक तथा सामाजिक रुपमा पिछडिएको समुदायको जीवन उकास्न कृषि पर्यटनको भूमिका रहन सक्छ । सुनापति गाउँपालिकामा वडा नं. स्वाँरामा मकै पकेट क्षेत्र, वडा नं. २ दिमीपोखरी र वडा नं. ३ मा किवी पकेट क्षेत्र, वडा नं. ३ मा जुनार, सुन्तला पकेट क्षेत्र, वडा नं. १ गुन्सी र वडा नं. को भल्वाडीमा कन्च च्याउ, वडा नं. २ को मानपुर, र वडा नं. ३ हिलदेबीमा सिताके च्याउ तथा वडा नं. ५ को लाप्रामा मौरी पकेट क्षेत्रको उच्च सम्भावना देखिन्छ । त्यसै गरी वडा नं. ३ र ४ मा आलु पकेट क्षेत्र तथा गाउँपालिकाको सम्पूर्ण वडामा काँक्रो पकेट क्षेत्र बनाउन सकिन्छ । सुनापति गाउँपालिकामा चिया बगानबाट आर्थिक विकास गर्न सकिन्छ । सुनापति डाँडा (डोक्माको माथिल्लो भाग)देखि गाल्वासम्मको बाँझो जमिनमा चिया बगानको विकास मार्फत काठमाडौबाट १२० कि.मि. दुरिमा रहेको चिया बगानलाई पर्यटनसँग गाँस्न सकिन्छ । साथै चिया बगानबाट सयौं युवाहरुलाई गाउँपालिकाभित्र रोजगारी समेत दिन सकिन्छ ।

२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति

सुनापति गाउँपालिकामा लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरु सञ्चालनमा छन् । होटल व्यवसाय, बहुउद्देशीय फर्म, एग्रीकल्चर फर्म, कृषि तथा पशुपालन फर्म, फ्रेस हाउस, वर्कशप, कन्सट्रक्सन तथा निर्माण सेवा, राईस मिल, क्याफे, फुड प्रडक्ट, एग्रो फर्म, टुर्स एण्ड ट्राभल्स, बुटिक, आदि दर्ता भएका छन् । यस गाउँपालिकामा रहेका व्यापार र व्यवसाय दर्ता ज्यादै न्यून रहेको छ । किराना पसल, सप्लायर्स, कम्यूनिकेशन, रेमिट्यान्स, कोल्ड स्टोर, भाडा पसल, फेन्सी, हार्डवेयर, मदिरा पसल, मिष्ठान भण्डार, एग्रो सेन्टर, काष्ठ सप्लायर्स, कपडा पसल, आदि सञ्चालनमा छन् भने केही व्यापार व्यवसाय दर्ता नगरी सञ्चालनमा रहेका छन् ।

फोटो ६ : सुनापति गाउँपालिकामा गलैचा तथा थाङ्का व्यवसाय

सुनापति गाउँपालिकाको कार्यालय अनुसार गाउँपालिकामा कुल ३८९ वटा उद्योग तथा व्यापार व्यसाय देखिन्छ। जस मध्ये होटल तथा लज ८ वटा, डेरी उद्योग १ वटा, किराना पसल १० वटा, स्टेशनरी १ वटा, मोटरसाईकल वर्कसप १ वटा, मेडिकल २ वटा, कुटानी पिसानी मिल १ वटा, फेन्सी पसल २ वटा, गलैचा उद्योग ३ वटा, साबुन उद्योग १ वटा, होमस्टे ४ वटा, कृषि फार्म २४ वटा लगायत रहेका छन्।

२.२.४ श्रम तथा रोजगारी

सुनापति गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्याको ५९.५३ प्रतिशत जनसङ्ख्या (८,७२७ जना) कुनै न कुनै रोजगार प्राप्त छन्। यस मध्ये ७७.८० प्रतिशत कृषि क्षेत्रबाट रोजगार पाइरहेका छन् भने बाँकी २२.२० प्रतिशत व्यापार, प्रशासनिक, शिक्षा, मानव स्वास्थ्य लगायत औपचारिक क्षेत्रमा संलग्न छन्। सक्रिय जनसङ्ख्या (१५-६० वर्ष)को गाउँपालिकामा ४२४ जना बेरोजगार (कुल जनसङ्ख्याको ५.९ प्रतिशत) छन्। यद्पि १८-५९ वर्ष उमेर समूहको गाउँपालिकामा आ.व. २०८१/८२ को लागि रोजगार पाउँ भनि निवेदन दिई बेरोजगार दर्ता हुनेको सङ्ख्या ७३८ छन्।

कृषि बाहेकका घरपरिवारद्वारा सञ्चालित लघु उद्यमहरुको किसिम अन्तर्गत घरेलु उद्योगमा ६७ पुरुष र १०३ महिला, व्यापार व्यवसायमा ५५ पुरुष तथा ५७ महिलाद्वारा सञ्चालित छन्। त्यसै गरी यातायात व्यवसाय १४ पुरुष र २ महिला, सेवा ३३ पुरुष र ५ महिलाद्वारा सञ्चालित छन् भने अन्य पेशा ११ पुरुष र ४ महिलाबाट सञ्चालन गरिएको छ। सोही गरी ८ वटा उद्यमहरु बारे उल्लेख गरिएको छैन। गाउँपालिकामा आर्थिक रुपले सक्रिय जनसङ्ख्या ४,७२६ पुरुष र ५,३३३ महिला गरी कुल १०,०९५ जना रहेको छ। जसमध्ये ७ जना पुरुष र २ जना महिला गरी ९ जना सशस्त्र बलमा, १५३ पुरुष र ८६ महिला गरी २३९ जना म्यानेजर पदमा, १८६ पुरुष र १४८ महिला गरी ३३४ जना व्यवसायिक, ४० पुरुष र ३२ महिला गरी ७२ जना प्राविधिक र सहयोगी पेशामा कार्यरत छन्। त्यसै गरी कार्यालय सहयोगी २२ जना (१३ पुरुष र ९ महिला), सेवा र बिक्री कामदार २४७ जना (१४८ पुरुष र ९९ महिला) तथा दक्ष कृषि, वन जङ्गल र मत्स्यपालन सम्बन्धी संस्थामा ७,६४१ जना (३,२१२ पुरुष र ४,४२९ महिला), शिल्प र सम्बन्धित व्यापार कामदारहरु ५३० जना (४३५ पुरुष र ९५ महिला), प्लान्ट र मेशिन अपरेटर तथा एसेम्बलरहरु १९५ जना (१८८ पुरुष र ७ महिला) तथा प्राथमिक कामदारहरु ८०५ जना (३८० पुरुष र ४२५ महिला) रहेका छन् भने १ जना महिलाको पेशा बारे उल्लेख गरिएको छैन।

कृषि, जङ्गल र मत्यपालन सम्बन्धी कार्यमा ७,८५५ जना (३,३१७ पुरुष र ४,५३८ महिला), खानी तथा उत्खनन कार्यमा १ जना (१ पुरुष), उत्पादनमूलक कार्यमा २३६ जना (१५९ पुरुष र ७७ महिला), विद्युत, ग्यास, वाफ र वातानुकूलित आपूर्ति कार्यमा १९ जना (१६ पुरुष र ३ महिला), पानी आपूर्ति, ढल निकास, फोहर व्यवस्थापन र सुधार गतिविधिहरूमा ७ जना (६ पुरुष र १ महिला), निर्माणसँग सम्बन्धित कार्यमा ५०६ जना (४१० पुरुष र ९६ महिला), होलसेल तथा रिटेल व्यापार तथा मोटर वाहन र मोटरसाइकल मर्मत कार्यमा ५३१ जना (२७३ पुरुष र २५८ महिला), यातायात र भण्डारणमा १६१ जना (१५६ पुरुष र ५ महिला), आवास र खाना सेवा गतिविधिहरुमा ८७ जना (५० पुरुष र ३७ महिला), सूचना तथा सञ्चारमा ७ जना (६ पुरुष र १ महिला) तथा वित्तीय तथा ईन्स्यूरेन्स कम्पनीमा २८ जना (१४ पुरुष र १४ महिला)ले श्रम तथा रोजगार पाईरहेको छ।

त्यसै गरी घर जग्गा व्यापार गतिविधिहरुमा १ जना पुरुष, व्यावसायिक, वैज्ञानिक र प्राविधिक गतिविधिहरूमा ११ जना (९ पुरुष र २ महिला), प्रशासनिक र सहायक सेवा गतिविधिहरूमा ९ जना (६ पुरुष र ३ महिला), सार्वजनिक प्रशासन र रक्षामा ५२ जना (४० पुरुष र १२ महिला), शिक्षण संस्थामा ३२२ जना (१८२ पुरुष र १४० महिला), मानव स्वास्थ्य र सामाजिक कार्य गतिविधिहरूमा ५१ जना (१५ पुरुष र ३६ महिला), कला तथा मनोरञ्जनमा ३२ जना(२५ पुरुष र ७ महिला), अन्य सेवा गतिविधिमा ११९ जना (५७ पुरुष र ६२ महिला), रोजगारदाताको रूपमा घरपरिवारका गतिविधिहरूमा ५६ जना (१८ पुरुष र ३८ महिला), अतिरिक्त-क्षेत्रीय संगठन र निकायहरूको गतिविधिहरूमा ४ जना (१ पुरुष र ३ महिला)ले रोजगार प्राप्त गरेका छन् भने रोजगार गरिरहेको उद्योग उल्लेख नगरिएको कसैको रहेको छैन । सुनापति गाउँपालिकामा रोजगारीको संस्थागत क्षेत्र सवालमा सरकारीतर्फ १८१ पुरुष र १३७ महिला गरी ३२८ जनाले, वित्तीय संस्थामा १४ पुरुष र १४ महिला गरी २८ जना र गैर वित्तीय संस्थामा ९१६ पुरुष र ५८२ महिला गरी १,४९८ जना कार्यरत छन् । त्यसैगरी ३० पुरुष र १५ महिला गरी ४५ जना घरपरिवार सेवा गैर नाफामूलक संस्थामा तथा ३,६११ पुरुष र ४,५८५ महिला गरी ८,१९६ घरपरिवारमा आवद्ध छन् भने रोजगारी बारे उल्लेख नगरिएको कसैको छैन । *(स्रोत: राष्ट्रिय जनगनणा, २०७८)*

सुनापति गाउँपालिकाका १ हजार भन्दा बढी जनशक्ति रोजगारीको शिलशिलामा देश बाहिर रहेका छन् । यो सर्वेक्षणका क्रममा गाउँपालिकाबाट १,०८७ जना विदेश गएको देखिन्छ । यसरी विदेश जाने जनसङ्ख्या मध्ये धेरै जसो वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन् भने थोरै सङ्ख्या उच्च शिक्षा र व्यवसायका शिलशिलामा विदेश गएका छन् । यसरी विदेश जानेमा पुरुष ७८.१२ प्रतिशत तथा महिला २२.८८ प्रतिशत महिला रहेका छन् । वैदेशिक रोजगारी, अध्ययन तथा व्यवसायिक शिलशिलामा सुनापति गाउँपालिकाका नागरीकहरु संसारका ३६ देश पुगेका छन् । सबै भन्दा बढी ३०.८२ प्रतिशत मलेशियामा गएका छन् भने दुबई १३.७१ प्रतिशत, जापान ११.६८ प्रतिशत, कतार ९.९४ प्रतिशत, साउदी अरब ९.६६ प्रतिशत, दक्षिण कोरिया ५.२४ प्रतिशत, कुवेत ३.३१ प्रतिशत, अमेरिका २.५८ प्रतिशत, अष्ट्रेलिया २.३० प्रतिशत, जोर्डन २.१२ प्रतिशत, भारत १.२९ प्रतिशत, बहराईन १.१० प्रतिशत, र अन्य देशहरुमा चीन, टर्की, पोल्याण्ड, जर्मनी, इजरायल, इराक, ईग्ल्याण्ड, ईटाली, ओमन, साइप्रस, युके, हङकङ, आदि रहेका छन् ।

२.२.५ बैंक, सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र

सुनापति गाउँपालिकामा २ वटा बैंक (सिटिजन्स बैंक, हिलेदेबी र कुमारी बैंक, बेथान) र हिलेदेबीमा २ वटा लघु वित्तिय संस्था (किसान र लक्ष्मी लघु वित्त) सञ्चालनमा रहेको छ । यो बाहेक ११ वटा बहुउद्देशिय सहकारी, १८ वटा कृषि सहकारी र १३ वटा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था गरी ४२ वटा सहकारी संस्थाहरु सञ्चालनमा रहेका छन् जसले गर्दा गाउँपालिकाको वडा र टोलहरुसम्म वित्तिय पहुँच पुगेको छ । यसले गर्दा गाँउमै सरल र सुलभ दरमा ऋण प्रवाहको वातावरण बनेको छ ।

फोटो ७ : गाउँपालिकामा वित्तीय सेवा पुऱ्याइरहेका बैंक (हिलेदेबी) तथा महिला सहकारी (गुन्सी)

२.३ सामाजिक विकास अवस्था

२.३.१ स्वास्थ्य तथा पोषण

गाउँपालिकामा निर्माणाधिन हिलेदेबी आधारभूत अस्पताल, ५ वटा स्वास्थ्य चौकी (गुन्सी, दिमीपोखरी, हिलेदेबी, बेथान र खनियापानी), ५ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (धारापानी, मानपुर, स्वाँरा, डहु र भिरकोट), नागरिक आयुर्वेदिक केन्द्र (जोरधारा), आदि सञ्चालनमा रहेका छन् । यसका अलावा ८ वटा गाउँघर क्लिनिक र १५ वटा खोप केन्द्र लगायत स्वास्थ्य संस्थाहरु छन् । यी स्वास्थ्य संस्थाहरुमा ५ जना स्वास्थ्य सहायक (एचए), ११ जना अ.हे.ब., १५ जना अ.न.मी., ७ जना कार्यालय सहायक र ७५ जना स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरु कार्यरत छन् । यहाँका स्वास्थ्य संस्थाहरुले सरकारले लागू गरेका स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, खोप अभियानहरु सञ्चालन गर्ने र आधारभूत तहको स्वास्थ्य उपचार गराउँदै आएका छन् । यस क्षेत्रमा दैनिक ओपिडी सेवा, सुरक्षित मातृत्व सेवा, खोप सेवा, परिवार नियोजन, पोषण सेवा, क्षयरोग, कुष्ठरोग तथा सरुवा रोग सम्बन्धी सेवा लगायतका सेवाहरु सञ्चालनमा छन् । यस पालिका भरीबाट स्वास्थ्य सेवा सुविधा लिन आउने गरिएकोमा यस पालिकाबाट विशिष्ट र गम्भीर प्रकृतिको रोगहरुको उपचारको लागि धुलिखेल र काठमाडौं जाने गरेको छ ।

फोटो ८ : सुनापति गाउँपालिकाका स्वास्थ्य संस्थाहरु

गत वर्षको तथ्याङ्कको आधारमा यस क्षेत्रमा रहेको मुख्य रोगहरुमा ग्यास्ट्रिक (२,४०७), माथिल्लो स्वास पथ संक्रमण (१,५८४), ज्वरो (७५६), डायरिया (४००), अर्थराइटिस/गठिया (३४४), झाडापखाला (२६६), स्वास प्रस्वास सम्बन्धी रोग (२६९), छाला सम्बन्धी रोग (२४६), घाउ तथा चोटपटक (२५६) र

सामान्य कमजोरी (२१४) लगायत रोगहरु रहेका छन् । यसका अलावा रक्तचाप, मुटु रोग, पक्षघात, निमोनिया, क्यान्सर, क्षय रोग (टिवि), एच.आइ.भि. एड्स, स्तन क्यान्सर, प्रसुती जन्य रोग लगायत छन् । स्वास्थ्य केन्द्रहरुमा दक्ष जनशक्ति (वडा नं. १, २, ४ र ५ मा अ.हे.व. १/१ जना तथा वडा नं. ४ मा छैठौं तह)को दरबन्दी अपुग रहेको छ ।

प्रसुती र गर्भवती जाँच अन्तर्गत गाउँपालिकामा ए.एम.सी. पहिलो जाँच ७० प्रतिशत तथा ए.एम.सी. चौथो जाँच ५५ प्रतिशत रहेकोमा संस्थागत सुत्केरी ४५ प्रतिशतले गराएको छ । खोप सेवामा बिसिजी खोप ३५ प्रतिशत, पेन्टा (तेस्रो) ६९ प्रतिशत, एम. आर. (पहिलो) र (दोस्रो) क्रमश ६४ प्रतिशत र ५४ प्रतिशतले खोप लिएको छ भने पूर्ण खोप लिने ५४ प्रतिशत रहेको छ । भिटामिन ए ७२६ जनाले सेवन गरेको छ भने पोषणको जाँच ५८२ जना मध्ये ६ प्रतिशतमा कुपोषण रहेको छ । ज्येष्ठ नागरिक (७० वर्षमाथि) स्वास्थ्य परीक्षण ८३२ पुरुष र ७४१ महिला गरी १,५७३ जनाले गरेको छ । (*स्रोतः सुनापति गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, स्वास्थ्य शाखा, २०८१)*

२.३.२ शैक्षिक विकास

सुनापति गाउँपालिकामा शैक्षिक पूर्वाधारतर्फ २४ वटा आधारभूत विद्यालय र ९ वटा मा.वि. गरी जम्मा ३३ वटा सामुदायिक विद्यालय रहेका छन् । गाउँपालिकाको वडा नं. २ मा रहेको कृष्ण वर्णेश्वर क्याम्पस र सुनापति शहिद बहुमुखी क्याम्पस सञ्चालनमा छन् । वडा नं. ४ बेथानमा २ वटा विद्यालयमा नियमित पढाईको साथसाथै सिटिइभिटी अन्तर्गत कुशेश्वर मा.वि. बेथानमा बाली विज्ञान र डहु मा.वि.मा कम्प्यूटर साइन्स विषय पठनपाठन हुँदै आएको छ । सुनापति गाउँपालिका स्थित मा.वि.हरुमा शतलिङ्गेश्वर मा.वि. (गुन्सी), अग्लेश्वर मा.वि. (दिमीपोखरी), कृष्णवर्णेश्वर मा.वि. (मानपुर), पशुपति मा.वि. (नागशिवा), डहु मा.वि. (डहु), कुशेश्वर मा.वि. (बेथान), बाल मा.वि. (भिरकोट), कृष्णपुरी मा.वि. (रुपाकोट) र जलदेवी मा.वि. (खनियापानी) रहेका छन् ।

तालिका ९ : सुनापति गाउँपालिकाका शिक्षण संस्थाहरु

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	वडा नं.	स्थान	कैफियत
१	शतलिङ्गेश्वर मा.वि.	१	गुन्सी	
२	पञ्चकन्या आ.वि.	१	सोह्रखुट्टे	
३	जागृति आ.वि.	१	धारापानी	
४	महाकाली आ.वि.	१	सिरीचौर	
५	धनेश्वर आ.वि.	१	गुन्सी	
६	चौलागंगा आ.वि.	१	गुन्सी	
७	अग्लेश्वर मा.वि.	२	दिमीपोखरी	
८	मन्दर आ.वि.	२	मेलचौर	
९	कृष्णवर्णेश्वर मा.वि.	२	मानपुर	
१०	कालीदेवी आ.वि.	२	पिपलथोक	
११	नवदुर्गा आ.वि.	२	राम्चे	
१२	गुप्तेश्वर आ.वि.	३	भलायखर्क	
१३	कृष्ण आ.वि.	३	डोग्मा	

१४	जन जागृत आ.वि.	३	स्वारा	
१५	पशुपति मा.वि.	३	नागशिवा	
१६	डहु मा.वि.	४	डहु	
१७	सुनापति आ.वि.	४	भ्वाँसा	
१८	चन्द्र सूर्य आ.वि.	४	भ्वाँसा	
१९	बाल आ.वि.	४	भलवाडी	
२०	खाँडादेवी आ.वि.	४	पानीघाट	
२१	कालीदेवी आ.वि.	४	लोप्राङ	
२२	कुशेश्वर मा.वि.	४	बेथान	
२३	बाल मा.वि.	५	भिरकोट	
२४	बालकल्याण आ.वि.	५	सिमपानी	
२५	पञ्चकन्या आ.वि.	५	छिमिर खोला	
२६	कृष्णपुरी मा.वि.	५	रुपाकोट	
२७	जलदेवी मा.वि.	५	खनियापानी	
२८	भुटनदेवी आ.वि.	५	डासे	
२९	प्रतति आ.वि.	५	कटुञ्जे	
३०	ज्ञानज्योति आ.वि.	५	कालिम्राङ	
३१	कालीदेवी आ.वि.	५	होन्दल	
३२	दिली आ.वि.	५	जल्किनी	
३३	समाजकल्याण आ.वि.	५	लोप्रा	
श्रोत : सुनापति गाउँपालिका, २०८१				

फोटो ९ : सुनापति गाउँपालिकाका शिक्षण संस्थाहरु

सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा १३२ शिक्षक र ६३ शिक्षिका तथा ३८ बाल विकास शिक्षिका रहेका छन् । साथै ती विद्यालयहरुमा १,४७६ छात्र तथा १,४४१ छात्रा गरी कुल २,९१७ विद्यार्थीहरुले पठनपाठन गरिरहेका छन् । सुनापति गाउँपालिकाका सम्पूर्ण शिक्षण संस्थाहरुमा खानेपानीको सुविधा उपलब्ध छ भने सबै विद्यालयमा बालबालिकामैत्री शौचालय निर्माण तथा स्यानिटरी प्याड सहितको सुविधा उपलब्ध रहेका छन् । त्यसै गरी साविकको सबै मा.वि.हरुमा विज्ञान ल्याब, कम्प्युटर ल्याब, कम्प्युटर ल्याब, आदि सुविधा रहेको छ । गाउँपालिकाका सबै विद्यालयहरुमा सडकको पहुँच पुगेको छ । यस गाउँपालिकामा ५ वर्षभन्दा बढी उमेर समूहको जनसङ्ख्याको साक्षरता दर ६१.९३ प्रतिशत (पुरुष

साक्षारता ७३.५९ प्रतिशत र महिला साक्षारता ५१.५९ प्रतिशत) रहेको छ जुन राष्ट्रिय साक्षरता दर (७६.२५ प्रतिशत) भन्दा कम रहेको छ ।

गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्थामा शुरुआती बाल अध्ययन ३.४९ प्रतिशत, प्राथमिक तह ३२.९२ प्रतिशत, निम्न माध्यमिक तह १८.६२ प्रतिशत र उच्च माध्यमिक तह १४.३३ प्रतिशत रहेको छ । गाउँपालिकामा एस.एल.सी. वा सो सरह ९.४५ प्रतिशत, प्रविणता प्रमाणपत्र तह वा सो सरह १४.१७ प्रतिशत, स्नातक तह वा सो सरह २.२८ प्रतिशत, स्नातकोत्तर तह वा सो सरह १.४१ प्रतिशत, अन्य ०.०९ प्रतिशत, स्तर नभएको २.९५ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेका छन् भने ०.२९ प्रतिशत जनसङ्ख्याको शैक्षिक स्तर उल्लेख गरिएको छैन र कहिले पठनपाठन नगर्ने सङ्ख्या ३.५६ प्रतिशत छन् । अध्ययनको प्रमुख क्षेत्र अनुसार १५ वर्ष माथिका विद्यार्थीहरुले १०+२ वा सो भन्दा माथि शिक्षा हासिल गरेका मध्ये मानविकी र सामाजिक विज्ञान १२.७६ प्रतिशत, व्यवस्थापन १५.२३ प्रतिशत, शिक्षण ५६.५८ प्रतिशत, विज्ञान तथा प्रविधि ३.१६ प्रतिशत, स्वास्थ्य/मेडिकल विज्ञान २.१७ प्रतिशत, इन्जिनियरिङ १.२५ प्रतिशत, कानुन ०.३३ प्रतिशत, कृषि ०.९२ प्रतिशत, वन ०.२६ प्रतिशत, पशु विज्ञान/पशु चिकित्सा/मत्स्यपालन ०.२६ प्रतिशत, कम्प्यूटर तथा सूचना प्रविधि ०.८६ प्रतिशत र अन्य १.२५ प्रतिशत रहेका छन् भने ५.०७ प्रतिशतको शिक्षाको क्षेत्र उल्लेख गरिएको छैन । *(स्रोतः सुनापति गाउँपालिका कार्यालय, शिक्षा शाखा, २०८१ र राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

२.३.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

२.३.३.१ खानेपानी

सुनापति गाउँपालिकामा ९०.०३ प्रतिशत परिवारले पाईप धाराबाट खानेपानी प्राप्त गर्दछन् । जसमध्ये ६०.३९ प्रतिशत घरधुरीको आफ्नै घरभित्र धारा जडान गरिएको छ भने २९.६४ प्रतिशतले घर बाहिरको धाराबाट खानेपानी उपभोग गरिराखेको छ । त्यसै गरी अन्य खानेपानीको श्रोतहरुमा ढुङ्गे धारा ८.२३ प्रतिशत, ईनार/कुवा (नढाकिएको) ०.७४ प्रतिशत, खोला वा नदि ०.५७ प्रतिशत, ईनार/कुवा (ढाकिएको) ०.०७ प्रतिशत र अन्य श्रोत ०.३६ प्रतिशत रहेको छ । (*राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

फोटो १० : खानेपानी वितरण ट्याङ्की

तालिका १० : घरधुरी अनुसार खानेपानी स्रोतको अवस्था

खानेपानीको स्रोत	घरधुरी	प्रतिशत
पाईप धारा (घर भित्रै)	२,५३२	६०.३९
पाईप धारा (घर बाहिर)	१,२४३	२९.६४
ढुङ्गे धारा	३४५	८.२३
ईनार/कुवा (नढाकिएको)	३१	०.७४
खोला वा नदि	२४	०.५७
ईनार/कुवा (ढाकिएको)	३	०.०७

अन्य	१५	०.३६
जम्मा	**४,१९३**	**१००.००**
स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८		

यस गाउँपालिका भित्र पर्याप्त खानेपानीका स्रोत नभएका कारण केही वडामा खानेपानीको पनि समस्या हुँदै आएको छ। वि.सं. २०७२ वैशाख १२ गतेको भूकम्पको कारण कतिपय खानेपानीका प्राकृतिक मुहान सुकेका कारण पनि खानेपानीको अभाव हुन गएको छ। त्यसैले गाउँपालिकाले सुनकोशी नदि, चौरीखोला, खानीखोला लगायतको खोला तथा नदिबाट खानेपानी उपलब्ध गराउने कार्य अगाडी बढाएको छ। हाल सम्म पालिकामा २६ वटा खानेपानी योजना निर्माण गरिएको छ जसमध्ये कामाखोला चौरी खोला लिफ्ट (१,२०० घरधुरी), खानीखोला पालिका लिफ्ट (३०० घरधुरी), भस्मे खोला लिफ्ट (२०० घरधुरी) र लगायत छन् भने घट्टेखोला बृहत लिफ्ट खानेपानी आयोजना स्वीकृत हुने क्रममा रहेको छ।

२.३.३.२ सरसफाइ

शौचालय प्रयोगको अवस्थाले उक्त स्थानको सरसफाइको अवस्थालाई जनाउने गर्दछ। यस गाउँपालिकामा सरसफाइको अवस्था सन्तोषजनक रहेको छ । यसमा केही सुधारको आवश्यकता पनि छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार सेप्टिक ट्याङ्क सहितको शौचालय (६७.६४ प्रतिशत) रहेको छ भने सार्वजनिक निकास भएको फ्लस शौचालय भएका घरधुरी ४.६५ प्रतिशत रहेको छ । सुनापति गाउँपालिकाका २४.५९ प्रतिशत घरमा खाडल शौचालय रहेको छ भने शौचालय नभएका घरधुरीहरु २.८६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। गाउँपालिका क्षेत्रमा ढलको व्यवस्था छैन भने मध्य पहाडी राजमार्ग सडक खण्ड र बजार क्षेत्रमा नालीको निर्माण गरिएको छ। गाउँपालिकाबाट नियमित फोहर सङ्कलनको समेत व्यवस्था हुन सकेको छैन। गाउँपालिका घरहरुबाट निस्कने फोहरमैलाहरु गाड्ने र जलाउने गरेका छन्।

तालिका ११ : घरधुरी अनुसार शौचालय प्रयोगको स्थिति

शौचालय प्रयोगको अवस्था	**घरधुरी**	**प्रतिशत**
शौचालय नभएका घरधुरी	१२०	२.८६
सार्वजनिक शौचालय	११	०.२६
फ्लस शौचालय (सेप्टिक ट्याङ्क)	२,८३६	६७.६४
फ्लस शौचालय (सार्वजनिक निकास)	१९५	४.६५
खाडल शौचालय	१,०३१	२४.५९
कुल घरधुरी	**४,१९३**	**१००.००**
स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८		

२.३.४ लैङ्गिक समानता र सामाजिक समानीकरण

गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्यामा पुरुषको सङ्ख्या ४७.३९ प्रतिशत र महिलाको सङ्ख्या ५२.६१ प्रतिशत रहेको छ जस अनुसार लैङ्गिक अनुपात ९०.०७ पुरुष प्रति १०० जना महिला हुन आउँछ। यस गाउँपालिकामा ५ वर्ष मुनिका बालबालिकामा ३.२१ प्रतिशत पुरुष र २.७६ प्रतिशत महिला गरि कुल ५.९७ प्रतिशत रहेको छ भने १४-४५ वर्ष उमेर समूहका युवायुवतीहरुको सङ्ख्या कुल जनसङ्ख्याको ४०.८६ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी ६०-७० वर्ष उमेर समूहका मानिसहरुको सङ्ख्या कुल

जनसङ्ख्याको ११.२४ प्रतिशत तथा ७० वर्ष भन्दा माथिका ज्येष्ठ नागरिकहरुको सङ्ख्या ८.२८ प्रतिशत रहेको छ । आदिवासी तथा जनजातिहरुमा कुल जनसङ्ख्याको तामाङ ३७.७१ प्रतिशत, नेवार १६.६४ प्रतिशत, मगर ८.३८ प्रतिशत, ह्योल्मो/ह्योल्मापा ०.९२ प्रतिशत, आदि छन् । त्यसै गरी सिमान्तकृत र पिछडिएका जातिहरुमा विश्वकर्मा २.८० प्रतिशत, माझी २.६३ प्रतिशत, परियार १.७३ प्रतिशत, मिजार १.०६ प्रतिशत, घर्ती/भुजेल ०.७७ प्रतिशत, पहरी ०.२३ प्रतिशत, आदि रहेका छन् । गाउँपालिकामा बोलिने भाषाहरुमा नेपाली, तामाङ, नेपाल भाषा (नेवारी), मगर धुत, माझी, ह्योल्मो/ह्योल्मापा, लगायत रहेका छन् । गाउँपालिकाको जनसङ्ख्यालाई अपाङ्गताका दृष्टिकोणले हेर्दा ९५.८१ प्रतिशत जनसङ्ख्या सपाङ्ग रहेका छन् । सपाङ्ग बाहेक भौतिक अपाङ्गता भएका १.५८ प्रतिशत तथा सबभन्दा कम हेमोफिलिया ०.०२ प्रतिशत र अटिजम ०.०२ प्रतिशत रहेका छन् । *(स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत गाउँपालिकामा ज्येष्ठ नागरिक (अन्य), ज्येष्ठ नागरिक (दलित), ज्येष्ठ नागरिक एकल महिला, विधवा आर्थिक सहायता, अपाङ क वर्ग, ख वर्ग तथा ग वर्ग आर्थिक सहायता, दलित बालबालिका र एकल पुरुष (५० वर्ष माथि)/वृद्ध कन्या भत्ता वितरण पाइरहेका छन् । गाउँपालिकामा अन्य ज्येष्ठ नागरिक भत्ता १,८०१ जनाले, ज्येष्ठ नागरिक दलित भत्ता ५५ जनाले, ज्येष्ठ नागरिक एकल महिला भत्ता १९३ जनाले, विधवा आर्थिक सहायता ३४७ जनाले, क वर्ग आर्थिक सहायता १३७ जनाले, ख वर्ग आर्थिक सहायता २०१ जनाले, ग वर्गको आर्थिक सहायता २० जनाले, दलित बालबालिका भत्ता ११० जनाले तथा एकल पुरुष (५० वर्ष माथि)/वृद्ध कन्या भत्ता ११६ जनाले रु १००० का दरले गरि कुल २,९८० जनाले रु ९,३९,८९८ त्रैमासिक रुपमा लिंदै आएका छन् । (*स्रोतः सुनापति गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०८१)*

२.३.५ युवा, खेलकुद तथा कला

सुनापति गाउँपालिकामा कुल जनसङ्ख्याको १५-३० वर्ष उमेर समूहका युवाहरुको सङ्ख्या २२.६४ प्रतिशत र ३०-४५ वर्ष उमेर समूहका युवाहरुको सङ्ख्या १८.२२ प्रतिशत तथा गरी १५-४५ वर्ष उमेर समूहका युवाहरुको सङ्ख्या ४०.८६ प्रतिशत छ । यी युवाहरु वैदेशिक रोजगार, ज्याला मजदुरी, खेती किसानी, नोकरी, व्यापार, आदिमा संलग्न रहेका छन् । यसरी जनसङ्ख्याको उमेरगत समूहलाई हेर्दा युवा र आर्थिक रुपले सक्रिय जनसङ्ख्याको हिस्सा निकै रहेकोले जनसाङ्ख्यिकीय लाभको अवसरलाई पुँजीकृत गरी आर्थिक समृद्धिमा युवाको योगदान सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

स्थानीय विद्यालयमा भएका खेलमैदान र गाउँपालिकामा रहेका खुल्ला चौरहरु नै खेलकुदका मुख्य पूर्वाधारहरु हुन् । ती खेलमैदानहरुको स्तरोन्नति गर्न आवश्यक छ भने पालिका स्तरीय खेलमैदान निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ । वडा स्तरीय खेलमैदानहरु (सामराङ डाँडा, दिमीपोखरी, च्याडी डाँडा र रुपाकोट) तथा पशुपति उमावि पछाडी रंगशाला स्तरोन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ भने हिलेदेबीमा कभर्ड हल निर्माणाधिन रहेको छ । गाउँपालिकाभित्र ९ वटा बालक्लब गठन गरिएको छ । यस्ता क्लबहरुहरु खेलकुद तथा सामाजिक गतिविधिहरुमा संलग्न रहेका छन् । पालिका क्षेत्रमा विशेष गरी भलिबल र तेक्वान्डो लगायत खेल खेलिने गरेको छ । त्यस्तै गरी राष्ट्रपति रनिङ शिल्ड अन्तर्गतका एथलेटिक्स खेलहरु तीर हान्ने, लङ्ग जम्प, हाइजम्प, दौड, ज्यावलिन थ्रो, आदि खेलहरु समावेश गरिएको छ । पालिकामा खेलकुद क्लबहरु स्थापना गरिएको छैन । जिल्ला स्तरीय खेलाडीहरु राम कुमार थापा र अनिशा तामाङ (हाइजम्प) रहेका छन् ।

विविध जातजातिका मानिसहरु बसोबास गर्ने यस सुनापति गाउँपालिकामा सांस्कृतिक कलामा समेत धनी रहेको छ । यस क्षेत्रमा स्थानीय चाडपर्वको रुपमा दशैं, तिहार, ल्होसार, उधौली, उभौली, माघे सक्रान्ति, बैशाख पूर्णिमा (बुद्ध जयन्ती), तिज, जनै पूर्णिमा, ठूलो एकादशी, मातातीर्थ तथा कुशे औंशी, चैते दशैं, साउने सक्रान्ति, क्रिसमस, आदि रहेका छन् । जनैपूर्णिमामा सुनापति महादेब र १०८ लहरे माने मेला लाग्ने गर्दछ भने तीजमा सादी बजारमा विशेष घुइँचो लाग्दछ । त्यसै गरी चैत्र पूर्णिमामा सक्षम चौतारा छ्योर्तेनमा र लाखपति छ्योर्तेनमा मेला लाग्ने गर्दछ ।

२.४ पूर्वाधार तथा शहरी विकासको अवस्था

२.४.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

सुनापति गाउँपालिकाको घरहरुको स्वामित्वमा आफ्नै स्वामित्व भएको ९८.५५ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी भाडाका घर १.१७ प्रतिशत, संस्थागत भवनहरु ०.१७ प्रतिशत, अन्य स्वामित्व ०.१२ प्रतिशत रहेको छ । पालिकामा ८५.२१ प्रतिशत घरधुरीहरुमा जग्गा तथा घर दुबैमा पुरुषहरुको स्वामित्व रहेको छ भने महिलाहरुको स्वामित्व घर तथा जग्गा दुबैमा ६.१५ प्रतिशत, जग्गा मात्रमा ७.३५ प्रतिशत र घर मात्रमा ०.७६ प्रतिशत रहेको छ ।

गाउँपालिकामा जगको प्रकार अनुसार ८१.११ प्रतिशत घरहरु ढुङ्गा/ईट्टामा माटो जोडाई रहेको छ भने ढुङ्गा/ईट्टामा सिमेन्ट जोडाई १३.८१ प्रतिशत, आर.सि.सि. पिलर ४.१५ प्रतिशत, काठको पिलर ०.६९ प्रतिशत रहेको छ भने जगको अन्य किसिममा ०.२४ प्रतिशत रहेको छ । घरको बाहिरी गारोको किसिम अनुसार यस गाउँपालिकामा घरहरुका प्रमुख प्रकारमा ढुङ्गा र माटोको गारो माटो जोडाईमा ८२.७१ प्रतिशत, ढुङ्गा र माटोको गारो सिमेन्ट जोडाई १५.७४ प्रतिशत, जस्तापाताले घेरिएको ०.६२ प्रतिशत, काठको संरचना ०.२६ प्रतिशत, बाँसको संरचना ०.१९ प्रतिशत, प्रिफ्याब सिटले निर्मित ०.१० प्रतिशत, काँचो ईट्टाको गारो ०.०७ प्रतिशत र अन्य ०.३१ प्रतिशत रहेको छ । छानाको किसिम अनुसार कर्कट पाटा ८०.३० प्रतिशत, टाईल १०.१४ प्रतिशत, आर.सि.सि. ढलान ७.१३ प्रतिशत, खर/परालको छाना १.६५ प्रतिशत, ढुङ्गा/स्लेट ०.६० प्रतिशत, काठको फलेक ०.०७ प्रतिशत, र अन्य ०.१२ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी भूईंको किसिम अनुसार माटोले लिपेको ७२.२६ प्रतिशत, सिमेन्ट गरिएको २३.९२ प्रतिशत, काठ तथा बाँसको १.७९ प्रतिशत, सेरामिक टाईल ०.९१ प्रतिशत, ईट्टा वा ढुङ्गाको ०.३१ प्रतिशत र अन्य ०.८१ प्रतिशत रहेको छ । (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

फोटो ११ : गाउँपालिकाको बस्ती, आवास, भवनको अवस्था

सुनापति गाउँपालिकामा भू-उपयोग क्षेत्रहरु कृषि क्षेत्र (५३.७३८ प्रतिशत) र वन तथा वनस्पति क्षेत्र (४०.३५८ प्रतिशत) रहेका छन् भने सार्वजनिक क्षेत्र (२.४९३ प्रतिशत), आवास क्षेत्र (१.७६० प्रतिशत), नदि तथा ताल तलैया क्षेत्र (०.९३६ प्रतिशत), व्यवसायिक क्षेत्र (०.०५८ प्रतिशत), धार्मिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्र (०.०१९ प्रतिशत), औद्योगिक क्षेत्र (०.००३ प्रतिशत), खानी तथा खनिज क्षेत्र (०.००२ प्रतिशत) र अन्य क्षेत्र (०.६३४ प्रतिशत) गरी १० प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । पालिकाको विद्यामन भू-उपयोगलाई तलको तालिका तथा नक्सामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १२ : सुनापति गाउँपालिकाको भू-उपयोग अवस्था

क्र. सं.	जमिनको प्रकार	क्षेत्रफल (हेक्टर)	प्रतिशत
१.	कृषि क्षेत्र	४,५७०.३०	५३.७३८
२.	वन तथा वनस्पति क्षेत्र	३,४३२.३४	४०.३५८
३.	सार्वजनिक क्षेत्र	२१२.०५	२.४९३
४.	आवास क्षेत्र	१४९.६५	१.७६०
५.	नदि तथा ताल तलैया क्षेत्र	७९.५७	०.९३६
६.	व्यवसायिक क्षेत्र	४.९५	०.०५८
७.	धार्मिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्र	१.५८	०.०१९
८.	औद्योगिक क्षेत्र	०.२५	०.००३
९.	खानी तथा खनिज क्षेत्र	०.१४	०.००२
१०.	अन्य क्षेत्र	५३.८९	०.६३४
जम्मा		**८,५०४.७२**	**१००.०००**

श्रोत: स्थलगत सर्भेक्षण २०८१, गुगल फोटो र जि.आई.एस. नक्साङ्कन

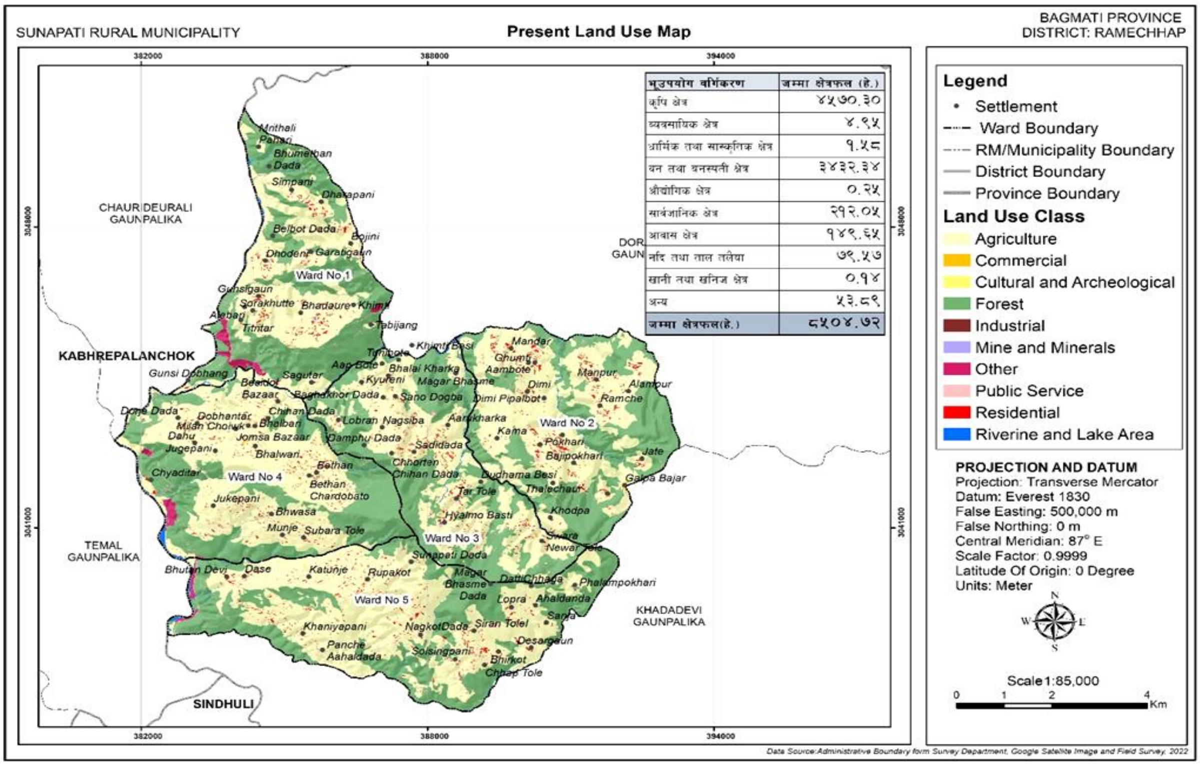

नक्सा २ : सुनापति गाउँपालिकाको विद्यमान भू-उपयोग नक्सा

गाउँपालिकाको मुख्य बस्तीहरुमा गुन्सी, दिमीपोखरी, हिलेदेबी, बेथान, खनियापानी, डहु, सादी बजार, मानपुर, सक्षम चौतारा, धारापानी, देसार गाउँ, भ्वाँसा, गाल्पा, गुराँसे, भिरकोट, रुपाकोट, डोक्मा, भल्वाडी, स्वाँरा, जोरधारा, भदौरे, राम्चे, आलमपुर, पोखरी, पानीघाट, आम्बोटे, ढोडेनी, ह्योल्मो बस्ती, टार टोल, बेथान चारदोबाटो, कटुञ्जे, लोप्रा, नागकोट डाँडा, सोल्सिङपानी, आदि हुन् । जसमध्ये मुख्य बजारहरु सादी बजार, हिलेदेबी, गाल्पा (दिमीपोखरी), गुराँसे (गुन्सी), डहु, आदि हुन् । बेसी खण्डमा रहेका टारहरुमा टिन्रिटार, च्याडीटार, सिन्दुरेटार, आदि रहेका छन् ।

यस गाउँपालिकामा रहेका संस्थागत कार्यालयहरुमा गाउँ कार्यपालिका कार्यालय, ५ वटा वडा कार्यालय, इलाका हुलाक, इलाका प्रहरी कार्यालय, १० शैयाको आधारभूत अस्पताल (हिलेदेबी), ५ वटा स्वास्थ्य चौकी (गुन्सी, दिमीपोखरी, हिलेदेबी, बेथान र खनियापानी), ५ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (धारापानी, मानपुर, स्वाँरा, डहु र भिरकोट), नागरिक आयुर्वेदिक केन्द्र (जोरधारा), आदि रहेका छन् । त्यसै गरी यस गाउँपालिका क्षेत्रमा सिटिजन्स बैंक (हिलेदेबी) र कुमारी बैंक (बेथान)को शाखा, किसान लघुवित्त र लक्ष्मी लघुवित्त पनि रहेका छन् ।

२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात

सुनापति गाउँपालिकाको सबै क्षेत्रमा सडकको पहुँच पुगेको छ । गाउँपालिकाबाट रामेछाप जिल्ला सदरमुकाम मन्थली, राजधानी काठमाडौंसम्म सडक सञ्जाल विस्तार गरिएको छ । गाउँपालिकाका सबै वडाका टोलटोलसम्म कच्ची सडक पुगेको छ । गाउँपालिकाको केन्द्र हिलेदेबीबाट सबै वडासम्म सडक पुगेको हुनाले सबै वडाबाट सवारी साधनको प्रयोग गरी गाउँपालिकाको कार्यालयसम्म पुग्न सकिन्छ । गाउँपालिकामा ग्रामीण सडकको सञ्जालसँगै राष्ट्रिय राजमार्गको सञ्जालसँग पनि जोडिएको छ । हाल स्तरोन्नतिको क्रममा रहेको मध्य पहाडी राजमार्गले गाउँपालिकाको वडा नं. १, ४ र ५ लाई छोएको छ । गाउँपालिकाको वडा नं. ५ खनियापानीको लुभुघाटदेखि वडा नं. १ गुन्सीको सिमपानीसम्म करीब २५ कि.मि. मध्य पहाडी राजमार्गको सञ्जालमा जोडिएको छ ।

गाउँपालिकाको मुख्य सडकहरुमा लुभुघाट-सिमपानी सडक (मध्य पहाडी राजमार्ग सडक खण्ड) २५ कि.मि., सादी डाँडाबाट मुख्य नाका गाल्वासम्म ९ कि.मि., सादी डाँडा-लुभुबजार २४ कि.मि., सादी डाँडा-सक्षम चौतारा-मानपुर-आलमपुर १३ कि.मि., सादी डाँडा-खानीखोला-शतलिङ्गेश्वर-गुन्सी १५ कि.मि., सादी डाँडा-पानीघाट-भ्वाँसा ९ कि.मि. र सादी डाँडा-भ्वाँसा-देसारगाउँ २० कि.मि. लगायत रहेका छन् । यद्यपि गाउँपालिकाका अधिकांश सडकहरु कच्ची रहेका छन् । गाउँपालिका अन्तर्गतका सडकबाट बस, जीप/सुमो र मोटरसाईकल सञ्चालन हुने गरेको छ । यस गाउँपालिका क्षेत्रमा सार्वजनिक यातायात काठमाडौं, सिन्धुली, काभ्रे, आदि क्षेत्रमा यातायातको सुविधा रहेको छ ।

गाउँपालिकाका ५१.०९ प्रतिशत जनताले १ देखि ५ कि.मि. मात्रै यात्रा गर्दा गाउँपालिका कार्यालय पुग्न सक्छन् । त्यसै गरी गाउँपालिका कार्यालय पुग्न ३५ प्रतिशतले ६ देखि १० कि.मि. यात्रा गर्नुपर्छ भने ७.३१ प्रतिशतले ११ देखि १५ कि.मि., ०.९१ प्रतिशतले १६ देखि २० कि.मि. र ४.७६ प्रतिशतले २१ कि.मि.भन्दा बढी दुरी यात्रा गर्नुपर्दछ । गाउँपालिकामा पक्की कालोपत्रे सडक ६ कि.मि., ग्राभेल सडक ५ कि.मि., कच्ची धुले सडक ११५ कि.मि., ढलान सडक २१० मि., गोरेटो बाटो १.८ कि.मि. गरी कुल १२८ कि.मि. सडक रहेको छ । त्यसै गरी पालिका भरि १४ वटा झोलुङ्गे पुल निर्माण भएको छ भने खानी

खोलामा वडा १ र २ जोड्ने पक्की पुल निर्माण भइरहेको छ। हाल सम्म वडा नं. १ र वडा नं. ४ मा पक्की सडकले छुन बाकी छ। *(श्रोत: सुनापति गाउँपालिकाको कार्यालय)*

फोटो १२ : गाउँपालिकाको शाखा सडकहरुको अवस्था

गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका विभिन्न खोला नालाहरुमा पक्की पुल, झोलुङ्गे पुल तथा काठेपुलहरु निर्माण गरिएको छ जसले गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानहरुलाई जोडेका छन्। पूर्वाधारको हकमा यस क्षेत्रभित्र सडक सञ्जालको परिमाण राम्रै भएपनि तिनको गुणस्तर वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ। मध्य पहाडी राजमार्गको क्रमागत स्तरोन्नति हुने क्रममा रहेको छ भने केही सडकहरु पक्की तथा अन्य मुख्य सडकहरु ग्राभेल तथा प्राय सडकहरु ग्रामीण धुले रहेका छन्। बस्ती बीचको यातायात बस तथा निजी मोटरसाइकलमा निर्भर छन् भने काठमाडौं लगायत अन्य अन्य ठाउँहरु तथा शहरहरु सम्म बस तथा जीप सञ्चालनमा रहेको छ। तथापि यस गाउँपालिका क्षेत्रभित्र व्यवस्थित बस बिसौनी तथा जीप स्टेण्डको व्यवस्था भएको देखिंदैन।

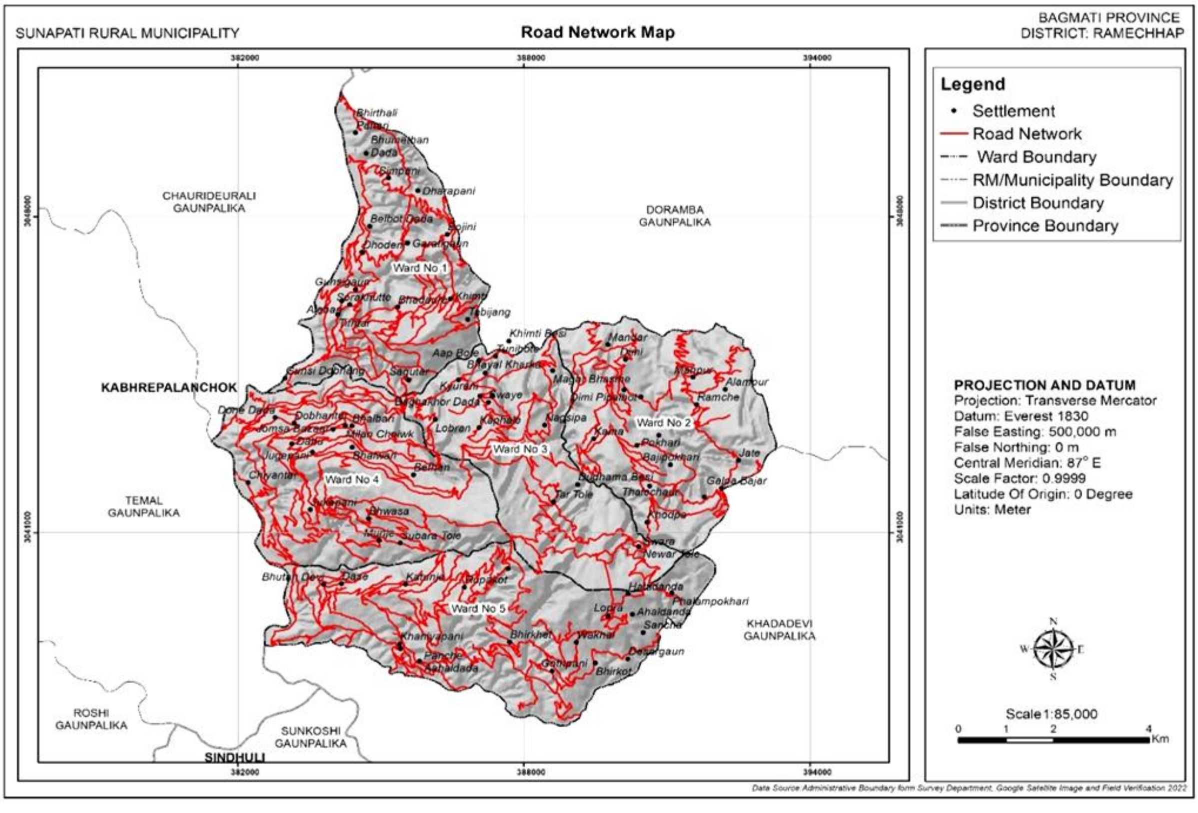

नक्सा ३ : सुनापति गाउँपालिकाको वर्तमान सडक सञ्जाल नक्सा

२.४.३ ढल सञ्जाल तथा नाली

सुनापति गाउँपालिकामा ढल सञ्जालको अवस्था सन्तोषजनक रहेको देखिंदैन । मध्य पहाडी राजमार्गमा तथा मुख्य बजार क्षेत्रहरुमा सतह ढल निर्माण गरिएको छ भने फोहरपानी प्रशोधन केन्द्र सहितको फोहरपानी बग्ने ढल सञ्जाल निर्माण गर्न बाँकी रहेको छ । अन्य सडकहरुमा ढल खोल्सीमा मिसाउने वा प्राकृतिक रुपले बगाउने गरिएको छ । गाउँपालिकाको रणनीतिक सडक तथा हिलेदेबी लगायतका बस्तीहरुमा वर्षे पानी तथा फोहरपानी बग्ने ढल निकासको लागि विष्तृत ढल सञ्जाल निर्माण गर्न आवश्यक रहेको छ ।

२.४.४ विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

२.४.४.१ विद्युत

सुनापति गाउँपालिकामा रहेका ५ वटै वडामा लगभग सबै क्षेत्रमा विद्युतिकरण भइसकेको छ । सबै क्षेत्रमा केन्द्रिय प्रशारण लाइन अन्तर्गत बिजुली पुगेको हो । यसका साथै गाउँपालिकाको वडा नं. २ मा लघु जलविद्युत उत्पादन भएका छन् भने स्थानीय लघु जलविद्युतलाई केन्द्रिय प्रसारण लाइनमा जडान गर्ने कार्य अगाडी बढेको छ । सुनापति गाउँपालिका र काभ्रे जिल्ला सिमानामा रहेको सुनकोशी तेस्रो जलविद्युत आयोजनाको काम अगाडी बढेको छ । सुनापति गाउँपालिका-४ बेथानस्थित दोभानटार क्षेत्रमा ड्याम निर्माण गरि ६८३ मेगावाट विद्युत उत्पादन क्षमता भएकोले यस आयोजना सम्पन्न भएपछि गाउँपालिकावासी लाभान्वित हुन सक्छ । यस गाउँपालिकामा केन्द्रिय प्रसारण लाईनबाट लामोसाँघु सव-स्टेशनबाट विद्युत लाईन बिस्तार गरिएको थियो भने हाल सदरमुकाम मन्थलीबाट थप बिजुली लाइनमा जोडिएको छ ।

खाना पकाउनको लागि ९३.५१ प्रतिशत घरधुरीले परम्परागत काठ/दाउरा, ५.८० प्रतिशत घरले तरलीकरण गरिएको पेट्रोलियम ग्यास र ०.४३ प्रतिशत घरले मट्टितेल तथा ०.१० प्रतिशत घरले बायो ग्यास प्रयोग गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा केवल ०.१२ प्रतिशत घरपरिवारले मात्र खाना पकाउन बिजुलीको प्रयोग गरिएको छ भने ०.०५ प्रतिशत घरले अन्य इन्धन स्रोतको प्रयोग गर्ने गरेका छन् ।

तालिका १३ : घरधुरी अनुसार खाना पकाउने ईन्धनको स्रोत

खाना पकाउन ईन्धनको स्रोत	घरधुरी	प्रतिशत
काठ/दाउरा	३,९२१	९३.५१
तरलीकरण गरिएको पेट्रोलियम ग्यास	२४३	५.८०
मट्टितेल	१८	०.४३
बिजुली	५	०.१२
बायो ग्यास	४	०.१०
अन्य	२	०.०५
जम्मा	**४,१९३**	**१००.००**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

गाउँपालिकाका ९७.९७ प्रतिशत घरमा बत्ती बाल्न बिजुलीको प्रयोग भएको देखिन्छ भने १.४३ प्रतिशत घरधुरीले सोलार, ०.३६ प्रतिशत घरधुरीले मट्टितेल र ०.२४ प्रतिशत घरधुरीले बत्ती बाल्नको लागि अन्य श्रोत प्रयोग गर्ने गरेको छ ।

तालिका १४ : बत्ती बाल्नको लागि प्रयोग हुने ईन्धनको स्रोत

बत्ती बाल्न ईन्धनको स्रोत	घरधुरी	प्रतिशत
बिजुली	४,१०८	९७.९७
सोलार	६०	१.४३
मट्टितेल	१५	०.३६
अन्य	१०	०.२४
जम्मा	**४,१९३**	**१००.००**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

२.४.५ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

सुनापति गाउँपालिकामा सञ्चार माध्यमको लागि मोबाईल फोन (साधारण) र मोबाईल फोन (स्मार्ट) प्रयोग गर्ने क्रमश: ८४.८३ प्रतिशत र ४८.८४ प्रतिशत रहेको छ भने रेडियो प्रयोग गर्ने परिवार ४०.०० प्रतिशत र ३५.७३ प्रतिशत घरधुरीहरुमा टेलिभिजन सुविधा रहेको छ। त्यसै गरी ईन्टरनेटको पहुँच ५.४१ प्रतिशत रहेको छ । यसका साथै गाउँपालिका क्षेत्रमा अन्य सञ्चार सुविधाहरु जस्तै कम्प्युटर/ल्यापटप (२.९६ प्रतिशत), ल्याण्ड लाइन टेलिफोन (०.५२ प्रतिशत), मोटरसाईकल/स्कुटर (११.२६ प्रतिशत), साईकल (२.२७ प्रतिशत), कार/जीप/भ्यान (०.६४ प्रतिशत), ईलेक्ट्रिक फ्यान (९.०६ प्रतिशत), रेफ्रिजेरेटर (२.४८ प्रतिशत), वासिङ मेसिन (०.०५ प्रतिशत) र एयर कन्डिसनर (०.०५ प्रतिशत) आदि प्रयोग गर्ने गरेका छन् । त्यसैगरी सुनापति गाउँपालिकामा १ वटा इलाका हुलाक रहेको छ ।

२.५ वन, वातावरण तथा विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापनको अवस्था

२.५.१ वन तथा जैविक विविधता

सुनापति गाउँपालिकाको भू-उपयोग अनुसार वन तथा वनस्पति क्षेत्रले ३,४३२.३४ हेक्टर क्षेत्रफल ओगटेको छ जुन गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफलको ४०.३६ प्रतिशत हुन आउँछ । स्थानीय समुदायले वन उपभोक्ता समूह गठन गरेर वनजङ्गल क्षेत्रको संरक्षण गर्ने काम स्थानीय समुदायले गरिरहेका छन् । गाउँपालिकामा २९ वटा सामुदायिक वन तथा २१ वटा कबुलियति वन उपभोक्ता समिति परिचालन भइरहेका छन् । गाउँपालिकाका सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरुमा अग्लेश्वरी, फलामपोखरी, कालीदेवी, पान्धारा, छोटेघट्ट, पशुपति, गणेश, हरिसिद्धिका, बिहानी दोभान, चरदेति तगूड, लालीगुराँस, सुनापति सर्पझाङ, हात्ती ढुङ्गा, सुनापति महादेव, गणेशस्थान, सेविडाँडा, भारसिंह सेतीदेवी, फलाटघारी, लहरेमाने सुनापति, रानी भलायोखाद, जल्केनी, ध्यामताङ तकवानी, जोगीमारा, सुनकोशी शिकारी, सुनापति सल्लेरी, पातल चनौटे, महाकाली, सिठिनी दारेगौंडा, भूमेस्थान चुच्चे ढुङ्गा र बासीगीता रहेका छन् ।

सुनापति गाउँपालिकामा समग्र जीवजन्तुको र वनस्पतिको कुल अध्ययन गरिएको पाइदैंन । यस गाउँपालिकामा पाइने केही जनावर र पन्छी तथा वनस्पतिहरु मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाईने वन तथा जैविक विविधता यस क्षेत्रमा विद्यमान रहेको देखिन्छ । मृग, दुम्सी, बँदेल, बाँदर, चित्तल, चितुवा, खरायो, आदि जनावरहरु, कालिज, ढुकुर, कोइली, कुक्कु, आदि चराहरु पाईन्छ । यी सामुदायिक वनहरुमा रानी सल्लो, ठिङ्ग्रे सल्लो, उत्तिस, चिलाउने, मालगेडी, गुराँस, दुधिलो, साल लगायत विभिन्न प्रकारका वनस्पतिहरु तथा पट्मेरो, निवारो, खनिउ, दुधिलो, किम्बु लगायत डाले घाँसका प्रजातिहरु र अमला, घोडताप्रे, टिम्मुर, चिराइतो, कुरिलो झ्याउ, लालीगुराँस, वेल चुत्रो, पानीअमला, कटुज, तितेपाती, सुनाखरी, मलागेडी, आदि जडिबुटीहरु उत्पादन भई सङ्कलन र निकासी भईरहेको छ । वन क्षेत्रको व्यवस्थापन वैज्ञानिक ढंगले गर्न सकेमा यस क्षेत्रको दीगो विकास हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

२.५.२ भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

सुनापति गाउँपालिका क्षेत्रभित्र भू-संरक्षण, जलाधार व्यवस्थापन, पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणलाई स्थानीय सरकारको मुख्य जिम्मेवारीको रुपमा लिई विपद् व्यवस्थापन कोषको गठन गर्ने नीति लिएको छ । यस गाउँपालिका क्षेत्रभित्र सुनकोशी नदि, चौरी खोला, खानी खोला, कामा खोला, घट्टे खोला, ठाडो खोला लगायत रहेका छन् । यी खोलाहरु सिंचाई, खानेपानी र जलविद्युत लगायतका प्रयोजनका लागि जलश्रोतको उपयोग हुने गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा रहेका जलाधार क्षेत्र संरक्षण गर्न सकिन्छ ।

पहिरो र भू-क्षय पहिरो यहाँका प्रमुख विपद्हरु भएतापनि यस्ता विपद्हरुबाट विगतका वर्षहरुमा गाउँपालिकामा ठूलो क्षति भएको छैन । गाउँपालिकाले पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि सडक लगायत विकास निर्माण गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनलाई अनिवार्य गर्न आवश्यक छ । साथै पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि स्थानीय परम्परागत प्रविधिको प्रयोगलाई समेत जोड दिन जरुरी देखिन्छ । भू-संरक्षणको लागि वृक्षारोपण, ग्याबियन वाल निर्माण तथा बायो ईन्जिनियरिङ गर्न सकिन्छ । मौजुदा सामुदायिक वनहरुमा व्यवसायिक खेती र जडिबुटी खेती गर्न सकिन्छ । भौतिक निर्माण कार्य गर्दा जलाधार क्षेत्रलाई ध्यान राखी विज्ञको सल्लाह अनुसार कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

२.५.३ वातावरण व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन

स्थानीयवासीको दैनिक जनजीवन र वातावरणलाई व्यवस्थित, स्वच्छ र सुन्दर बनाउन फोहरमैला व्यवस्थापन तथा ढल निकासको मुख्य भूमिका रहने गर्दछ । फोहरलाई स्रोतमा नै न्यूनीकरण, पुनःप्रयोग, प्रशोधन वा विसर्जन गरी फोहरमैलाको व्यवस्थित तथा प्रभावकारी व्यवस्थापनतर्फ पहल गर्न जरुरी छ । हाल गाउँपालिका क्षेत्रका स्थानीय घरधुरी र सानातिना बजारहरुबाट उत्सर्गन हुने फोहरहरु जलाउने र गाड्ने गरिएको छ ।

वातावरण व्यसव्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलनको सन्दर्भमा गाउँपालिकामा उल्लेख्य काम हुन बाँकी रहेको छ । वन जङ्गल संरक्षणको लागि सामुदायिक वनको अवधारणामा स्थानीय समूहहरु सक्रिय रहेको देखिएतापनि जलवायु परिवर्तन र यसले पारेको असरको बारेमा स्थानीयहरु जागरुक देखिंदैन । अनौपचारिक कुराकानीको आधारमा जलवायु परिवर्तनको असर देखिन थालेको कुरा उनीहरु बताउँदछन् । जलवायु परिवर्तनले कृषि, पर्यटन, मौसम आदिमा असर परिरहेको भएतापनि त्यसको खासै लेखाजोखा

भएको पाइदैन । तर गाउँपालिकाले आगामी दिनमा जलवायु परिवर्तन र यसले पारेको असर सम्बन्धमा अध्ययन गरी कृषि तथा पर्टयकीय दिगोपनाको कार्ययोजना बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

२.५.४ महामारी तथा विपद् व्यवस्थापन

गाउँपालिकाको विपद्हरुमा पहिरो, भू-क्षय, नदि कटान, बाढी, आगलागी, हावाहुरी, चट्याङ, आदि रहेका छन् । तयसैगरी जलवायु परिवर्तनको जल्दोबल्दो समस्या र यसले पार्ने असर पनि गाउँपालिका भित्र विद्यमान छन् । गाउँपालिकाले विपद् व्यवस्थापनलाई स्थानीय सरकारको मुख्य जिम्मेवारीको रुपमा लिई विपद् व्यवस्थापन कोषको गठन गर्ने नीति लिएको छ । त्यसैगरी विपद् व्यवस्थापन योजनाले जलवायू अनुकूलन र प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण, जोखिम सम्वेदनशील भूमि उपयोग योजना तयार गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने, एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन र कार्यान्वयन र जलस्रोत संरक्षण गर्न जरुरी छ । गाउँपालिकाले विपद् न्यूनीकरणको लागि सडक लगायत विकास निर्माण गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनलाई अनिवार्य गरेको छ । वन जङ्गलको संरक्षणको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता मार्फत सचेनतामुलक कार्यक्रम गर्ने, सबै वडामा प्राकृतिक प्रकोप जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने तथा विपद् न्यूनीकरण र व्यवस्थापनक लागि नेपाल रेडक्रस लगायत अन्य सरोकारवाला निकायहरुसँग सहकार्य र समन्वय गर्ने नीति आवश्यक छ । सुनापति गाउँपालिकाको विपद् व्यवस्थापन कोष सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७८ समेत निर्माण गरिएको छ ।

२.६ सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्था

२.६.१ स्थानीय नीति, ऐन तथा सुशासन

नेपालको संविधान, २०७२, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा प्रदेश कानुनले स्थानीय तहको कानुन निर्माण प्रक्रियालाई व्यवस्थित गरेको छ । यस गाउँपालिकामा कानुन निर्माणका लागि गाउँ सभा तथा कार्यपालिका ज्यादै सक्रिय देखिएको हुँदा कानुन निर्माण उच्च प्राथमिकतामा परेको छ । सुनापति गाउँपालिकाले सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्थापनको लागि आवश्यक नीति, ऐन, कार्यविधि, निर्देशिकाहरु तर्जुमा गर्दै कार्यान्वयन गरिरहेको छ । गाउँपालिकाको वेभसाईटमा गाउँपालिकामार्फत तर्जुमा गरिएका तपशिल नीति, ऐन, कार्यविधि, निर्देशिकाहरु पालिकाको वेभसाइटमा अपलोड गरिएको छ ।

- सुनापति गाउँपालिकाको जलस्रोत तथा मुहान दर्ता कार्यविधि, २०८०
- सुनापति गाउँपालिका करारमा प्राविधिक कर्मचारी व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७७
- आर्थिक ऐन, २०८०
- आर्थिक २०८०/८१ को नीति तथा कार्यक्रम
- विनियोजन विधेयक, २०८०
- होम स्टे सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८
- स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८
- स्थानीय राजस्व परामर्श समितिको बैठक तथा कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०७८
- सामुदायिक कुकुर बन्ध्याकरन तथा रेबिज रोग नियन्त्रण कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७८
- समूह गठन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८

- विपद् व्यवस्थापन कोष सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८
- लैंगिक हिंसा निवारण कोष सञ्चालन कार्यविधि, २०७७
- बाल विकास सहयोगी तथा विद्यालय कर्मचारी प्रोत्साहन भत्ता सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८
- बाझोपन निवारण सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८
- वन ऐन, २०७८
- पशुपन्छी फर्म दर्ता सम्बन्धी निर्देशिका, २०७८
- पशु सेवा कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७८
- जलस्रोत तथा मुहान दर्ता सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८
- कृषि कार्यक्रम कार्यविधि, २०७८
- सुनापति गाउँपालिका एकल पुरुष सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण सम्बन्धी बनेको कार्यविधि, २०७८
- सुनापति गाउँपालिकाको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिको कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०७८
- सुनापति गाउँपालिकाको उपभोक्ता समिति गठन, परिचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५
- सुनापति गाउँपालिकाको टोल विकास संस्था (गठन तथा परिचालन) कार्यविधि, २०७७
- बिनियोजन विधेयक, २०७९
- आर्थिक ऐन, २०७९
- व्याक हो लोडर (जे.सि.वि.) सञ्चालन कार्यविधि, २०७८ पहिलो संशोधन
- सुनापति गाउँपालिका होमस्टे सञ्चालन कार्यविधि, २०७८
- बालविकास सहयोग कार्यकर्ता र विद्यालय कर्मचारिका लागि प्रोत्साहन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८
- व्यवसायिक कृषि तथा पशुपन्छी फार्म दर्ता सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८
- कार्यक्रम सञ्चालन व्यवस्थापन र खर्च गर्ने कार्यविधि, २०७८
- सुनापति गाउँपालिका राजस्व परामर्श समितिको बैठक तथा कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०७८
- सुनापति गाउँपालिकाको बाझोपन निवारण घुम्ती घरदैलो तथा पशु स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन कार्यविधि, २०७८
- सामुदायिक कुकुर बन्ध्याकरण तथा रेबिज रोग नियन्त्रण कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७८
- सुनापति गाउँपालिकाको पशुपन्छी फार्म दर्ता निर्देशिका, २०७८
- सुनापति गाउँपालिकाको पशु सेवा कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७८
- बिनियोजन विधेयक, २०७८
- आ.व. २०७८/७९ को आर्थिक ऐन, २०७८
- आर्थिक ऐन, २०७७
- बिनियोजन विधेयक, २०७६
- आर्थिक ऐन, २०७६
- सहकारी ऐन, २०७५
- व्याक हो लोडर (जे.सि.वि.) सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ पहिलो संशोधन
- स्वास्थ्य राहत तथा यातायात खर्च प्रदान सम्बन्धी कार्यविधि (प्रथम संशोधन), २०७५

- गाउँ कार्यपालिकाकको बैठक सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७४
- गाउँ कार्यपालिका (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४
- सुनापति गाउँ कार्यपालिका (कार्य सम्पादन) नियमावली, २०७४
- न्यायिक समितिले उजुरीको कारवाही किनार गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधि, २०७५
- भवन निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड, २०७५
- घ वर्गको निर्माण व्यवस्सायी इजाजत पत्र सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५
- स्थानीय तहको उपभोक्ता समिति गठन, परिचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५
- शिक्षा नियमावली, २०७५
- आर्थिक ऐन, २०७५

सुनापति गाउँपालिकाले हालसम्म निर्माण गरेका नियमाबाली, ऐन तथा नियमहरु गाउँपालिकाले अभ्यास गरिरहेको भएतापनि आवश्यक थप अन्य नियम, नियमावली र ऐनहरु समेत बनाई गाउँपालिकाले सुसासनको लागि थप कार्य गर्दै जानुपर्दछ ।

२.६.२ संगठनात्मक विकास

नेपालको संविधान बमोजिम स्थानीय तहहरु निर्माण भएपछि उक्त निकायहरुबाट सेवा प्रवाह जनस्तरसम्म चुस्त, सहजता र प्रभावकारी रुपमा पुर्‍याउन जनशक्ति व्यवस्थापनका लागि कर्मचारी समायोजन ऐन २०७४ बमोजिम राज्यबाट जारी विभिन्न ऐन कानुनको परिधि भित्र रही स्थायी रुपमा सेवा प्रवेश गरेका निजामती सेवा र स्थानीय सेवाका कर्मचारीहरुलाई समायोजन गर्ने प्रयोजनार्थ प्राप्त सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट प्राप्त संगठन संरचनाका आधारमा समायोजन भएका कर्मचारीहरु र विभिन्न सेवाहरु सञ्चालनार्थ गाउँपालिका आफैले करार सेवामा व्यवस्थापन गरेका कर्मचारीहरु यस गाउँपालिकाको जनशक्तिको रुपमा रहेका छन् ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ११ दफा ८३ मा कर्मचारीहरु समायोजन पश्चात स्थानीय तहहरुले आफ्नो कार्यवोझ, राजस्व क्षमता, खर्चको आकार, स्थानीय आवश्यकता र विशिष्टता समेतलाई ध्यानमा राखी संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणका आधारमा विषयगत शाखा वा महाशाखा रहेको संगठन संरचना कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । स्थानीय तहको प्रशासकीय प्रमुखको रुपमा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत रहने, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको नियुक्ति कानूनले तोके बमोजिम हुने र कानुनले नियुक्ति नभएसम्मका लागि नेपाल सरकारले निजामती सेवाको कुनै अधिकृत कर्मचारीलाई प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको रुपमा काम गर्न खटाउने व्यवस्था स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ८४ मा व्यवस्था गरिएको छ । यसको अतिरिक्त अन्य कर्मचारीहरु तहगत प्रणालीमा रहने व्यवस्था गरिएको छ । गाउँपालिकामा स्वीकृत दरबन्दी पदपूर्ति हुन बाकी रहेको छ । गाउँपालिकाको कार्यालयमा १ जना सातौं/आठौं अधिकृत, १ जना छैठौं अधिकृत, ३ जना प्रशासन सहायक, १ जना कम्प्युटर अपरेटर, १ जना प्रा.स. (शिक्षा) र १ जना स.म.वि.नि. गरी १० जना पदपूर्ति हुन आवश्यक छ ।

गाउँपालिकामा विभिन्न शाखा तथा विभिन्न पदमा कार्यरत कुल १०७ जना कर्मचारीहरु छन्, जस मध्ये ५३ जना (२५ जना पालिका, ४ जना वडा कार्यालयहरु, ८ जना स्वास्थ्य चौकी, १० जना सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, २ जना गाउँघर क्लिनिक, २ जना आयुर्वेद कार्यालय र २ जना कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र)

करारमा कार्यरत छन् । गाउँपालिकाको स्रोत अनुसार हाल कार्यरत जनशक्तिको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १५ : गाउँपालिकामा हाल कार्यरत जनशक्तिको विवरण

सि.नं.	पद	सङ्ख्या	कैफियत
कार्यपालिकामा कार्यरत जनशक्ति			
१	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत (सातौं/आठौं)	१	प्रशासन
२	अधिकृत (सातौं/आठौं)	१	शिक्षा शाखा
३	इन्जिनियर (सातौं/आठौं)	१	प्राविधिक शाखा
४	अधिकृत (छैठौं)	१	प्रशासन शाखा
५	आन्तरीक लेखा परीक्षक	१	आर्थिक प्रशासन शाखा
६	सहायक (पाँचौं)	१	योजना शाखा
७	लेखा सहायक (चौथो)	१	आर्थिक प्रशासन
८	सब इन्जिनियर (पाँचौं)	१	प्राविधिक शाखा
९	अ.सब इन्जिनियर (चौथो)	१	प्राविधिक शाखा
१०	खा.पा.स.टे. (चौथो/पाँचौं)	१	प्राविधिक शाखा
कार्यालय तर्फ जम्मा		**१०**	
वडा कार्यालय तर्फ			
११	सहायक (पाँचौं)	२	प्रशासन
१२	सब-इन्जिनियर (पाँचौं)	२	इन्जिनियरिङ
१३	अ. सब-इन्जिनियर (चौथो)	२	इन्जिनियरिङ (करार)
वडा तर्फ जम्मा		**६**	
कृषि विकास शाखा/कृषि सेवा केन्द्र तर्फ			
१४	प्राविधिक सहायक	२	मध्ये १ जना करार
१५	ना.प्रा.स.	१	कृषि
कृषि विकास तर्फ जम्मा		**३**	
पशु विकास शाखा/पशु सेवा केन्द्र तर्फ			
१६	पशु स्वा. प्राविधिक	१	कृषि भेट
१७	प.से.प्रा.	२	कृषि (ला.पो. र डे.डे)
१८	ना.प.स्वा.प्रा.	१	कृषि भेट
१९	ना.प.से.प्रा.	१	कृषि
पशु विकास तर्फ जम्मा		**५**	
स्वास्थ्य शाखा तर्फ			
२०	अधिकृत (छैठौं)	१	जनस्वास्थ्य निरीक्षक
२१	सि.अ.न.मि. (छैठौं)	१	स्वास्थ्य (क.न.)
स्वास्थ्य शाखा तर्फ जम्मा		**२**	
स्वास्थ्य संस्था तर्फ			
२२	सि.अ.हे.व. अधिकृत/हे.अ.	४	छैठौं तह
२३	हे.अ. (पाचौं)	५	स्वास्थ्य चौकी
२४	सि.अ.न.मि. (छैठौं)	५	स्वास्थ्य चौकी
२५	अ.हे.व. चौथो	४	स्वास्थ्य चौकी

२६	अ.न.मि. चौथो	५	स्वास्थ्य चौकी
२७	का.स.	५	सबै करारमा
स्वास्थ्य संस्था तर्फ जम्मा		**२८**	
करार सेवा तर्फ			
२८	सूचना प्रविधि अधिकृत	१	अधिकृत छैठौं
२९	रोजगार संयोजक	१	प्रधानमन्त्री रोजगार
३०	रोजगार सहायक	१	प्रधानमन्त्री रोजगार
३१	प्रा.स. (रोजगार)	१	प्रधानमन्त्री रोजगार
३२	मनोपरामर्शकर्ता	१	सामी रोजगार प्रवर्द्धन
३३	वित्तिय साक्षारताकर्ता	१	सामी रोजगार प्रवर्द्धन
३४	रिटर्नी स्वयंसेवक	३	सामी रोजगार प्रवर्द्धन
३५	एम.आई.एस. अपरेटर	१	पञ्जीकरण
३६	फिल्ड सहायक	१	पञ्जीकरण
३७	न्यायिक सहजकर्ता	१	कानुन
३८	उद्यम विकास सहजकर्ता (चौथो)	२	लघु उद्यम विकास
३९	कृषि अधिकृत	१	कृषि तथा पशुपन्छी
४०	ना.प्रा.स.	१	कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र
४१	ना.प.से.प्रा.	१	कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र
४२	सब-इन्जिनियर	२	पाचौं तह
४३	अभ्याङकर्ता	२	आयुर्वेद कार्यालय
४४	अ.न.मि. (चौथो)	६	स्वास्थ्य चौकी, सामुदायिक स्वा. इकाई
४५	अ.हे.व. (चौथो)	३	सामुदायिक स्वा. इकाई
४६	कार्यालय सहयोगी	१९	पालिका, वडा कार्यालय, स्वास्थ्य चौकी, सामुदायिक स्वा.इकाई, गाउँघर क्लिनिक
४७	हलुका सवारी चालक	३	१ जना ज्यालादारीमा
४८	खा.पा.स.टे.	१	ज्यालादारीमा
करार तर्फ जम्मा		**५३**	
कुल जम्मा		**१०७**	
स्रोत: सुनापति गाउँ कार्यपालिका, २०८१			

सुनापति गाउँपालिकाको विद्यमान संगठनात्मक संरचना चार्ट तलको चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

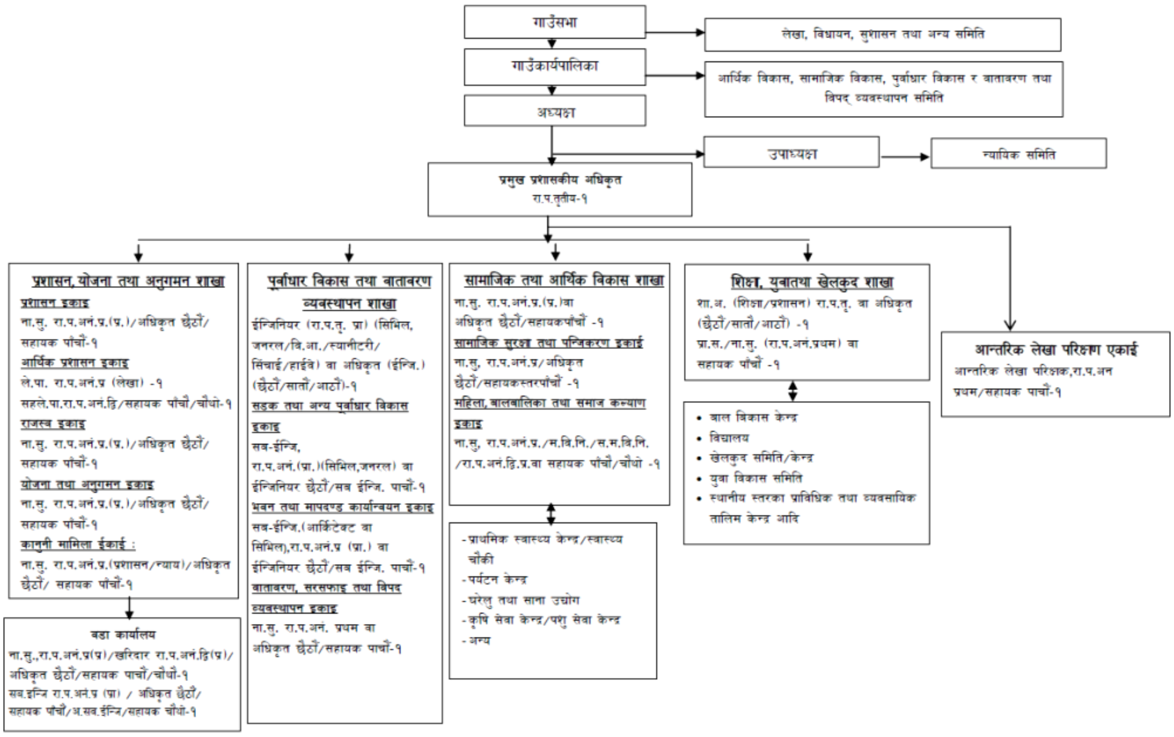

चित्र २ : सुनापति गाउँपालिकाको संगठनात्मक संरचना

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले तयार गरी सिफारिस गरेको सुनापति गाउँपालिकाको कर्मचारी दरबन्दी तेरिज अनुसार कार्यपालिकामा ६ प्राविधिक तथा १३ अप्राविधिक र प्रत्येक वडा कार्यालयमा १ प्राविधिक तथा २ अप्राविधिक गरी कुल ३९ जना मात्र (सवारी चालक, कार्यालय सहयोगी, चौकीदार, माली, कूचिकार, आदि बाहेक) बाट मात्र पालिकाको कार्यालय तथा मानव स्रोत सञ्चालन हुँदा गाउँपालिका आफैले पनि कार्यालय तथा कर्मचारी व्यवस्थापन गरी कुल १०७ जना कर्मचारी कार्यरत छन् । यो सङ्ख्या नेपाल सरकारले सिफारिस गरेको कर्मचारीको तुलनामा ६८ जना बढी हुन आउँछ । यसबाट पनि पालिकाको सम्पूर्ण कार्य व्यवस्थापन गर्न कठिनाई भएता पनि दैनिक तथा नियमित कार्य निरन्तर रुपमा सूचारु रहेको छ । जसले पालिकाको दीर्घकालीन सोचलाई पछयाउन सहयोगी भूमिका खेलेको छ ।

सुनापति गाउँपालिकाको केन्द्र वडा नं. ३, हिलेदेबीमा रहेको छ । गाउँपालिकाको भवन तथा सम्पूर्ण वडा कार्यालयको आफ्नै कार्यालय भवन रहेको छ । पालिकाको सवारी साधनतर्फ २१ वटा मोटर साईकल, २ वटा स्कुटर, १ वटा जीप, १ वटा पिकअप, ३ वटा एम्बुलेन्स (रेडक्रस), १ वटा लोडर, आदि छन् । गाउँपालिकाको अन्य सम्पत्तिहरुमा १६ वटा डेस्कटप कम्प्युटर, २९ वटा ल्यापटप, २० वटा प्रिन्टर, २ वटा स्क्यानर, २ वटा प्रोजेक्टर, ४१ वटा दराज लगायत आवश्यक टेबल, कुर्सी, सोफा सेट, रिभल्भिङ कुर्सी, टि टेबल, कम्प्यूटर टेबल र च्याक आदि लगायत पावर ब्याकअप, स्टेशनरी सामाग्रीहरु, विपद् व्यवस्थापन सामाग्रीहरु, स्वास्थ्य सामाग्री, आदि रहेका छन् । पालिकाले सूचना प्रवाहको लागि सबै वडा कार्यालयहरुमा ईन्टरनेटको व्यवस्था गरेको छ ।

सुनापति गाउँपालिकामा भएका केही मुख्य सम्पत्तिहरुको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १६ : सुनापति गाउँपालिका कार्यालयमा रहेका भौतिक सम्पत्ति विवरण			
सि.नं.	**विवरण**	**सङ्ख्या**	**कैफियत**
१	मोटर साईकल	२१	
२	स्कुटर	२	
३	जीप	१	
४	पिकअप	१	
५	डेस्कटप कम्प्यूटर सेट	१६	
६	ल्यापटप	२९	
७	प्रिन्टर	२०	
८	स्क्यानर	२	
९	प्रोजेक्टर	२	
१०	एसी	४	
११	लोडर	१	
१२	एम्बुलेन्स (रेडक्रस)	१	
१३	ब्याट्री	१२	
१४	दराज	४१	

स्रोत: सुनापति गाउँ कार्यपालिका, २०८१
**नोट: यसका अलावा अन्य आवश्यक भौतिक सम्पत्ति रहेको छ ।*

२.६.३ स्रोत परिचालन

सुनापति गाउँपालिकाको आम्दानीको आन्तरिक स्रोतहरुमा कर राजस्व अन्तर्गत सम्पत्ति कर, भूमि कर/ मालपोत, घर बहाल कर, व्यवसाय कर, बाँडफाँड भई प्राप्त हुने मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्त:शुल्क, सवारी साधन कर, राजस्व बाँडफाँड तथा गैर कर राजस्व अन्तर्गत व्यवसाय रजिष्ट्रेशन, बहाल विटौरी शुल्क, सिफारिस दस्तुर, नाता प्रमाणित दस्तुर, अन्य दस्तुर, प्रशासनिक दण्ड जरिवाना र जफत, अन्य राजस्व, आदि रहेका छन् । यसै गरी वाह्य स्रोतमा प्राप्त सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने समानीकरण अनुदान, समपुरक अनुदान, शसर्त अनुदान, विशेष अनुदान तथा तीन तहका सरकार बीच बाँडफाँड हुने राजस्व रहेका छन् ।

गाउँपालिकामा बाह्य अनुदान अन्तर्गत नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान आ.व. २०७८/७९ बाट २०७९/८० मा थोरै घटेको छ भने चालु आ.व.मा केही बढ्ने अनुमान गरिएको छ । त्यसै गरी प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान आ.व. २०७८/७९ बाट २०७९/८० मा उत्साहजनक रुपमा बढे पनि चालु आ.व.मा घटेको देखिन्छ । समग्र राष्ट्रको खस्कँदो अर्थतन्त्रको कारण बाह्य अनुदान घटेको छ । सुनापति गाउँपालिकालाई राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने रकम २०७८/७९ बाट २०७९/८० घटेको छ भने चालु आ.व.मा बढ्ने अनुमान गरिएको छ ।

गाउँपालिकाले आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सङ्घीय सरकारबाट वित्तीय समानीकरण अनुदान, शसर्त अनुदान, विशेष अनुदान र समपुरक अनुदान गरेर कुल रु ३२,८५,३४,०००.०० प्राप्त गरेको देखिन्छ भने सो अनुदान चालु आ.व. २०८०/८१ मा ३४,२०,००,०००.०० प्राप्त हुने अनुमान गरिएको छ । सोहि आर्थिक वर्षमा प्रदेश सरकारबाट वित्तीय समानीकरण, शसर्त, विशेष र समपुरक अनुदान वापत रु.

५,२९,९८,०००.०० प्राप्त गरेको देखिन्छ जुन चालु आ.व. २०८०/८१ मा ६,३५,२८,०००.०० प्राप्त हुने अनुमान गरिएको छ । सुनापति गाउँपालिकाको आ.व. २०७८/७९ को यथार्थ वार्षिक आय रु. ५६,५७,१५,९१०.१५, आ.व. २०७९/८० को यथार्थ वार्षिक आय रु. ५७,५५,१५,७६७.०४ र चालु आ.व. २०८०/८१ को वार्षिक आय रु. ५५,०३,२२,१००.०० प्रस्तावित गरिएको छ । आ.व. २०७८/७९ बाट आ.व. २०७८/७९ मा कुल आय १.९३ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ भने आ.व. २०७९/८० बाट आ.व. २०८०/८१ मा कुल आय ४.५६ प्रतिशतले घट्ने अनुमान गरिएको छ । सुनापति गाउँपालिकाबाट प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा गाउँपालिकाको अन्तिम ३ आ.व. (२०७८/७९-२०८०/८१)का आयको अवस्था बारे तलको तालिकाहरुमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १७ : सुनापति गाउँपालिकाको अन्तिम ३ आर्थिक वर्षको आयको अवस्था (हजारमा)

सि.नं.	शिर्षक	आ.व. २०७८/७९ यथार्थ आय	आ.व. २०७९/८० यथार्थ आय	आ.व. २०८०/८१ अनुमानित आय
१	**बाह्य अनुदान**			
१.१	**सङ्घीय सरकार**	**३२८५३४**	**३२५७९१.३६५**	**३४२०००**
१.१.१	समानीकरण अनुदान	११५५००	११३८६७.५	१०७९००
१.१.२	शसर्त अनुदान चालु	१९९४८४	१७७४५४.०१८	२०८६००
१.१.३	शसर्त अनुदान पुँजिगत	१३५५०	२८००९.८४७	१२५००
१.१.४	विशेष अनुदान पुँजिगत	०	०	८०००
१.१.५	समपुरक अनुदान पुँजिगत	०	६४६०	५०००
१.२	**प्रदेश सरकार**	**५२९९८**	**६७२१७.४४**	**६३५२८**
१.२.१	समानीकरण अनुदान	९८७७	११७४९	११०७८
१.२.२	शसर्त अनुदान चालु	५१५५	२३७४८.४६९	२४९५०
१.२.३	शसर्त अनुदान पुँजिगत	१३७५९	०	०
	विशेष अनुदान चालु	०	६२१७.५३७	१००००
१.२.४	विशेष अनुदान पुँजिगत	२५००	०	०
१.२.५	समपुरक अनुदान पुँजिगत	२१७०७	२५५०२.४३५	१७५००
२.	**राजस्व बाँडफाँड**	**७६८४८.०२८**	**६३१५७.७५९**	**९२७६७.१**
२.१	बाँडफाँड भई प्राप्त हुने मूल्य अभिवृद्धि कर	४४२४९.२९०	४६८४२.९१	७२४६७.१
२.२	बाँडफाँड भई प्राप्त हुने अन्त: शुल्क	१४४४८.०२९	०	०
२.३	बाँडफाँड भई प्राप्त हुने सवारी साधन कर	१८१५०.७०८	१६३१४.८४९	२०३००
३.	**आन्तरिक राजस्व**	**२४२९.३९०**	**२५१७.९५८**	**८३२०.३२८**
	कर राजस्व			
३.१	एकीकृत सम्पत्ति कर			
३.२	भूमि कर/मालपोत		२५१७.९५८	
३.३	घरबहाल कर			
३.४	व्यवसाय कर			
३.५	जडिबुटी, कवाडी र जीवजन्तु कर			
३.६	विज्ञापन कर			
३.७	मनोरञ्जन कर			
	गैर कर राजस्व			
३.९	स्लेट, ढुङ्गा, गिट्टी, वालुवा एवम् माटोजन्य बस्तुको विक्री			
३.१०	बहाल विटौरी शुल्क			
३.११	सरकारी सम्पत्तिको बहालबाट प्राप्त आय			

३.१२	पर्यटन शुल्क			
३.१३	अन्य सेवा शुल्क तथा बिक्री (पार्क, वनभोजस्थल, भ्यू टावर)			
३.१४	ढुङ्गा, गिट्टी, वालुवा दहत्तर बहत्तर शुल्क			
३.१५	न्यायिक दस्तु (न्यायिक समितिको समेत)			
३.१६	नक्सा पास दस्तुर			
३.१७	सिफारिस दस्तुर			
३.१८	नाता प्रमाणित दस्तुर			
३.१९	पार्किङ शुल्क			
३.२०	परीक्षा शुल्क			
३.२१	प्रशासनिक दण्ड, जरिवाना र जफत			
३.२२	व्यक्तिगत घटना विलम्ब दस्तुर			
३.२३	घरजग्गा रजिष्ट्रेशन दस्तुर			
३.२४	अन्य प्रशासनिक शुल्क (टेन्डर फाराम विक्री समेत)			
३.२५	अन्य राजस्व			
४.	**वित्तीय सम्पत्ति तथा दायित्व**			
४.१	नगद	-	-	-
४.२	बैंक मौज्दात	१०४९०६.४९३	११७९३१.२४४	४३७०६.६७२
	जम्मा	**५६५७१५.९१०**	**५७६६१५.७६७**	**५५०३२२.१००**
	वृद्धि दर		**१.९३%**	**-४.५६ %**
स्रोत: सुनापति गाउँ कार्यपालिका, २०८१				

सुनापति गाउँपालिकालको आ.व. २०७८/७९ मा कुल आयको रु. ४४,७७,८४,६६५.८० (७८.९३ प्रतिशत) खर्च भएको देखिन्छ । त्यसैगरी आ.व. २०७९/८० मा रु. ५०,३८,२५,७०१.६७ (८२.३९ प्रतिशत) खर्च भएको छ भने चालु आ.व. २०८०/७१ मा रु. ५५,०३,२२,१००.०० खर्च हुने अनुमान गरिएको छ । उपलब्ध आ.व. २०७८/७९ को व्ययलाई हेर्दा कुल व्ययको रु. १०,४९,०६,४९२.८० (६७.४४ प्रतिशत) बाह्य अनुदान रहेको देखिन्छ भने रु. ७,६३,१७,९३८.१५ (१८.५४ प्रतिशत) भने खर्च गर्न नसकेर बैंक मौज्दातको रुपमा रहेको छ । सोही गरि गत आ.व. २०७९/८० मा कुल व्ययको बाह्य अनुदान ६८.१६ प्रतिशत रहेको छ भने बाँकी बैंक मौज्दात २०.४५ प्रतिशत रहेको छ । यसरी गाउँपालिकाको ठूलो रकम खर्च हुन नसक्नु र बाह्य अनुदान बाहेकको व्यय न्यून देखिनाले गाउँपालिका बजेट खर्च गर्ने क्षमता न्यून रहेको पुष्टि गर्दछ । त्यसैले वित्तीय प्रगति हासिल गर्न गाउँपालिकाले संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिका साथै कर्मचारीहरुलाई आवश्यक तालिम दिने र यस आवधिक योजनाले पहिचान गरेका योजना तथा कार्यक्रमहरुलाई क्रमैसँग कार्यान्वयन गर्दै लानुपर्ने छ ।

तालिका १८ : सुनापति गाउँपालिकाको अन्तिम ३ आर्थिक वर्षको व्ययको अवस्था (हजारमा)

सि.नं.	शिर्षक	आ.व. २०७८/७९ यथार्थ व्यय	आ.व. २०७९/८० यथार्थ व्यय	आ.व. २०८०/८१ अनुमानित व्यय
१	**चालु खर्च भुक्तानी**	**२८३७६२.१४६**	**२७८७९०.६८१**	**३२९८६५.०००**
१.१	पारिश्रमिक कर्मचारी	२८३७६२.१४६	१६४५१३.८६३	१७६६७५.०००
१.२	पारिश्रमिक पदाधिकारी	३९२३.५००	४६७३.९८०	५०००.०००
१.३	पोशाक	२२०.०००	११२८.८३८	७५०.०००
१.४	खाद्यान्न	-	-	४६८७.०००
१.५	औषधी उपचार खर्च	-	-	९८४.०००
१.६	स्थानीय भत्ता	२४४.६१२	५०५.३८९	१०७८.०००

१.७	महंगी भत्ता	३९१.०००	३७९.०७१	१३५०.०००
१.८	फिल्ड भत्ता	-	-	३००.०००
१.९	कर्मचारीको बैठक भत्ता	५१७.२१०	१६२.०००	३००.०००
१.१०	कर्माचारी प्रोत्साहन तथा पुरस्कार	०	४७९.०००	७५०.०००
१.११	वैदेशिक भत्ता	-	-	४००.०००
१.१२	अन्य भत्ता	४०१३.२४१	८४७६.२१४	१४४६६.०००
१.१३	पदाधिकारी बैठक भत्ता	१३५३.७६०	१५०.०००	३००.०००
१.१४	पदाधिकारी अन्य भत्ता	-	-	१००.०००
१.१५	कर्मचारीको योगदानमा आधारित निवृतभरण तथा उपदान कोष खर्च	-	०	११००.०००
१.१६	कर्मचारी कल्याण कोष	०	०	५००.०००
१.१७	पदाधिकारीको योगदानमा आधारित बीमा कोष खर्च	०	-	-
१.१८	अन्य सामाजिक सुरक्षा खर्च	-	४८४.०५०	३०००.०००
१.१९	पानी तथा बिजुली	२५८.७०८	२८८.१३१	१२००.०००
१.२०	सञ्चार महसुल	५५२.९३२	१६३.१३९	६००.०००
१.२१	सार्वजनिक उपयोगिताको सेवा खर्च	-	३००.०००	-
१.२२	इन्धन (पदाधिकारी)	८२४.४०९	४७४.७३७	७००.०००
१.२३	इन्धन (कार्यालय प्रयोजन)	७८२.९३८	१६३६.१०३	१७००.०००
१.२४	सवारी साधन मर्मत खर्च	१६९७.३३८	१८८१.०८४	२०००.०००
१.२५	बीमा तथा नवीकरण खर्च	३००.००	२६४.१२३	१०२०.०००
१.२६	मेशिनरी तथा औजार मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन खर्च	४७४.६६४	२२५.३२२	७००.०००
१.२७	मसलन्द तथा कार्यालय सामाग्री	६२१८.३४४	४९३५.६०९	६७२२.०००
१.२८	पशुपन्छीहरुको आहार	-	०	३००.०००
१.२९	पुस्तक तथा सामाग्री खर्च	१७६.६५०	१०५.४९३	८५०.०००
१.३०	इन्धन-अन्य प्रयोजन	५७.६४५	६१.९४१	१००.०००
१.३१	पत्रपत्रिका, छपाई तथा सूचना प्रकाशन	२३७६.०३६	१६६२.६००	३०००.०००
१.३२	अन्य कार्यालय सञ्चालन खर्च	-	८२०.४२७	७२००.०००
१.३३	सेवा तथा परामर्श खर्च	१६१.४४५	२९९९.५००	२५००.०००
१.३४	सूचना प्रणाली तथा सफ्टवेयर सञ्चालन खर्च	४८९.२९०	५००.०००	४००.०००
१.३५	करार सेवा शुल्क	१०८००.०००	१२४०९.२१८	१४०६०.०००
१.३६	सरसफाइ सेवा शुल्क	०	०	२००.०००
१.३७	अन्य सेवा शुल्क	२४४.०७०	१४३३.४८३	११००.०००
१.३८	कर्मचारी तालिम शुल्क	०	३१६७.९४५	३५०.०००
१.३९	सीप विकास तथा जनचेतना तालिम तथा गोष्ठी सम्बन्धी खर्च	२५०.०००	४५८.०००	५००.०००
१.४०	कार्यक्रम खर्च	२६२०८.९०६	१०४३८.३४०	१०७६८.०००
१.४१	विविध कार्यक्रम खर्च	९९.९००	२०३१८.००७	८८५९.०००
१.४२	अनुगमन, मूल्याङ्कन खर्च	३६९६.११२	३५७१.५२५	४६२५.०००
१.४३	भ्रमण खर्च	५१६.०२७	१०२.९९९	५२०.०००
१.४४	विशिष्ट व्यक्ति तथा प्रतिनिधि मण्डलको भ्रमण खर्च	४३.१००	१००.०००	५००.०००
१.४५	अन्य भ्रमण खर्च	४५.८००	०	-
१.४६	विविध खर्च	१३४११.७८९	१९९५५.५८१	१३८१०.०००

१.४७	सभा सञ्चालन खर्च	३८४.३६४	३२९.९९०	९००.०००
१.४८	धार्मिक तथा सांस्कृतिक संस्था सहायता	-	१०००.०००	-
१.४९	अन्य संस्थाहरुलाई सहायता	-	५००.०००	७१४.०००
१.५०	वैदेशिक मुलुकलाई दिइने चालु अनुदान	-	-	२७१.०००
१.५१	शसर्त अनुदान (चालु)	-	-	२३१२९.०००
१.५२	वित्तीय व्यवसायहरुलाई चालु सहायता	३४.८७८	-	-
१.५३	अन्य सामाजिक सहायता	-	-	३००.०००
१.५४	शैक्षिक संस्थाहरुलाई सहायता	२९५०५.१५८	-	-
१.५५	सामाजिक सुरक्षा	१०७.०००	९३९.८९८	५९२७.०००
१.५६	अन्य सामाजिक सुरक्षा खर्च	४७५६.८३५	-	५०००.०००
१.५७	उद्दार, राहत तथा पुनर्स्थापना खर्च	४८४०.०००	-	-
१.५८	औषधी खरिद खर्च	३७३३.२२१	४७४३.२८१	१०००.०००
१.५९	उपदान	-	२७६.६७५	-
१.६०	घर भाडा	१३९६.३२४	१५९४.६१०	८००.०००
१.६१	सवारी साधन तथा मेशिनरी औजार भाडा	१००.०००	१५१.९००	३००.०००
१.६२	अन्य फिर्ता	२१०५७.७४७	२८.६१३	-
२	**पूँजीगत खर्च भुक्तानी**	**१६४०२२.५२०**	**२२५०३५.०२१**	**२२०४५७.१००**
२.१	आवासीय भवन निर्माण/खरीद	१४९३४.०८१	१५५५९.७२८	२९५५४.१००
२.२	गैर आवासीय भवन निर्माण/खरीद	३१०५.४३४	५४६५.६४०	१०६५०.०००
२.३	निर्मित भवनको संरचनात्मक सुधार खर्च	३.८१६	२३६२.०१४	२४००.०००
२.४	जग्गा विकास कार्यक्रम	-	-	१००.०००
२.५	सवारी साधन	१७२८.५००	०	७००.०००
२.६	मेशिनरी तथा औजार	७२०६.५५५	५३२८.९८४	८२५०.०००
२.७	फर्निचर तथा फिक्चर्स	३०१९.५५८	४३४१.४०३	७४५०.०००
२.८	पशुधन तथा बागवानी विकास खर्च	१२४५१.३२२	७०७०.६२५	३४८८.०००
२.९	अनुसन्धान तथा विकास सम्बन्धी खर्च	-	१४७.६०४	१४०.०००
२.१०	कम्प्युटर सफ्टवेयर निर्माण तथा खरीद खर्च	-	१४९.५३८	२०००.०००
२.११	पूँजीगत परामर्श खर्च	२४४४.७६२	१०८९९.६७२	१५५००.०००
२.१२	सुरक्षा प्रणाली तथा उपकरण प्राप्ति खर्च	१५००.०००	-	-
२.१३	सडक तथा पुल निर्माण	२९२९७.९१०	४१४५४.३८१	६२२४५.०००
२.१४	विद्युत संरचना निर्माण	७९५.७३६	-	८००.०००
२.१५	तटबन्ध तथा बाँध निर्माण	१४४.०००	१६०६.०००	२००.०००
२.१६	सिंचाई संरचना निर्माण	२८९६.४८४	२९०८.२१६	१५९००.०००
२.१७	खानेपानी संरचना निर्माण	२६५४१.५८८	२५६७२.१८०	३३४५०.०००
२.१८	वन तथा वातावरण संरचना	८२३.४७२	४६४.०००	-
२.१९	सरसफाइ संरचना निर्माण	-	८९१.६१७	७५०.०००
२.२०	अन्य सार्वजानिक निर्माण	५५२२६.०९४	९८६९०.३७८	२६०८०.०००
२.२१	निर्मित भवनको संरचनात्मक सुधार	-	०	-
२.२२	पूँजीगत सुधार खर्च सार्वजनिक निर्माण	१९०३.२०९	१६२४.१५०	-
२.२३	भैपरी आउने पुँजिगत खर्च	०	-	८००.०००
२.२४	मौज्दात सामानहरु	-	३९८.८९०	-
	जम्मा	**४४७७८४.६६६**	**५०३८२५.७०२**	**५५०३२२.१००**

स्रोत: सुनापति गाउँ कार्यपालिका, २०८१

२.६.४ योजना व्यवस्थापन

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजना तर्जुमाका क्रममा पहिचान भएका समस्या तथा सम्भावना र उपलब्ध अवसरहरुका आधारमा सहभागितामूलक छलफलबाट तल उल्लेख गरिए अनुसारका योजनाको व्यवस्थापन र विषय क्षेत्रहरुको प्राथमिकताक्रम निर्धारण गरिएको छ । यी प्राथमिकताका आधारमा गाउँपालिकाले आयोजना छनौट, लगानी वृद्धि तथा उचित कार्यान्वयन गर्दा सन्तुलित, समावेशी तथा दिगो विकास हुने देखिन्छ ।

१. सडक तथा यातायात पूर्वाधार ।
२. कृषि तथा पशुपन्छी विकास ।
३. पर्यटन पूर्वाधार विकास ।
४. शिक्षा पूर्वाधार विकास ।
५. स्वास्थ्य पूर्वाधार विकास ।
६. खानेपानी तथा सरसफाइ ।
७. विद्युत तथा सञ्चार सेवा बिस्तार ।
८. स्थानीय सीप र साधन प्रयोग गरी उद्योग स्थापना ।
९. हाटबजार व्यवस्थापन ।
१०. कला, संस्कृति संरक्षण ।
११. खेलकुद पूर्वाधार विकास ।
१२. विपद् व्यवस्थापन ।
१३. फोहरमैला व्यवस्थापन ।
१४. व्यवस्थित बस्ती विकास ।
१५. लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरण ।
१६. संस्थागत विकास तथा सुशासन ।

तालिका १९ : स्थानीय तहको योजना प्राथमिकीकरणका आधार र अङ्कभार

क्र.स.	प्राथमिकताका आधारहरु	अधिकतम प्राप्ताङ्क	न्यूनतम प्राप्ताङ्क
१	राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्त गर्न प्रत्यक्ष योगदान गर्ने भए १ अङ्क र प्रत्यक्ष योगदान नगर्ने भए ० अङ्क	१	०
२	प्रदेश विकासको प्रमुख चालकसँग सम्बन्धित भए १ अङ्क र नभए १ अङ्क	१	०
३	दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्न योगदान गर्ने भए १ अङ्क र प्रत्यक्ष योगदान नगर्ने भए ० अङ्क	१	०
४	स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच प्राप्त गर्न योगदान गर्ने भए ३ अङ्क र प्रत्यक्ष योगदान नगर्ने भए १ अङ्क	३	१
५	स्थानीय तहको क्षेत्रगत उद्देश्य प्राप्त गर्न प्रत्यक्ष योगदान गर्ने भए ३ अङ्क र प्रत्यक्ष नगर्ने भए १ अङ्क	३	१
६	रोजगार, आय वा उत्पादन वृद्धिमा प्रत्यक्ष योगदान गर्ने भए ३ अङ्क र	३	१

क्र.स.	प्राथमिकताका आधारहरु	अधिकतम प्राप्ताङ्क	न्यूनतम प्राप्ताङ्क
	प्रत्यक्ष नगर्ने भए १ अङ्क		
७	५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी लाभग्राही समूदाय अपाङ्गता भएका व्यक्ति, दलित, महिला र सिमान्तकृत समुदाय भए ३ अङ्क र अन्य भए १ अङ्क	३	१
८	कार्यपालिकाको बैठकले वडाहरूको समग्र विकासको दृष्टिले पदानुक्रम गरे अनुसार सबभन्दा कम विकसित वडा भए ३ अङ्क र त्यसपछि क्रमशः ०.१ अङ्कले कम हुँदै जाने क्रम अनुसार प्राप्त हुने अङ्क	३	०.१
९	वडा समितिले निर्धारत गरेको योजनाहरूको प्राथमिकता अनुसार वडाको लागि अति आवश्यक योजना भए ३ अङ्क र त्यसपछि क्रमशः ०.१ अङ्कले कम हुँदै जाने क्रम अनुसार प्राप्त हुने अङ्क	३	०.१
	वा		
१०	निर्देशक समितिले निर्धारत गरेको पालिका स्तरीय योजनाहरूको पदानुक्रम अनुसार अति आवश्यक योजना भए ३ अङ्क र त्यसपछि क्रमशः ०.१ अङ्कले कम हुँदै जाने क्रम अनुसार प्राप्त हुने अङ्क	३	०.१
	जम्मा	२१	४.२

नोटः यो मापदण्डलाई गाउँ कार्यपालिकाको वैठकले वा कार्यपालिकाको वैठक तत्काल वस्न नसक्ने भएमा पछि अनुमोदन हुनेगरी गाउँपालिकाको अध्यक्षबाट स्वीकृत गरेर लागू गर्न सकिने छ ।

परिच्छेद ३: सोच तथा विकास अवधारणा

३.१ पृष्ठभूमि

यस आवधिक योजनाले प्राप्त योजनाको दीर्घकालीन सोच "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" र "समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय तथा परिष्कृत जीवन सहितको समाजवाद उन्मुख राज्यको रुपमा रुपान्तरण गर्दै उच्च आय स्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने आधार निर्माण गर्ने" भन्ने लक्ष्य एवम् निर्धारित उद्देश्य एवम् प्राथमिक्ताहरू र आ.व. २०८०/८१ को बागमती प्रदेशको वार्षिक नीति र कार्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरू तथा बागमती प्रदेशको पहिलो आवधिक योजना (आ.व. २०७६/७७-२०८०/८१) को दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरुसँग तादात्म्यता हुने गरी यस गाउँपालिकाको आवश्यक्ता र प्राथमिकता अनुसार यो आवधिक योजना तर्जुमा गरिएको छ ।

३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौती

यस गाउँपालिकाको विगतका प्रयास र उपलब्धिहरु एवम् वस्तुस्थिति स्थिति तथा सहभागितात्मक छलफलबाट पहिचान गरिएका समस्या तथा चुनौतीहरुलाई बुँदागत रुपमा संक्षिप्तमा तल प्रस्तुत तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

क) समग्र विकासलाई सम्बोधन गर्ने अनुकुल नीति नियमको अभाव तथा कार्यान्वयनमा कमजोरी

विकासको लागि अति आवश्यक भू-उपयोग लगायत दीर्घकालीन तथा रणनीतिक योजनाहरुलाई सफल कार्यान्वयन हुनुपर्दछ । गाउँपालिकाको भौतिक, भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक विशेषता अनुकुल नीति, नियम र योजनाको अभाव हुनुका साथै भएका नीति, नियम, व्यवस्था र योजनाहरु पनि कम व्यवहारिक र समय सापेक्ष नभएको कारण सफल कार्यान्वयनमा समस्या रहेको छ ।

ख) विकासको प्राथमिकता निर्धारण गर्न नसक्नु र श्रोत साधन उपलब्ध गराउन नसक्नु

यस क्षेत्रको विकासमा प्राथमिकता अनुसार श्रोत साधनहरुको व्यवस्था गर्न नसक्नु राज्य तथा स्थानीय सरकारको कमजोरीको रुपमा रहेको छ । साथै गाउँपालिकाको प्राथमिकता तथा समस्यालाई हेरी विकासका कार्यक्रमहरु लैजान नसक्नुले समग्र गाउँपालिकाको विकासमा समस्याहरु देखिएका छन् र यहाको चुनौती पनि यही नै रहेको छ ।

ग) बाह्य स्रोतमा अत्यधिक निर्भरता

गाउँपालिकाको आन्तिरक आयमा स्रोतहरु न्यून रहेको र सङ्घ तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने समानीकरण अनुदान, शसर्त अनुदान, विशेष अनुदान, अन्य अनुदान र बजेटबाट स्थानीय विकास निर्माणमा कार्यहरु गर्नुपर्ने अवस्था रहेकोले यस गाउँपालिका बाह्य स्रोतमा निर्भर रहेको छ । राजस्वको आन्तरिक श्रोतहरुको पहिचान गर्नको लागि गाउँपालिकाले राजस्व अभिवृद्धि गरी स्व-निर्भरतातिर उन्मुख हुन सकेको छैन । राजस्व सुधार कार्ययोजना अनुसार पालिकाको राजस्व सङ्कलनमा वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

घ) अपर्याप्त सामाजिक, आर्थिक तथा भौतिक पूर्वाधारको विकास

यस गाउँपालिकामा विद्यमान सडकहरुको स्तरोन्नति कार्य सीमित आयको कारण अपेक्षाकृत रुपमा अगाडी बढिरहेको अवस्था हुन नसक्छ । स्वास्थ्य चौकीहरु व्यवस्थित गर्नुका साथै निर्माणाधिन १० शैयाको हस्पिटल यथाशिघ्र उद्घाटन गरी सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न आवश्यक देखिन्छ भने शिक्षण संस्थाहरुमा थप कक्षा कोठा, ल्याब र छात्रावास निर्माण, घेराबार, खेलमैदानहरु व्यवस्थित गर्न जरुरी देखिन्छ । गाउँपालिकामा उपलब्ध सेवा पनि नियमित, गुणस्तरीय र भरपर्दो हुन जरुरी छ । शिक्षामा गुणस्तरीयता, व्यवहारिक तथा रोजगार उन्मुख बनाउने नीति तथा रणनीति आवश्यक छ । खानेपानी तथा सरसफाइ, सिंचाई र अन्य पूर्वाधार अपर्याप्त रहेको छ । आर्थिक विकासतर्फ हाटबजार व्यवस्थापन, कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र, शीत भण्डार निर्माण, पर्यटकीय पूर्वाधारहरुको विकास अपेक्षिकृत हुन सकेको छैन ।

ङ) आन्तरिक रोजगारी सृजना गर्न नसक्नु तथा युवा शक्ति पलायन हुनु

गाउँपालिकामा सामाजिक, आर्थिक र भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रमहरुको अपर्याप्तता, परिणाममुखी तथा प्रभावकारिताको कमीको कारण गाउँपालिकामा आर्थिक तथा सामाजिक विकासको गति अपेक्षाकृत हुन सकेको देखिंदैन । गाउँपालिकाको सम्भावनालाई रोजगारी सृजना गर्ने नीति नियम बन्न जरुरी छ । फलस्वरुप उत्पादनशिल श्रमशक्ति विशेष गरी युवाशक्ति विदेश तथा शहर पलायन भइरहेका छन् । साथै वैदेशिक रोजगारमा जाँदा भएका घाइते र मृतकको सङ्ख्या बढ्दो छ । यसैगरी लैङ्गिक, वर्गीय, जातीय तथा क्षेत्रीय असमानता पनि विद्यमान छ । आम नागरिक विशेष गरी लक्षित वर्गको पहुँच र अवसरमा कमी र शक्तिकेन्द्र केन्द्रित शासनको परिणाम स्वरुप असमानतामा कमी आउन सकेको छैन । गाउँपालिकाको रणनीतिक योजना र कार्यक्रमको कमीका कारण रोजगारीको अवसरमा पनि स्थानीयवासीको पहुँचमा सन्तोषजनक रहेको देखिंदैन । जस अनुसार गाउँपालिकाको समग्र विकासमा समय सापेक्ष रुपमा सुधार तीब्र नभएको देखिन्छ ।

च) पुरातनवादी संस्कृति/संस्कार कायम रहनु

समय र विकासको सोचमा तुलानात्मक रुपमा परिवर्तन आएको भएता पनि विकासका प्रमुख साझेदारहरु कमैमा यस प्रति सचेत रहेको नागरिकले महशुस गर्न पाएका छैनन् । अधिकांश सरोकारवाला संस्था र व्यक्तिमा पुरातनवादी सोच र संस्कार कायम रहेको देखिन्छ । यसबाट विकास कार्य नतिजामुखी र प्रभावकारी हुन सकेको छैन । विकासलाई अझैपनि भागवन्डामा सीमित राखिएको छ । प्राथमिकताको नीतिलाई अझै पनि अवलम्बन गर्न सकेको अवस्था छैन ।

छ) सेवा सुविधामा अपर्याप्त पहुँच र उपलब्धता

सुनापति गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति, सामाजिक, आर्थिक तथा भौतिक पूर्वाधारहरुको अपर्याप्त उपलब्धता, संस्थागत विकास, श्रोत परिचालन र सुशासन अभिवृद्धिमा कमीका कारण विकास कार्यहरु परिणाममुखी र प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । फलस्वरुप आधारभूत सेवा तथा सुविधाहरुमा लक्षित वर्ग, क्षेत्र र समुदायका मानिसहरुको पहुँच पुग्न सकेको छैन ।

ज) भू-बनोट तथा छरिएर रहेका बस्तीहरु

गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति तथा बनावटका कारण बजार क्षेत्रमा बाहेक गाउँपालिकाका धेरैजसो बस्तीहरु छरिएर रहेका छन् । परिणामस्वरुप उक्त बस्तीहरुका सेवा तथा सुविधाको प्रवाह कठिन रहेको छ र सेवा बिस्तारका कार्यहरुमा लागत मूल्य अत्याधिक रहेको छ । तसर्थ छरिएर रहेका बस्तीहरुलाई एकत्रित गरी एकीकृत बस्ती विकासको योजना सहित विकास तथा सेवा प्रवाहका कार्यका लागि व्यवहारिक नीति, योजना, कार्यक्रमको अभाव रहेको छ । सहभागितात्मक रुपमा पालिकाको सम्पूर्ण सरोकार वर्ग, निकाय तथा संघ संस्थाको सहभागितामा भएको छलफल, विगतका प्रयास र उपलब्धिहरुको समीक्षा तथा वस्तुस्थिति विवरणबाट पहिचान भएका विकासका अवसरहरुलाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ । यी अवसरहरु गाउँपालिकाको सामान्य रुपमा प्रस्तुत गरिएको अवधारणा मात्र हुन् । यसको अलावा थप नयाँ अवसर पनि हुन सक्दछन् त्यसलाई पनि यस आवधिक विकास योजनाले अवसरको रुपमा लिन कुनै वाधा पार्ने छैन ।

३.३ प्रमुख सम्भावना तथा अवसर

सहभागितात्मक रुपमा गाउँपालिकाको सम्पूर्ण सरोकार वर्ग, निकाय तथा संघ संस्थाको सहभागितामा भएको छलफल, विगतका प्रयास र उपलब्धिहरुको समीक्षा तथा वस्तुस्थिति विवरणबाट पहिचान भएका विकासका अवसरहरुलाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ । यी अवसरहरु सामान्य रुपमा प्रस्तुत गरिएको अवधारणा मात्र हुन् । यसको अलावा थप नयाँ अवसर पनि हुन सक्दछन् त्यसलाई पनि यस आवधिक विकास योजनाले अवसरको रुपमा लिन कुनै वाधा पार्ने छैन ।

क) कृषिमा उन्नत प्रविधिको प्रयोग

सुनापति गाउँपालिकामा धान, गहुँ, मकै, फापर, सिमी, आलु, जस्ता बालीहरुको उत्पादन भईरहेको छ । यस क्षेत्रमा व्यवसायिक तरकारी खेतीका लागि उपयुक्त हावापनी पाईने भएकोले यस गाउँपालिकामा कृषिका अन्य उत्पादनको व्यवसायिकरण तथा बजारीकरणबाट गाउँपालिकाको विकासमा फड्को मार्न सम्भव छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आएको आमूल परिवर्तनसँग कृषि प्रविधि उपयोग गरी पालिकाको आर्थिक विकासको गतिलाई तिब्रता दिन सकिन्छ । खास गरी यस क्षेत्रमा बढी सम्भावनाको रुपमा देखिएको जडिबुटी, तरकारी, चिया, आलु लगायतको उत्पादनलाई जोड्न सकिन्छ ।

ख) पर्यटन विकासको सम्भावना

सुनापति गाउँपालिकामा केही धार्मिक, सांस्कृतिक र पुरातात्विक महत्व बोकेका स्थलहरुदेखि सुन्दर प्राकृतिक स्थलहरु छन् । यहाँको धार्मिक पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा सुनापति डाँडा (खनियापानी, बेथान र हिलेदेबीको साझा थुम्को) १०८ लहरे माने, अग्लेश्वर (खाँडादेवी, दोरम्बा र दिमीपोखरीको मिलनबिन्दु), गुन्सीमा रहेको शतलिङ्गेश्वर क्षेत्र, आलमपुर भिमसेन (दिमीपोखरी), लगायत रहेको छ । सुनापति डाँडामा हिन्दु धर्मावलम्वीहरुको लागि प्रसिद्ध महादेव मन्दिर तथा सांस्कृतिक महत्व बोकेको बौद्ध धर्मावलम्वीहरुको माने पनि छ । सुनकोशी तेस्रो बनेपछि सिम्ले देउराली-दर्वे डाँडा-नाङ्गे डाँडा हुँदै गुराँसे पदमार्ग निर्माण गरि पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ ।

यी बाहेक अन्य पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा अन्य पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा बेथान पानीघाट शहिद पार्क, डम्फु पार्क, सेतो मछिन्द्रनाथ, चिया बगान, मादले पार्क, खुर्पेटो पार्क, कृजन शहिद पार्क, निमा धावा दोर्जेलिङ गुम्बा, पाल्ङग्युरछोइफेल गुम्बा, टासी झ्यालिङ गुम्बा, डिक्मा गुम्बा, उर्गोनछयोलिङ्ग गुम्बा, चण्डी मन्दिर, अर्चलेचौरी छोर्नेन तितुङ ताल, कृष्ण मन्दिर, भूमिस्थान भिरकोट नासी स्यावलिङ, हात्ती छाँगा महादेवस्थान, थाम डाँडा, शेरफलिङ गुम्बा, स्यार गुम्बा, महाकाली मन्दिर गराटी, सादीडाँडा दहबारी, ड्युक क्यानिङ छोयलिङ गुम्बा, कृष्ण वर्णेश्वर महादेवथान, लाखपति गुम्बा, आदि रहेका छन् ।

त्यसै गरी गाउँपालिकामा वडा नं. १ गुन्सीमा रहेको शतलिङ्गेश्वर कुशेश्वर महादेव, महाकाली मन्दिर, पोखरीको छोर्तेन, धारापानीको शिव मन्दिर, चण्डी मन्दिर, वडा नं. २ दिमीपोखरीको मानपुरमा रहेको कृष्ण वर्णेश्वर महादेव, आलमपुर भिमसेनस्थान, दिमीपोखरीको कानिङ छोलिङ गुम्बा, आलमपुरको भगवती मन्दिर, वडा नं. ३ हिलेदेबीमा रहेको उर्गेन छेयोलिङ गुम्बा, लहरे माने, लाखपति डाँडाको छोर्तेन, सुनापति सर्वझाङ धर्मद्वार (फुटेको ढुङ्गा), सुनापति महादेव, डोक्माको गुम्बा, कालिकादेवी मन्दिर, हिलेदेबी मन्दिर, वडा नं. ४ बेथान अन्तर्गत डहु गुम्बा, सेतीदेवी मन्दिर, कृष्ण प्रणामी मन्दिर, महादेव मन्दिर, भ्वाँसा गुम्बा र वडा नं. ५ मा खनियापानी अन्तर्गत भिरकोट भूमिस्थान, रुपाकोट देवीस्थान, हात्ती महादेवस्थान, हात्ती छाँगा, देसार गाउँको सेतीदेवी, कालिदेवी मन्दिर, कालीभन्याङ स्थित कृष्ण मन्दिर, आदि गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक र पर्यटकीय क्षेत्रहरु हुन् ।

ग) प्राकृतिक श्रोत तथा साधन

सुनापति गाउँपालिकामा पाईने हावापानी र पहाडी क्षेत्रीय जैविक विविधता यस क्षेत्रलाई सम्भावनाको रुपमा लिन सकिन्छ । प्राकृतिक श्रोतको रुपमा सुनकोशी नदि, चौरी खोला, खानी खोला, कामा खोला, ठाडो खोला, घट्टे खोला लगायत नदि तथा खोला, खोल्सीहरु विद्युत उत्पादन, सिंचाई तथा खानेपानीको लागि सदुयोग गर्न सकिन्छ । यस गाउँपालिकामा उद्योगको लागि चाहिने कच्चा पदार्थहरुमा मुख्यतया खोटो, वालुवा, आदि उत्पादन हुने गरेका छन् । त्यसै गरी खाद्यान्न, तरकारी, फलफुल र जडिबुटीको निर्यात गरि आर्थिक आम्दानी गर्न सकिने देखिन्छ । यस गाउँपालिका भएर बग्ने खोला तथा नदिहरुमा वैज्ञानिक रुपले कुटो, कोदालोको प्रयोग गरी सम्भाव्यता अध्ययन सहित नदि उत्खनन गरी गिटी, वालुवा, आदि निर्यात मार्फत आम्दानी गर्न सकिन्छ ।

घ) स्थानीय उद्योग स्थापना

स्थानीय सीपको प्रवर्द्धन गर्न गाउँपालिकामा विभिन्न क्षेत्रमा स्थानीय सामाग्रीहरुको सदुपयोग गरि घरेलु तथा साना उद्योग स्थापना समेत गर्न सकिन्छ । थाङ्का र गलैचा कारखाना स्थापना भइ रोजगारी सृजना भइरहेकोमा यसलाई व्यवसायिक रुपमा अगाडी बढाउन आवश्यक देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा, डेरी उद्योग, जुनार, किवी जुस उद्योग, मकै प्रशोधन उद्योग, सिस्नु, तितेपाती प्रशोधन केन्द्र, तेल उत्पादन उद्योग, मह प्रशोधन उद्योग, टपरी बनाउने उद्योग, खोटो सङ्कलन र प्लाई कारखाना, जाम उद्योग, पशुपन्छीको दाना उत्पादन गर्ने उद्योग, आदि स्थापनाको सम्भावना रहेको छ । साथै गाउँपालिकामा औद्योगिक क्षेत्र निर्माणको लागि सम्भाव्यता अध्ययन तथा डि.पि.आर. तयार गर्न सकिन्छ । त्यसै गरी स्थानीय कृषिजन्य उत्पादकहरु (उद्यमीहरु)लाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरी उत्पादित बस्तुहरु जस्तै अर्गानिक कृषिजन्य उत्पादन लगायतका बस्तुहरुलाई ब्राण्डिङ गर्न सकिन्छ ।

ङ) दक्ष जनशक्ति उत्पादन र परिचालन

अल्पकालिन तथा मध्यकालीन तालिमका माध्यमबाट गाउँपालिकाका युवा जनशक्तिलाई थप ज्ञान र सीप दिलाउन सकिएमा यस गाउँपालिकामा आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्तिको परिपूर्ति भई सो क्षेत्रको आर्थिक विकासमा थप योगदान पुग्ने देखिन्छ, जसबाट गाउँपालिका क्षेत्रमा हुने आर्थिक कारोबारमा वृद्धि भई विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित आर्थिक गतिविधिहरु बढ्ने सम्भावना देखिन्छ । गाउँपालिकामा प्राविधिक र व्यवहारिक शिक्षा, परामर्श र अवसरको अभावका कारण गाउँपालिकाका उत्पादनशिल जनशक्ति विशेष गरी ठूलो सङ्ख्यामा युवाहरु विदेश तथा शहर पलायन हुने गरेका छन् । यसका साथै देश तथा वाह्य बजारमा प्राविधिक सीपयुक्त मानव संसाधनको अत्यधिक माग रहेको छ । फलस्वरुव यस गाउँपालिकामा कार्यरत सरकारी, गैर सरकारी र निजी क्षेत्रको लगानी तथा साझेदारीमा पालिकाका मानवीय शक्तिलाई दक्ष र सीपयुक्त बनाउन सकिने अवसर गाउँपालिकाको लागि रहेको छ ।

च) संस्थागत क्षमता तथा सुशासन अभिवृद्धि

प्रभावकारी विकास प्रक्रियामा संस्थागत विकास, श्रोत परिचालन तथा सुशासन प्रमुख माध्यमको रुपमा रहेको हुन्छ । यस सुनापति गाउँपालिकाको विकास प्रक्रियामा संस्थागत विकास श्रोत परिचालन र सुशासन सम्बन्धी समस्याहरु विद्यमान रहेका छन् । फलस्वरुप विकास कार्यहरु परिमाणमुखी र प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । यस सम्बन्धी उपलब्ध संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था, औजार तथा रणनीतिहरुको राजनीतिक, प्रशासनिक र नागरिकस्तरबाट समेत परिपालना गर्न सके विकासको अवधारणा अनुसार विकास कार्यलाई दिशानिर्देश गरी अपेक्षित परिणाम तथा प्रभावकारिता हासिल गर्न सम्भव हुने छ ।

छ) परम्परागत सीप र प्रविधिको विकास तथा बिस्तार

मध्य पहाडी भू-भेगमा अवस्थित गाउँपालिका भएकोले स्थानीय सीप र प्रविधिको विकास तथा बिस्तार गर्न सकेमा विकासमा योगदान हुने देखिन्छ । गाउँपालिका क्षेत्रको जातजाति, भाषा, धर्म, संस्कृति र भौगोलिक क्षेत्र अनुसार स्थानीयवासीहरुमा स्थानीय तथा परम्परागत ज्ञान, सीप, र प्रविधिहरु प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । उक्त ज्ञान, सीप र प्रविधिहरु समयानुसार परिमार्जन हुँदै समेत आएका छन् । त्यसैगरी कृषि, व्यवसाय, वन, शिक्षा तथा स्वास्थ्य जस्ता क्षेत्रमा विभिन्न निकायहरुबाट नागरिकहरुमा ज्ञान तथा सीपको हस्तान्तरण हुँदै आएको छ । उक्त सीप तथा प्रविधि हस्तान्तरण कार्यक्रमबाट बस्तु तथा सेवा उत्पादन गर्ने वातावरण निर्माण भएको छ । हाल गाउँपालिका क्षेत्रमा सडक पूर्वाधार, यातायात, सञ्चार सेवा र सुविधा तथा सूचना प्रविधि विकासको शुरुवात भएकोले स्थानीय तथा परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधि परिचालन र वृद्धि समेतमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

ज) पशुपालन

गाई, भैंसी, बाख्रा र बंगुरपालनको लागि उपयुक्त हावापानी भएकोले सुनापति गाउँपालिकामा विविध पशुपालनको सम्भावना रहेको देखिन्छ । पशुपालनको लागि सम्भाव्य देखिएता पनि गाउँपालिकाका किसानहरु अझै त्यसतर्फ व्यवसायिक रुपमा भने परिचालित हुन सकेको अवस्था भने देखिदैन । गाउँपालिकामा पशुपालन विकासको लागि पकेट क्षेत्र बनाई सोही बमोजिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकेमा थप आर्थिक अभिवृद्धि हुने देखिन्छ ।

झ) जडिबुटी सङ्कलन

यस गाउँपालिकामा जडिबुटीलाई व्यवसायिकरण गर्न सकिएमा स्थानीयवासीको आर्थिक विकासमा मनग्य फाइदा लिन सकिने अवस्था छ । जडिबुटी उत्पादनको लागि हावापानी अनुकुल भएकोले गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा जडिबुटी उत्पादनलाई अभियानको रुपमा लैजान सकेमा यसले स्थानीयवासीको आयआर्जनमा उल्लेखनीय रुपमा टेवा दिन सकिन्छ ।

ञ) सहकारी विकास

गाउँपालिकामा सहकारी क्षेत्रको विकास र बिस्तार गरी स्थानीय स्तरमा नै यस्ता सेवा दिनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । सुनापति गाउँपालिकामा ११ वटा बहुउद्देशिय सहकारी, १८ वटा कृषि सहकारी तथा १३ वटा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था गरी ४२ वटा सहकारी संस्थाहरु स्थापित भईसकेको अवस्थामा छरिएर रहेको पूँजिलाई सहकारीको माध्यमबाट एकीकृत गरी लघु तथा घरेलु उद्योगहरुमा परिचालन गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना छ । विभिन्न किसिमका आर्थिक, सामाजिक र पूर्वाधार विकास सम्बन्धी कार्यहरुको वृद्धि र विकासले सहकारी विकासको सम्भावनामा वृद्धि गरेको छ । गाउँपालिकामा बढ्दै गएको यस्ता विकासको गतिविधिले सहकारी विकासमा अभिवृद्धि हुने आशा लिन सकिन्छ ।

ट) वन व्यवस्थापन मार्फत वातावरण सेवा भुक्तानी

सुनापति गाउँपालिकाको उल्लेखनीय भू-भाग वन जङ्गलले ढाकेको हुनाले यस गाउँपालिकामा वनको वैज्ञानिक तथा दिगो वन व्यवस्थापन गरी वनमा आश्रित उपभोक्ता तथा समुदायलाई यसको उपयोग गर्ने तथा राज्यले कार्वन सञ्चितिकरण गरी श्रोत तथा वातावरण संरक्षणमा योगदान गरे वापत वातावरणीय सेवा भुक्तानीको प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ । यसको अलावा गाउँपालिकामा जडिबुटीको सम्भावना रहेको हुँदा त्यसको विकास र बिस्तार गरी स्थानीयवासीको आर्थिक उपार्जन गर्न सम्भावना देखिन्छ ।

३.४ समस्या सम्भावना (SWOT) विश्लेषण

योजना तर्जुमाको क्रममा कुनै पनि स्थान र संघ/संगठनको सवल पक्ष (Strength), कमजोर पक्ष (Weakness), अवसर (Opportunity) र चुनौतीहरुको (Threat) विश्लेषण गर्नको लागि SWOT विश्लेषण एक महत्वपूर्ण विधि/प्रविधि हो । सामान्यतया सवल र कमजोर पक्षहरु आन्तरिक कारणहरुसँग सम्बन्धित हुन्छन् भने अवसर र चुनौतीहरु बाह्य कारणहरुसँग सम्बन्धित हुने गर्दछन् । गाउँपालिकाको विद्यमान वस्तुस्थितिको विश्लेषण, स्थलगत सर्वेक्षण, विभिन्न सूचना सम्बाहकहरुसँगको अन्तरक्रिया र सरोकारवालहरुसँगको छलफलहरुबाट यस गाउँपालिकाको चुनौती र अवसरहरुलाई तलको SWOT तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २० : सुनापति गाउँपालिकाको SWOT विश्लेषण

	सवल पक्ष (Strength)	**कमजोर पक्ष (Weakness)**
आन्तरिक कारणहरु	▪ मध्य पहाडी राजमार्गले चिरिएको ▪ पर्यटन विकासको प्रचुर सम्भावना ▪ गाउँपालिकामा विद्यमान सडक सञ्जाल ▪ प्राकृतिक स्रोत साधन ▪ धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा दृष्यावलोकनका लागि महत्वपूर्ण स्थल तथा पर्यटकका लागि रमणीय स्थानहरु ▪ व्यवसायिक खेतीको लागि उपयुक्त हावापानी ▪ पशुपालनको सम्भावना ▪ थाङ्का र गलैंचा मार्फत आयआर्जन ▪ फलफुल, पशुपालन र तरकारी खेतीको पकेट क्षेत्र विकास गर्न सकिने ▪ प्रशस्त जलस्रोत ▪ सहज वित्तीय सुविधा	▪ कृषिको राम्रो सम्भावनाका वावजुद अपेक्षाकृत लाभ लिन नसक्नु ▪ स्तरीय सडकको अभाव ▪ अपेक्षित पर्यटन पूर्वाधार निर्माण नहुनु ▪ परम्परागत र निर्वाहमुखी कृषि प्रणाली ▪ योजनावद्ध विकासको लागि आवश्यक अध्ययन प्रतिवेदनहरुको अभाव ▪ विभिन्न क्षेत्रमा लगानी आकर्षित गर्न नसक्नु ▪ आन्तरिक रोजगारी सृजना गर्न नसक्नु ▪ ग्रामीण बस्तीहरुमा पूर्वाधारको पहुँचको कमी ▪ शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता सामाजिक पूर्वाधारहरुको विकास अपेक्षित नहुनु ▪ भौतिक पूर्वाधार र सीपयुक्त जनशक्तिको कमी ▪ आन्तरीक र बाह्य श्रोत र साधनको उचित व्यवस्थापन र परिचालनमा कमी
	अवसरहरु (Opportunities)	**चुनौतीहरु (Threats)**
बाह्य कारणहरु	▪ मध्य पहाडी राजमार्गबाट कृषि तथा पर्यटन क्षेत्रमा अवसर लिन सकिने ▪ कृषिमा उन्नत प्रविधिको प्रयोग गरी व्यवसायिक कृषि गर्न सकिने ▪ पर्यटन क्षेत्रबाट रोजगार तथा आय गर्न सकिने ▪ पर्यटन प्रवर्द्धनमा निजी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहित गर्न सकिने ▪ स्थानीय प्राकृतिक श्रोतहरुको समुचित प्रयोग गरी आन्तरिक आम्दानी बढाउन सकिने ▪ स्थानीय घरेलु तथा साना उद्योग स्थापना मार्फत रोजगारी ▪ प्राविधिक शिक्षालय स्थापना गरी शैक्षिक स्तरवृद्धि ▪ १० शैयाको सुविधा सम्पन्न अस्पताल निर्माणाधिन ▪ सूचना प्रविधिको प्रयोग द्वारा पारदर्शी, उत्तरदायी र प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्न सकिने	▪ बाह्य स्रोतमा अत्यधिक निर्भरता ▪ कृषि क्षेत्रमा घट्दो संलग्नता ▪ युवाहरुको वैदेशिक रोजगार र बसाइँसराइ ▪ छरिएर रहेका बस्तीहरु ▪ योजनावद्ध विकासको अभाव ▪ बाह्य तथा आन्तरीक लगानीको वातावरण व्यवस्थित नहुनु ▪ सम्बन्धित निकाय, संस्था तथा नेपाल सरकारबाट अपेक्षाकृत पर्याप्त आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग नहुनु ▪ सम्बन्धित संस्थाहरु एकीकृत र समन्वयात्मक रुपले सञ्चालन नहुनु ▪ भवन संहिता र विकास तथा निर्माण मापदण्डहरुको पूर्ण कार्यान्वयन ▪ पहिरो, भू-क्षय र प्राकृतिक प्रकोपको न्यूनिकरण र रोकथाम ▪ सुशासन तथा व्यवस्थापन ▪ पर्याप्त लगानीका लागि पूँजीको अभाव

३.५ निर्देशक सिद्धान्त

सुनापति गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोचको आधारमा गाउँपालिकाको विकासको प्रतिवद्धता, विशेषता र चाहना स्पष्ट दर्शाउने गरी र दीर्घकालीन सोच प्राप्ति तर्फ विकास प्रयासलाई डोऱ्याउने गरी विकासका सिद्वान्तहरु तय गरिएको छ । यस आवधिक योजनाले परिलक्षित गरेका लक्ष्य, उद्देश्यहरु प्राप्ति गर्नको लागि सुनापति गाउँपालिका विकासको निर्देशक सिद्धान्त निम्नानुसार रहने छन् ।

- जन-सहभागितात्मक विकास अभियान
- उपभोक्ता समूहहरुको सुदृढीकरण र विकास
- स्थानीय समुदायमा आधारित संगठनहरुको विकास तथा परिचालन
- स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरुको परिचालन र सुदृढीकरण
- निजी-सार्वजनिक साझेदारिमा आधारित विकास अभियान
- सरकारी तथा निजी साझेदारीमा विशेष जोड
- जनसवलीकरण, समावेशी विकास र लक्षित समूहलाई विशेष जोड
- सेवा र सुविधामा सबै वर्ग समुदायको समान पहुँच
- दलित, उपेक्षित तथा जनजाति उत्थान र विकास
- महिला सशक्तिकरण, सहभागिता र परिचालन
- प्राकृतिक श्रोत साधनको दिगो उपयोग
- वातावरण मैत्री विकास
- आर्थिक गतिविधिमा अभिवृद्धि
- समानुपातिक बजेट बाँडफाँड
- स्थानीय श्रोत, साधन र सीपको समुचित उपयोग
- रोजगारीको अवसरमा अभिवृद्धि तथा लक्षित वर्गलाई रोजगारीमा पहुँच
- गरिबी न्यूनीकरण

३.६ सोच, लक्ष्य र उद्देश्य

३.६.१ सोच

दीर्घकालीन सोचलाई गाउँपालिकाको दीर्घकालको आदर्शको रुपमा लिन सकिन्छ । दीर्घकालीन सोच भन्नाले वर्तमानको अवस्थाबाट निश्चित भविष्यमा पुग्न सकिने एक ईच्छित अवस्था हो । यसको लागि गाउँपालिकामा उपलब्ध स्रोत, साधन, सम्भाव्यतालाई सदुपयोग गर्दै गाउँपालिकाको मुख्य समस्या र चुनौतीलाई सामना गर्न तयार बनाउन सक्नु पर्दछ । दीर्घकालीन सोच एक आवधिक योजनामा मात्र प्राप्त गर्न सकिने सोच नभएतापनि आवधिक योजनाले यसलाई अगाडी बढाउन मद्दत गर्दछ ।

समग्र राष्ट्र र सम्बन्धित प्रदेशको दीर्घकालीन सोच तब मात्र पूरा हुन सक्दछ जब स्थानीय तहले त्यसका योजनाका उद्देश्य र लक्ष्यमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । त्यसैले सुनापति गाउँपालिकाको योजना तर्जुमा गर्दा केन्द्रिय सरकारले तर्जुमा गरेको राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, त्यसमा अन्तर्निहित लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति आदिलाई पनि ध्यान दिईएको छ । त्यस्तै गरी बागमती प्रदेशको दीर्घकालीन सोच, अन्तर्निहित लक्ष्य,

उद्देश्य र रणनीतिलाई पनि आधार मानिएको छ । त्यसैले गाउँ कार्यपालिकको सम्भावना तथा अग्रणी क्षेत्रको आधारमा दीर्घकालीन सोच तय गरिएको छ । आगामी १५-२० वर्षको अवधिको लागि सुनापति गाउँपालिकाको समग्र दिगो आर्थिक विकास र समृद्ध गाउँपालिका विकासको लागि दीर्घकालीन सोच निर्धारण गर्न गाउँपालिकाका निर्वाचित पदाधिकारीहरु, प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत, विषयगत उप-समितिका सदस्यहरु लगायत सरोकारवालाहरु र परामर्शदाताका विज्ञ टोलीको उपस्थितिमा मिति २०८१/०२/३१ मा छलफल कार्यक्रमको आयोजना गरी गाउँपालिकाको निम्न विद्यमान दीर्घकालीन सोचलाई निरन्तरता प्रदान गर्ने निर्णय गरिएको थियो ।

"समृद्ध, उद्यमी र सुखी सुनापति: कृषि, पर्यटन र शिक्षा हाम्रो सम्पत्ति"

सुनापति गाउँपालिकाको अधिकांश लगानी भौतिक र सामाजिक पूर्वाधार विकास तथा कृषिको विकास र रोजगार प्रवर्द्धनमा नै केन्द्रित भईरहेको छ । सडक तथा पुल निर्माण, विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाहरुको भौतिक संरचना निर्माण र मर्मत सम्भार, गुणस्तरीय शिक्षा र प्राविधिक शिक्षामा जोड दिई स्थानीयवासीको रोजगारी बढाउने लक्ष्य गाउँपालिकाले लिएको छ । त्यस्तै यो गाउँपालिका कृषि उत्पादनमा अत्यन्तै सम्भावना रहेको छ । यहाँको अर्गानिक उत्पादनलाई रामेछाप, काठमाडौं, सिन्धुली, जस्ता शहरहरुमा निकासी गरी ठूलै आर्थिक उपार्जन गर्न सकिन्छ । यहाँको हावापानी कृषिमा उद्यमशिलता र व्यवसायिकरण प्रमुख सम्भावना रहेको हुँदा कृषि क्षेत्रको विकासबाट गाउँपालिकाको पहिचान र सम्वृद्धिको आधार बन्न सक्दछ । यसको लागि व्यवसायिक कृषिलाई प्रवर्द्धन गरी उन्नत बीउ बिजन, मल, औजार तथा सामाग्रीहरुको व्यवस्था गर्न सकिन्छ । त्यस्तै गरी यस गाउँपालिका भित्र विभिन्न स्थानमा भएका पर्यटकीय क्षेत्रहरुको विकास गर्न सकिएमा पर्यटनबाट पनि रोजगारी वृद्धि गर्न सकिन्छ । गाउँपालिकामा पर्यापर्यटन, कृषि पर्यटन, होमस्टे, आदिको प्रशस्त सम्भावना रहेको छ । सम्वृद्धिलाई डोऱ्याउने सबैभन्दा महत्वपूर्ण विषय भनेको पूर्वाधार नै हो । गाउँपालिकाका सबै वडा र टोलहरुसम्म बाह्रै महिना आवागमन हुन सञ्चालन सडक यातायातले गाउँपालिकाको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुँदा गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोचमा पूर्वाधार विकासलाई जोड दिएको छ ।

विपद् जोखिम नक्साङ्कन कार्य, विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना, सिंचाई पूर्वाधार, खानेपानी तथा सरसफाइ अन्तर्गत १ घर १ धारा तथा १ घर १ शौचालयको व्यवस्था गराउनु जरुरी छ । गाउँपालिकामा सुरक्षित भवन तथा आवास (एकीकृत बस्ती विकास योजना), पुल पुलेसा, आधुनिक सञ्चार (इन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाईल) सुविधा उपलब्ध गर्नुपर्ने छ । यी सबै कार्य गाउँपालिकामा उपलब्ध स्रोत साधनबाट मात्र सम्भव नहुने हुँदा गाउँपालिकाको विकासमा कसरी सार्वजनिक तथा निजी लगानीलाई आकर्षण गर्ने सोको लागि ठोस पहल गरी पूर्वाधार निर्माण गर्नुपर्ने अर्को चुनौतीको रुपमा रहेको छ । गाउँपालिकामा बसोवास गर्ने सामाजिक तथा आर्थिक रुपमा तुलनात्मक रुपमा पछि परेका जनजाति तथा अल्पसङ्ख्यक समुदायको समग्र विकासमा कसरी प्रभावकारी कार्यक्रम तथा योजनाहरु ल्याउन तथा गाउँपालिकाका महिला तथा आश्रित समूहलाई विकासको मूलप्रवाहमा राखी समग्र सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक विकास प्राप्तिमा केन्द्रित गर्न प्रतिबद्ध हुनु गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच रहेको छ ।

३.६.१.१ दीर्घकालीन सोचले समेटेका क्षेत्रहरु

दीर्घकालीन सोचले समेटेका क्षेत्रहरुलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका २१ : दीर्घकालीन सोचले समेटेका क्षेत्रहरु

कृषि	पर्यटन	शिक्षा
▪ व्यवसायिक कृषि तथा पशुपालन ▪ पकेट क्षेत्र विकास ▪ कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र तथा शीत भण्डार निर्माण ▪ हाटबजार व्यवस्थापन ▪ उच्च उत्पादकत्व ▪ सहज बजार पहुँच र उचित मूल्य ▪ कृषि सामाग्री, मल, बीउ बिजन, प्रविधि, तालिम र सहज ऋणको व्यवस्था	▪ पर्यटन गुरुयोजना ▪ पर्यापर्यटन ▪ पर्यटन पूर्वाधार विकास ▪ होमस्टे प्रवर्द्धन ▪ पर्यटकीय क्षेत्रको डिपिआर ▪ नीजि क्षेत्रलाई लगानीको लागि आकर्षित गर्ने ▪ तालिम र क्षमता अभिवृद्धि ▪ पर्यटन सूचना केन्द्र	▪ शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण ▪ १ वडा १ प्राविधिक शिक्षालय ▪ १ वडा १ सुविधा सम्पन्न होस्टेल ▪ भाषा सम्बन्धी पहुँचयोग्य कार्यक्रम ▪ १ विद्यालय १ स्वास्थ्यकर्मी ▪ पढ्दै कमाउँदै, कमाउँदै पढ्ने ▪ विषयगत शिक्षकको दरबन्दी ▪ दिवा खाजाको व्यवस्था

३.६.२ लक्ष्य

सुनापति गाउँपालिकाको समग्र विकासका लागि कृषिको आधुनिकरण गर्दै आर्थिक एवम् सामाजिक स्तरमा वृद्धि, पर्यटन तथा शिक्षा क्षेत्रको विकास एवम् दिगो पूर्वाधारहरुको विकास, स्वावलम्बी एवम् आत्मनिर्भर नागरिक तयार गरी सभ्य, सुसंस्कृत, सुशासनयुक्त समाजको निर्माण गर्ने मुख्य लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ। साथै यस योजनाका निम्न लक्ष्य रहेका छन् :

१. गाउँपालिकालाई कृषि र प्राकृतिक स्रोत साधन युक्त क्षेत्रको रुपमा विकास गर्ने।
२. गाउँपालिकाको पर्यटकीय क्षेत्रहरुको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने।
३. गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रको विकास गर्ने।
४. गाउँपालिकामा सामाजिक, आर्थिक र भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने।
५. गाउँपालिकाको विद्यमान स्रोत, साधन र सम्पदाको प्रयोग गरी समृद्ध बनाउने।

३.६.३ उद्देश्य

गाउँपालिकाको सबै क्षेत्र र पक्षको यथार्थ वस्तुस्थिति विश्लेषण गरी दीर्घकालीन रुपमा गाउँपालिकालाई कस्तो स्थानीय तहको रुपमा विकास गर्ने र आगामी पाँच वर्षको गाउँपालिकाको विकास योजना तर्जुमा गर्ने मूल उद्देश्य रहेको यस आवधिक योजनाको अन्य विशिष्ट उद्देश्यहरु निम्न प्रकार रहेका छन्:

१. व्यवसायिक कृषि, पशुपालन र स्थानीय उद्योग व्यवसायद्वारा रोजगारी र आयमा वृद्धि गर्ने।
२. पर्यटकीय क्षेत्र प्रवर्द्धन तथा गुरुयोजना वा डिपिआर तयार गरी पर्यटन पूर्वाधार निर्माण गर्ने।
३. शिक्षा गुरुयोजना निर्माण गरी शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण तथा शिक्षा क्षेत्रको विकास गर्ने।
४. आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइ तथा गुणस्तरीय शिक्षाका माध्यमबाट समावेशी विकास गर्ने।
५. गाउँपालिकालाई आर्थिक तथा सामाजिक विकास तर्फ अग्रसर गराउने।
६. वातावरण मैत्री दिगो भौतिक पूर्वाधारहरुको विकास गर्ने।
७. प्राकृतिक स्रोत र साधनहरुको दिगो उपयोग गर्ने।

८. संस्थागत सुशासन कायम भई प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्ने ।
९. दीर्घकालीन सोच निर्धारण गरी योजना तथा कार्यक्रमहरुको खाका तयार तयार गर्ने तथा प्राथमिकताको आधारमा लागत योजना तयार पार्ने । कार्यक्रम कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गरी गाउँपालिकाको विकास प्रयासलाई आगामी ५ वर्षमा कुन दिशातर्फ डोऱ्याउने भन्ने निर्धारण गर्ने ।
१०.गाउँपालिकाको आवधिक योजना, क्षेत्रगत, रणनीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्नका लागि मार्गनिर्देशक सिद्धान्तहरु निर्धारण गर्ने ।
११. प्रादेशिक योजना तर्जुमाको लागि सहयोग पुऱ्याउने ।

३.७ परिणात्मक लक्ष्य

गाउँपालिकाको पञ्चवर्षीय आवधिक विकास योजनाका मुख्य आर्थिक, सामाजिक र भौतिक परिमाणात्मक लक्ष्यहरु निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

क) पूर्वाधारको विकास तथा बिस्तार

सुनापति गाउँपालिकाको समग्र विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधारहरुको योजनाबद्ध विकास र बिस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ । पूर्वाधारको विकास गर्दा उपलब्ध स्रोत र साधनलाई उच्चतम प्रयोग गर्नुपर्ने र स्थानीय स्रोत साधनको प्रभावकारी रुपमा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । उपलब्ध स्रोत साधनको समुचित प्रयोग गर्दै भू-उपयोगको अवधारणालाई सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गरी आवधिक योजनाले पहिचान गरेका पूर्वाधारहरुको क्रमश विकास गर्न सकेको खण्डमा भविष्यमा यस गाउँपालिकाको व्यवस्थित र योजनावद्ध विकासको सपनालाई साकार पार्न सकिन्छ ।

ख) सहभागितात्मक कार्य पद्धति

दिगो विकास गर्नको लागि जनसहभागिता अपरिहार्य विषय हो । यसले जनतालाई विकास प्रति उत्तरदायी बनाउँदै विकासमा सबैको पहुँच र प्रतिफलमा सबैलाई समान अवसर दिने गर्दछ । यसले एकातिर विकास योजनाहरु दिगो र टिकाउ रुपमा सञ्चालन हुन सहयोग पुऱ्याउँछ भने अर्कोतिर मानिसहरुलाई कार्यक्रम दिगो पार्न समेत हौसला प्रदान गर्दछ । त्यसकारण “विकास जनताका लागी” भन्ने राष्ट्रिय सन्देशलाई मुर्तरुप दिन तथा सु-शासनको प्रत्याभूति आम नागरिकमा गराउने अभिप्रायले सुशासनको एक प्रमुख खम्बाको रुपमा रहेको जनताको अपनत्व (Ownership) विकास गर्न हरेक विकास निर्माण कार्यका अवधारणा तयारी तथा कार्यान्वयन समेतमा जनताको सक्रिय तथा सार्थक किसिमले सहभागिता हुनुपर्ने यथार्थलाई मनन गरी सहभागितात्मक कार्य पद्धतिको पालना गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाट लागत योजनामा समेत जनसहभागिता जुट्ने हुँदा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा समेत सहज हुन सक्छ ।

ग) सु-शासनद्वारा सेवा प्रवाहमा सुधार

विकासको प्रतिफल प्रत्येक जनतालाई समानुपातिक तथा प्रजातान्त्रिक हिसाबले प्राप्त गर्ने वातावरण तयारीको लागि जनतालाई गरिने सेवा प्रवाहमा सु-शासन कार्य गर्नु गराउनु राज्यको दायित्व हो । राज्यको स्थानीय नेतृत्व समेतको भूमिका निर्वाह गरेको गाउँपालिकाले सेवा प्रवाहमा सुधार गरी जनतालाई सु-शासनको प्रत्याभूति गराउनु परेको छ । यसको लागि गाउँपालिकाले आफ्नो प्रशासनलाई सवलीकरण गरी

सबै जनतालाई सेवा प्रवाह गर्नमा समेत ध्यान दिनुपर्दछ । सेवा सुविधा चुस्त र दुरुस्त बनाउनको लागि यस योजनाले प्रस्ताव गरेको संस्थागत विकास योजनालाई समेत ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

घ) महिला सशक्तिकरण र लैंङ्गिक समानता

एक्काईसौ शताब्दीमा महिलाहरुलाई विकासको मुल प्रवाहमा ल्याउनुपर्छ भन्ने विश्वव्यापी अवधारणा तथा महिला प्रतिको विभेद अन्त्य गर्ने लक्ष्य सहित पूर्वाधार विकास निर्माणमा योजना तथा कार्यान्वयनमा समेत महिला सशक्तिकरण र लैंङ्गिक समानताको पक्षलाई प्रयोग गर्नुपर्दछ । यस किसिमको अवधारणालाई व्यवहारमा ल्याई मूर्तरुप समेत दिनुपर्ने देखिन्छ । यसको लागि महिला वर्गको लक्षित कार्यक्रमहरुलाई गाउँपालिकाले प्राथमिकताका साथ अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । योजना तर्जुमा तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा महिलाहरुलाई सक्रिय सहभागिता गराउन सकेमा महिला सशक्तिकरण हुने छ ।

ङ) दलित र जनजातिको हित प्रवर्द्धन

समाजबाट बञ्चित भएको कारणले समाजमा अझै पनि उत्पीडित, दलित, आदिवासी र जनजातिहरुले जीवन यापनमा कठिनाई भोग्नुपर्ने बाध्यतात्मक परिस्थिति बनेको छ । सोह्रौं योजनाको मस्यौदाको भावना र मर्म अनुरुप अब हुने हरेक विकास निर्माणका कार्यक्रममा दलित र जनजातिको हित र प्रवर्द्धनमा प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउन जोड दिइएको छ । गाउँपालिका विकासका हरेक क्रियाकलापहरु यो उद्देश्य प्राप्ति प्रति लक्षित हुनुपर्दछ । आवधिक योजनाले अघि सारेको लक्ष्य तथा उद्देश्य परिपूर्ति हुनको लागि लक्षित वर्ग, दलित समुदाय, उत्पीडित समूहलाई केन्द्रित गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस आवधिक योजनाले पनि सोही सिद्वान्तलाई आत्मसाथ गर्दै उत्पीडित, दलित, जनजातिको उत्थानको लागि विभिन्न कार्यक्रमहरु समावेश गरेको छ ।

च) सामाजिक परिचालन र सहकारीताको विकास

समाजको सर्वपक्षीय विकासको लागि नागरिकको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रको समेत विकास हुनुपर्ने र यसका लागि सामाजिक परिचालन र विकास कार्यमा सहकारीताको स्पष्ट अवधारणा अपनाई कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसको लागि समाजका हरेक वर्ग र समुदायलाई परिचालन गरी विकास कार्यलाई प्रभावकारी रुपमा अगाडी बढाउन सकिन्छ । त्यसकारण सामाजिक परिचालन र सहकारीताको योजना निर्माणमा महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । योजना तर्जुमा देखि कार्यान्वयनको तहसम्म सामाजिक परिचालनको अवस्था उल्लेखनीय रुपमा हुनेछ भन्ने अनुमान यस योजनाले गरेको छ ।

छ) स्थानीय निकायको क्षमता अभिवृद्धि

संविधानमा नै स्थानीय तहको एकल र साझा अधिकारहरू परिभाषित छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय निकायलाई बढी सक्षम बनाउने र विकासको प्रतिफल आम जनतालाई प्रदान गर्ने हिसाबले विभिन्न विषयगत तालिमहरु प्रदान गर्ने, अनलाईन सफ्टवेयर तालिम, आन्तरिक आय वृद्धि गरी विकास कार्यक्रममा खर्च गर्न सकिएमा स्थानीय निकायको क्षमता अभिवृद्धि हुने निश्चित छ ।

ज) प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको संस्थागत विकास

योजना तथा कार्यक्रमहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन सहभागितामूलक अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको विशिष्ट योगदान रहन्छ । विकास निर्माण जस्ता कार्यको कार्यान्वयनमा गाउँपालिकाको मात्र अनुगमन पर्याप्त नहुने भएकोले सरोकारवालाहरु समेतको सहभागितामा अनुगमन र मूल्याङ्कन पद्धतिको विकास गर्नुपर्दछ । यसको लागि समुदायका हरेक वर्गबाट र संस्थाहरुबाट प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसो हुन सकेमा कार्य योजनाहरुले स्थायित्व पाउनुका साथै प्रभावकारी रुपमा यसको प्रभाव समुदायमा पर्ने गर्दछ । आवधिक योजना कार्यान्वयनमा मूल्याङ्कनको लागि गाउँपालिका, जिसस, सरकारी कार्यालय लगायत अन्य सम्बन्धित लाइन एजेन्सीहरुको भूमिका महत्वपूर्ण हुने छ ।

झ) धार्मिक, ऐतिहासिक र विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र विकास

सुनापति गाउँपालिकामा अधिकांश तामाङ जातिको बसोबास रहेको छ । गाउँपालिकामा तामाङ, क्षेत्री, नेवार, मगर, ब्राम्हण (पहाडी) जातिका साथै विश्वकर्मा, माझी, परियार, मिझार, ह्योल्मो/य्होल्मापा, घर्ती/भुजेल, पहरी, अन्य, आदि जस्ता जाति र वर्गहरुको बसोबास रहेकोले उनीहरुको कला, संस्कृति, धर्म लगायत गाउँपालिकामा भएका धार्मिक, पुरातात्विक, ऐतिहासिक तथा विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र विकास गर्नु जरुरी छ । कुनै पनि योजनाले त्यस क्षेत्रको धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्वका सम्पदाहरुको संरक्षण गर्नुमा जोड दिनुपर्ने हुन्छ । यस आवधिक योजनाको माध्यमबाट सुनापति गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका धार्मिक, पुरातात्विक, ऐतिहासिक तथा विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र सम्वर्द्धनमा जोड दिइएको छ । समग्र दीर्घकालीन सोचको आधारमा गाउँपालिकाको विकासको प्रतिवद्धता, विशेषता र चाहना स्पष्ट दर्शाउने गरी र दीर्घकालीन सोच प्राप्ति तर्फ विकास प्रयासलाई डोऱ्याउने गरी विकासका सिद्धान्तहरु तय भएका छन् । ती हुन् :

- जन सहभागितात्मक विकास अभियान
- उपभोक्ता समूहहरुको सुदृढीकरण
- स्थानीय समुदायमा आधारित संगठनहरुको विकास तथा परिचालन
- स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरुको परिचालन
- निजी क्षेत्रको परिचालन
- सरकारी तथा निजी साझेदारीमा विशेष जोड
- जनसवलीकरण एवम् समावेशी विकास
- सेवा र सुविधा माथि सबैको समान पहुँच
- दलित, उपेक्षित तथा जनजाति उत्थान
- वातावरणमैत्री विकास
- आर्थिक गतिविधिमा अभिवृद्धि
- समानुपातिक बजेट बाँडफाँड
- स्थानीय श्रोत, साधन र सीपको उपयोग
- रोजगारीको अवसरमा अभिवृद्धि
- गरिबी न्यूनीकरण

यस आवधिक योजनाले निर्दिष्ट गरेका परिणात्मक लक्ष्यहरु तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका २२ : परिणात्मक लक्ष्यहरु

क्र. स.	सूचकहरु	इकाई	हालको अवस्था	पाँच वर्षे लक्ष्य
सडक तथा यातायात पूर्वाधार				
१	कच्ची, ग्राभेल र पक्की सडक पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत	-	१००
२	पक्की सडक (कालोपत्रे)	कि.मि.	६	७५
३	ग्राभेल सडक	कि.मि.	५	५०
४	कच्ची सडक	कि.मि.	११५	४०
५	३० मिनेट सम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत	-	९०
६	नयाँ पक्की पुल निर्माण	सङ्ख्या	-	४
७	झोलुङ्गे पुल सङ्ख्या	सङ्ख्या	१४	१९
८	व्यवस्थित बसपार्क	सङ्ख्या	-	१
९	सडक यातायात गुरुयोजना	सङ्ख्या	निमाणाधिन	कार्यान्वयन
विद्युत, सञ्चार, सिंचाई, खानेपानी तथा सरसफाइ				
१	केन्द्रिय विद्युत प्रशारण लाईनमा पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत	९७.९७	१००
२	सोलार लाईटमा पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत	१.४५	१५
३	सिञ्चित कृषि भूमि	हेक्टर		४,२००
४	सिंचाई, खानेपानी तथा सरसफाइ गुरुयोजना	सङ्ख्या	-	१
५	आधारभुत खानेपानी पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत	९०.०३	१००
६	पाईप मार्फत घर भित्रै खानेपानी पुगेको घरपरिवार	प्रतिशत	६०.३९	९५
७	शौचालय प्रयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत	९७.१४	१००
८	फ्लस शौचालय भएको घर परिवार	प्रतिशत	७२.२९	८५
९	ढल सञ्जालमा जोडिएको घरधुरी	प्रतिशत	-	बजार क्षेत्रको २५ प्रतिशत
भवन, सार्वजनिक सेवामा पहुँच तथा पूर्वाधार				
१	सामुदायिक भवनहरुको सङ्ख्या	सङ्ख्या		२५
२	आफ्नै स्वामित्तको आवास भएका घरधुरीहरु	प्रतिशत	९८.५४	९९
३	सुरक्षित (भवन संहिताको मापदण्ड बमोजिम निर्मित) आवासमा बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या	प्रतिशत		९०
४	स्मार्ट मोबाईल प्रयोगकर्ता	प्रतिशत	४८.८४	७०
५	साधारण मोबाईल प्रयोगकर्ता	प्रतिशत	८४.८३	९०
६	ईन्टरनेटमा पहुँच	प्रतिशत	५.४१	५०
७	बैंक तथा बजार केन्द्रमा पुग्न लाग्ने औसत समय	मिनेट	-	३०
८	बैंकिङ तथा वित्तीय सेवामा खाता हुने परिवार	प्रतिशत	-	७५
आर्थिक विकास तथा पर्यटन				
१	बेरोजगारी दर (सक्रिय जनसङ्ख्या मध्ये)	प्रतिशत	५.९	३
२	प्रतिदिन १.२५ अमेरिकी डलर भन्दा कम आम्दानी हुने परिवार	प्रतिशत	-	१०
३	आर्थिक रुपले सक्रिय जनशक्ति	प्रतिशत	५९.५३	६५

क्र. स.	सूचकहरु	इकाई	हालको अवस्था	पाँच वर्षे लक्ष्य
४	कृषि फार्म	सङ्ख्या	३८	१००
५	गलैचा उद्योग	सङ्ख्या	३	८
६	डेरी उद्योग	सङ्ख्या	१	२
७	कोल्ड स्टोर तथा चिस्यान केन्द्र	सङ्ख्या	१	३
८	व्यवसायिक तथा शीपमुलक तालिम लिने जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	२७५	४००
९	औद्योगिक ग्राम	सङ्ख्या	०	१
१०	वार्षिक पर्यटक आवागमन (आन्तरिक समेत)	सङ्ख्या	-	५००००
११	आवासीय सुविधा रहेका होटलहरु	सङ्ख्या	८	५०
१२	व्यवस्थित होमस्टे सञ्चालन क्षेत्र (स्थान)	सङ्ख्या	४	१०
शिक्षा तथा साक्षरता				
१	साक्षरता दर (५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	६१.९३	७५
२	खानेपानी तथा बालिकामैत्री शौचालय भएका विद्यालय	प्रतिशत	१००	१००
३	विज्ञान ल्याब, कम्प्यूटर ल्याब भएका विद्यालय	सङ्ख्या	१२	२२
४	प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा सञ्चालन भएका विद्यालय	सङ्ख्या	२	३
५	कुल विद्यार्थी	सङ्ख्या	२,९१७	३,४००
६	आधारभूत विद्यालयको पहुँच (३० मिनेट भित्र)	प्रतिशत	-	९०
७	माध्यामिक शिक्षालयको पहुँच (१ घण्टा भित्र)	प्रतिशत	-	८५
स्वास्थ्य सेवा तथा सुविधा				
१	१० शैयाको अस्पताल	सङ्ख्या	निर्माणाधिन	सञ्चालन तथा व्यवस्थापन
२	पूर्ण खोप लिने बालबालिका	प्रतिशत	७८.३	९०
३	कम तौल भएका नवजात शिशु	प्रतिशत	६	१.५
४	संस्थागत सुत्केरी	प्रतिशत	४५	८०
५	भिटामिन ए सेवन गर्ने बालबालिका	प्रतिशत	१००	१००
६	१ घण्टा भित्र स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुग्ने परिवार	प्रतिशत	-	९०
७	स्वास्थ्य बीमा गर्ने परिवार	प्रतिशत	१०	९०
विपद् व्यवस्थापन				
१	प्रकोपबाट सुरक्षित भएका घरपरिवार	प्रतिशत		५०
२	विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना निर्माण	अवस्था	निर्माणाधिन	निर्माण भएको
३	विपद् जोखिम नक्साङ्कन कार्य	अवस्था	नभएको	तयार भएको
४	विपद् व्यवस्थापन सामग्री	अवस्था	सबै वडामा नपुगेको	सबै वडामा पुगेको
५	एकीकृत बस्ती विकास योजना (बस्ती स्थानान्तरण)	अवस्था	नभएको	निर्माण भएको
६	जनचेतना कार्यक्रम	सङ्ख्या	भएको	१०
७	विपद् व्यवस्थापन कोष	अवस्था		स्थापना
८	प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या		१००
सुशासन तथा सेवा पहुँच				
१	गाउँपालिकामा जनशक्ति व्यवस्थापन	अवस्था	कमी	पूर्ण भएको
२	तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या	-	५०

क्र. स.	सूचकहरु	इकाई	हालको अवस्था	पाँच वर्षे लक्ष्य
३	वडामा विद्युतीय कारोबार	अवस्था	नभएको	भएको
४	वेरुजु नियन्त्रण	अवस्था	नियन्त्रण	नियन्त्रण
५	गाउँपालिकाको सेवा प्रवाहको एप निर्माण	अवस्था	नभएको	एपको प्रयोग
६	डिजिटल प्रोफाइल निर्माण	अवस्था	नभएको	तयार भएको
७	नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण	अवस्था	नभएको	तयार भएको
८	भ्रष्टाचार विरुद्ध शुन्य सहनशिलता	अवस्था	नभएको	भएको
९	आयोजनाहरुको सार्वजनिक सुनवाई र सामाजिक लेखा परीक्षण	अवस्था	भएको	वार्षिक रुपमा

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना-२०७८, सुनापति गाउँ कार्यपालिका, सोह्रौं योजना (राष्ट्रिय योजना आयोग), नेपाल जनसाङ्ख्यिकीय तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षण २०७८, आर्थिक सर्वेक्षण २०८०-८१, दिगो विकासका लक्ष्यहरुः प्रदेशको अवस्था तथा मार्गचित्र २०१९-२०३० (प्रदेश नीति तथा योजना आयोग)

३.८ रणनीति तथा प्राथमिकता

यस आवधिक योजनाले निर्दिष्ट गरेका लक्ष्य र उद्देश्यहरु प्राप्त गर्नेको लागि निम्न बमोजिमका रणनीति र कार्यनीतिहरु प्रस्ताव गरिएको छः

विकास रणनीतिहरु

- प्राकृतिक श्रोतमा आधारित आर्थिक उत्पादनका अवसरहरुको अत्यधिक उपयोग गर्ने ।
- आकर्षक पर्यटकीय क्षेत्रहरुको प्रवर्द्धनका साथै उद्यम, व्यापार तथा व्यवसायको विकास गर्ने ।
- सामाजिक विकासका सूचकहरुमा सुधार गर्ने ।
- सामाजिक सुरक्षा तथा समावेशीतालाई सुनिश्चित गर्ने ।
- यातायात, जलश्रोत, सञ्चार तथा बस्ती विकास लगायत पूर्वाधार विकास गर्ने ।
- वन, वातावरण संरक्षण तथा जैविक विविधता कायम गर्दै विपद् जोखिम न्यूनिकरणबाट विकास र वातावरण बीच सन्तुलन कायम गर्ने ।
- विकास कार्यको प्रभावकारिता र सेवा प्रवाह सदृढ गरी सुशासन अभिवृद्धि गर्ने ।
- मानवपूँजी निर्माण र सशक्तिकरण गर्न गाउँपालिकाका शिक्षित युवाहरुलाई सामाजिक परिचालनमा संलग्न गराउने ।
- गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रममा लगानी वृद्धि गरी नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने ।
- गरीब, द्वन्दबाट प्रभावित र सिमान्तकृत वर्गका बालबालिकालाई निःशुल्क पठनपाठन गराउन निजी, संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयहरुसँग सहकार्य गर्ने ।
- लक्षित समूहलाई लक्षित गरेका कार्यक्रमहरुमा गाउँपालिकाले अनुदान बढाउँदै जाने ।
- पालिकाको भौतिक विकासमा उपभोक्ता समितिको लागत, सहभागिता र संलग्नता बढाउँदै जाने ।
- विशेष लगानीका क्षेत्रहरुको पहिचान गर्दै गाउँपालिकाको दीर्घकालीन योजनामा समावेश गर्ने ।
- वातावरण संरक्षण सम्बन्धी प्रष्ट नीति ल्याउने ।
- निजी क्षेत्रको लगानीलाई आकर्षित गरी सार्वजनिक निजी साझेदारीको सिद्धान्त अनुरुप विकास कार्य सञ्चालन गर्ने ।

प्राथमिकताका क्षेत्रहरु

गाउँपालिकाको विकासको लागि देहाय बमोजिमका प्राथमिकताका क्षेत्रहरु निर्धारण गरिएको छ;

क) पूर्वाधारको विकास तथा बिस्तार

गाउँ कार्यपालिकाको समग्र विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधारहरुको योजनावद्ध विकास र बिस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ । पूर्वाधारको विकास गर्दा उपलब्ध सीमित स्रोत र साधनलाई उच्चतम प्रयोग गर्नुपर्ने र स्थानीय स्रोत साधनको प्रभावकारी रुपमा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । उपलब्ध स्रोत साधनको समुचित प्रयोग गर्दै भू-उपयोगको अवधारणालाई सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गरी आवधिक योजनाले पहिचान गरेका पूर्वाधारहरुको क्रमश विकास गर्न सकेको खण्डमा भविष्यमा यस गाउँपालिकाको व्यवस्थित र योजनावद्ध विकासको सपनालाई साकार पार्न सकिन्छ ।

ख) सु-शासनद्वारा सेवा प्रवाहमा सुधार

विकासको प्रतिफल प्रत्येक जनतालाई समानुपातिक तथा प्रजातान्त्रिक हिसाबले प्राप्त गर्ने वातावरण तयारीको लागि जनतालाई गरिने सेवा प्रवाहमा सु-शासन कार्य गर्नु गराउनु राज्यको दायित्व हो । राज्यको स्थानीय नेतृत्व समेतको भूमिका निर्वाह गरेको गाउँपालिकाले सेवा प्रवाहमा सुधार गरी जनतालाई सु-शासनको प्रत्याभूति गराउनु परेको छ । यसको लागि गाउँपालिकाले आफ्नो प्रशासनलाई सवलीकरण गरी सबै जनतालाई सेवा प्रवाह गर्नमा समेत ध्यान दिनु पर्दछ । सेवा सुविधा चुस्त र दुरुस्त बनाउनको लागि यस योजनाले प्रस्ताव गरेको संस्थागत विकास योजनालाई समेत ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

ग) समावेशी तथ लक्षित समूहको विकासमा

एक्काईसौ शताब्दीमा महिलाहरुलाई विकासको मुल प्रवाहमा ल्याउनुपर्छ भन्ने विश्वव्यापी अवधारणा तथा महिला प्रतिको विभेद अन्त्य गर्न समेत गाउँपालिकाको लक्ष्यलाई शिरमा राखी पूर्वाधार विकास निर्माणमा योजना तथा कार्यान्वयनमा समेत महिला सशक्तिकरण र लैङ्गिक समानताको पक्षलाई बढी भन्दा बढी प्रयोग गर्नुपर्दछ । यस किसिमको अवधारणालाई व्यवहारमा ल्याई मूर्त रुप समेत दिनुपर्ने देखिन्छ । यसको लागि महिला वर्गको लक्षित कार्यक्रमहरुलाई गाउँपालिकाले प्राथमिकताका साथ अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । योजना तर्जुमा तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा महिलाहरुलाई सक्रिय सहभागिता गराउन सकेमा महिला सशक्तिकरण हुन पुग्दछ । सामाजबाट बञ्चित भएको कारणले समाजमा अझै पनि उत्पीडित, दलित, आदिवासी र जनजातिहरुले जीवन यापनमा कठिनाई भोग्नुपर्ने बाध्यतात्मक परिस्थिति बनेको छ । यस आवधिक योजनाले पनि सोही सिद्वान्तलाई आत्मसाथ गर्दै उत्पीडित, दलित, जनजातिको उत्थानको लागि विभिन्न कार्यक्रमहरु समावेश गरेको छ ।

घ) सामाजिक परिचालन र सहकारिताको विकास

समाजको सर्वपक्षीय विकासको लागि नागरिकको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रको समेत विकास हुनुपर्ने र यसका लागि सामाजिक परिचालन र विकास कार्यमा सहकारिताको स्पष्ट अवधारणा अपनाई कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसको लागि समाजका हरेक वर्ग र समुदायलाई परिचालन गरी विकास कार्यलाई प्रभावकारी रुपमा अगाडी बढाउन सकिन्छ । त्यसकारण सामाजिक परिचालन र सहकारिताको योजना निर्माणमा

महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । योजना तर्जुमा देखि कार्यान्वयनको तहसम्म सामाजिक परिचालनको अवस्था उल्लेखनीय रुपमा वृद्धि हुन्छ ।

ङ) पर्यटन प्रवर्द्धन तथा धार्मिक, ऐतिहासिक र विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र विकास

गाउँपालिकामा पर्यटन विकासका साथै स्थानीय जातजाति तथा वर्गहरुको बसोबास रहेकोले उनीहरुको कला, संस्कृति, धर्म लगायत गाउँपालिकामा भएका धार्मिक, पुरातात्विक, ऐतिहासिक तथा विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र विकास गर्नु जरुरी छ । कुनै पनि योजनाले त्यस क्षेत्रको धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्वका सम्पदाहरुको संरक्षण गर्नुमा जोड दिनुपर्ने हुन्छ । यस आवधिक योजनाले पर्यटन प्रवर्द्धन, ऐतिहासिक र सांस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र विकासलाई समेत प्राथमिकतामा राखेको छ ।

च) कर्मचारी तथा पदाधिकारीको क्षमता अभिवृद्धि

संविधानमा नै स्थानीय तहको एकल र साझा अधिकारहरू परिभाषित छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय निकायलाई बढी सक्षम बनाउने र विकासको प्रतिफल आम जनतालाई प्रदान गर्ने हिसाबले विभिन्न विषयगत तालिमहरु प्रदान गर्ने, अनलाईन सफ्टवेयर तालिम, आन्तरिक आय वृद्धि गरी विकास कार्यक्रममा खर्च गर्न सकिएमा स्थानीय निकायको क्षमता अभिवृद्धि हुने निश्चित छ ।

ज) प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कन

योजना तथा कार्यक्रमहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन सहभागितामूलक अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको विशिष्ट योगदान रहन्छ । जनताको लागि गरिने विकास निर्माण जस्ता कार्यको कार्यान्वयनमा गाउँपालिकाको मात्र अनुगमन पर्याप्त नहुने भएकोले सरोकारवालाहरु समेतको सहभागितामा अनुगमन र मूल्याङ्कन पद्धतिको विकास गर्नुपर्दछ । यसको लागि समुदायका हरेक वर्गबाट र संस्थाहरुबाट प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसो हुन सकेमा कार्य योजनाहरुले स्थायित्व पाउनुका साथै प्रभावकारी रुपमा यसको प्रभाव समुदायमा पर्ने गर्दछ । नियमित अनुगमन, योजनाहरुको कार्यान्वयन मूल्याङ्कनको लागि गाउँपालिका स्थित सरोकारवाला निकायहरुलाई परिचालन गरिनु पर्दछ ।

३.९ लगानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँड

३.९.१ आयको विश्लेषण र प्रक्षेपण

आन्तरिक आयको तुलनामा बाह्य आयको हिस्सा निकै बढी देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा आन्तरिक आयको हिस्सा ०.४३ प्रतिशत रहेको छ भने बाह्य आयको हिस्सा ६७.४४ प्रतिशत रहेको छ भने राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने रकम १३.५९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा भने आन्तरिक आयको हिस्सा १.५१ प्रतिशत, बाह्य आय ७३.६९ प्रतिशत र राजस्व बाँडफाँडबात प्राप्त हुने रकम १६.८६ प्रतिशत आँकलन गरिएको छ । तसर्थ सुनापति गाउँपालिकाले विशेष ध्यान दिएर आन्तरिक आय बढाउने नयाँ नीति तथा कार्यक्रमहरु ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका २३: सुनापति गाउँपालिकाको अन्तिम ३ आर्थिक वर्षको आयको अवस्था (हजारमा)				
सि.नं.	विवरण	आ.व. २०७८/७९ को यथार्थ (%)	आ.व. २०७९/८० को यथार्थ (%)	आ.व. २०८०/८१ को अनुमानित (%)
१	आन्तरिक आय	०.४३	०.४४	१.५१
२	राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने रकम	१३.५९	१०.९५	१६.८६
३	बाह्य अनुदान	६७.४४	६८.१६	७३.६९
४	वित्तीय सम्पत्ति तथा दायित्व	१८.५४	२०.४५	७.९४
	जम्मा	**१००.००**	**१००.००**	**१००.००**
स्रोत: सुनापति गाउँ कार्यपालिका, २०८१				

गाउँपालिकाको राजस्वका सीमित स्रोतहरु भएकोले आफ्नो आन्तरिक आय बढाई सङ्घ र प्रदेशको निर्भरता कम गर्न निकै चुनौतीपूर्ण छ । तर गाउँपालिकाले राजस्व अभिवृद्धि कार्ययोजना तर्जुमा, लगानी मैत्री वातावरण मार्फत बाहिरी लगानी आकर्षण, स्थानीय लघु तथा घरेलु उद्योग र व्यापार व्यवसायहरुको प्रवर्द्धन मार्फत आफ्नो राजस्व बढाउन सकिने सम्भावनाहरु देखिन्छ । नक्सा पास दस्तुर गाउँपालिका क्षेत्रमा अनिवार्य लागू गर्ने, व्यवसाय दर्ता लगायत अन्य सम्भावनाहरुको खोजी गरेर राजस्वको दायरा बढाउन सकिन्छ। गाउँपालिकामा लघु जलविद्युत, फलफुल, तरकारी, आलु, पशुपालनको प्रशस्त सम्भावना रहेकोले यी उत्पादनहरुको निर्यात र लघु तथा घरेलु उद्योगहरुको प्रवर्द्धन मार्फत आफ्नो आन्तरिक आय बढाउन सक्छ। वित्तीय सम्पत्ति तथा दायित्व अत्यन्तै बढी भएको कारण सो घटाउनु पर्ने देखिन्छ भने अन्य आयहरु सोही अनुसार बढ्ने देखिन्छ । गाउँपालिकाको विगत ३ वर्षको आयको प्रवृतिलाई आधार मानी आगामी वर्षहरुमा १० प्रतिशतको दरले वार्षिक आय वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ र सोही वृद्धिदरको आधारमा आगामी ५ वर्षको आयको अनुमानित प्रक्षेपण गरिएको छ । तर आवधिक योजनाको कार्यान्वयनसँगै गाउँपालिकाको आयको वार्षिक वृद्धिदर बढ्न सक्छ।

यस आवधिक योजनाले पहिचान गरेका योजना तथा कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयनको लागि आगामी ५ वर्षको आयको अनुमानित प्रक्षेपण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २४ : सुनापति गाउँपालिकाको आगामी ५ वर्षको आयको अनुमानित प्रक्षेपण (हजारमा)					
विवरण	**आर्थिक वर्ष**				
	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
आन्तरिक आय	९१५२.३६	१००६७.६	११०७४.३६	१२१८१.७९	१३३९९.९७
बाह्य आय	१०२०४३.८१	११२२४८.१९	१२३४७३.०१	१३५८२०.३१	१४९४०२.३४
राजस्व बाँडफाँड	४४६०८०.८	४९०६८८.८८	५३९७५७.७७	५९३७३३.५४	६५३१०६.९
वित्तीय सम्पत्ति तथा दायित्व	४८०७७.३४	५२८८५.०७	५८१७३.५८	६३९९०.९४	७०३९०.०३
कुल आय	**६०५३५४.३१**	**६६५८८९.७४**	**७३२४७८.७२**	**८०५७२६.५९**	**८८६२९९.२५**

३.९.२ व्ययको विश्लेषण र प्रक्षेपण

गाउँपालिकाको वार्षिक व्यय करिब १० प्रतिशतको वृद्धिदर अनुसार आगामी ५ वर्षको व्ययको प्रक्षेपण गरिएको छ । तर आवधिक योजनाको कार्यान्वयन पश्चात वार्षिक व्यय क्षमता र दर बढ्न सक्ने छ । गाउँपालिकाको आगामी ५ आर्थिक वर्षको अनुमानित व्यय प्रक्षेपण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २५ : सुनापति गाउँपालिकाको आगामी ५ वर्षको व्ययको अनुमानित प्रक्षेपण (हजारमा)

विवरण	**आर्थिक वर्ष**				
	२०८१/८२	**२०८२/८३**	**२०८३/८४**	**२०८४/८५**	**२०८५/८६**
शसर्त खर्च	३६२८५१.५	३९९१३६.६५	४३९०५०.३२	४८२९५५.३५	५३१२५०.८८
निशर्त खर्च	२४२५०२.८१	२६६७५३.०९	२९३४२८.४	३२२७७१.२४	३५५०४८.३६
जम्मा खर्च	**६०५३५४.३१**	**६६५८८९.७४**	**७३२४७८.७२**	**८०५७२६.५९**	**८८६२९९.२५**

३.९.३ लगानी र स्रोत व्यवस्था

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना कार्यान्वयन गर्नका लागि बहुपक्षीय स्रोतहरू परिचालन गरी यसका लागि विद्यमान स्रोतहरूको आङ्कलन र सम्भाव्य नयाँ स्रोतहरूको समेत पहिचान तथा उपयोग गर्न जरुरी छ । आवधिक योजनामा यस गाउँपालिकाद्वारा निम्न विभिन्न वित्तीय स्रोतहरू परिचालन गर्नुपर्छ ।

(क) वित्तीय हस्तान्तरण

१. प्रत्येक आर्थिक वर्ष यस गाउँपालिकाले नेपाल सरकारबाट समानीकरण अनुदान, सर्शत अनुदान, समपुरक अनुदान, विशेष अनुदान, अन्य अनुदान, राजस्व बाँडफाँडको रकम प्राप्त गर्ने छ । सङ्घ तथा प्रदेशबाट प्राप्त हुने अनुदानको रकम औषतमा वार्षिक १० प्रतिशतको दरले वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरिएको छ ।

२. नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान आर्थिक वर्ष शुरु भए पछि परियोजना प्रस्तावको आधारमा प्राप्त अर्थ मन्त्रालयद्वारा निर्णय गरिने हुँदा प्रारम्भिक अनुमान सम्म मात्र गरिएको छ । साथै समपूरक अनुदान परियोजना लागतको अधिकतम ४० प्रतिशतसम्म प्राप्त गर्न सञ्चालन हुँदा गाउँपालिकाले परियोजना लागतको ६० प्रतिशत रकम स्वःलगानी गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. प्रदेश सरकारबाट समेत गाउँपालिकाले समानीकरण अनुदान, सर्शत अनुदान, विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान, राजस्व बाँडफाँडको रकम प्राप्त गर्दछ । प्रदेश सरकारको आ.व. २०८०/०८१ का लागि उपलब्ध सीमालाई आधार मानी समानीकरण अनुदान तर्फ औषतमा १० प्रतिशत वार्षिक वृद्धि प्रक्षेपण गरिएको छ ।

४. वैदेशिक अनुदान तर्फ नेपाल सरकारले सम्झौता गरेर मात्र गाउँपालिकाले वैदेशिक सहायता प्राप्त गर्न सञ्चालन हुँदा गाउँपालिकाले प्राप्त अर्थ मन्त्रालयको संयोजनमा क्षेत्रगत आधारमा केही वैदेशिक अनुदान प्राप्त हुने अनुमान गरिएको छ ।

५. वैदेशिक ऋणको हकमा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता नीति बमोजिम ऋण सहायताको रकम, व्याजदर, भुक्तानी सम्बन्धी शर्तहरू सहित स्थानीय तहसँगै सहायक ऋण सम्झौता गरेर मात्र गाउँपालिकालाई वैदेशिक ऋण उपलब्ध हुन सकिने प्रावधान रहेको छ । यस प्रावधान बमोजिमको वैदेशिक ऋण गाउँपालिकाको आवधिक योजनामा प्राप्त गर्ने अनुमान गरिएको छैन ।

(ख) गाउँपालिकाको सञ्चित कोषमा जम्मा हुने अन्य रकमहरू

१. आन्तरिक राजस्व तर्फ हालको प्राप्तिलाई क्रमिक रुपमा वृद्धि गर्ने प्रक्षेपण गरिएको छ । यसका लागि सम्भाव्यताको आधारमा नयाँ स्रोत तथा दायरामा बिस्तार गरिने छ । गाउँपालिकाको आन्तरिक राजस्व अन्तर्गत औषतमा १० प्रतिशतको वार्षिक वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरिएको छ ।

२. आवधिक योजना अवधिमा स्थानीय सञ्चित कोष अन्तर्गत विशेष आयोजना सञ्चालनका लागि प्राप्त हुन सञ्चालन अन्य रकमहरू अनुमानित रुपमा प्रक्षेपण गरिएको छ ।

३. आर्थिक वर्षको अन्तमा उपलब्ध रकम खर्च हुन नसकी बाँकी रहि नयाँ आर्थिक वर्षमा जिम्मेवारी सर्ने नगद मौज्दात रकम पनि उपयोग गर्न सकिने हुँदा नगद मौज्दात वार्षिक बजेटमा हुने वृद्धिको आधारमा प्रक्षेपण गरिएको छ ।

(ग) गाउँपालिकाको सञ्चित कोष बाहिर सङ्घ र प्रदेशबाट प्रत्यायोजन हुने रकमहरू

१. सङ्घको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटबाट गाउँपालिकालाई प्रत्यायोजित गरिने कार्यक्रमहरू अन्तर्गत सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमका लागि प्राप्त हुने रकम, पूर्वाधार विकास कार्यक्रम अन्तर्गतका क्षेत्रगत कार्यक्रमहरूलाई आवधिक योजनाको परिधि भित्र समावेश गरिएको छ ।

२. प्रदेशको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटबाट गाउँपालिकालाई प्रत्यायोजित गरिने कार्यक्रमहरू अन्तर्गत प्रदेश निर्वाचन क्षेत्र पूर्वाधार विकास कार्यक्रम लगायत प्रदेश निकायहरूबाट प्रत्यायोजन भई आउने क्षेत्रगत कार्यक्रमहरूलाई पनि आवधिक योजनाको परिधिभित्र समावेश गरिएको छ ।

लगानीको आवश्यक्ता र स्रोत

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक खर्च जुटाउन सङ्घ र प्रदेशको अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणका साथै आन्तरिक राजस्वका स्रोतहरू पनि परिचालन गरिनु पर्दछ । यस गाउँपालिकाको आन्तरिक स्रोतहरू कम भएकोले सङ्घ र प्रदेशबाट हुने वित्तीय हस्तान्तरण माथि बढी भन्दा बढी निर्भर रहनु पर्ने बाध्यता छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा आ.व. २०७८/७९ को तुलनामा आ.व. २०७९/८० सङ्घ र प्रदेशबाट हस्तान्तरण हुने बाह्य अनुदान रकममा भएको वृद्धि लाई उत्साहवर्द्धक मान्न सकिन्छ । साथै सो रकम चालु आ.व. २०८०/८१ मा वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ । यसै गरी आवधिक योजना कार्यान्वयनमा आएपछि आगामी वर्षहरूमा पनि सङ्घ र प्रदेशबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरणमा क्रमिक वृद्धि हुँदै जाने अनुमान गरिएको छ ।

आन्तरिक स्रोत परिचालन

सुनापति गाउँपालिकाको आन्तरिक स्रोत परिचालन गर्न टोल सुधार समिति गठन गरी त्यस्ता संस्थाहरुको क्षमता विकास र तिनीहरुलाई विकासका कार्यक्रमहरुमा परिचालन गरिनु पर्दछ । सामाजिक परिचालनका लागि काम गर्ने सम्पूर्ण निकायहरुको सामाजिक परिचालनको बजेट एकै बास्केटमा राखी एक रुपता कायम गर्न पहल गरिनु जरुरी छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा भएका सार्वजनिक सम्पत्ति र स्रोत पहिचान गरी उपयुक्त तवरले पहिचान, परिचालन र सदुपयोग गरिनु पर्दछ । गैर सरकारी संस्थाहरुसँग समन्वय र सहकार्यलाई अघि बढाउन सामाजिक विकास शाखालाई प्रभावकारी एवम् व्यवस्थित बनाइने योजना रहेको छ ।

प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत प्राप्त हुने कार्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयनको वातावरण बनाई स्थानीय बेरोजगारलाई लाभान्वित हुने वातावरण निर्माण गर्ने लक्ष्य समेत लिइएको छ।

अन्तर सरकारी स्रोत परिचालन

संविधान र कानून बमोजिम सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरुले कार्य जिम्मेवारी पूरा गर्न आवश्यक स्रोत परिचालन सहितको अधिकारको प्रयोगका लागि वित्तीय प्राप्तता आवश्यक हुन्छ। नेपालको संविधानको धारा ५७ बमोजिम राज्यशक्तिको प्रयोग र अनुसूची ५, ६, ७, ८ र ९ बमोजिमका एकल र साझा अधिकार प्रदान गरी तीन तहलाई कार्य जिम्मेवारी तोकेको छ। घाटा बजेट प्रस्तुत गर्न पाउने भएकोले वित्त व्यवस्थापनका लागि आन्तरिक ऋण समेत उठाउन पाउने व्यवस्था रहेको छ। पारदर्शी र न्यायपूर्ण वित्तीय हस्तान्तरण गर्दै वित्तीय प्राप्ततालाई संस्थागन गर्ने, सन्तुलित र समन्यायिक ढङ्गमा प्रादेशिक र स्थानीय अर्थतन्त्रको विकास गर्दै विकास र समृद्धिको आधार सिर्जना गर्ने गरी अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन गर्नमा योजना केन्द्रित छ।

जनहसभागिता परिचालन

बजेट तर्जुमा गर्दा योजना तथा कार्यक्रमको प्रकृति अनुसार एकल रुपमा गाउँपालिकाको तर्फबाट हुने आयोजनाहरुमा न्यूनतम २० प्रतिशत देखि अधिकतम ४० प्रतिशतसम्म रकम जनसहभागिताबाट उठ्ने र बाँकी गाउँपालिकाले व्यहोर्नु पर्ने गरी तर्जुमा गरिएको छ। विकास कार्यलाई समानुपातिक रुपमा वितरण गरी आम मानिसमा विकास प्रति अपनत्व प्रदान गर्न समेत हरेक विकास निर्माण कार्यहरुमा जनताको लागत सहभागिता अपरिहार्य र अनिवार्य विषय भएको छ। विकास कार्यमा जनसहभागिताले विकासको प्रतिफलमा जनताहरुलाई उत्तरदायी बहन गर्न सिकाउँछ। यसले गर्दा जनताहरुलाई विकास योजनाहरु हाम्रो हो भन्ने भावनाको विकास भई विकास आयोजनाहरु दिगो र टिकाउ हुन सक्दछ। विशेषगरी सडक निर्माण तथा सुधार, ढल प्रणालीको निर्माण तथा मर्मत सुधार, खानेपानी प्रणालीको निर्माण र सुधार जस्ता विषयहरुमा जनताको तर्फबाट उपभोक्ता समिति गठन गरी लागत सहभागितालाई आत्मसाथ गर्ने वर्तमान पद्धतिलाई समेत दृष्टिगत गरी भविष्यमा निर्माण/सञ्चालन गर्न यी आयोजनाहरुमा जतनाको आर्थिक स्थिति र आय आर्यज क्षमतालाई विचार गरी लागत सहभागितालाई कार्यान्वयन गर्न सकिने देखिन्छ।

यसका साथै आर्थिक विकासमा स्थानीय जनसमुदायको लागत सहभागितालाई बढावा दिने, स्वरोजगारका कार्यक्रमहरुलाई बिस्तार र विकास गरी रोजगारीको अवसर सृजना गर्ने, पर्यटकीय क्षेत्रहरुलाई समुदायमा हस्तान्तरण गरी व्यवस्थापन समिति मार्फत सञ्चालन गर्ने, लघु उद्योग तथा बचत कार्यक्रमहरुमा जनताको रुचिलाई ध्यान दिई कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने, व्यवसायिक तरकारी खेती तथा नगदेबालीको लागि कृषकहरुलाई प्रोत्साहित गर्दै उनीहरुको आम्दानीको अवसर वृद्धि गर्ने जस्ता सहभागितामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी स्थानीयवासीहरुको सहभागितालाई बढाउन सकिने देखिन्छ। यस्तो किसिमको लागत सहभागिता कार्यक्रमहरुमा निजी क्षेत्र तथा अन्य संस्थाहरुलाई समेत सहभागी गराउँदै जानुपर्ने देखिन्छ।

नीजि क्षेत्रको स्रोत परिचालन

नेपालको संविधानद्वारा निर्दिष्ट गरिएको अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीति अन्तर्गत अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको भूमिकालाई महत्व दिंदै उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने उल्लेख गरिएको छ । सुनापति गाउँपालिकाको सन्दर्भमा माथि उल्लेख भए अनुसार गाउँपालिकाको सडक स्तरोन्नति, पर्यटन व्यवसायका अवसरहरू, विद्युतको तार व्यवस्थापन कार्य, गाउँपालिकामा पाइने कृषि तथा वन जन्य उपजहरू, उपलब्ध विभिन्न प्रकारका जडिबुटीलाई उपयोग गर्दै स्थानीय स्रोतको सदुपयोग गर्दै सम्भाव्य कृषि र पर्यटनमा आधारित घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायको विकास तथा बिस्तार गरिने छ । लघु तथा घरेलु उद्योगहरूको स्थितिमा सुधार गरी निजी क्षेत्रबाट गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा सघाउन स्थानीय कच्चा पदार्थहरूमा आधारित बढी मूल्य अभिवृद्धि हुने उत्पादनशील उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरी बिस्तार गरिने छ । औद्योगिक प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक सीप, पूँजी तथा उद्यमशीलताको विकास गरिने छ । स्थानीय कृषि तथा वन जन्य उपजहरूको संरक्षण गर्न शीत गृहको निर्माण गरिने छ । यसैगरी गाउँपालिकाद्वारा निजी क्षेत्र मैत्री कर नीति अनुसरण गरी विभिन्न सुविधाहरू प्रदान गरिने छ । पर्यटनलाई उद्योग व्यवसायको रुपमा निजी क्षेत्रको लगानी तथा अगुवाईमा बिस्तार तथा विकास गरिने छ । यस गाउँपालिका क्षेत्रमा निजी क्षेत्रबाट लघु जलविद्युत आयोजनाहरू निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने सम्भावनाहरू पनि रहेका छन् । गाउँपालिकामा उपभोग्य बस्तुहरूको आपूर्तिलाई सहज तुल्याउन एवम् स्थानीय उत्पादनको बजारीकरणमा सघाउन निजी क्षेत्रको लगानीमा वृद्धि गर्नमा सघाउ पुर्‍याइने छ ।

सहकारी क्षेत्रको स्रोत परिचालन

नेपालको संविधानद्वारा निर्दिष्ट गरिएको अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीति अन्तर्गत सहकारी क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्दै राष्ट्रिय विकासमा अत्यधिक परिचालन गर्ने भन्ने स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ । सुनापति गाउँपालिकाको आर्थिक, सामाजिक विकासमा सहकारी क्षेत्रबाट उल्लेख्य योगदान पुग्न सञ्चालन सम्भावना देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा दर्ता भएका सहकारी संस्थाहरू न्यून रहेका छन् र सञ्चालनमा रहेका सहकारी संस्थाहरूबाट आर्थिक विकासमा सहकारी क्षेत्रबाट खासै योगदान रहेको छैन । गाउँपालिकामा दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका कृषक सहकारी संस्थाहरुबाट समेत गाउँपालिकाको आर्थिक विकास खासै योगदान हुन सकेको छैन । गाउँपालिकामा निर्माणाधिन सडक, कृषि तथा वन जन्य उपजहरू, उपलब्ध विभिन्न प्रकारका जडिबुटी, पर्यटन व्यवसायका अवसरहरू र उपभोक्ता सहकारी पसलका सम्भावनाहरूलाई विचार गर्दा आगामी दिनहरूमा यस गाउँपालिकामा सहकारी क्षेत्रमा उद्यमशीलताको विकास भई आर्थिक विकासमा उल्लेख्य योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

संघ संस्थाको स्रोत परिचालन

सुनापति गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा हाल विभिन्न गैर सरकारी र अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरू क्रियाशील छन् । स्थानीय तहमा कार्य गर्ने स्थानीय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरुको कार्यक्रम गाउँपालिकाको वार्षिक कार्यक्रममा उल्लेख हुनुपर्ने हुन्छ । यस अनुसार सुनापति गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासका लागि विभिन्न गैर सरकारी तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूबाट उल्लेख्य खर्च हुने अनुमान सहित कार्यक्रमहरू समाविष्ट गरिएको छ ।

सार्वजनिक क्षेत्रबाट स्रोत परिचालन

सुनापति गाउँपालिकाको विद्यमान स्थितिमा निजी तथा सहकारी क्षेत्र कमजोर रहेकोले गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासका लागि पालिकाले प्राप्त गर्ने सार्वजनिक स्रोतहरूलाई बढी भन्दा बढी परिचालन गर्दै गाउँपालिकाको अगुवाईमा निजी र सहकारी क्षेत्रसँगको प्रवर्द्धनात्मक सहकार्यलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्ने छ । गाउँपालिकाको वर्तमान सबै प्रकारका आन्तरिक आय न्यून रहेकोले सङ्घ र प्रदेशबाट हुने वित्तीय हस्तान्तरण माथि बढी निर्भर रहनु पर्ने आवश्यक छ । तथापि आगामी दिनहरूमा अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण माथिको बढी निर्भरतालाई कम गर्न आन्तरिक राजस्वको अनुपातलाई क्रमिक रुपमा बिस्तार गर्दै लाने तर्फ विशेष रुपमा पहल गर्नुपर्ने छ । सार्वजनिक स्रोत अन्तर्गत गाउँपालिकाको बजेट संरचना बाहिर सङ्घ र प्रदेश तहबाट प्रत्यायोजित क्षेत्रगत कार्यक्रमको आधारमा उपलब्ध गराइने रकमहरूलाई पनि आवधिक योजनामा समेटिएको छ । तर, यस प्रकार सङ्घ र प्रदेशद्वारा प्रत्यायोजित कार्यक्रमहरूको प्राथमिकीकरण र बजेट विनियोजनमा पालिकाको कुनै भूमिका नरहने हुँदा गाउँपालिकाको कार्यक्रमहरूसँग दोहोरोपन हुने र गाउँपालिकाको प्राथमिकीकरणमा नपरेका कार्यक्रमहरू प्रत्यायोजित हुन सञ्चालन सम्भावना रहन्छ ।

स्रोत साधनको बाँडफाँड तथा परिचालनका आधारहरु

गाउँपालिकाको समग्र स्रोत परिचालन, व्यवस्थापन एवम् काम कारवाहीमा कार्यकुशलता र प्रभावकारिता अभिवृद्धिको लागि प्राप्त तथा प्रादेशिक सरकार एवम् विकास साझेदारहरुबाट यस गाउँपालिकालाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका अनुदान, आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने रकम लगायत गाउँपालिकाको सञ्चित कोषमा प्राप्त हुने सबै प्रकारका स्रोत तथा स्थायीन स्रोत साधनलाई एकीकृत र समन्वित गरी स्थानीय स्तरबाट नै गरिबी न्यूनीकरण र दिगो विकासको अवधारणालाई संस्थागत गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन नेपालको संविधान २०७२ को भाग १७ को धारा २१८ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी गाउँपालिकाले "स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि" तर्जुमा गरी आवधिक योजनाको लागि परिचालन हुने स्रोतहरुको बाँडफाँड र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने प्रस्ताव गरिएको छ ।

गाउँपालिकामा समृद्धि र सुखको आधार निर्माण गर्न सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रबीचको सहकार्य तथा परिपूरक भूमिका एवम् सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको सहकार्यबाट अर्थतन्त्रमा उल्लेखनीय परिपूरकता ल्याउने गरी स्रोत अनुमान गरिएको छ । आवधिक योजनाले निर्धारण गरेका रुपान्तरणका सम्बाहकका क्षेत्रमा आवश्यक स्रोत-साधनको बाँडफाँड गरिएको छ । राष्ट्रिय रणनीति बमोजिम पहिचान गरिएका विषय क्षेत्रमा रणनीतिक हस्तक्षेप गरी लगानीको उच्चतम प्रतिफल हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ । निर्माणाधीन राष्ट्रिय स्तरका कार्यक्रम/आयोजना सङ्घबाट, प्रदेश र स्थानीय स्तरका कार्यक्रम/आयोजना क्रमश: प्रदेश र स्थानीय तहबाट नै सम्पन्न गर्ने गरी स्रोत आँकलन तथा बाँडफाँड गरिएको छ ।

आवधिक योजनाले लिएको आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न सार्वजनिक लगानीलाई कृषि तथा वन, औद्योगिक पूर्वाधार निर्माण, प्रोत्साहन र सहजीकरण सहित औद्योगिक उत्पादन, पर्यटन विकास, पूर्वाधार निर्माण जस्ता लगानीमा केन्द्रित गरिएको छ । निजी क्षेत्रको लगानी, रोजगारी सिर्जना, अर्थतन्त्रको औद्योगीकरण र आधुनिकीकरण, उर्जा उत्पादन, पर्यटन, व्यापार, यातायात र सञ्चार क्षेत्रमा लक्षित हुने अनुमान गरिएको छ । कृषि, उत्पादनमूलक क्षेत्र, साना तथा मझौला उद्योग र ग्रामीण तथा सामाजिक

विकासमा निजी, सहकारी तथा सामुदायिक क्षेत्र परिचालित हुने विश्वास लिईएको छ । मानवपूँजी निर्माण र सोको उच्चतम उपयोगले उत्पादकत्व अभिवृद्धि, उच्च आयको आधार निर्माण र सुखको अनुभूति हुने अपेक्षा गरिएको छ । साथै, पर्यावरण संरक्षण, सभ्य र न्यायपूर्ण समाज निर्माण तथा सुशासन, लोकतन्त्र र राष्ट्रिय एकतालाई थप सुदृढ बनाउने गरी सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको स्रोत परिचालनको अनुमान र सो को बाँडफाँड गरिएको छ ।

३.९.४ सार्वजनिक खर्च र राजस्व परिचालन नीति

सार्वजनिक खर्च र राजस्व परिचालन नीति बारे अलग अलग उप-शिर्षकमा निम्न बमोजिम व्याख्या गरिएको छ ।

सार्वजनिक खर्च नीति

उपलब्ध स्रोत र साधनको कुशल तथा प्रभावकारी उपयोग गरी समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको आधार निर्माण गर्न सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारी परिचालन आवश्यक हुन्छ । नागरिकका बढ्दो आवश्यकता र अपेक्षालाई उपलब्ध स्रोत र साधनको सीमाभित्र रही सम्बोधन गर्नुपर्ने अवस्था छ । साथै संविधानले प्रत्याभूत गरेका मौलिकहक कार्यान्वयन गर्न बनेका कानुनले सिर्जना गरेका आर्थिक दायित्वहरुको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने छ । प्राप्त प्रणाली अनुरुप सार्वजनिक खर्चको संरचना र खर्च गर्ने भूमिका एवम् जिम्मेवारीमा परिवर्तन भएकोले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले आ-आफ्नो खर्च जिम्मेवारी बमोजिम सार्वजनिक स्रोतको सन्तुलित र न्यायोचित विनियोजन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ । समग्र सार्वजनिक खर्च प्रणालीलाई पारदर्शी, जवाफदेही र नतिजामूलक बनाउन तीन तहमा सार्वजनिक खर्चको उपयोग गर्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्नु अपरिहार्य हुन्छ ।

राजस्व नीति

नेपालको संविधानमा उल्लेख भएका मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीतिको कार्यान्वयन गर्न, मुलुकको विकास र समृद्धिको लागि सार्वजनिक खर्चको बढ्दो आवश्यकता पूरा गर्न र वैदेशिक सहायता माथिको निर्भरता कम गर्न आन्तरिक स्रोत परिचालनमा वृद्धि गर्न आवश्यक छ । विगतका वर्षहरुमा राजस्वको औसत वृद्धिदर कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा वृद्धि भइरहेको छ । प्राप्त प्रणाली अनुरुप सार्वजनिक वित्त संरचना सुदृढ गरी लगानी, व्यवसाय र करदातामैत्री कर प्रशासन मार्फत उत्पादन वृद्धिलाई सहयोग पुऱ्याउँदै अधिकतम राजस्व परिचालनतर्फ यो योजना निर्देशीत छ ।

नीजि क्षेत्रको स्रोत परिचालन नीति

निजी क्षेत्रले गाउँपालिकाको समग्र विकास प्रकृयामा अहम् भूमिका निर्वाह गर्दछन् । नेपालको संविधानले अङ्गिकार गरेका नीति तथा कानुनी व्यवस्थाले निर्दिष्ट गरे बमोजिम निजी क्षेत्रले गाउँपालिकामा आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने छ । गाउँपालिकाको विकास सम्बन्धी सोच, नीति र योजना बमोजिम लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न गाउँपालिकामा लगानीमैत्री वातावरण अभिवृद्धि गरी स्थानीय तहको आर्थिक-सामाजिक विकासमा सहयोग र सहकार्य गर्ने निजी क्षेत्रको भूमिका हुने छ । निजी क्षेत्रले प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्दै सार्वजनिक-निजी साझेदारी अवधारणा अनुरुप जोखिमको न्यायोचित बाँडफाँड गरी

विकास निर्माण कार्य सञ्चालन गर्ने छ । कृषि, उद्योग, निर्माण र सेवा क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको लगानी अभिवृद्धि गर्न आवश्यक प्रोत्साहनको व्यवस्था गरी दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गरिने छ ।

निजी क्षेत्रले गाउँपालिकामा गुणस्तरीय बस्तु तथा सेवा उत्पादन, सहज र सुलभ आपूर्ति व्यवस्थापन, गुणस्तरीय पूर्वाधार निर्माण, आयात व्यवस्थापन, निर्यात प्रवर्द्धन तथा उत्पादनशिल र मर्यादित रोजगारी सिर्जना गर्नमा सहयोग गर्नेछ । यस क्षेत्रले संस्थागत सुशासन, सुमधुर औधोगिक सम्बन्ध, बालश्रम निवारण, सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणमा सहभागिता एवम् संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व बहन गर्दै यस क्षेत्रको प्रतिष्ठा अभिवृद्धि गर्ने छ । यस क्षेत्रले वित्तीय क्षेत्रमा स्थायित्व र सुशासन कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ । स्वदेशी तथा वैदेशिक लगानी अभिवृद्धि गर्दै द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय प्रतिबद्धता तथा सम्झौता बमोजिम अवसरको प्राप्ति तथा चुनौती सामना गर्न सहयोग गर्ने छ ।

सहकारी क्षेत्रको स्रोत परिचालन नीति

नेपालको संविधानले अङ्गिकार गरेका नीति तथा कानूनी व्यवस्थाले निर्दष्ट गरे बमोजिम सहकारी क्षेत्रले सहकारी मूल्य-मान्यता र सिद्धान्तको अनुसरण तथा पारस्परिकता र स्वावलम्बनको संस्कार विकास गर्दै गाउँपालिकाको समग्र विकास प्रकृयामा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने छ । विकास सम्बन्धी सोच, नीति र योजना बमोजिम लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न गाउँपालिकाको आर्थिक-सामाजिक विकासमा सहयोग र सहकार्य गर्ने यस क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका हुने छ । यस क्षेत्रले सहकारी संस्थामा सुशासन कायम गर्दै स्थानीय स्रोत-साधन, श्रम, सीप र पूँजीलाई व्यापक रुपमा परिचालन गरि स्थानीय स्तरमा रोजगारी तथा आय वृद्धि र गरिबी निवारण गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ । साथै यस क्षेत्रले गाउँपालिकामा मानवीय आवश्यकताका बस्तु तथा सेवाको उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरण गर्दै सामाजिक-आर्थिक र सांस्कृतिक रुपान्तरण तथा समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग गर्ने छ ।

जनसहभागिता परिचालन नीति

विकास कार्यलाई समानुपातिक रुपमा वितरण गरी आम मानिसमा विकास प्रति अपनत्व प्रदान गर्न समेत हरेक विकास निर्माण कार्यहरुमा जनताको लागत सहभागिता अपरिहार्य र अनिवार्य विषय भएको छ । विकास कार्यमा जनसहभागिताले विकासको प्रतिफलमा जनताहरुलाई उत्तरदायी बहन गर्न सिकाउँछ । यसले गर्दा जनताहरुलाई विकास योजनाहरु हाम्रो हो भन्ने भावनाको विकास भइ विकास आयोजनाहरु दिगो र टिकाउ हुन सक्दछ । गाउँपालिकामा विशेष गरी सडक निर्माण तथा सुधार, ढल प्रणालीको निर्माण तथा मर्मत सुधार, खानेपानी प्रणालीको निर्माण र सुधार जस्ता विषयहरुमा जनताको तर्फबाट उपभोक्ता समिति गठन गरी लागत सहभागितालाई आत्मसाथ गर्ने वर्तमान पद्धतिलाई समेत दृष्टिगत गरी भविष्यमा निर्माण/ सञ्चालन गर्न यी आयोजनाहरुमा जतनाको आर्थिक स्थिति र आय आर्यज क्षमतालाई विचार गरी लागत सहभागितालाई कार्यान्वयन गर्न सकिने देखिन्छ ।

यसका साथै आर्थिक विकासमा स्थानीय जनसमुदायको लागत सहभागितालाई बढावा दिने, स्वरोजगारका कार्यक्रमहरुलाई बिस्तार र विकास गरी रोजगारीको अवसर सृजना गर्ने, पर्यटकीय क्षेत्रहरुलाई समुदायमा हस्तान्तरण गरी व्यवस्थापन समिति मार्फत सञ्चालन गर्ने, लघु उद्योग तथा बचत कार्यक्रमहरुमा जनताको रुचिलाई ध्यान दिई कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने, तरकारी खेती तथा नगदेबालीको लागि कृषकहरुलाई

प्रोत्साहित गर्दै उनिहरुको आम्दानीको अवसर वृद्धि गर्ने जस्ता सहभागितामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी स्थानीयवासीको सहभागितालाई बढाउन सकिने देखिन्छ । यस्तो किसिमको लागत सहभागिता कार्यक्रमहरुमा निजी क्षेत्र तथा अन्य संस्थाहरुलाई समेत सहभागि गराउँदै जानु पर्ने देखिन्छ ।

संघ संस्थाको स्रोत परिचालन नीति

गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न संघ संस्था, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज र सामुदायिक संस्थाले पालिकाको समग्र विकास प्रयासमा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने छ । यस क्षेत्रले सामाजिक शक्ति परिचालन गरी गाउँपालिकाको विकास लक्ष्य तथा प्राथमिकता अनुरुपका क्षेत्रमा कार्यक्रम सञ्चालन गरी गरिबी निवारण, क्षमता अभिवृद्धि, नागरिक सचेतना तथा कर्तव्यबोध र सशक्तिकरण जस्ता कार्यहरुमा सहयोग पुऱ्याउने छ । साथै, गाउँपालिकाको पछाडी परेको क्षेत्रको विकास, उत्पादन वृद्धि र सेवा प्रवाहमा सहयोग गर्ने छ । यस क्षेत्रले पारदर्शिता, जवाफदेहिता र मितव्ययिता कायम गर्दै संस्थागत सुशासन कायम गरी आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने छ ।

अतिरिक्त स्रोत परिचालन नीति

सुनापति गाउँपालिकाको संस्थागत आर्थिक विकासलाई समेत ध्यान दिनु आवश्यक छ । खासगरी गाउँपालिकाको आम्दानी वृद्धि गरी सो आम्दानीलाई विकासमा लगानी गर्न सकेमा विकासले गति लिने निश्चित छ । यसको लागि गाउँपालिकाले राजस्व सुधारका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । राजस्व सुधारको लागि गाउँपालिकाले गर्न सञ्चालन कार्यहरु निम्न बमोजिम रहेका छन् :

- तर्जुमा गरिएको राजस्व सुधार कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने ।
- व्यवसाय करलाई व्यवस्थित गरी लागू गर्ने ।
- नक्सा पासलाई व्यवस्थित गरी लागू गर्ने ।
- स्थानीय पार्क, बगैंचा, पर्यटकीय क्षेत्र, पोखरी, खुल्ला क्षेत्र तथा मठमन्दिरको आवश्यक सुधार गरी व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रको सहभागिता गराउने ।
- जनसहभागितामा आधारित योजनाहरु सञ्चालन गर्ने ।
- सरसफाइको कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने ।
- कार्यालयका प्रशासनिक कामहरुलाई कम्प्युटरकृत गरी थप दरबन्दी सृजना गर्न नपर्ने अवस्थामा लैजाने ।
- जगेडा कोषबाट अधिकतम परिचालन हुन सञ्चालन योजनाहरु सञ्चालन गर्ने ।
- सडक बोर्ड लगायत लाईन एजेन्सीहरुबाट थप स्रोत परिचालन गरी क्षेत्रगत कार्यक्रमहरुमा लगानी गर्ने ।
- दातृ निकाय तथा संस्थाहरुबाट थप स्रोत परिचालन गरी क्षेत्रगत कार्यक्रमहरुमा लगानी गर्ने ।

परिच्छेद ४: आर्थिक क्षेत्र

आर्थिक विकास विना मानव विकास र समृद्धि हासिल हुन सक्दैन । यस क्षेत्र अन्तर्गत कृषि तथा पशुपन्छी विकास, सिंचाई, पर्यटन, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, उद्योग, व्यापार र व्यवसाय, आपूर्ति, बैंक, वित्तीय संस्था र सहकारी क्षेत्र आदि उपक्षेत्रहरू पर्दछन् जसको व्याख्या तलको उपखण्डहरुमा गरिएको छः

४.१ कृषि तथा पशुपन्छी

४.१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानका अधिकार सूची, कृषि क्षेत्रको समग्र विकासका लक्ष्यलाई मार्गदर्शनको रुपमा लिइएको छ । उक्त रणनीतिले कृषि विकास रणनीति (सन् २०१५-२०३५) र दिगो विकास लक्ष्यलाई मार्गदर्शनको रुपमा लिइएको छ । उक्त रणनीतिले कृषि तथा पशुपन्छीजन्य उत्पादनको व्यावसायिकरण, यान्त्रिकरण र विविधिकरण गरी यस क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन जोड दिएको छ । विशेषत: कृषि क्षेत्रको औद्योगीकरणका माध्यमबाट थप रोजगारी सिर्जना गरी आय-आर्जन। गरिबी निवारण तथा आयात व्यवस्थापनलाई समेत सम्बोधन गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको लगानीलाई कृषि क्षेत्रको समग्र विकासमा परिचालन गर्न आवश्यक छ । कृषि भूमिको समुचित उपयोग सुनिश्चित गर्न भूमि वर्गीकरण तथा भू-उपयोग योजना कार्यान्वयब गर्न अपिहार्य देखिन्छ ।

सुनापति गाउँपालिकाका नागरिकको जीवन यापनको प्रमुख आधार कृषि तथा पशुपालन हो । यस गाउँपालिकामा धान, मकै, गहुँ, कोदो, फापर जस्ता खाद्यान्न बालीहरु उत्पादन हुने गर्दछ । त्यसै गरी तेलहन बालीमा तोरी तथा भटमास तथा दलहन बालीमा सिमी, आदि र नगदेबालीमा आलु, गोलभेडा, काँक्रो, फर्सी, इस्कुस, प्याज, चिया, आदि उत्पादन हुने गरेको छ । साथै फलफुलमा सुन्तला जात फलफुल (सुन्तला, कागती, जुनार, अन्य), किवी, स्याउ, नास्पाती, अनार, आँप, आदि उत्पादन हुन्छ । यस गाउँपालिकामा कृषि विकास शाखातर्फ कृषि अधिकृत १ जना, प्राविधिक सहायक जना, ना. प्रा. सहायक १ जना, ना. प्रा. स. (OVOT) २ जना (कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र - दिमीपोखरी र गुन्सी), तथा पशु विकास तर्फ पशु स्वा. प्राविधिक १ जना, प. से. प्रा. २ जना, ना. प. स्वा. प्रा. १ जना र ना. प. से. प्रा. १ जना जनशक्ति कार्यरत छन् ।

गाउँपालिकामा कृषि उपजको किनबेचको लागि ३ वटा कृषि उपज बजार पूर्वाधार तथा सङ्कलन केन्द्रहरु स्थापना गरिएको छ । बजारीकरणको हकमा कृषकहरुको घरबारीमा स्थानीय व्यापारी मार्फत वा स्वयं व्यापारी आफै पुगि कृषि उत्पादन खरिद गरि लाने गरेको छ । यस गाउँपालिकामा कृषि विकास शाखामा दर्ता भएका ३८ वटा कृषि फर्म तथा १२ वटा कृषि सहकारी सञ्चालन रहेका छन् ।

हिलेदेबीको माथिल्लो भाग स्वाँरा, डोक्मा लगायतको क्षेत्रमा व्यवसायिक रुपमा किवी, आलु, स्याउ, जुनार, सुन्ताला, कागती लगायतको खेती गर्न सकिन्छ । त्यसै गरि हिलेदेबी, बेथान, खनियापानी, दिमीपोखरीमा व्यवसायिक केवी खेतीको राम्रो सम्भावना छ । दिमीपोखरीमा पनि जुनार सुन्तला, कागती लगायतका फलफुल खेतीको सम्भावना छ । खनियापानीको रुपाकोटमा फलफुल खेतीको राम्रो सम्भावना छ । बेथानको डहुबेंशी र दोभानटार, चौरीखोला, खानी खोला र सुनकोशी नदि किनारमा रहेको खेतीयोग्य

खेतमा व्यवसायिक तरकारी खेती सञ्चालन गर्न सकिन्छ । त्यहाँबाट उत्पादन हुने तरकारी रामेछाप जिल्लामा मात्र नभई राजधानी काठमाडौंमा पनि सहज रुपमा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

रामेछाप जिल्लाको स्थानीय तहको पार्श्वचित्र, २०७५ अनुसार गुरासे भञ्ज्याङ क्षेत्र (गुन्सी)मा पाक्षिक तथा गाल्वा भञ्ज्याङ क्षेत्र (दिमीपोखरी)मा पाक्षिक कृषि हाटबजार लाग्ने गर्दछ । यी हाटबजारमा खाद्यान्न, फलफुल, तरकारी, दाल, तेल, आलु, मासु, कुखुरा, बंगुर, आदि लगायतका कृषि उपज सामाग्रीहरु खरिद विक्री हुने गर्दछ । गुन्सी तथा दिमीपोखरी क्षेत्रमा कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र स्थापना गरिएको छ ।

सुनापति गाउँपालिकामा पशुपालनमा भैंसी, राँगा, बंगुर, कुखुरा, खसी, बोका, माछा, आदि पाल्ने गरिएको छ । गाई/भैंसी दुधको लागि पाल्ने गरेको छ भने खसी, बोका, राँगा, बंगुर, माछा, आदि मासुको लागि तथा कुखुरा मासु तथा फुलको लागि पाल्ने गरेको छ । गाउँपालिकामा पशुपन्छीको छुट्टै विशेष बजारको व्यवस्था रहेको छैन । पालिकाका विभिन्न स्थानमा लाग्ने हाटबजारहरूमा पशुपन्छीको समेत कारोबार हुने गरेको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त गाउँपालिकाका विभिन्न व्यापारिक स्थल तथा बजारहरूमा पशुजन्य उत्पादनको राम्रो खपत भईरहेको छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा गुन्सीमा बाख्रापालन र कुखुरापालन गर्न सकिने सम्भावना छ । खनियापानीको तल्लो क्षेत्रमा बाख्रापालनको सम्भावना छ ।

४.१.२ समस्या तथा चुनौती

समस्याहरु

- कृषि प्रणाली परम्परागत र निर्वाहमूखी रहेको ।
- सिंचाई सुविधा पर्याप्त नभएको ।
- स्थानीय स्तरमा कृषि मल, उपकरण र अन्य सामग्रीहरु उपलब्ध समयमा नहुनु ।
- खाद्य सुरक्षाको कमी ।
- न्यून उत्पादकत्व, उच्च उत्पादकत्व भएका पशुपालन नहुनु ।
- बढ्दो आयातमुखि संस्कृति ।
- जैविक मल, उन्नत बीउ र आधुनिक प्रविधिको अभाव ।
- कृषि उपज सामाग्रीहरुको उचित बजारीकरण नहुनु ।
- उच्च नश्लका पशुहरुको अभाव ।
- कृषि तथा पशु बीमा सम्बन्धी जनचेतनाको अभाव हुनु ।
- कृषि तथा पशु प्राविधिक अपुग हुनु ।
- युवा लक्षित व्यवसायिक कृषि कार्यक्रम सञ्चालन नहुनु ।
- रैथाने बाली उत्पादनमा प्राथमिकता प्रदान नगरिनु ।
- परम्परागत पशुपालन तथा स्थानीय स्तरमा पशुपालनको लागि सामाग्रीहरु उपलब्ध नहुनु ।

चुनौतीहरु

- उन्नत मल बीउ र प्रविधि कृषक सम्म सहज रुपमा पुऱ्याई व्यावसायिक तथा जैविक कृषि विकास गर्नु ।
- कृषि र पशुपालनलाई आकर्षक र सम्मानित पेशाको रुपमा विकास गर्नु ।

- बाली विविधिकरण र सङ्घीकरण गर्नु ।
- पकेट क्षेत्र विकास गरी कृषि विकास गर्नु ।
- कृषियोग्य जमिनमा सिंचाईको अभाव ।
- व्यवस्थित बजारीकरणको समस्या ।
- बढ्दो आयातमुखी संस्कृतिको न्यूनीकरण ।
- पशुपालनको लागि पौष्टिक दानाको अभाव ।
- पशु खाद्य व्यवहारमा सुधार गरी स्थानीय उत्पादनको उपभोग प्रवृत्ति बढाउनु ।
- पशुपालनको लागि व्यवस्थित खोरको अभाव ।
- पशु बीमा नगरिएको ।
- कृषि भूमिको संरक्षण गर्नु ।
- कृषि व्यवसायिकरण र औद्योगिकरण गर्नु ।
- गरीब परिवारलाई खाद्यको व्यवस्था गर्नु ।
- कृषि बालीमा बाँदर र बँधेल नियन्त्रण गर्नु ।

४.१.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावनाहरु

- गाउँपालिकाको अधिकांश भू-भाग कृषि उत्पादनको हिसाबले उपयुक्त हुनाले कृषि क्षेत्रको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउन सकिने ।
- यस क्षेत्रमा कृषि प्रणाली परम्परागत र निर्वाहमूखी रहेको भएता पनि कृषिलाई आधुनिकीकरण गरी वैज्ञानिक खेती प्रणालीको विकास गर्न सकिने ।
- कृषि पकेट क्षेत्रको विकास गरी आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन सकिने ।
- स्थानीय स्रोत र साधनको सदुपयोग गर्न सकिने ।
- रोजगारको सृजना र आयआर्जनमा वृद्धि गर्न सकिने ।
- मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेती, कागती जात र किवी खेती, मकै, च्याउ, चिया, आलु, जडिबुटी तथा नगदेबाली खेती बिस्तार गरी कृषकहरुको जीवनस्तरमा सुधार गर्न सकिने ।
- कृषि तथा वन पैदावारमा आधारित कच्चा पदार्थबाट सञ्चालन हुन सक्ने लघु तथा घरेलु उद्योगहरुको स्थापना गर्न सकिने ।
- स्थानीय उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी खाद्यान्न आत्म निर्भरता हुन सकिने ।

अवसरहरु

- कृषि तथा पशुपन्छीको विकास र बिस्तार गरी अन्य स्थानहरुमा बिक्री गर्न सकिने ।
- कृषिजन्य कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरु सञ्चालन गरी रोजगारी सिर्जना गर्न सकिने ।
- कृषिको लागि सिंचाईका श्रोतहरूको उपलब्धता भएको ।
- उन्नत जातका पशुपालन गरी वरिपरिका बस्तीहरुमा समेत बिस्तार गर्न सकिने ।
- फलफूल, तरकारी खेतीको विकास र बिस्तार गरी कृषिकको आय-आर्जन बढाउन सकिने ।
- व्यवसायिक पशुपालन, कुखुरा पालन, मौरी पालन गरी आय-आर्जन बढाउन सकिने ।

- बेमौसमी तरकारी खेती गरी कृषकहरु लाभान्वित हुन सक्ने ।
- पशुपालनको लागि उपयुक्त हावापानी रहेको ।
- युवाहरुलाई व्यवसायिक खेती, उच्च मूल्य उत्पादन तथा उन्नत जातका पशुपालनमा आकर्षित गरी स्वरोजगार प्रदान गर्न सकिने ।

४.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- सुनापति गाउँपालिकालाई कृषि र पशुपालनमा आत्मनिर्भर बनाउने ।
- व्यवसायिक कृषि, पशुपन्छीपालन मार्फत रोजगारी सृजना गरी समृद्ध गाउँपालिका बनाउने ।

उद्देश्य

- कृषि क्षेत्रको विविधिकरण र आधुनिकीकरण गरी खाद्य निर्भरता बढाउने ।
- उन्नतजातका पशुपालन तर्फ आकर्षित गरी स्थानीयवासीहरुको जीवनस्तरमा सुधार गर्ने ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
व्यवसायिक कृषि र पशुपालनको प्रवर्द्धन गर्ने ।	▪ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ अनुसार कृषि विकास तथा कृषि उत्पादन व्यवस्थापनको लागि व्यवसायिक खेतीमा सहभागिता बढाउन कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ कृषि उपजको उत्पादनमा आधारित कृषकहरुलाई अनुदानको व्यवस्था गरिने छ । ▪ खाद्यान्न बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ कृषि प्रविधि हस्तान्तरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ कृषि जैविक विविधता मेला आयोजना गरिने छ । ▪ बाली संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ कृषक समूह सञ्जाल गठन तथा परिचालन गरिने छ । ▪ पशु स्वास्थ्य औषधी खरिद गरिने छ । ▪ कृत्रिम गर्भाधान सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न प्राविधिकहरुलाई तालिम सञ्चालन गरिने छ । ▪ परम्परागत र निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यवसायिकरण एवम् प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रुपान्तरण गरिने छ । ▪ कृषकहरुलाई कृषि उत्पादनको समुचित मूल्य प्राप्त गराउनका लागि कृषि उत्पादन सङ्कलन केन्द्र स्थापना गरिने छ । ▪ माटोको उर्वराशक्तिलाई जोगाई राख्न माटो परीक्षण कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ । ▪ नेपाल सरकारको नीति बमोजिम बाली बीमा कार्यक्रमलाई प्रचार प्रसार गरी र प्रभावकारी उपयोग गर्ने वातावरण बनाइने छ । ▪ पानीको स्रोत सञ्चितिका लागि रिचार्ज पोखरी निर्माण तथा परम्परागत कुलो संरक्षणका योजनालाई प्राथमिकता दिइने छ । ▪ आधुनिक कृषि औजार उपकरण प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ कृषि तथ्याङ्क अध्यावधिक गर्ने कार्यक्रम ल्याइने छ ।

	▪ कृषि तथा वन पैदावारमा आधारित कच्चा पदार्थबाट सञ्चालन हुन सक्ने लघु तथा घरेलु उद्योगहरुको स्थापना गरी थप रोजगारी सिर्जना गर्दै उत्पादन वृद्धि गरी स्थानीय निर्यात बढाउन उद्यमशिल विकास कोष स्थापना गरिने छ । ▪ स्थानीय उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी खाद्यान्न आत्म निर्भरताका लागि गाउँपालिका किसान कोष कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ कृषि क्षेत्रमा आत्मनिर्भर बनाउन कृषि नीति, दीर्घकालीन, मध्यकालीन, अल्पकालीन कृषि विकास योजना तयार गरी कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउदै लगिने छ । ▪ कृषि उत्पादनमा आत्मनिर्भर बनाई खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूत गराउन तथा खाद्यान्न आयात प्रतिस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउन पूँजी, प्रविधि, बीउ बिजन, नश्ल सुधार कार्यमा ८० देखि १०० प्रतिशत सम्म अनुदान दिइने छ । ▪ अर्गानिक उत्पादन तथा बजारीकरणलाई व्यवस्थापन गर्न "अर्गानिक भिलेज" कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ कृषिमा आत्मनिर्भर हुनको लागि प्लाष्टिक घर निर्माण, प्लाष्टिक मल्चिङ, कृषि सामाग्री वितरण, बाली उपचार शिविर कार्यक्रम, माटो परीक्षण कार्यक्रम, च्याउ खेती प्रवर्द्धन कार्यक्रम, मौरीघार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न अनुदान प्रदान गरिने छ । ▪ जैविक मल उत्पादन सम्बन्धी ज्ञान र प्रविधि हस्तान्तरण गरी उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ कृषकहरुलाई व्यवसाय प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउन व्यवसायिक अध्ययन अवलोकनको व्यवस्था मिलाईने छ । ▪ दुग्ध व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्न दुग्ध पकेट क्षेत्रमा स्थापना हुने दुग्ध सङ्कलन केन्द्रलाई आवश्यक पर्ने उपकरण तथा सामाग्री खरिदमा अनुदानको व्यवस्था मिलाईने छ । ▪ पशु किसानहरुलाई पोषणयुक्त विकासे घाँस वितरण गरी उत्पादन वृद्धि गर्न पशु आहारा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ किसानहरुलाई प्राविधिक सेवा स्थानीय स्तर मै उपलब्ध गराउन सबै वडाहरुमा पशु तथा कृषि प्राविधिक तालिम सञ्चालन गरिने छ । ▪ पकेट क्षेत्र विकास कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइने छ । ▪ बाझो जमिनमा खेती गर्न किसानलाई कृषि चुन र प्राङ्गारिक मलका लागि अनुदान सहित सिंचाईको व्यवस्था मिलाउँदै लगिने छ । ▪ कृषि तथा पशु व्यवसायी वर्ष व्यक्ति घोषणा गरी प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिने छ । ▪ पशु स्वास्थ्य नियमन कार्यक्रम अन्तरगत पशुजन्य उत्पादन बिक्री वितरण तथा भण्डारणमा संलग्न कृषक समूह, कृषि समिति तथा पशु व्यवसायीसँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ स्थानीय जातको कुखुरालाई संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्नको लागि कुखुरा संरक्षण तथा प्रवर्द्धन कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइने छ । ▪ पशुहरुमा लाग्ने रोगहरुको निराकरण तथा न्यूनीकरणका लागि निशुल्क उपचार सेवा पुऱ्याउन सबै वडाहरुमा पशु स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन गरिने छ । ▪ व्यावसायिक रुपमा कृषि तथा पशुपालन गर्ने कृषकहरूलाई सहकारीसँग आवद्ध गरी वित्तीय पहुँच पुऱ्याइने छ । ▪ कृषि सामाग्रीको सङ्कलन र भण्डारणमा सहयोग पुऱ्याइने छ । ▪ कृषि प्रसार सेवालाई कृषकहरूको घर आँगनसम्म पुऱ्याइने छ ।
कृषि तथा	▪ उच्च मूल्यका कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन गर्नलाई प्रोत्साहित गरिने छ ।

पशुजन्य उत्पादनलाई मुल्य श्रृंखलामा आवद्ध गर्ने ।	▪ कृषि तथा पशुपन्छीजन्य मूल्य श्रृङ्खला सम्बन्धी कृषकहरूलाई तालिम दिइने छ । ▪ व्यावसायिक रूपमा खेतीको सम्भावना रहेका जडिबुटीहरूको व्यवसायिक उत्पादन, सङ्कलन र प्रारम्भिक प्रशोधनमा प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ उच्च मूल्य बाली उत्पादन गरी मूल्य श्रृङ्खलामा आवद्ध गर्न कृषकहरूलाई अनुसन्धान केन्द्र र शिक्षण संस्थाहरूसँग आवद्ध गराइने छ । ▪ उत्पादित बेमौसमी तरकारी, फलफूल तथा अन्य उत्पादनहरू आसपास क्षेत्रका होटल तथा होमस्टेहरूमा बिक्री गर्ने व्यवस्था मिलाई कृषकहरुलाई प्रोत्साहित गरिने छ । ▪ प्राकृतिक र कृत्रिम गर्भाधानको माध्यमबाट नश्ल सुधार कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी र व्यवस्थित गराइने छ । ▪ पशुपालनलाई बढी उत्पादनमुखी र व्यवसायिक बनाउन गोठ सुधार कार्यक्रम लागू गरिने छ । ▪ पशु बीमा कार्यक्रम र पशु खोप कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाइने छ । ▪ कुखुरापालन, बाख्रापालन, बंगुरपालन तथा मासुजन्य उत्पादनमा आत्म निर्भर बन्नका लागि आवश्यक मापदण्ड तयार गरी सो अनुसारको कार्ययोजना लागू गरिने छ । ▪ स्वच्छ, स्वस्थ मासु वितरणलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन एक व्यवस्थित पशुपन्छी बधशाला बनाउन जोड सहित निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरिने छ । ▪ उपयुक्त स्थानमा दुग्ध चिस्यान केन्द्रहरु स्थापना गर्न सार्वजनिक-निजी साझेदारी कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।
कृषि भूमिको दिगो व्यवस्थापन गर्ने ।	▪ कृषि रणनीतिक गुरुयोजना तयार गरी कृषि भूमिको दिगो व्यवस्थापन गरिने छ । ▪ भूमि बैंक स्थापना गरिने छ । ▪ डिजिटल नापी प्रणालीलाई क्रमश: लागू गरिने छ । ▪ भू-उपयोग योजना कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ बाँझो खेतमा सामुहिक खेती कार्यक्रम अनुदानको व्यवस्था गरिने छ । ▪ सार्वजनिक भूमिको पहिचान र अभिलेखन गरी अतिक्रमणलाई नियन्त्रण गरिने छ । ▪ सरकारी, पर्ति जग्गाको संरक्षणका लागि उपयुक्त कार्यदल गठन गरिने छ । ▪ बस्ती विकासका लागि प्लटिङ गर्दा अनिवार्य रुपमा गाउँपालिकासँग अनुमति लिने व्यवस्था गरिने छ । ▪ अनुमति बिना प्लटिङ गरिएका जग्गाहरुमा घर नक्सा पास नगरिने नीति लिइने छ । ▪ प्लटिङ गरिएका जग्गामा विकास शुल्क लिइने छ ।
स्थानीय विशिष्टिकृत उत्पादनको ब्राण्डिङ र बजारीकरण गर्ने ।	▪ हावापानी र माटोको विविधता अनुकुलका स्थानीय उच्च मूल्यका प्रतिस्पर्धी उत्पादनहरूको विकास गरी बजारीकरण गरिने छ । ▪ स्थानीय उत्पादनको प्रदर्शन र बजारीकरणको लागि हाट बजार प्रणालीलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ स्थानीयता दर्शाउने विशिष्टिकृत उत्पादनको ब्राण्डिङ गरी बजारिकरण गरिने छ । ▪ उत्पादनको लेवलिङ, ब्राण्डिङ र बजारीकरणमा कृषक समूह र सहकारी संस्थाहरूलाई सहयोग पुर्‍याइने छ । ▪ एक गाउँ एक विशिष्टिकृत कृषि उत्पादनमा प्राथमिकता दिइने छ । ▪ बुद्धचित्त मालाको बजारीकरणको पहल गरिने छ । ▪ कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनको बजारीकरण तथा कृषकहरुले उचित मूल्य पाउन कृषि सहकारी मार्फत बिक्री गराउने वातावरण मिलाईने छ । ▪ दुग्ध तथा मासुजन्य उत्पादन बढाई बजारीकरण गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	कृषि रणनीतिक गुरुयोजना तयार गरि कार्यान्वयन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
२	बाँझो खेत निर्मुल गर्न भूमि बैंक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
३	कृषि तथा पशुपन्छी तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने ।		✓	✓		
४	एक वडा एक कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र स्थापना गर्ने ।	✓	✓	✓		
५	बाँझो जमिनको प्रयोग उत्पादनमा सहयोग कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने ।	✓	✓	✓		✓
६	कृषि जैविक विविधता मेला आयोजना गर्ने ।		✓	✓		✓
७	सुनौलो कृषक पुरस्कार कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने ।		✓	✓		✓
८	कृषि पाठशाला कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
९	व्यवसायिक कृषि प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१०	नमूना कृषि तथा पशु पकेट क्षेत्र विकास गर्ने ।		✓	✓	✓	
११	कृषि उपजको उत्पादनमा आधारित कृषकहरुलाई अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓		
१२	खाद्यान्न बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
१३	बाली संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		
१३	कृषक समूह सञ्जाल गठन तथा परिचालन गर्ने ।			✓		
१४	उन्नत नश्ल पशु विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।			✓	✓	
१५	पशु स्वास्थ्य औषधी खरिद गर्ने ।	✓	✓	✓		
१६	कृत्रिम गर्भाधान सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न प्राविधिकहरुलाई तालिम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
१७	जैविक खेती र जैविक मल उत्पादन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।			✓	✓	
१८	कृषि प्रसार सेवा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।			✓	✓	✓
१९	कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	
२०	कृषकहरुलाई बेमौसमी खेती गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।			✓	✓	✓
२१	कृषक तालिम र भ्रमण कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
२२	उच्च मूल्य श्रृङ्खला अभिमुखीकरण कार्यक्रम गर्ने ।		✓	✓		
२३	व्यावसायिक पशुपालनको लागि पूर्वाधार तयार गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
२४	भू-उपयोग नीति कार्यान्वयन गरी कृषि भूमिको संरक्षण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
२५	प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्यक्रम गर्ने ।		✓	✓	✓	
२६	कृषि तथा पशु बीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	
२७	कृषि उपज भण्डारण गर्न शीत भण्डार निर्माण गर्ने ।			✓	✓	
२८	एक टोल एक उत्पादन नीति कार्यान्वयन गरी प्रत्येक परिवारमा स्वरोजगारको सिर्जना गर्ने ।		✓	✓		✓
२९	अर्गानिक खेतीको विकास, प्राङ्गारिक मल र जैविक विषादीको उत्पादन, जलवायु परिवर्तनमैत्री कृषि प्रणालीको विकास गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓

३०	नमुना सामूहिक खेती प्रवर्द्धन गर्न जनचेतना वृद्धि गर्ने ।		✓	✓		✓
३१	कृषि र पशु प्राविधिकको मूल्याङ्कन र शिफारिसमा कृषक अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	
३२	दुग्ध चिस्यान केन्द्र निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	
३३	सार्वजनिक भूमिको पहिचान र अभिलेखन गरी अतिक्रमणलाई नियन्त्रण गर्ने ।			✓		
३४	सार्वजनिक वितरण प्रणाली अन्तर्गत गरीब तथा अति गरीब परिवारहरूलाई सुपथ मूल्यमा खाद्यान्न उपलब्ध गराउने ।		✓	✓	✓	✓
३५	नेपाल सरकार, विभिन्न दातृ निकाय र स्थानीयहरूको सहयोगमा प्रत्येक वडामा सामुदायिक खाद्यान्न बैंक स्थापना गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
३६	विदेशबाट फर्किएका युवाहरुलाई आधुनिक कृषि तथा पशुपालन प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		✓

४.१.५ अपेक्षित उपलब्धि

- कृषि रणनीतिक गुरुयोजना तयार हुने छ ।
- बाँझो खेत निर्मुल गर्न भूमि बैंक कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- कृषि तथा पशुपन्छी तथ्याङ्क अद्यावधिक हुने छ ।
- एक वडा एक कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र स्थापना हुने छ ।
- कृषि उपजको उत्पादनमा आधारित कृषकहरुलाई अनुदानको व्यवस्था हुने छ ।।
- खाद्यान्न बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- कृषि प्रविधि हस्तान्तरण कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- कृषि जैविक विविधता मेला आयोजना हुने छ ।
- बाली संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- कृषक समूह सञ्जाल गठन तथा परिचालन हुने छ ।
- पशु स्वास्थ्य औषधी खरिद हुने छ ।।
- कृत्रिम गर्भाधान सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न प्राविधिकहरुलाई तालिम सञ्चालन हुने छ ।
- बाँझो जमिनको प्रयोग उत्पादनमा सहयोग कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइएको हुने छ ।
- कृषि जैविक विविधता मेला आयोजना हुने छ ।
- सुनौलो कृषक पुरस्कार कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइएको हुने छ ।
- व्यवसायिक कृषि प्रवर्द्धन हुने छ ।
- कृषि पकेट क्षेत्रको विकास हुने छ ।
- स्थानीय कृषि जन्य उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि हुने छ ।
- नमुना सामूहिक खेती प्रवर्द्धन हुने छ ।
- स्थानीय उत्पादनहरुको ब्राण्डिङ हुने छ ।
- कृषि उत्पादन सङ्कलन केन्द्रहरुको निर्माण हुने छ ।
- कृषि उपज शीत भण्डार निर्माण हुने छ ।
- कृषि क्षेत्रको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा वृद्धि हुने छ ।

- कृषकहरुको वित्तिय र कृषि सामाग्रीमा सहज पहुँच स्थापित हुने छ ।
- कृषि भूमिको संरक्षण हुने छ ।
- पशु पकेट क्षेत्रको विकास हुने छ ।
- स्थानीय पशु जन्य र दुग्ध उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि हुने छ ।
- दुग्ध चिस्यान केन्द्रको निर्माण हुने छ ।
- डिजिटल नापी प्रणाली क्रमश: लागू हुने छ ।
- भू-उपयोग योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन हुने छ ।
- एक टोल एक उत्पादन नीति अवलम्बन भई प्रत्येक परिवारमा स्वरोजगारको सिर्जना हुने छ ।
- सार्वजनिक भूमिको पहिचान र अभिलेखन गरी अतिक्रमणलाई नियन्त्रण हुने छ ।
- अर्गानिक खेतीको विकास, प्राङ्गारिक मल र जैविक विषादीको उत्पादन, जलवायु परिवर्तनमैत्री कृषि प्रणालीको विकास हुने छ ।
- गरीब तथा अति गरीब परिवारहरूलाई सुपथ मूल्यमा खाद्यान्न हुने छ ।
- विदेशबाट फर्किएका युवाहरुलाई आधुनिक कृषि तथा पशुपालन प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।

४.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- आयोजनाहरुको कार्यान्वयनमा सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय निकायको समन्वयात्म र सक्रिय सहभागिता हुने छ ।
- ठूला आयोजनाहरुको कार्यान्वयनमा दातृ निकायबाट सहयोग प्राप्त हुने छ ।
- सार्वजनिक, निजी साझेदारीमा योजनाहरुको कार्यान्वयन हुने छ ।
- गाउँपालिकाको आन्तरिक स्रोत परिचालन हुने छ ।

४.२ सिंचाई

४.२.१ पृष्ठभूमि

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार स्थानीय साना सतह तथा भूमिगत सिंचाई प्रणालीको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार, सेवा शुल्क निर्धारण र सङ्कलन सम्बन्धी व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । तसर्थ भूमिमा बाह्रै महिना सिंचाई सुविधा पुर्‍याई कृषिको उत्पादकत्व बढाउन सिंचाईको दिगो व्यवस्था गर्न आवश्यक छ ।

सुनापति गाउँपालिकाको अधिकांश भू-भागमा सिंचाईको व्यवस्था छैन । यस गाउँपालिकामा रहेका जग्गामा वर्षै भरी तथा मौसमी सिंचाई सुविधा उपलब्ध हुने कुलो, नहर, पोखरी लगायतका सिंचाईका पूर्वाधारको तथ्याङ्क उपलब्ध नभए पनि गाउँपालिकामा खेतीयोग्य जमिन ४,५७०.३० हेक्टर जमिन रहेको छ भने । खेतीयोग्य जमिन मध्ये सबै भन्दा बढी वडा नं. ५ मा १,२२२.२५ हेक्टर तथा सबै भन्दा कम वडा नं. १ मा १,०३५.७८ हेक्टर जमिन रहेको छ ।

खानीखोला पुरानटार सिंचाई योजना, चौरी खोला सिंचाई योजना र हालै निर्माण हुन लागेको अर्चले-तल्लो टोल-पिप्ले-खिम्ती बेसी पोखरी सिंचाई योजना रहेका छन् । त्यसै गरी मझौला सिंचाई योजना अन्तर्गत अँधेरी खोला मुल पँधेरो महुवाबोटे सिंचाई योजना (खनियापानी), खेरेखोला हिर्केटार खेम्ती बेसी सिंचाई योजना (गुन्सी), दिमी खोला मुहान सिंचाई योजना (दिमी), अँधेरी खोला सिंचाई योजना (बेथान), बुलबुले गुन्साल सिंचाई योजना (गुन्सी), साउने खोला सिंचाई योजना (गुन्सी), लामपाते सिंचाई योजना (बेथान) लगायत छन् । सोही गरी नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई अन्तर्गत अँधेरी खोला न.प्र.सिं.यो. (बेथान), खहरे थोपा न.प्र.सिं.यो. (खनियापानी), गुन्सी भदौरे न.प्र.सिं.यो. (गुन्सी), घिमिरे टोल पँधेरी न.प्र.सिं.यो. (बेथान), जोरधारा न.प्र.सिं.यो. पोखरी निर्माण (खनियापानी), मगरछाप न.प्र.सिं.यो. (बेथान), सिम्पाने पोखरी न.प्र.सिं.यो. (गुन्सी) लगायत रहेका छन् ।

गाउँपालिकामा कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन परम्परागत सिंचाई प्रणालीको मर्मत-सम्भार र नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई प्रणालीको माध्यमबाट सिञ्चित कृषि क्षेत्रको बिस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । सिंचाई पूर्वाधार निर्माणमा रणनीतिक महत्वका ठूला सिंचाई सङ्घबाट, मझौला सिंचाई प्रदेशबाट र साना सिंचाई स्थानीय तहबाट लगानी परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक छ । सिंचाई प्रणालीको निर्माण पछिको मर्मत-सम्भार, व्यवस्थापन एवम् सञ्चालनमा उपभोक्ता समुदायको सक्रिय सहभागिता थप सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । सिंचाईको थप पूर्वाधार विकास र सम्पन्न सिंचाई प्रणालीको सुदृढीकरण गरी व्यवस्थित बनाउन लगानी वृद्धि गर्न आवश्यक छ ।

४.२.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- सिंचाई क्षेत्र व्यवस्थित गर्न सिंचाई गुरुयोजना तयार नहुनु ।
- सिंचाई क्षेत्रमा गाउँपालिकामा न्यून बजेट उपलब्ध हुनु ।
- परम्परागत रुपमा स्थानीय कुलोहरुको आवश्यक मर्मत सम्भार हुन नसक्नु ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा स-साना कुलो सिंचाई मात्र उपलब्ध हुनु ।
- पहाडी भू-भाग भएकोले सिंचाई आयोजना महंगो पर्ने ।
- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई आयोजनाको बिस्तार हुन नसक्नु ।

चुनौती

- सिंचाई पूर्वाधार विकासका लागि लगानीको प्राथमिकता निर्धारण गर्नु ।
- सिंचाई पूर्वाधार बिस्तार गर्न कठिन भूगोल हुनु ।
- कृषियोग्य भूमिमा सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउने गरी निर्माणाधीन आयोजना तोकिएको समय र लागतमा सम्पन्न नहुनु ।
- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई आयोजनाको बिस्तार गरी सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु ।
- परम्परागत रुपमा स्थानीय कुलोहरुको नियमित मर्मत सम्भार गर्नु ।
- पानीजन्य प्रकोप नियन्त्रण गर्नु ।

४.२.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- उपलब्ध नदि, खोलाबाट सिंचाई सुविधा उपलब्ध गर्न सकिने ।
- सिंचाई मार्फत स्थानीय कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सकिने ।
- यातायातको बिस्तारसँगै सिंचाई पूर्वाधार विकास गर्न सहज हुनु ।
- कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाई व्यवसायिकरणका लागि पर्याप्त सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउन सकिने ।
- परम्परागत स्थानीय कुलोहरुको आवश्यक मर्मत सम्भार गरि सिंचाई सुविधा बढाउन सकिने ।

अवसर

- सिंचाईको लागि पर्याप्त खोलानाला उपलब्ध हुनु ।
- सिंचाई प्रणाली बिस्तारका लागि कृषकहरुको माग बढ्दै जानु ।
- सिंचाई विकास र व्यवस्थापनमा कृषक उपभोक्ताको पहुँच र सहभागिता बढ्दै जानु ।
- सिंचाई सम्बन्धी नयाँ प्रविधिको आविष्कार तथा बिस्तार हुनु ।
- स्थानीय कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सकिने ।
- कुलोहरुको आवश्यक मर्मत सम्भार गरी सिंचाई सुविधा बढाउन सकिने ।
- कृषिमा बाह्य ज्ञान सीपको उपयोग तथा बाह्य लगानी भित्र्याउन सकिने ।
- कृषि विविधिकरणद्वारा रोजगारीको सृजना गर्न सकिने ।
- युवा पुस्तालाई कृषिमा आकर्षित गर्न सकिने ।

४.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- कृषियोग्य भूमिमा दिगो, भरपर्दो सिंचाई व्यवस्था गरी कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउनु ।

उद्देश्य

- कृषियोग्य जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु ।
- उपयुक्त प्रविधि मार्फत कृषियोग्य भूमिमा सिंचाई सेवा बिस्तार गर्ने ।
- बहुउद्देश्यीय आयोजनाको विकास गरी कृषियोग्य भूमिमा वर्षैभरि भरपर्दो रुपमा सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउनु ।
- सम्पन्न सिंचाई प्रणालीको मर्मत सम्भार एवम् व्यवस्थापनलाई सुदृढ तुल्याई दिगो बनाउनु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
परम्परागत तथा नयाँ सिंचाई प्रणालीको	▪ सिंचाईको दीर्घकालीन गुरुयोजना/रणनीतिक योजना निर्माण गरिने छ । ▪ लिफ्ट सिंचाई, थोपा सिंचाई, सोलारको माध्यमबाट सिंचाई, र

विकास गरी कृषियोग्य भूमिमा सिंचाई सुविधा बिस्तार गर्ने ।	प्लाष्टिक पोखरी निर्माण तथा सुधारका योजनालाई प्राथमिकता दिइने छ । ▪ स्थानीय नदि तथा खोलाहरूबाट सम्भाव्यताका आधारमा सतह सिंचाई संरचनाहरु क्रमश: निर्माण गर्दै सिंचाई सुविधा बढाउँदै लगिने छ । ▪ उत्पादन र उत्पादकत्व बढाई व्यवसायिकरण र विविधिकरणका लागि पर्याप्त सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउन सिंचाई कुलो निर्माण कार्यलाई थप बिस्तार र सुधार गर्दै लगिने छ । ▪ सिंचाईको सम्भाव्यता हेरी प्लाष्टिक पोखरी, थोपा सिंचाई, स्प्रिङकल जस्ता नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई सुविधाको बिस्तार गरिने छ । ▪ सिंचाई आयोजना निर्माणमा स्थानीय श्रोत, साधन र सीप प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइने छ । ▪ सिंचाई आयोजना निर्माण र व्यवस्थापनमा स्थानीय उपभोक्ता समितिको क्षमता विकास गरी सक्रिय बनाइने छ । ▪ सिंचाई प्रणालीलाई एजेन्सी म्यानेज्ड इरिगेशन सिस्टमबाट किसानद्वारा व्यवस्थापन गर्ने प्रणाली (फारमर्श म्यानेज्ड इरिगेशन सिस्टम) मा क्रमिक रुपमा हस्तान्तरण गर्ने ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	सिंचाई गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।		✓	✓		
२	सिंचाई सम्बन्धी नीति र ऐनहरु तर्जुमा गर्ने ।	✓	✓	✓		
३	उपयुक्तताको आधारमा सतह सिंचाई, थोपा सिंचाई तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई आयोजना सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
४	जल उपयोग गुरुयोजना तयार गर्ने ।	✓	✓	✓		
५	सिंचाई व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अन्तर्गत डाटाबेस तयार गर्ने ।		✓	✓		
६	सतह सिंचाईको पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।			✓	✓	
७	स्थानीय कृषकहरुको क्षमता विकास गर्ने ।			✓	✓	
८	निर्माणाधीन तथा सम्पन्न भइसकेका सिंचाई आयोजनाहरुमा सोलार प्रणाली जडान गर्ने ।	✓	✓	✓		
९	सिंचाईका मुहानहरु संरक्षण गर्ने ।			✓	✓	
१०	सिंचाई प्रणालीलाई किसानद्वारा व्यवस्थापन गर्ने प्रणालीमा क्रमिक रुपमा हस्तान्तरण गर्ने ।			✓	✓	✓

४.२.५ अपेक्षित उपलब्धि

- सिंचाई गुरुयोजना निर्माण हुने छ ।
- सिंचाई सम्बन्धी नीति र ऐनहरु तर्जुमा हुने छ ।

- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई आयोजना निर्माण हुने छ ।
- सिंचाई व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अन्तर्गत डाटाबेस तयार हुने छ ।
- जल उपयोग गुरुयोजना निर्माण भई कार्यान्वयनमा आएको हुने छ ।
- सिंचाई प्रणालीमा संलग्न जनशक्ति तथा किसानहरुको क्षमता अभिवृद्धि हुने छ ।
- निर्माणाधीन तथा सम्पन्न भइसकेका सिंचाई आयोजनाहरुमा सोलार प्रणाली जडान हुने छ ।
- सिंचाईका मुहानहरु संरक्षण हुने छ ।
- सिंचाई प्रणालीलाई किसानद्वारा व्यवस्थापन गर्ने प्रणालीमा क्रमिक रुपमा हस्तान्तरण हुने छ ।

४.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- आयोजनाहरुको कार्यान्वयनमा केन्द्र सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय निकायको समन्वयात्म र सकृय सहभागिता हुने छ ।
- ठूला आयोजनाहरुको कार्यान्वयनमा दातृ निकायबाट सहयोग प्राप्त हुने छ ।
- सार्वजनिक, निजी साझेदारीमा योजनाहरुको कार्यान्वयन हुने छ ।
- गाउँपालिकाको आन्तरिक स्रोत परिचालन हुने छ ।

४.३ पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा

४.३.१ पृष्ठभूमि

पर्यटन क्षेत्र अर्थतन्त्रको विकासका लागि उच्च सम्भावना बोकेको क्षेत्र हो । अद्वितीय प्राकृतिक एवम् सांस्कृतिक सम्पदा र विविधताको कारण यस क्षेत्रमा तुलनात्मक लाभ रहेको छ । खासगरी, हिमाली प्राकृतिक सुन्दरता, महत्त्वपूर्ण धार्मिक पर्यटकीय गन्तव्य तथा मौलिक सांस्कृतिक तथा पुरातात्त्विक सम्पदा पर्यटन क्षेत्रमा प्रचुर सम्भावना बोकेका क्षेत्रहरु हुन् । यी स्थल र सम्पदाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विविधिकरण गर्दै पर्यटकीयस्थलको रुपमा विकास गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको प्रमुख आधारको रुपमा यस क्षेत्रलाई विकसित गर्ने नीति नेपालको संविधानले अङ्गिकार गरेको छ । पर्यटन प्रवर्द्धनको माध्यमबाट रोजगारीका अवसर वृद्धि, गरिबी निवारण र जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याई आर्थिक समृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न यस क्षेत्रको महत्वपूर्ण योगदान रहने भएकोले पर्यटन अर्थतन्त्रको प्रमुख सम्बाहक पनि हो ।

सुनापति गाउँपालिका धार्मिक तथा पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट धनी छ । यस गाउँपालिकामा आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटकीय सम्भावना बोकेका स्थलहरुमा सुनापति डाँडा (खनियापानी, बेथान र हिलेदेबीको साझा थुम्को) १०८ लहरे माने, अग्लेश्वर (खाँडादेवी, दोरम्बा र दिमीपोखरीको मिलनबिन्दु), गुन्सीमा रहेको शतलिङ्गेश्वर क्षेत्र, आलमपुर भिमसेन (दिमीपोखरी), लगायत रहेको छ । सुनापति डाँडामा हिन्दु धर्मावलम्वीहरुको लागि प्रसिद्ध महादेव मन्दिर तथा सांस्कृतिक महत्व बोकेको बौद्ध धर्मावलम्वीहरुको माने पनि छ । सुनकोशी तेस्रो बनेपछि सिम्ले देउराली-दर्वे डाँडा-नाङ्गे डाँडा हुँदै गुराँसे पदमार्ग निर्माण गरि पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ ।

यी बाहेक अन्य पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा बेथान पानीघाट शहिद पार्क, डम्फु पार्क, सेतो मछिन्द्रनाथ, चिया बगान, मादले पार्क, खुर्पेटो पार्क, कृजन शहिद पार्क, निमा धावा दोर्जेलिङ गुम्बा, पाल्ङ्ग्युरछोइफेल गुम्बा,

टासी झ्यालिङ गुम्बा, डिक्मा गुम्बा, उर्गोनछयोलिङ्ग गुम्बा, चण्डी मन्दिर, अर्चलेचौरी छोर्नेन तितुङ ताल, कृष्ण मन्दिर, भूमिस्थान भिरकोट नासी स्यावलिङ, हात्ती छाँगा महादेवस्थान, थाम डाँडा, शेरफलिङ गुम्बा, स्यार गुम्बा, महाकाली मन्दिर गराटी, सादीडाँडा दहबारी, ड्युक क्यानिङ छोयलिङ गुम्बा, कृष्ण वर्णेश्वर महादेवथान, लाखपति गुम्बा, आदि रहेका छन् ।

गाउँपालिकामा पर्यटनको प्रचुर सम्भावना भएतापनि पर्यटन विकास लक्षित पर्याप्त कार्य हुन सकेको छैन । गाउँपालिकामा अझ बढी पर्यटक भित्र्याई बढीभन्दा बढी मानिसहरुलाई पर्यटन व्यवसायमा संलग्न गराई गाउँपालिकाको आर्थिक उन्नति गर्न सकिने देखिन्छ । यसको लागि गाउँपालिका क्षेत्र भित्रका अन्य पर्यटकीय सम्भावनाका क्षेत्रहरुको पहिचान गर्ने, पर्यटकीय स्थलहरुसम्म पुग्नको लागि पहुँच मार्गको बिस्तार गर्ने र त्यस्ता पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा होमस्टे सञ्चालनको लागि आवश्यक पूर्वाधार विकास गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकाको समृद्धिको लागि पर्यटन एक प्रमुख माध्यम हुन सक्दछ ।

४.३.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- पर्यटकीय उपजको विविधिकरण सहित पर्यटन क्षेत्रको अपेक्षित रुपमा विकास र बिस्तार प्रवर्द्धन हुनु नसक्नु ।
- पर्यटकीय क्षेत्रहरुको विष्तृत गुरुयोजना तथा डिपिआर तयार नहुनु ।
- पर्यटकीय पूर्वाधारका कार्यक्रमलाई विशेष प्राथमिकता नदिनु ।
- पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माणमा लगानी पर्याप्त हुनु नसक्नु ।
- पर्यटन प्रवर्द्धन तथा प्रचार प्रसारको कमी ।
- पर्यटन क्षेत्रको विकासमा उद्यमशिलतालाई जोड्न नसकिनु ।
- पर्यटन पूर्वाधारको कमी ।
- पर्यटन सम्बन्धी स्थानीय नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाको कमी ।

चुनौती

- स्थानीय संस्कृतिलाई पर्यटन विकाससँग आवद्ध गर्नु ।
- पर्यटकीय उपजहरूको विविधिकरण गर्नु र गन्तव्यहरूको विकास गर्नु ।
- पर्यटनमा नीजि क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्नु ।
- पर्यटकीय पूर्वाधरको विकास गर्न ।
- पर्यटकीय पूर्वाधार विकासमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्नु ।
- पर्यटकीय सेवा सुविधाको गुणस्तर वृद्धि गर्नु ।

४.३.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- होम स्टे तथा ग्रामीण पर्यटनको सम्भावना ।
- धार्मिक सांस्कृतिक विविधता ।

- पर्यटन पूर्वाधारहरु विकास गर्न सकिने ।
- पर्यटकीय तथा धार्मिक स्थलहरुको फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि सरकारी, गैरसरकारी संघ संस्थाहरुसँगको सहकार्य गर्न सकिने ।
- पर्यटन सम्भावना भएका क्षेत्रमा कृषि पर्यटनको डिजाईन र सम्भाव्य अध्ययन गर्न सकिने ।

अवसर

- स्थानीय कला संस्कृति, रीतिरिवाजको प्रचार प्रसार गरी पर्यटक आवागमन बढाउन सकिने ।
- धार्मिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक सम्पदाहरुको उपयोग गरी पर्यटकीय गतिविधि बढाउन सकिने ।
- सुन्दर, शान्त प्राकृतिक वातावरण ।
- पर्यटन गुरुयोजनाले निर्दिष्ट गरे बमोजिम पर्यटन पूर्वाधारहरु विकास गर्न सकिने ।
- पर्यटकीय क्षेत्रमा बाह्य लगानी आकर्षित गर्न सकिने ।
- पर्यटन विकासमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्न प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने ।
- पर्यटन क्षेत्रमा सहयोग आदान प्रदान गर्न आन्तरिक तथा बाह्य देशका स्थानीय सरकारसँग भगिनी सम्बन्ध स्थापनाका लागि पहल गर्न सकिने ।
- पर्यटकको लागि सम्वद्ध संघ सस्थाहरूसँग समन्वय गरी आवश्यक सुरक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने ।

४.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- पर्यटकीय क्षेत्रहरुको व्यवस्थित गरी महत्वपूर्ण पर्यटकीय स्थानको रुपमा परिचित गराउने ।
- पर्यटन सेवा र पूर्वाधारहरुको विकास विकास गरी पर्यटन प्रवर्द्धनद्वारा आर्थिक गतिविधि बढाउने ।

उद्देश्य

- पर्यटकीय आय र रोजगारीमा वृद्धि गर्ने ।
- स्थानीय कला, संस्कृति र प्राकृतिक विविधताको संरक्षण गर्दै पर्यटनसँग आवद्ध गर्ने ।
- पर्यटकीय क्षेत्रहरुलाई पर्यटकीय सर्किटद्वारा जोडेर पर्यटन गतिविधि बढाउने ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
पर्यटक सङ्ख्या, बसाई अवधि र खर्च गराईमा वृद्धि गर्ने ।	▪ गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना तयार गरिने छ । ▪ गाउँपालिकामा रहेका पर्यटकीय क्षेत्रहरूमा पूर्वाधारहरूको विकास र बिस्तार गरिने छ । ▪ होमस्टेको विकास र बिस्तार गरिने छ । ▪ पर्यटक गाईड तालिम दिइने छ । ▪ पर्यटक र पर्यटन सम्बन्धी सहजीकरण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिने छ । ▪ हिलेदेबी बजार क्षेत्रमा एउटा पर्यटकीय सूचना केन्द्र स्थापना गरिने छ ।

	▪ गाउँपालिकामा रहेका पर्यटकीय क्षेत्रहरुलाई पर्यटकीय सर्किटबाट जोडिने छ । ▪ पर्यापर्यटन तथा सांस्कृतिक, धार्मिक पर्यटनको विकास गरिने छ । ▪ पर्यटन विकासमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्न प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ पर्यटकहरुका लागि आकर्षक गन्तव्यको रुपमा विकास गर्न पर्यटकीय तथा धार्मिक स्थलहरुको व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित संघ संस्थाहरुसँग सहकार्य गरिने छ । ▪ पर्यटन क्षेत्रमा सहयोग आदान प्रदान गर्न आन्तरिक तथा बाह्य देशका स्थानीय सरकारसँग भगिनी सम्बन्ध स्थापनाका लागि पहल गरिने छ ।
मौलिक कला तथा सांस्कृतिक पहिचानलाई संरक्षण गर्दै पर्यटनसँग आवद्ध गर्ने ।	▪ मौलिक कला तथा सांस्कृतिक पहिचानलाई संरक्षण गर्दै पर्यटनसँग आवद्ध गरिने छ । ▪ स्थानीय विशिष्ट पहिचान झल्किने खालका उत्पादनहरूको प्रवद्वन गर्दै आय आर्जनका लागि कोशेली घरको स्थापना गरिने छ । ▪ लोक भाषा, संस्कृति, कला, धार्मिक सांस्कृतिक स्थल आदिको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरिने छ । ▪ स्थानीय बाटो एवम् पर्यटकीय पदमार्ग, विश्राम स्थल, होटल तथा होमस्टे, सांस्कृतिक, धार्मिक स्थल आदिको व्यवस्थापन गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	पर्यटन एकीकृत गुरुयोजना तयार गर्ने ।			✓		
२	पर्यटकीय क्षेत्रहरुको डिपिआर तयार गर्ने ।		✓	✓		
३	पर्यटकीय पूर्वाधार तयार गर्ने ।	✓	✓	✓		
४	हिलेदेबी बजार क्षेत्रमा पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना गरी पर्यटन सूचना बोर्ड सञ्चालन गर्ने ।			✓	✓	
५	पर्यटकीय क्षेत्रहरुको प्रचार प्रसार गर्ने ।			✓	✓	
६	ऐतिहासिक तथा पुरतात्विक महत्वका क्षेत्रको संरक्षण गर्ने ।		✓	✓	✓	
७	सञ्चालनमा रहेका होम स्टेको प्रवर्द्धन गरी अन्य क्षेत्रहरुमा होम स्टे सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।		✓	✓		
८	गाउँपालिकाका पर्यटकीय क्षेत्रहरुलाई एकीकृत पर्यटकीय सर्किटद्वारा जोड्ने ।		✓	✓	✓	✓
९	पर्यटन गाइड तालिम दिने ।			✓	✓	✓
१०	पर्यटकीय तथा धार्मिक क्षेत्रहरुको व्यवस्थापनका लागि सरकारी, गैरसरकारी संघ संस्थाहरुसँग सहकार्य गर्ने ।			✓	✓	
११	पर्यटन क्षेत्रमा सहयोग आदान प्रदान गर्न अन्य पालिकासँग भगिनी सम्बन्ध स्थापनाका लागि पहल गर्ने ।			✓		
१२	स्थानीय धार्मिक, सांस्कृतिक, जातीय, ऐतिहासिक, मेला, उत्सव र पर्व मनाउन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।			✓		

१३	कुशेश्वर महादेव स्थान दुम्जा बेसी देखि सुनापति डाँडा अग्लेश्वर डाँडा सम्म केवलकार सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
१४	सुनकोशी, चौरी खोलामा बन्जी जम्पिङ तथा सुनापति, अग्लेश्वरी र गुराँसे क्षेत्रमा ट्रेल रेसको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
१५	बहुजातिय संग्रहालय निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓		
१६	निजी क्षेत्र लगानी मैत्री नीति निर्माण गर्ने ।			✓	✓	
१७	विविध धर्मावलम्बीहरुको धर्म, संस्कृति, परम्परा र रहनसहनलाई पर्यटन प्रवर्द्धनसँग आवद्ध गर्ने ।		✓	✓		
१८	पर्यटकीय स्थलहरुमा सरसफाइका कार्यक्रमहरु गर्ने ।			✓	✓	
१९	प्रत्येक वडामा पर्यटन होर्डिङ वोर्डको व्यवस्था गर्ने ।			✓		
२०	सम्भाव्य स्थानहरुमा मनोरञ्जन पार्क, पिक्निक स्पट, विभिन्न धार्मिक तथा ऐतिहासिक प्रतिमाहरु निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	

४.३.५ अपेक्षित उपलब्धि

- पर्यटन गुरुयोजना कार्यान्वयन हुने छ ।
- पर्यटकीय क्षेत्रहरुको डिपिआर तयार हुने छ ।
- पर्यटकीय पूर्वाधार क्रमागत रुपले तयार हुने छ ।
- हिलेदेबी बजारमा पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना गरी पर्यटन सूचना बोर्ड सञ्चालन हुने छ ।
- सञ्चालनमा रहेका होम स्टेहरुको प्रवर्द्धन हुने छ ।
- पर्यटकीय क्षेत्रहरुको प्रचार प्रसार हुने छ ।
- पर्यटन आवगमनमा वृद्धि हुने छ ।
- गाउँपालिकाका पर्यटकीय क्षेत्रहरुलाई एकीकृत पर्यटकीय सर्किटद्वारा जोडिएको हुने छ ।
- पर्यटन क्षेत्रमा सहयोग आदान प्रदान गर्न अन्य पालिकाहरुसँग भगिनी सम्बन्ध स्थापना हुने छ ।
- विविध धर्मावलम्बीहरुको धर्म, संस्कृति, परम्परा र रहनसहन पर्यटन प्रवर्द्धनसँग आवद्ध हुने छ ।
- स्थानीय धार्मिक, सांस्कृतिक, जातीय, ऐतिहासिक, मेला, उत्सव र पर्व मनाउन कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- कुशेश्वर महादेव स्थान दुम्जा बेसी देखि सुनापति डाँडा अग्लेश्वर डाँडा सम्म केवलकार सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन हुने छ ।
- सुनकोशी, चौरी खोलामा बन्जी जम्पिङ तथा सुनापति, अग्लेश्वरी र गुराँसे क्षेत्रमा ट्रेल रेसको सम्भाव्यता अध्ययन हुने छ ।
- बहुजातिय संग्रहालय निर्माण हुने छ ।
- पर्यटकीय होटल र होमस्टेहरुको पूर्वाधार निर्माण हुने छ ।
- स्थानीय युवा युवतीहरुले आतिथ्य व्यवस्थापन, होटल व्यवस्थापन, सुरक्षा जस्ता विषयमा तालिम प्राप्त गरेका हुने छन् ।
- स्थानीय कला, संस्कृति र मठमन्दिरहरुको संरक्षण र सम्वर्द्धन हुने छ ।
- पर्यटन क्षेत्रमा लगानीहरु आकर्षित हुने छ ।

४.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तिय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृ निकायहरुको पर्यटन पूर्वाधारमा नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच पर्यटन विकास र पर्यटन पूर्वाधार निर्माणमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।

४.४ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति

४.४.१ पृष्ठभूमि

उद्योग क्षेत्र आर्थिक विकासको प्रमुख आधार स्तम्भको रुपमा रहेको छ । तीव्र औद्योगीकरणले आर्थिक समुन्नतिमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । नेपालको संविधानले अर्थतन्त्रको विकासका लागि उद्योगधन्दा र स्रोत-साधनको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने र राष्ट्रिय हित अनुकुल आयात व्यवस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धक क्षेत्रमा वैदेशिक पुँजी तथा प्रविधिको लगानीलाई आकर्षित गर्दै औद्योगिक पूर्वाधार विकासमा प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने नीति लिइएको छ । उद्योग, व्यापार र व्यवसाय विकासका लागि स्थानीय श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित साना उद्योगको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ । गाउँपालिकाको समग्र उद्योग, व्यापार र व्यवसाय क्षेत्रको विकासमा निजी क्षेत्रको नेतृत्वदायी भूमिका रहने र गाउँपालिकाले समेत प्रभावकारी उत्प्रेरक, नियामक र सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गरिरहेको अवस्था छ । यसैगरी, उद्योगमा नयाँ प्रविधि प्रयोग गरी उत्पादन लागत कम गर्दै उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि र रोजगारिका अबसर सिर्जना गर्नुपर्ने छ । उद्योग क्षेत्र रोजगारी र आर्थिक विकासको प्रमुख आधार हो । कृषिबाट उद्योग र सेवा क्षेत्रमा बेरोजगार वा अर्ध वेरोजगार श्रमिकको स्थानान्तरणले मात्र बस्तु र सेवाको उत्पादन, मूल्य अभिवृद्धि, निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापनका साथै गाउँपालिकाको गरिबी न्यूनीकरणमा टेवा पुग्दछ ।

सुनापति गाउँपालिकामा लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरु सञ्चालनमा छन् । होटल व्यवसाय, होमस्टे, कृषि तथा पशुपालन फर्म, थाङ्का तथा गलैचा, वर्कशप, डेरी, कुटानी पिसानी मिल, आदि सञ्चालनमा छन् । यस गाउँपालिकामा रहेका व्यापार र व्यवसाय दर्ता ज्यादै न्यून रहेको छ । किराना पसल, स्टेशनरी, फेन्सी, मेडिकल, सप्लायर्स, मदिरा पसल, आदि सञ्चालनमा छन् भने केही व्यापार व्यवसाय दर्ता नगरी सञ्चालनमा रहेका छन् । उद्योग, व्यापार र व्यवसायहरु न्यून मात्रमा दर्ता भएको हुनाले गाउँपालिकाको राजस्व कम मात्रामा सङ्कलन भईरहेको छ । तसर्थ पालिकाको आन्तरिक राजस्व सङ्कलनमा वृद्धिको लागि उद्योग, व्यापार र व्यवसाय दर्ता अभियान आयोजना गरी व्यवसायीहरुलाई राजस्वको दायरामा ल्याउन पहल गर्न अत्यन्त जरुरी देखिन्छ । गाउँपालिकाको प्रमुख उद्योग व्यवसायको रुपमा थाङ्का र गलैचा उद्योग रहेको छ । यसबाट रोजगारी सृजना हुने देखिन्छ । केही स्थानीयवासीहरु बुद्धचित्त मालाको विरुवाबाट मनग्य कमाई गरिराखेका छन् । बुद्धचित्त मालाको रुखको १ लाख ५० हजारको हाराहारीमा विक्री गरिराखेको छ ।

४.४.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- धेरै उद्योगहरु दर्ता/नीतिगत दायरामा नआउनु ।
- गाउँपालिकामा उद्योग र उद्यमशिलताको कमी ।
- औद्योगिक पूर्वाधारको कमी ।
- औद्योगिक ग्राम स्थापना नहुनु ।
- साना उद्यमी र व्यवसायीहरुको संरक्षण नहुनु ।
- उद्योगीहरुको बीमा नहुनु ।
- व्यावसायिक दक्षताको अभाव ।
- स्तरीय सडक यातायात, पूर्वाधार तथा बजारको व्यवस्था नहुनु ।
- अधिकांश सरसामानहरु बाहिरबाट आपूर्ति हुनु ।
- वित्तीय पहुँचको कमी ।

चुनौती

- उद्यमशिलता विकास गर्नु ।
- स्थानीय उत्पादनको बजारीकरण गर्नु ।
- औद्योगिक कच्चा पदार्थ तथा कृषि, पशु विकास र जडीवुट्टीको व्यावसायिक उत्पादन गर्नु ।
- यथोचित तथ्याङ्कको अभाव ।
- बाह्य लगानी वातावरणको निर्माण गर्नु ।
- प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको पहिचान र विकास गर्नु ।
- युवा जनशक्तिलाई उद्यमशिलता तर्फ आकर्षित गराउनु ।
- व्यापार व्यवसायको आकार सानो हुनु ।
- साना उद्यमी र व्यवसायीहरुको संरक्षण गर्नु ।

४.४.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- स्थानीय स्तरबाट हुने निर्यातमा आधारित लघु घरेलु तथा साना उद्योग स्थापना र सञ्चालन गर्न सकिने ।
- कृषि, वन र जडिबुटी जन्य उद्योगको सम्भावना रहनु ।
- उद्योग, उर्जा, पर्यटन आदि क्षेत्रमा बाह्य लगानीको सम्भावना रहनु ।
- उद्यमशिलतालाई प्रोत्साहन वा बढावा दिन सकिने ।
- थाङ्का र गलैचा उद्योग मार्फत रोजगारी सृजना गर्न सकिने ।
- उद्योग ग्राम स्थापना गर्न सकिने ।
- सानो स्केलमा हुने उत्पादनको एकीकृत बजार प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।
- वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका युवाको विप्रेषण आय, सीप र उद्यमशिलताको प्रयोग गर्न सकिने ।

अवसर

- स्थानीय कला संस्कृति, रीतिरिवाजको प्रचार प्रसार गरी पर्यटक आवागमन बढाउन सकिने ।
- एक गाउँपालिका एक औद्योगिक ग्रामको केन्द्रिय नीति रहनु ।
- लघु तथा घरेलु उद्योग दर्ता र नियमनको अधिकार स्थानीय तहमा रहनु ।
- लघु तथा घरेलु उद्योग मार्फत स्थानीय रोजगारी सिर्जना गर्न सकिने ।
- साना व्यवसाय र उद्यमीहरुलाई सहज नवीकरण र कर छुटको व्यवस्था गरी करको दायरामा ल्याई राजस्व सङ्कलनमा वृद्धि गर्न सकिने ।

४.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- उद्योग धन्दा, व्यापार व्यवसाय तथा आपूर्ति मार्फत गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा वृद्धि गर्ने ।

उद्देश्य

- उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्तिको विकास गरी आय र रोजगारी वृद्धि गर्नु ।
- स्थानीय उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरी उद्यमी सिर्जना गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन गरी लघु तथा घरेलु उद्योगको विकास तथा बिस्तार गर्ने ।	▪ गाउँपालिका भित्र लघु र घरेलु उद्योग व्यवसाय स्थापनालाई प्रोत्साहन गर्न नीतिगत एवम् कानूनी व्यवस्था गरिने छ । ▪ सङ्घीय सरकारले लिएको एक स्थानीय तह एक औद्योगिक ग्राम निर्माणका नीति अनुसार औद्योगिक ग्राम निर्माण तथा औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गरिने छ । ▪ स्थानीय स्तरबाट हुने निर्यातमा आधारित लघु घरेलु तथा साना उद्योग स्थापना र सञ्चालनमा ध्यान दिइने छ । ▪ स्थानीय स्तरमा लगानी वातावरण निर्माण गर्नका साथै सार्वजनिक निजी साझेदारीलाई प्रोत्साहित गरिने छ । ▪ स्थानीय स्तरमा उद्यमशिलता विकासका लागि उपयुक्त व्यक्तिहरूको छनौट गरी सीप विकास एवम् उद्यमशिलता तालिम प्रदान गरी आय र रोजगार सँग आवद्ध गराइने छ । ▪ स्थानीय उत्पादनलाई बढावा दिइ बजारसम्म पुऱ्याउन, बजारबाट किसानसम्म पूँजी, प्रविधि पुऱ्याउन अग्रपश्च सम्बन्ध स्थापित गर्न कोशेली घर सञ्चालनको व्यवस्था मिलाइने छ । ▪ तुलनात्मक लाभ भएका उद्यम स्थापनामा प्राथमिकता दिइ अनुदानको व्यवस्थापन गरिने छ । ▪ वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका युवाहरूलाई उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न वित्तीय पहुँच लगायत अन्य सहुलियत प्रदान गरिने छ ।

	▪ तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई स्किम धितोका आधारमा समूह जमानीमा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा उपलब्ध गराउन सहजिकरण गरिने छ । ▪ स्थानीय सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ घरेलु तथा साना उद्योग स्थापनाको आधार खडा गर्न उद्यम विकास र सीप विकास तालिमलाई व्यापकता दिई उद्यमी सिर्जना तर्फ अग्रसर गराइने छ । ▪ स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित अलैंची, आलु, जडिबुटी, आदिलाई स्थानीय तहमा नै प्रशोधन, लेवलिङ, ब्राण्डिङ तथा प्याकेजिङ गरी बिक्री वितरण गर्न प्रोत्साहित गरिने छ । ▪ महिला उद्यमीहरूद्वारा सञ्चालित उद्यमलाई प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिइने छ । ▪ परम्परागत रुपमा चलिरहेका स्थानीय पहिचान जन्य उद्योगहरूलाई नयाँ प्रविधिसँग आवद्ध गरी व्यवसायित्ता अभिवृद्धि गरिने छ ।
व्यापार व्यवसायको विकास र बिस्तार गर्ने ।	▪ व्यापार व्यवसायको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी वार्षिक रुपमा अध्यावधिक गरिने छ । ▪ स्थानीय उत्पादनलाई आन्तरिक बजारसम्म पहुँच बढाउन नियमित हाट बजारको व्यवस्था गरिने छ । ▪ मूल्यलाई व्यवस्थित गर्न मूल्य सूची राख्ने तथा नियमित अनुगमन र नियमन गरिने छ । ▪ अत्यावश्क बस्तुहररूको निर्वाध आपूर्तिको सुनिश्चितता गर्दै कृतिम अभाव, कालो बजारी जस्ता अनियमितता नियन्त्रण गरिने छ । ▪ खाद्य सुरक्षा र पोषणको प्रत्याभूति गराउन सहकारी तथा निजी क्षेत्र मार्फत स्थानीय उत्पादनलाई बढावा दिंदै नियमित आपूर्तिको व्यवस्था गरिने छ । ▪ पोषण सुरक्षाका लागि खाद्य व्यवहारमा परिवर्तन गरी स्थानीय पोषण युक्त खाद्य पदार्थको उपयोगलाई प्रोत्साहित गरिने छ । ▪ सबै खालका व्यापार व्यवसायलाई करको दायरामा समेटिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	औधोगिक प्रवर्द्धन नीति एवम् कानून तर्जुमा गर्ने ।			✓		
२	परम्परागत उद्योगको आधुनिकीकरण र प्रवर्द्धन गर्ने ।			✓	✓	
३	उद्यमशीलता तथा सीप तथा क्षमता विकास गर्ने ।			✓	✓	
४	औधोगिक ग्राम स्थापना सम्भाव्यता अध्ययन तथा पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
५	सीपमुलक तथा स्वरोजगार सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने ।			✓	✓	✓
६	स्थानीय स्तरबाट हुने निर्यातमा आधारित लघु घरेलु उद्योग तथा साना उद्योग स्थापना र सञ्चालनमा गर्ने ।			✓	✓	✓
७	स्थानीय पहिचान उत्पादनहरूको प्रशोधन, लेवलिङ, ब्राण्डिङ तथा प्याकेजिङ गर्ने ।			✓	✓	

८	थाङ्का र गलैचा उद्योग प्रवर्द्धन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
९	महिला उद्यम विकास गर्ने ।			✓	✓	✓
१०	औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गर्ने ।		✓	✓	✓	
११	सानो स्केलमा हुने उत्पादनको एकीकृत बजार प्रवर्द्धन गर्ने ।		✓	✓	✓	
१२	बजारको नियमित अनुगमन गर्ने ।			✓		✓
१३	निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
१४	कोशेली घर सञ्चालनको व्यवस्था मिलाउने ।			✓	✓	✓
१५	हाट बजारमा पूर्वाधारको व्यवस्था गर्ने ।			✓	✓	✓
१६	साना व्यवसाय र उद्यमीहरुलाई सहज नवीकरण र कर छुटको व्यवस्था गरी करको दायरा फराकिलो बनाउने ।			✓		

४.४.५ अपेक्षित उपलब्धि

- औधोगिक प्रवर्द्धन नीति एवम् कानून तर्जुमा हुने छ ।
- औद्योगिक ग्राम स्थापना हुने छ ।
- थाङ्का र गलैचा उद्योग प्रवर्द्धन हुने छ ।
- थप लघु तथा घरेलु उद्योग स्थापना हुने छ ।
- थप रोजगारी प्राप्त गरेका हुने छन् ।
- स्थानीय युवा र उद्यमीहरुले उद्यम विकास तालिम लिएको हुने छन् ।
- महिला उद्यम विकास भएको हुने छन् ।
- बजारको नियमित अनुगमन हुने छ ।
- बाह्य तथा आन्तरिक लगानीको वातावरण सृजना हुने छ ।
- सडक पूर्वाधारहरुको विकास भई बजारसम्मको सहज पहुँच स्थापित हुने छ ।
- उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति क्षेत्रमा लगानीहरु आकर्षित हुने छ ।
- स्थानीय स्तरबाट हुने निर्यातमा आधारित लघु घरेलु उद्योग तथा साना उद्योग स्थापना र सञ्चालन हुने छ ।
- स्थानीय पहिचान उत्पादनहरूको प्रशोधन, लेवलिङ, ब्राण्डिङ तथा प्याकेजिङ हुने छ ।
- हाट बजारको व्यवस्थापन हुने छ ।
- कोशेली घर सञ्चालन हुने छ ।
- सानो स्केलमा हुने उत्पादनको एकीकृत बजार प्रवर्द्धन हुने छ ।
- साना व्यवसाय र उद्यमीहरुलाई सहज नवीकरण र कर छुटको व्यवस्था हुने छ ।

४.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- औधोगिक ग्रामको व्यवस्था भई पूर्वाधार विकास हुनुपर्ने ।
- औधोगिक एवम् व्यापार नीति र कानूनहरु तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।
- आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको स्थानीय स्तरमा नै व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- औधोगिक र व्यापार मैत्री कर प्रणाली हुनुपर्ने ।

- उद्योगहरुको लागि कच्चा पदार्थ स्थानीय स्तरमा नै उपलब्ध हुनुपर्ने ।
- स्थानीय उद्यमी व्यवसायीहरुलाई लगानीको लागी सुलभ दरमा ऋण उपलब्ध हुनुपर्ने ।

४.५ श्रम तथा रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

४.५.१ पृष्ठभूमि

रोजगारी र श्रमलाई नेपालको संविधानको धारा ३३ र ३४ मा मौलिक हक मा समाहित गरिएको छ । यहि हक लाई कार्यन्वयन गर्न रोजगारी हक सम्बन्धित ऐन २०७५, रोजगारीको हक सम्बन्धित नियमावली २०७५, प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम २०७५ तथा युवा रोजगारीका लागि रुपनान्तरण पहल कार्यविधि २०७६ तर्जुमा गरी स्थानीय तहमा रोजगार सेवा केन्द्र स्थापना मार्फत बेरोजगार व्यक्तिको पहिचान गर्ने सूचिकरण गर्ने, र सूचिकृत व्यक्तिलाई रोजगारी प्रदान गर्ने गरिन्छ । गरिबी निवारण र आर्थिक विकासमा उल्लेख्य प्रगति गर्न सकिने तथ्यलाई मध्य नजर गरी श्रम बजारको आवश्यकता अनुरुप सीपमुलक श्रम शक्तिको विकास गर्नु आजको आवश्यकता हो । गुणस्तरीय मानव संशाधनको विकास मार्फत श्रमको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई बनाउन उत्पादनको क्रियाशील साधनको रुपमा श्रमको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको अभिसन्धी १६९ ले सुरक्षित रोजगारी र श्रमको उत्पादकत्वको प्रत्यभूति गरेको छ भने राष्ट्रिय रोजगार नीति, २०७१ र वैदेशिक रोजगार नीति २०६८ कार्यन्वयनमा आएका छन् । यसै कानुनी आधारलाई मानेर उत्पादनमूलक रोजगारी सिर्जना गरी मुलुकमा उपलब्ध आर्थिक रुपमा कार्यशिल जनसङ्ख्या प्रयोग गरी उद्योग व्यापार, पर्यटन, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सेवा क्षेत्रमा स्थानान्तरण गर्न सकेमा पालिकाको अर्थतन्त्रमा योगदान पुग्दछ ।

सबै नागरिकले स्वदेश वा वैदेशिक रोजगारीको छनौट गर्न पाउने अधिकारको पनि संविधानमा सुनिश्चित गरिएको छ । स्वदेशमा सीमित रोजगारी अवसर, युवा जनशक्तिको बढ्दो आकार, परम्परागत जीवन प्रणालीमा युवाहरुको घट्दो रुचि लगायतका कारणले नेपाली युवाहरु वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रम बढ्दो छ । जसले अल्पकालीन रुपमा बेरोजगारीको समस्या न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुग्नुका साथै प्राप्त विप्रेषणले मुलुकको अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन महत्वपूर्ण योगदान गरिरहेको छ । विप्रेषण क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि विगतका योजनाहरुले समेट्न नसकेको कुरा यथार्थ हो । हाल यस सुनापति गाउँपालिकामा वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, व्यवस्थित एवम् उपलब्धिमूलक बनाउन र वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त ज्ञान, सीप, पूँजी तथा अनुभवलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालनका लागि प्रोत्साहन गर्न सुरक्षित वैदेशिक रोजगारीको सवाललाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु महत्वपूर्ण कार्य हुने छ ।

सुनापति गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्याको ५९.५३ प्रतिशत जनसङ्ख्या (८,७२७ जना) कुनै न कुनै रोजगार प्राप्त छन् । यस मध्ये ७७.८० प्रतिशत कृषि क्षेत्रबाट रोजगार पाइरहेका छन् भने बाँकी २२.२० प्रतिशत व्यापार, प्रशासनिक, शिक्षा, मानव स्वास्थ्य लगायत औपचारिक क्षेत्रमा संलग्न छन् । सक्रिय जनसङ्ख्या (१५-६० वर्ष)को गाउँपालिकामा ४२४ जना बेरोजगार (कुल जनसङ्ख्याको ५.९ प्रतिशत) छन् । यद्पि १८-५९ वर्ष उमेर समूहको गाउँपालिकामा आ.व. २०८१/८२ को लागि रोजगार पाउँ भनि निवेदन दिई बेरोजगार दर्ता हुनेको सङ्ख्या ७३८ छन् ।

कृषि बाहेकका घरपरिवारद्वारा सञ्चालित लघु उद्यमहरुको किसिम अन्तर्गत घरेलु उद्योगमा ६७ पुरुष र १०३ महिला, व्यापार व्यवसायमा ५५ पुरुष तथा ५७ महिलाद्धारा सञ्चालित छन् । त्यसै गरी यातायात व्यवसाय १४ पुरुष र २ महिला, सेवा ३३ पुरुष र ५ महिलाद्धारा सञ्चालित छन् भने अन्य पेशा ११ पुरुष र ४ महिलाबाट सञ्चालन गरिएको छ । सोही गरी ८ वटा उद्यमहरु बारे उल्लेख गरिएको छैन । गाउँपालिकामा आर्थिक रुपले सक्रिय जनसङ्ख्या ४,७२६ पुरुष र ५,३३३ महिला गरी कुल १०,०९५ जना रहेको छ । जसमध्ये ७ जना पुरुष र २ जना महिला गरी ९ जना सशस्त्र बलमा, १५३ पुरुष र ८६ महिला गरी २३९ जना म्यानेजर पदमा, १८६ पुरुष र १४८ महिला गरी ३३४ जना व्यवसायिक, ४० पुरुष र ३२ महिला गरी ७२ जना प्राविधिक र सहयोगी पेशामा कार्यरत छन् । त्यसै गरी कार्यालय सहयोगी २२ जना (१३ पुरुष र ९ महिला), सेवा र बिक्री कामदार २४७ जना (१४८ पुरुष र ९९ महिला) तथा दक्ष कृषि, वन जङ्गल र मत्स्यपालन सम्बन्धी संस्थामा ७,६४१ जना (३,२१२ पुरुष र ४,४२९ महिला), शिल्प र सम्बन्धित व्यापार कामदारहरु ५३० जना (४३५ पुरुष र ९५ महिला), प्लान्ट र मेशिन अपरेटर तथा एसेम्बलरहरु १९५ जना (१८८ पुरुष र ७ महिला) तथा प्राथमिक कामदारहरु ८०५ जना (३८० पुरुष र ४२५ महिला) रहेका छन् भने १ जना महिलाको पेशा बारे उल्लेख गरिएको छैन ।

कृषि, जङ्गल र मत्यपालन सम्बन्धी कार्यमा ७,८५५ जना (३,३१७ पुरुष र ४,५३८ महिला), खानी तथा उत्खनन कार्यमा १ जना (१ पुरुष), उत्पादनमूलक कार्यमा २३६ जना (१५९ पुरुष र ७७ महिला), विद्युत, ग्यास, वाफ र वातानुकूलित आपूर्ति कार्यमा १९ जना (१६ पुरुष र ३ महिला), पानी आपूर्ति, ढल निकास, फोहर व्यवस्थापन र सुधार गतिविधिहरूमा ७ जना (६ पुरुष र १ महिला), निर्माणसँग सम्बन्धित कार्यमा ५०६ जना (४१० पुरुष र ९६ महिला), होलसेल तथा रिटेल व्यापार तथा मोटर वाहन र मोटरसाइकल मर्मत कार्यमा ५३१ जना (२७३ पुरुष र २५८ महिला), यातायात र भण्डारणमा १६१ जना (१५६ पुरुष र ५ महिला), आवास र खाना सेवा गतिविधिहरुमा ८७ जना (५० पुरुष र ३७ महिला), सूचना तथा सञ्चारमा ७ जना (६ पुरुष र १ महिला) तथा वित्तीय तथा ईन्स्यूरेन्स कम्पनीमा २८ जना (१४ पुरुष र १४ महिला)ले श्रम तथा रोजगार पाईरहेको छ ।

त्यसै गरी घर जग्गा व्यापार गतिविधिहरुमा १ जना पुरुष, व्यावसायिक, वैज्ञानिक र प्राविधिक गतिविधिहरूमा ११ जना (९ पुरुष र २ महिला), प्रशासनिक र सहायक सेवा गतिविधिहरूमा ९ जना (६ पुरुष र ३ महिला), सार्वजनिक प्रशासन र रक्षामा ५२ जना (४० पुरुष र १२ महिला), शिक्षण संस्थामा ३२२ जना (१८२ पुरुष र १४० महिला), मानव स्वास्थ्य र सामाजिक कार्य गतिविधिहरूमा ५१ जना (१५ पुरुष र ३६ महिला), कला तथा मनोरञ्जनमा ३२ जना(२५ पुरुष र ७ महिला), अन्य सेवा गतिविधिमा ११९ जना (५७ पुरुष र ६२ महिला), रोजगारदाताको रूपमा घरपरिवारका गतिविधिहरूमा ५६ जना (१८ पुरुष र ३८ महिला), अतिरिक्त-क्षेत्रीय संगठन र निकायहरूको गतिविधिहरूमा ४ जना (१ पुरुष र ३ महिला)ले रोजगार प्राप्त गरेका छन् भने रोजगार गरिरहेको उद्योग उल्लेख नगरिएको कसैको रहेको छैन । सुनापति गाउँपालिकामा रोजगारीको संस्थागत क्षेत्र सवालमा सरकारीतर्फ १८१ पुरुष र १३७ महिला गरी ३२८ जनाले, वित्तीय संस्थामा १४ पुरुष र १४ महिला गरी २८ जना र गैर वित्तीय संस्थामा ९१६ पुरुष र ५८२ महिला गरी १,४९८ जना कार्यरत छन् । त्यसैगरी ३० पुरुष र १५ महिला गरी ४५ जना घरपरिवार सेवा गैर नाफामूलक संस्थामा तथा ३,६११ पुरुष र ४,५८५ महिला गरी

८,१९६ घरपरिवारमा आवद्ध छन् भने रोजगारी बारे उल्लेख नगरिएको कसैको छैन । (स्रोत: राष्ट्रिय जनगनणा, २०७८)

४.५.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- श्रम शक्तिको माग र आपूर्ति बीचको सन्तुलन नहुनु ।
- प्राप्त सीप र पूँजिको न्यून परिचालन हुनु ।
- ठूला तथा मझौला उद्योगहरु नहुँदा रोजगारीको कमी ।
- बाहिरी लगानी आकर्षित हुन नसक्दा गाउँपालिका क्षेत्रमा न्यून आर्थिक गतिविधि ।
- स्थानीय मानिसहरु श्रमको लागि अन्य शहर तथा वैदेशिक रोजगारीमा गएका ।
- उच्च दक्ष श्रम शक्ति न्यून हुनु ।
- सरकारी, सहकारी, निजी तथा सामुदायिक क्षेत्रबीच समन्वय नहुनु ।
- मर्यादित श्रम सहित रोजगार सुनिश्चित नहुनु ।
- सामाजिक सुरक्षा योजनालाइ सर्वब्यापी बनाउन नसक्नु ।
- सामजिक सुरक्षा वितरण प्रणाली प्रभावकारी नहुनु ।
- सामजिक सुरक्षा योजना तर्जुमा, लगानीको आँकलन, श्रोत माथिको दवाव अनुमान गर्न आवश्यक पर्ने सूचना तथा तथ्याङ्कको कमी हुनु ।
- अल्पसङ्ख्यक तथा पिछडिएका समुदायहरुको सामाजिक सुरक्षामा कम पहुँच ।

चुनौती

- बाह्य स्रोतलाई आकर्षित गरी आर्थिक गतिविधि बढाउनु ।
- बढ्दो बसाईँसराइ र वैदेशिक रोजगारीमा जाने प्रवृत्तिले स्थानीय स्तरमा जनशक्तिको कमी, पारिवारिक र सामाजिक समस्या र परनिर्भरता बढिरहेको ।
- पालिकामा बढिरहेको विप्रेषण आयको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग हुन नसक्दा उपभोग बढ्दो ।
- आर्थिक रुपमा सक्रिय जनसङ्ख्यालाई स्थानीय स्तरमा नै रोजगारीका अवसरहरु सिर्जना गर्नु ।
- अन्तराष्ट्रिय बजारसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्तिको विकास गरी वैदेशिक रोजगारमा पठाउन नसक्नु ।
- वैदेशिक रोजगारको क्षेत्रमा ठगी लगायतका घटनाहरु बढ्नु ।
- श्रम शक्तिको माग र आपूर्ति बीचको सन्तुलन मिलाउनु ।
- गन्तव्य मुलुकहरुसँग द्विपक्षीय श्रम सम्झौता र त्यसको कार्यान्वय गर्नु ।
- वैदेशिक रोजगारको दिगो विकल्प दिनु नसक्नु ।
- तालिम प्राप्त जनशक्तिको निम्ति सही कामको उपलव्धता गराउनु ।
- आर्थिक रुपमा सक्रिय जनसङ्ख्यालाई स्थानीय स्तरमा नै रोजगारीका अवसरहरु सिर्जना गर्नु ।
- रोजगारीको अवसर सम्बन्धी सूचनामा रोजगारी चाहने मानिसको पहुँच स्थापित गर्नु ।
- योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा स्थानीयको पहुँच स्थापित गराउनु ।
- सामाजिक सुरक्षा संरक्षण सम्बन्धी योजनालाई वित्तिय रुपमा दिगो बनाउनु ।

४.५.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- स्थानीय लघु घरेलु तथा साना उद्योगहरु स्थापना गरी यथेष्ट रोजगार सिर्जना गर्न सकिने ।
- वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका सीपयुक्त युवालाई स्थानीय श्रम तथा रोजगारीको सम्भावना ।
- वैदेशिक रोजगारलाई सुरक्षित, व्यवस्थित, मर्यादित, उपलब्धिमुलक एवम् शोषण रहित बनाउन सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम (सामी परियोजना) सञ्चालन गर्न सकिने ।
- स्थानीय उत्पादनले बजार प्राप्त गरी कृषकहरुले उत्पादनको उचित मूल्य पाउन सकिने ।
- अन्तराष्ट्रिय श्रम बजारको पहिचान गर्नु ।
- विप्रेषणको उत्पादनमुलक क्षेत्रमा लगानी गरी आय-आर्जन बढाउन सकिने ।

अवसर

- युवा र आर्थिक रुपले सक्रिय जनसङ्ख्याको बाहुल्यता रहेको हुनाले यसको परिचालन मार्फत गाउँपालिकाले स्थानीय विकासका कार्यलाई तिब्रत्तर रुपमा अगाडी बढाउन सकिने ।
- विदेशमा आर्जित विप्रेषण र सिकेको सीप आफ्नो थात्थलोमा प्रयोग गर्न सकेमा आर्थिक विकासमा योगदान पुग्नुका साथै उत्पादन एवम् रोजगारको अवसर समेत बिस्तार हुने ।
- सीपयुक्त जनशक्तिको परिचालनद्वारा समृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
- सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम (सामी परियोजना) सञ्चालन गरी वैदेशिक रोजगारलाई सुरक्षित, व्यवस्थित, मर्यादित, उपलब्धिमुलक एवम् शोषण रहित बनाउन सकिने ।
- विदेशबाट फर्किएका मानिसहरुलाई परिचालित गरी नविनतम उत्पादन प्रकियाको थालनी गर्न सकिने ।
- स्थानीय उत्पादनमा आधारित उद्योगहरुको स्थापना गरी रोजगारी सृजना हुन सञ्चालन ।
- आर्थिक गतिविधि बढ्न सञ्चालन ।
- स्थानीय उत्पादनले बजार प्राप्त गरी कृषकहरुले उत्पादनको उचित मूल्य पाउन सञ्चालन ।
- स्थानीय सरकारको राजस्व अभिवृद्धि हुने ।
- स्थानीय उत्पादनलाई ब्राण्डिङ गरी बढी मूल्य प्राप्त गर्न सकिने ।

४.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- स्थानीय स्तरमै दक्ष तथा सीपयुक्त मानव संसाधनको विकास गर्ने ।
- असल औद्योगिक श्रम सम्बन्धको विकास गरी उत्पादनशील र मर्यादित रोजगारीका अवसर बिस्तार गर्नु ।

उद्देश्य

- श्रम बजारको बेरोजगारी न्यूनीकरण गर्न स्थानीय स्तरमा नै रोजगारीका अवसरहरु सृजना गर्नु ।
- व्यवसायिक सीपमूलक तालिमका अवसरहरु वृद्धि गरी प्रतिस्पर्धी जनशक्तिको विकास गर्नु ।

- वैदेशिक रोजगारमा संलग्न (महिला, पुरुष, विपन्न वर्ग सहित) कामदार तथा तिनका परिवारको वैदेशिक रोजगारबाट आर्थिक लाभ वृद्धि हुनका साथै वैदेशिक रोजगारबाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावहरु पनि न्यूनिकरण गर्ने ।
- सबै नागरिकलाई अनिवार्य र सर्वव्यापी सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा आवद्ध गर्नु ।
- सामाजिक सुरक्षा संरक्षण मार्फत नागरिकको आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरणीय जोखिम कम गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
श्रमिकको हक र अधिकारको कानुनी तथा आर्थिक आधार तयार गर्ने ।	▪ विद्यमान श्रम तथा रोजगार सम्बन्धी कानूनहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन र सामजिक सम्बादको माध्यमबाट असल औद्योगिक एवम् श्रम सम्बन्धको विकास गरिने छ । ▪ राष्ट्रिय रोजगार नीतिका आधारमा पालिकाकले रोजगारीको हक सम्बन्धी प्रावधान कार्यन्वयन गरिने छ । ▪ वैदेशिक रोजगारका चरणलाई सुरक्षित, शोषणमुक्त, मर्यादित र अधिकतम प्रतिफलदायक बनाउने छ । ▪ सामाजिक सुरक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यन्वयन गरिने छ । ▪ स्थानीय तहमा स्वरोजगार तथा रोजगार सृजना हने खालका कार्यक्रमहरु प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गरिने छ । ▪ वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरुको यात्रालाई सुरक्षित, मर्यादित र उपलब्धिमूलक बनाउन सुरक्षित वैदेशिक रोजगार सम्वन्धी व्यापक सूचना प्रवाह, सीप तालिम प्रदान तथा आवश्यक कानुनी सहायता प्रदानका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसँग समन्वय तथा सहकार्य गरिने छ ।
लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गरी निजी तथा सामुदायिक/सहकारीको माध्यमद्वारा रोजगारीका अवसर निर्माण गर्ने ।	▪ रोजगार कार्यक्रमलाई बिस्तार गरी न्यूनतम रोजगारीको प्रत्याभूति गर्ने । ▪ आवश्यकताका आधारमा तालिम र सीप विकासद्वारा श्रमिकको दक्षता अभिवृद्धि गरिने छ । ▪ तीन तहका सरकार बीच रोजगारी सिर्जना र श्रम व्यवस्थापनमा प्रभावकारी समन्वय गरिने छ । ▪ रोजगारी सृजना गर्न एवम् विभिन्न निकायसँग समन्वय तथा रोजगारी सम्बन्धी कार्यको नियमन गर्न एक रोजगार समिति गठन गरिने छ । ▪ लघु, घरेलु तथा साना उद्योग, पर्यटन तथा कृषिमा लगानी बिस्तार गरी रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गरिने छ । ▪ सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसँगको समन्वय तथा सहकार्यलाई बढावा दिई सुरक्षित वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी सेवाहरु प्रवाह गरिने छ ।

वैदेशिक रोजगारीलाई कम खर्चिलो, सुरक्षित र लाभप्रद बनाउने र विप्रेषणलाई उत्पादनमुलक क्षेत्रमा परिचालन गर्ने ।	▪ विप्रेषणलाई पूर्वाधार विकास जस्ता उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न आवश्यक नीति र विश्वाशिलो संयन्त्र बनाईने छ । ▪ वैदेशिक रोजगारमा जानेका निम्ति पालिकाबाट श्रम क्षेत्र निर्धारण गरी उपयुक्त पूर्व तालिमको व्यवस्था गरिने छ । ▪ वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित र लाभप्रद बनाउन पालिकामा नियमित अनुगमनको व्यवस्था गरिने छ । ▪ वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएर आएका व्यक्तिहरुको ज्ञान, सीप, पूँजीलाई व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकास गरिने छ ।
योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनालाई औपचारिक क्षेत्रका साथसाथै अनौपचारिक क्षेत्रमा समेत बिस्तार गरी सर्वब्यापी बनाउने ।	▪ एकीकृत सामजिक सुरक्षा योजना र योगदानमा आधारित सामजिक सुरक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यन्वयनका लागि नीतिगत, कानुनी तथा अन्तर निकाय समन्वयात्मक सुधार गरिने छ । ▪ सबै नागरिकलाई अनिवार्य र सर्वव्यापी सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा आवद्ध गरिने छ । ▪ सामाजिक सुरक्षा संरक्षण मार्फत नागरिकको आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरणीय र अन्य जोखिम कम गरिने छ ।
मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गर्ने ।	▪ घरेलु हिंसा, लाञ्छाना लगायत समस्याबाट गुज्रिरहेको व्यक्ति तथा परिवारसँग नियमित भेटघाट र सम्बाद गरिने छ । ▪ मानसिक रुपमा चिन्ता बढेको व्यक्तिहरुको पहिचान गरिने छ । ▪ मानसिक समस्याबाट गुज्रिएको मानिस चिन्ने बारे अभिमुखिकरण गरिने छ । ▪ शारिरीक तथा मानसिक तनाव रहित जीवन यापनका लागि खुसी अभियान सञ्चालन गरिने छ । ▪ वैदेशिक रोजगारका कारण व्यक्ति, परिवार तथा समाजमा उत्पन्न नकारात्मक असरहरुलाई न्यूनीकरणका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गरिने छ । ▪ प्राप्त विप्रेषणलाई आयमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्नका लागि वित्तीय साक्षरता कक्षा सञ्चालन गर्दै उद्यम विकासमा सहयोग गरिने छ । ▪ मनोसामाजिक परामर्श सेवालाई पालिकाको स्वास्थ्य शाखा अन्तरगत आन्तरिकीकरण गर्दै सो सम्बन्धी सेवालाई दिगो रुपमा प्रवाह गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	रोजगारीका अवसर वृद्धि गर्ने खालका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	

२	रोजगारदाताहरुको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने ।			✓	✓	
३	राष्ट्रिय रोजगार नीति तथा श्रमिकको हक हित सम्बन्धी कानुन प्रभावकारी रुपमा कार्यन्वयन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
४	रोजगार सूचना केन्द्र (स्वदेश तथा वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी) व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
५	सचेतनामूलक (रिटर्नी स्वयंसेवक परिचालन/अन्तरक्रिया/ होर्डिङबोर्ड/जानकारीमूलक पर्चा विकास तथा वितरण) कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
६	युवा लक्षित रोजगारीका अवसर वृद्धि गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
७	श्रमिकको कार्य क्षेत्रमा सुरक्षाको मापदण्ड लागू गर्न सहयोग गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
८	न्यूनतम पारिश्रमिक पालनाको निरीक्षण गर्ने ।			✓		
९	वित्तीय साक्षारता सचेतना कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।		✓	✓		
१०	२१ हप्ते बीउ पूँजी उपलब्ध गराउने ।		✓	✓		
११	व्यवसायिक सीप विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
१२	वैदेशिक रोजगारका कारण व्यक्ति, परिवार तथा समाजमा उत्पन्न नकारात्मक असरहरुलाई न्यूनीकरणका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गर्ने ।		✓	✓	✓	
१३	विप्रेषणको उत्पादनमूलक (उद्यमशीलता) उपयोगको लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
१४	वैदेशिक रोजगार बोर्डबाट प्रदान गरिने आर्थिक सहायता सम्बन्धीका सेवाहरु प्रवाहमा सहजिकरण गर्ने ।		✓	✓	✓	
१५	कम्तिमा एउटा बहुविषयगत सीप विकास तालिम केन्द्र स्थापना गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
१६	प्राविधिक सीप विकास केन्द्र सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	
१७	सामी परियोजनालाई निरन्तरता गर्ने ।	✓	✓	✓		
१८	रिटर्नी सञ्जालको क्षमता विकास कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।		✓	✓		
१९	ठगी लगायतका समस्याहरुमा न्यायमा पहुँचका लागि आवश्यक सहजिकरण गर्ने ।	✓	✓	✓		
२०	वैदेशिक रोजगारबाट फर्केर आएका व्यक्तिहरुलाई उद्यम विकास सहजिकरण तथा सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		
२१	सामाजिक सुरक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वियन गर्ने ।		✓	✓	✓	
२२	सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसँग समन्वय गरी थप आवश्यक कार्यहरु सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		
२३	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमलाई सफल बनाउन समन्वय र सहकार्य गर्ने ।	✓	✓	✓		
२४	विप्रेषणलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न आवश्यक नीति र विश्वाशिलो संयन्त्र निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	
२५	गाउँपालिकाबाट वैदेशिक रोजगारमा जानेका निम्ति श्रम क्षेत्र निर्धारण गरी उपयुक्त पूर्व तालिमको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	
२६	निम्न आय भएका श्रमिकको आयकरमा छुटको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓		

२७	वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, लाभप्रद र मर्यादित बनाउन गाउँपालिकामा नियमित अनुगमनको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	
२८	श्रम अडिट गर्ने ।		✓	✓	✓	✓

४.५.५ अपेक्षित उपलब्धि

- रोजगारदाताहरुको अभिलेख अद्यावधिक हुने छ ।
- आर्थिक रुपमा सकृय जनसङ्ख्यालाई पूर्ण रोजगारीको सिर्जना हुने छ ।
- वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्ति तथा तिनका परिवारका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा सञ्चालन हुने छ ।
- रोजगार सूचना केन्द्र (स्वदेश तथा वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी) व्यवस्थापन तथा सञ्चालन हुने छ ।
- सचेतनामूलक (रिटर्नी स्वयंसेवक परिचालन/अन्तरक्रिया/ होर्डिङबोर्ड/जानकारीमूलक पर्चा विकास तथा वितरण) कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- विप्रेषणको उत्पादनमूलक (उद्यमशीलता) उपयोगको लागि कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- वैदेशिक रोजगार बोर्डबाट प्रदान गरिने आर्थिक सहायता सम्बन्धीका सेवाहरु प्रवाहमा सहजिकरण हुने छ ।
- वित्तीय साक्षारता सचेतना कार्यक्रम आयोजना भएको हुने छ ।
- २१ हप्ते बीउ पूँजी उपलब्ध हुने छ ।
- रिटर्नी सञ्जालको क्षमता विकास कार्यक्रम आयोजना हुने छ ।
- ठगी लगायतका समस्याहरुमा न्यायमा पहुँचका लागि आवश्यक सहजिकरण हुने छ ।
- श्रमिकहरुको श्रम, मर्यादा, सम्मान र जीवनस्तर बढेको हुने छ ।
- श्रम र कामदार प्रति असल सम्बन्ध स्थापना हुने छ ।
- वैदेशिक रोजगारी व्यवस्थित र मर्यादित हुने छ ।
- विप्रेषण उत्पादन क्षेत्रमा लगानी भई श्रमिकको जीवनस्तरमा स्तरोन्नति हुने छ ।
- श्रम अडिट हुने छ ।
- मर्यादित श्रम सहितको रोजगार सुनिश्चित हुने छ ।
- निम्न आय भएका श्रमिकको आयकरमा छुटको व्यवस्था हुने छ ।
- गाउँपालिकामा सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था पूर्ण रुपमा प्राप्त हुने छ ।
- सामाजिक सुरक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने छ ।

४.५.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- आवश्यक दक्ष जनशक्ति र प्राविधिकहरुको सहज आपूर्ति हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका भित्रै रोजगारीको अवसरहरु सिर्जना हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकामा सुरक्षित र सहज लगानीको वातावरण हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच श्रम, रोजगारी सृजना र नागरिकको सामाजिक सुरक्षामा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।

परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र

५.१ स्वास्थ्य तथा पोषण

५.१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निशुल्क प्राप्त गर्ने मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ। देश विकासमा स्वस्थ र उत्पादनशील नागरिकको महत्त्वलाई दृष्टिगत गरी यस क्षेत्रमा लगानी वृद्धि मार्फत गुणस्तरीय तथा सर्वसुलभ स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व हो । यसै सन्दर्भमा लोक कल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुरुप स्वास्थ्य क्षेत्रलाई नाफामूलकबाट क्रमश: सेवामूलक क्षेत्रमा रुपान्तरण गर्दै लैजानुपर्ने आवश्यक छ। संविधानको एकल तथा साझा अधिकार सूची अनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई स्वास्थ्य सेवाको जिम्मेवारी दिंदै स्वास्थ्य नीति, मापदण्ड, गुणस्तर, अनुमगन, परम्परागत उपचार सेवा र सरुवा रोग नियन्त्रण लगायतको कार्य संघको अधिकार भित्र राखिएको छ । यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि अन्तर मन्त्रालय समन्वय तथा सहकार्य अपरिहार्य रहेको छ । यस परिप्रेक्षमा नेपालले विभिन्न समयमा गरेको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, नेपाल सरकारका विद्यमान नीति एवम् स्वास्थ्य तथा पोषण क्षेत्रका प्रमुख समस्या, चुनौती तथा अवसरलाई समेत आधार बनाउँदै दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने राष्ट्रिय कार्यसूची रहेको छ । नागरिकलाई स्वस्थ्य बनाउन आधुनिक चिकित्सा, आयुर्वेदिक, प्राकृतिक, होमियोपेथिक चिकित्सा क्षेत्र, स्वास्थ्य सुशासन र अनुसन्धानमा लगानी बढाउन आवश्यक देखिएको छ। स्वास्थ्य क्षेत्रलाई प्रभाव पार्न अर्को महत्वपूर्ण सुचक खाद्य सुरक्ष हो। आफ्नो उत्पादनले बाह्र महिना खाद्यन्न पुग्ने परिवार सङ्ख्या र बाह्र महिना भन्दा कम समयको लागि खाद्यान्न पुग्ने घरपरिवर सङ्ख्याले पनि व्यक्तिको स्वस्थ्यगत अवस्थालाई निर्धारित गर्दछ।

गाउँपालिकामा निर्माणाधिन १० शैयाको अस्पताल (हिलेदेबी), ५ वटा स्वास्थ्य चौकी (गुन्सी, दिमीपोखरी, हिलेदेबी, बेथान र खनियापानी), ५ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (धारापानी, मानपुर, स्वाँरा, डहु र भिरकोट), नागरिक आयुर्वेदिक केन्द्र (जोरधारा), आदि सञ्चालनमा रहेका छन् । यसका अलावा ८ वटा गाउँघर क्लिनिक र १५ वटा खोप केन्द्र लगायत स्वास्थ्य संस्थाहरु छन् भने पालिकामा ७५ जना स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरु उपलब्ध छन्। यस क्षेत्रमा दैनिक ओपिडी सेवा, सुरक्षित मातृत्व सेवा, खोप सेवा, परिवार नियोजन, पोषण सेवा, क्षयरोग, कुष्ठरोग तथा सरुवा रोग सम्बन्धी सेवा लगायतका सेवाहरु सञ्चालनमा छन्। यस पालिका भरीबाट स्वास्थ्य सेवा सुविधा लिन आउने गरिएकोमा यस पालिकाबाट थप स्वास्थ्य सेवाको लागि धुलिखेल र काठमाडौं जाने गरेको छ।

यस क्षेत्रमा रहेको मुख्य रोगहरुमा ग्यास्ट्रिक (२,४०७), माथिल्लो स्वास पथ संक्रमण (१,५८४), ज्वरो (७५६), डायरिया (४००), अर्थराइटिस/गठिया (३४४), झाडापखाला (२६६), स्वास प्रस्वास सम्बन्धी रोग (२६९), छाला सम्बन्धी रोग (२४६), घाउ तथा चोटपटक (२५६) र सामान्य कमजोरी (२१४) लगायत रोगहरु रहेका छन्। यसका अलावा रक्तचाप, मुटु रोग, पक्षघात, निमोनिया, क्यान्सर, क्षय रोग (टिवि), एच.आइ.भि. एड्स, स्तन क्यान्सर, प्रसुती जन्य रोग लगायत छन् । स्वास्थ्य केन्द्रहरुमा दक्ष जनशक्ति (वडा नं. १, २, ४ र ५ मा अ.हे.व. तथा वडा नं. ४ मा छैठौं तह)को दरबन्दी अपुग रहेको छ।

प्रसुती र गर्भवती जाँच अन्तर्गत गाउँपालिकामा ए.एम.सी. पहिलो जाँच ७० प्रतिशत तथा ए.एम.सी. चौथो जाँच ५५ प्रतिशत रहेकोमा संस्थागत सुत्केरी ४५ प्रतिशतले गराएको छ । खोप सेवामा बिसिजी खोप ३५ प्रतिशत, पेन्टा (तेस्रो) ६९ प्रतिशत, एम. आर. (पहिलो) र (दोस्रो) क्रमश ६४ प्रतिशत र ५४ प्रतिशतले खोप लिएको छ भने पूर्ण खोप लिने ५४ प्रतिशत रहेको छ । भिटामिन ए ७२६ जनाले सेवन गरेको छ भने पोषणको जाँच ५८२ जना मध्ये ६ प्रतिशतमा कुपोषण रहेको छ । ज्येष्ठ नागरिक (७० वर्षमाथि) स्वास्थ्य परीक्षण ८३२ पुरुष र ७४१ महिला गरी १,५७३ जनाले गरेको छ । *(स्रोतः सुनापति गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, स्वास्थ्य शाखा)*

५.१.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- सरकारी स्वास्थ्य संस्थामा आवश्यकता अनुसारको उपकरण र विशेषज्ञ चिकित्सकको अभाव ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा महिलाहरूको स्वास्थ्य चौकीको कमजोर पहुँच ।
- नि:शुल्क तथा अत्यावश्यक औषधीको पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध नहुनु ।
- महिलाहरुमा पाठेघर क्यान्सर, आङ खस्ने, स्तन क्यान्सर रोगको समस्या ।
- ग्यास्ट्रिक र माथिल्लो स्वास पथ संक्रमण स्वास्थ्य समस्या रहनु ।
- स्वास्थ्य र पोषण सम्बन्धी चेतनाको कमी ।
- सबै घरपारिवरमा पोषण र खाद्य सुरक्षाको पहुँच नहुनु ।

चुनौती

- आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई सबैको पहुँच भित्र ल्याउनु ।
- सबै सुत्केरी सेवालाई संस्थागत दायरामा ल्याउनु ।
- निशुल्क, स्वास्थ्य संस्थामा आधारभूत तथा अत्यावश्यक औषधि सर्वयाम उपलब्ध गराउनु ।
- स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आधारभूत सुविधा युक्त (औजार/उपकरण, दक्ष जनशक्ति र पूर्वाधार) पुऱ्याउनु ।
- स्वास्थ्य बीमालाई सबै नागरिकको दायरामा पुऱ्याउनु ।
- आयुर्वेद तथा स्थानीय उपचार प्रणालीलाई स्वास्थ्य संस्थाको दायरामा ल्याई व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउनु ।
- स्वास्थ्य सेवा बारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु
- खाद्य सेचतना तथा खाद्य व्यवहार सुधारलाई स्वास्थ्य प्रणालीको अङ्गको रुपमा विकास गर्नु ।

५.१.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न सकिने ।
- स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम मार्फत स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा वृद्धि हुने ।
- स्थानीय तहको स्वास्थ्य सेवालाई थप व्यवस्थित तथा प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
- बालबालिकाको लागि पोषण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने ।

अवसर

- आधारभूत स्वास्थ्य स्थानीय सरकारको अधिकारमा रहनु ।
- १० शैयाको अस्पताल निर्माण सम्पन्न हुने क्रममा रहनु ।
- राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सञ्चालनमा रहनु ।
- स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिकाको प्राथमिकता र जनचासोको विषय रहनु ।
- स्वास्थ्य सम्बन्धी काम गर्ने विभिन्न गैर सरकारी संस्थाको उपस्थिति हुनु ।
- ग्रामीण स्वास्थ्य स्वयंसेविका र आमा समूहको क्रियाशीलता ।

५.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- स्वास्थ्य सेवामा पहुँच स्थापित गरी गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने ।
- पोषणमा सुधार तथा खाद्य सुरक्षा प्रदान गर्ने ।

उद्देश्य

- गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा तथा पोषणलाई सबैको पहुँचमा पुऱ्याउनु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
आधारभूत स्वास्थ्यमा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	▪ स्वास्थ्य सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रमहरुलाई थप प्रभावकारी बनाउने छ । ▪ गर्भवतीलाई नि:शुल्क भिडियो एक्सरे सेवा, महिलामा पाठेघर क्यान्सरको नि:शुल्क परीक्षण उपलब्ध गरिने छ । ▪ गर्भवती तथा सुत्केरी महिलालाई नि:शुल्क एम्बुलेन्स सेवा दिइने छ । ▪ बाह्य खोप केन्द्रको व्यवस्था गरिने छ । ▪ सबै स्वास्थ्य संस्थामा कम्प्युटर र ईन्टरनेट सुविधा उपलब्ध गराइने छ । ▪ आकस्मिक स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी बनाउन एम्बुलेन्सको व्यवस्था गरिने छ । साथै आवश्यकताको आधारमा शवबाहन सेवा सञ्चालन गरिने छ । ▪ जनताको आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउन गाउँपालिकाभित्रका स्वास्थ्य सेवालाई थप प्रभावकारी बनाउने छ । ▪ बालबालिकालाई “पूर्ण खोप सुनिश्चितता” गराउने कार्यक्रमलाई तीव्रता दिने । ▪ स्वास्थ्य संस्थामा आधारभूत औषधी, उपकरण र चिकित्सक सेवा उपलब्ध गराइने छ । ▪ विपन्न र वञ्चितिमा परेका समुदायको स्वास्थ्य सेवा प्राप्तिमा देखिएका अवरोधहरू हटाई स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा ल्याउन विशेष व्यवस्था गरिने छ ।

	▪ स्वास्थ्य संस्था केन्द्रित विशेषज्ञ सहितको घुम्ती स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन गरिने छ । ▪ बाल, मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सम्बन्धी खोप कार्यक्रम प्रभावकारी बनाई लक्षित समूहलाई शत प्रतिशत पूर्ण खोपको दायरामा ल्याइने छ । ▪ जुकाको औषधी, भिटामिन ए, हेपाटाइटिस बी, हात्ती पाइले लगायतका खोप तथा औषधीहरुलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिने छ । ▪ स्वास्थ्य संस्थाहरूमा परिवार नियोजन तथा मातृ स्वास्थ्य आदि सेवा सुदृढ गरिने छ । ▪ महिलासँग सम्बन्धित रोगहरू पाठेघर जन्य समस्या, पाठेघरको मुखको क्यान्सर, स्तन क्यान्सर, रक्त अल्पता आदि रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि विशेष स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन गरिने छ । ▪ सीमान्तकृत स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम मार्फत स्वास्थ्य बीमाको पहुँच सबै घरपरिवारमा पुर्‍याईने छ । ▪ अति विपन्न समुदायलाई स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धी अनुदान सहयोग उपलब्ध गराइने छ । ▪ स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्थापन गर्दै नतिजामा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, प्रोत्साहन प्रणाली लागू गरिने छ । ▪ स्वास्थ्य सेवामा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गरी सेवा प्रवाहमा नविनता भित्र्याउन आवश्यक तालिम र संस्थागत क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ । ▪ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरुको सेवालाई प्रभावकारी तथा गुणस्तरीय बनाउनका लागि आवश्यक तालिम र थप प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिने छ । ▪ सुत्केरी आमा र शिशुका लागि न्यानो कपडा बितरण तथा सुत्केरी भेटघाट कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ गाउँपालिकाभित्र रहेका सबै स्वास्थ्य संस्थाबाट तोकिए बमोजिमको नि:शुल्क स्वास्थ्य सेवाहरु प्रदान गरिने छ । ▪ स्वास्थ्य चौकीमा चौबिसै घण्टा प्रसुती सेवा उपलब्ध गराउन सबै वडाका स्वास्थ्य चौकी अन्तर्गतको बर्थिङ सेन्टर प्रसुती सेवालाई प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गरिने व्यवस्था मिलाइने छ । ▪ बालबालिकाहरुको कुपोषण निवारणका लागि पोषण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ ८० वर्ष माथिका ज्येष्ठ नागरिकहरुको नि:शुल्क उपचारको व्यवस्था मिलाइने छ । ▪ स्थानीय तहको स्वास्थ्य सेवालाई थप व्यवस्थित तथा प्रभावकारी बनाइ जनमैत्री स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्न एकीकृत स्थानीय कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

	▪ पालिकाभित्रका स्वास्थ्य संस्थाहरुको अभिलेख र प्रतिवेदनलाई व्यवस्थित गर्न डिजिटल स्वास्थ्य सूचना प्रणालिलाई थप प्रवर्द्धन गरिने छ। ▪ स्वास्थ्य क्लिनिक लगायत निजी स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूको प्रभावकारी अनुगमन र नियमन गरिने छ।
रिफरल स्वास्थ्य सेवाको पहुँचलाई सहज बनाउने।	▪ १० शैयाको अस्पताल सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा विशेष जोड दिइने छ। ▪ अस्पतालमा आवश्यक दरबन्दी कायम गरिने छ। ▪ विशेषज्ञ अस्पतालबाट पालिका अस्पताल केन्द्रित विशेषज्ञ घुम्ती सेवा सञ्चालन गरी रिफरल स्वास्थ्य सेवाको पहुँच बढाइने छ। ▪ डिजिटल हेल्थ तथा टेलिमेडिसिन सेवा सञ्चालनका लागि आवश्यक पहल तथा व्यवस्थापन गरिने छ। ▪ नियमित एम्बुलेन्स सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गरिने छ।
वैकल्पिक स्वास्थ्य सेवाको प्रवर्द्धन गर्ने।	▪ आयुर्वेद चिकित्सा पद्धतिलाई स्वास्थ्य सेवा भित्र आवद्ध गरी एकिकृत स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिने छ। ▪ परम्परागत रुपमा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने धामी, झाँक्री, लामा लगायतलाई तालिम प्रदान गरी आधुनिक चिकित्सा पद्धतिसँग समेत आवद्ध गराइने छ। ▪ जडिबुटीमा आधारित परम्परागत स्वास्थ्य उपचार पद्धतिलाई आधुनिक आयुर्वेद प्रणालीसँग आवद्ध गरिने छ। ▪ होमियोप्याथी, प्राकृतिक चिकित्सा, फिजियो थेरापी, अकुपंचर जस्ता वैकल्पिक स्वास्थ्य सेवा बिस्तार गरिने छ।
स्वास्थ्य तथा पोषण चेतना अभिवृद्धि गर्ने।	▪ विद्यालय तहमा स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ। ▪ समुदाय तहसम्म स्वास्थ्य र पोषण सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धिको कार्यक्रम पुर्‍याईने छ। ▪ आमा समूह र समुदायमा आधारित संघ संस्था, क्लब तथा गैर सरकारी संस्था समेतको सहकार्यमा खाद्य व्यवहार सुधार, पोषण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिने छ। ▪ विभिन्न खालका सरुवा रोगको प्रकोप सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गरिने छ। ▪ महिला स्वयंसेविकाहरूको क्षमता विकास गरी समुदाय केन्द्रित जनचेतना अभिवृद्धिका साथै स्वास्थ्य सेवा बिस्तारमा परिचालन गरिने छ। ▪ गाउँपालिकामा अधिक रहेका सर्ने र नसर्ने रोगको पहिचान गरी रोगहरूको कारण र प्रारम्भिक रोकथामका बारेमा व्यापक जनचेतना अभिवृद्धि गरिने छ। ▪ व्यायाम, योग जस्ता शारिरीक सुगठन तथा मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विषयलाई विद्यालय र समुदाय केन्द्रित बनाई अभियानको रुपमा शिविर सञ्चालन गरिने छ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	स्वास्थ्य गुरुयोजना तयार गर्ने ।			✓		
२	गाउँपालिकाको स्वास्थ्य नीति तर्जुमा गर्ने ।			✓		
३	स्वास्थ्य र पोषण सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
४	आधारभूत औषधीहरु सर्वसुलभ रुपमा पालिकामा नै उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
५	१० शैयाको हिलेदेबी आधारभूत अस्पताल सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	✓	✓	✓		
६	डिजिटल हेल्थ तथा टेलिमेडिसिन सेवा सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
७	८० वर्ष माथिका ज्येष्ठ नागरिकहरुको निशुल्क उपचारको व्यवस्था मिलाउने ।	✓	✓	✓		
८	सुत्केरी आमा र शिशुका लागि न्यानो कपडा बितरण तथा सुत्केरी भेटघाट कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		
९	स्वास्थ्य सेवामा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गरी सेवा प्रवाहमा नविनता भित्र्याउन आवश्यक तालिम र संस्थागत क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
१०	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरु लागि आवश्यक तालिम र थप प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓		
११	बाह्य खोप कार्यक्रमको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓		
१२	गर्भवती तथा सुत्केरीलाई नि:शुल्क एम्बुलेन्स सेवा उपलब्ध गराईने छ ।	✓	✓	✓		
१३	स्वास्थ्य चौकी र सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईहरुमा आधुनिक उपकरण तथा भौतिक पूर्वाधारयुक्त बनाई आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	
१४	खोप कार्यक्रम र स्वास्थ्य घुम्ती सेवा नियमित रुपमा सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१५	विद्यमान स्वास्थ्य संस्थाहरुमा प्रसुती सेवा सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१६	विद्यमान स्वास्थ्य संस्थाहरुमा चिस्यान भण्डारको व्यवस्था गर्ने ।			✓	✓	
१७	रेफरल अस्पतालको लागि विशेषज्ञ अस्पतालसँग समन्वय गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
१८	चिकित्सकहरुको पदपुर्ति गर्ने ।	✓	✓	✓		
१९	सबै स्वास्थ्य संस्थामा कम्प्युटर तथा ईन्टरनेटको सुविधा उपलब्ध गराउने ।	✓	✓	✓	✓	

२०	खाद्यान्न बैंकहरुबाट सुपथ मूल्यमा स्थानीय जनतालाई खाद्यान्न उपलब्ध गराउने ।			✓		
२१	खाद्यान्न संकटबाट मुक्ति पाउनका लागि किसानदेखि उपभोक्तासम्मको श्रृंखलामा कार्य गर्ने सबैले विशेष भूमिका निर्वाह गर्ने ।		✓	✓	✓	
२२	खाद्यान्न, दूध, मासु, फलफूल, तरकारी तथा खाद्य तेलको गुणस्तर कायम गर्न खाद्यान्न गुणस्तर कानुन बनाएर कडाइ साथ लागू गर्ने ।		✓	✓		✓
२३	सार्वजनिक वितरण प्रणाली लागू गर्ने ।		✓	✓	✓	
२४	लक्षित सार्वजनिक वितरण प्रणाली अन्तर्गत गरीब तथा अति गरीब परिवारहरूलाई सुपथ मूल्यमा खाद्यान्न उपलब्ध गराउने ।		✓	✓		

५.१.५ अपेक्षित उपलब्धि

- स्वास्थ्य गुरुयोजना तयार गरिएको हुने छ ।
- गाउँपालिकाको स्वास्थ्य सम्बन्धी नीति तर्जुमा हुने छ ।
- गर्भवती तथा सुत्केरीलाई नि:शुल्क एम्बुलेन्स सेवा उपलब्ध हुने छ ।
- स्वास्थ्य सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रमहरुलाई थप प्रभावकारी हुने छ ।
- बाह्य खोप कार्यक्रमको व्यवस्था हुने छ ।
- १० शैयाको हिलेदेबी आधारभूत अस्पतालको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन हुने छ ।
- डिजिटल हेल्थ तथा टेलिमेडिसिन सेवा सञ्चालन हुने छ ।
- ८० वर्ष माथिका ज्येष्ठ नागरिकहरुको निशुल्क उपचारको व्यवस्था हुने छ ।
- सुत्केरी आमा र शिशुका लागि न्यानो कपडा बितरण तथा सुत्केरी भेटघाट कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- स्वास्थ्य सेवामा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गरी सेवा प्रवाहमा नविनता भित्र्याउन आवश्यक तालिम र संस्थागत क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुने छ ।
- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरु लागि आवश्यक तालिम र थप प्रोत्साहनको व्यवस्था हुने छ ।
- विद्यमान स्वास्थ्य चौकीहरुको स्तरोन्नति हुने छ ।
- विद्यमान स्वास्थ्य चौकीहरुमा चिकित्सक र स्वास्थ्य उपकरणको व्यवस्था हुने छ ।
- सबै स्वास्थ्य सेवामा आधारभूत सुविधा तथा प्रसूति सेवा उपलब्ध हुने छ ।
- रिफरल अस्पतालसँग सहकार्य सम्झौता हुने छ ।
- स्वास्थ्य बीमाको पहुँच ५० प्रतिशत जनसङ्ख्यामा स्थापित हुने छ ।
- सरुवा रोग उल्लेख्य रुपमा घटेको हुने छ ।
- सबै विद्यालयमा पोषण स्वास्थ्य कार्यक्रम पुगेको हुने छ ।
- सबै स्वास्थ्य संस्थामा कम्प्युटर तथा ईन्टरनेटको सुविधा उपलब्ध हुने छ ।
- स्थानीय नागरिकहरुको खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा सुधार आएको हुने छ ।
- जनताको आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी हुनुका साथै पालिका भित्रका स्वास्थ्य सेवालाई थप प्रभावकारी हुने छ ।

५.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- गाउँपालिकामा स्वास्थ्य बीमाको कार्यक्रम पूर्ण रुपमा लागू हुने छ ।
- स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरुमा स्थानीयवासीको सहज पहुँच स्थापित हुने छ ।
- स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरुको स्तरोन्नती भई स्वास्थ्य उपकरण र आवश्यक चिकित्सकको व्यवस्था हुने छ ।
- गाउँपालिका भित्रका गरीब, अति गरीब घरधुरी र समुदायहरुको स्थानीय सरकारबाट खाद्य सुरक्षाको व्यवस्था हुने छ ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुने छ ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच स्थानीयवासीको स्वास्थ्य सेवा र पोषणमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुने छ ।

५.२ शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्द्धन

५.२.१ पृष्ठभूमि

शिक्षा विकासको आधार हो । साथै, परिष्कृत एवम् मर्यादित जीवन र सम्मानित रोजगारी तथा उद्यम विकासको आधार समेत हो । ज्ञानमा आधारित समाजको माध्यमबाट मुलुकको दिगो शान्ति र समृद्धिका लागि शिक्षालाई महत्वपूर्ण माध्यमको रुपमा स्वीकार गर्रिदै आएको छ । नेपालको संविधानले शिक्षा सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकका रुपमा प्रत्याभूत गरेको छ । संविधानले आधारभूत तहसम्मको शिक्षामा पहुँच, आधारभूत तहसम्मको अनिवार्य र निशुल्क शिक्षा तथा माध्यमिक तहसम्मको निशुल्क शिक्षा पाउने हक प्रत्याभूत गरेको छ । अपाङ्गता भएका र आर्थिक रुपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक प्रत्याभूत गरेको छ । साथै, शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविद्यिक, व्यवसायिक, सीपमूलक तथा रोजगारमूलक बनाउँदै शिक्षामा, राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने नीति अवलम्बन गरेको छ ।

विज्ञान प्रविधि राष्ट्रको सामाजिक रुपान्तरण र आर्थिक विकासको प्रमुख संवाहक शक्ति मानिन्छ । गुणस्तरीय जीवनस्तर र सुशासन कायम गर्न एवम् सुरक्षा सुदृढ बनाउन समेत विज्ञान प्रविधिको उपयोग प्रभावकारी देखिएको छ । कुनै पनि राष्ट्रको समृद्धि उक्त देशले अपनाएको विज्ञान प्रविधि सम्बन्धी नीति, सो को समग्रतामा कार्यान्वयन, त्यसका लागि गरिएको राजनैतिक प्रतिवद्धता, अनुसन्धान तथा विकासमा गरिएको राज्यको लगानी र सो बाट प्राप्त सामाजिक आर्थिक प्रतिफलको आधारमा मापन गर्ने गरिएको तथ्य विकसित मुलुकको अनुभवले देखाएको छ । ऐतिहासिक परिवर्तन सँगै मुलुकको द्रुत एवम् दीगो आर्थिक विकास तथा समाजबाद उन्मुख राष्ट्र निर्माण, अनुसन्धानमा आधारित गुणस्तरीय शिक्षा, उत्पादनमुलक क्षेत्रमा नवप्रवर्तन सहितको प्रविधिको प्रयोग, वैज्ञानिक प्रतिभाहरुलाई अनुसन्धान गर्ने वातावरणको विकास, आविष्कार प्रदर्शन गर्ने अवसर, उद्यमशिलता अभिवृद्धिको सुनिश्चितता अनिवार्य हुन्छ । अत: यसका लागि सङ्घीयता अनुरुप विद्यमान अनुसन्धानमुलक संस्थाहरुको संस्थागत पुन:संरचना,

वैज्ञानिक अनुसन्धान र प्रविधिको लागि सहज वातावरणको विकास र अनुसन्धान तथा विकासमा राज्यको लगानीको सुनिश्चितता अपरिहार्य हुन्छ ।

सुनापति गाउँपालिकामा शैक्षिक पूर्वाधारतर्फ २४ वटा आधारभूत विद्यालय र ९ वटा मा.वि. गरी जम्मा ३३ वटा सामुदायिक विद्यालय रहेका छन् । गाउँपालिकाको वडा नं. २ मा रहेको कृष्ण वर्णेश्वर क्याम्पस र सुनापति शहिद बहुमुखी क्याम्पस सञ्चालनमा छन् । वडा नं. ४ बेथानमा २ वटा विद्यालयमा नियमित पढाईको साथसाथै सिटिइभिटी अन्तर्गत कुशेश्वर मा.वि. बेथानमा बाली विज्ञान र डहु मा.वि.मा कम्प्यूटर साइन्स विषय पठनपाठन हुँदै आएको छ । सुनापति गाउँपालिका स्थित मा.वि.हरुमा शतलिङ्गेश्वर मा.वि. (गुन्सी), अग्लेश्वर मा.वि. (दिमीपोखरी), कृष्णवर्णेश्वर मा.वि. (मानपुर), पशुपति मा.वि. (नागशिवा), डहु मा.वि. (डहु), कुशेश्वर मा.वि. (बेथान), बाल मा.वि. (भिरकोट), कृष्णपुरी मा.वि. (रुपाकोट) र जलदेवी मा.वि. (खनियापानी) रहेका छन् ।

गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्थामा शुरुआती बाल अध्ययन ३.४९ प्रतिशत, प्राथमिक तह ३२.९२ प्रतिशत, निम्न माध्यमिक तह १८.६२ प्रतिशत र उच्च माध्यमिक तह १४.३३ प्रतिशत रहेको छ । गाउँपालिकामा एस.एल.सी. वा सो सरह ९.४५ प्रतिशत, प्रविणता प्रमाणपत्र तह वा सो सरह १४.१७ प्रतिशत, स्नातक तह वा सो सरह २.२८ प्रतिशत, स्नातकोत्तर तह वा सो सरह १.४१ प्रतिशत, अन्य ०.०९ प्रतिशत, स्तर नभएको २.९५ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेका छन् भने ०.२९ प्रतिशत जनसङ्ख्याको शैक्षिक स्तर उल्लेख गरिएको छैन र कहिले पठनपाठन नगर्ने सङ्ख्या ३.५६ प्रतिशत छन् । अध्ययनको प्रमुख क्षेत्र अनुसार १५ वर्ष माथिका विद्यार्थीहरुले १०+२ सरह वा सो भन्दा माथि शिक्षा हासिल गरेका मध्ये मानविकी र सामाजिक विज्ञान १२.७६ प्रतिशत, व्यवस्थापन १५.२३ प्रतिशत, शिक्षण ५६.५८ प्रतिशत, विज्ञान तथा प्रविधि ३.१६ प्रतिशत, स्वास्थ्य/मेडिकल विज्ञान २.१७ प्रतिशत, इन्जिनियरिङ १.२५ प्रतिशत, कानुन ०.३३ प्रतिशत, कृषि ०.९२ प्रतिशत, वन ०.२६ प्रतिशत, पशु विज्ञान/पशु चिकित्सा/मत्स्यपालन ०.२६ प्रतिशत, कम्प्यूटर तथा सूचना प्रविधि ०.८६ प्रतिशत र अन्य १.२५ प्रतिशत रहेका छन् भने ५.०७ प्रतिशतको शिक्षाको क्षेत्र उल्लेख गरिएको छैन । (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

५.२.२ समस्या र चुनौती

समस्याहरु

- लक्षित समूहका बालबालिकाको विशेष शिक्षामा पहुँचको कमी ।
- विद्यालयका भौतिक पूर्वाधार अपाङ्गमैत्री नहुनु ।
- विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको कमी तथा दरबन्दी पूर्ण रुपले पूर्ति नभएको ।
- विद्यालयका भौतिक पूर्वाधार कमजोर हुनु ।
- शिक्षकहरूमा पेशागत दक्षतामा कमी हुनु ।
- क्षमता विकासको लागि विषयगत शिक्षक तालिमको कमी ।
- मातृ भाषामा शिक्षा नहुनु, छात्रा एवम् अपाङ्गमैत्री शौचालय न्यून रहेको ।
- विज्ञान र प्रविधिका विकासका निम्ति नीतिगत कानुनी तथा संस्थागत पूर्वाधारको कमी हुनु ।
- विभिन्न विधागत विशेषज्ञ, सक्षम र समर्पित जनशक्तिको न्यूनता हुनु ।

- उपलब्ध दक्ष जनशक्ति स्वदेशमा उपयोग हुन नसकी विदेश पलायन तर्फ आकर्षित हुनु ।
- विज्ञान र प्रविधिका विकासमा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्य प्रभावकारी हुन सक्नु ।

चुनौतीहरु

- समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँचको सुनिश्चितता ।
- प्राविधिक शिक्षा र विशेष शिक्षाको पहुँच बढाउनु ।
- शैक्षिक पूर्वाधारको विकास ।
- शिक्षण र सिकाई दरमा सुधार गर्नु ।
- विषयगत शिक्षकलाई पुनर्ताजगी तालिम प्रदान गर्नु ।
- गुणस्तरीय र प्रतिस्पर्धात्मक शिक्षाको उपलब्धता बढाउनु ।
- दरबन्दी अनुशासार शिक्षक पदपूर्ति गर्नु ।
- स्थानीय स्तरमा नै गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर बढाउनु ।
- भौगोलिक अवस्थिति र सडक पूर्वाधारको अभावले विद्यालय पुग्ने औसत समय धेरै हुनु ।
- विज्ञान प्रविधिको विकास तथा नविनतम प्रविधिको समग्रमा प्रयोग गर्ने वातावरण बनाउनु ।
- वैज्ञानिक अनुसन्धान कार्यमा सघाउ पुऱ्याउन सक्ने विभिन्न विधागत वैज्ञानिक, विज्ञ र दक्ष प्राविधिक जनशक्तिको विकास गर्नु ।
- प्रविधि विकासलाई उद्यमशिलतामा र उद्यमशिलतालाई उत्पादनसँग जोड्नु ।
- देशका दक्ष एवम् विज्ञ प्रतिभा पलायन रोक्नु ।

५.२.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- गाउँ शिक्षा ऐनको लागि आवश्यक, नियमावली, कार्यविधि निर्माण गर्न सकिने ।
- गुणस्तरीय शिक्षाको लागि अभिभावक अनुशिक्षण कार्यक्रम, शैक्षिक सुधार सम्बन्धी अन्तरक्रिया कार्यक्रम, विद्युतीय हाजिरी व्यवस्थापन, ICT व्यवस्थापन लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने ।
- सामुदायिक विद्यालयको गुणस्तर वृद्धिका लागि अंग्रेजी माध्यममा पठनपाठन गराउन सकिने ।
- कृषि तथा भेटिरेनरी, सूचना प्रविधि र ईन्जिनियिरिङ लगायत प्राविधिक शिक्षालय स्थापना गर्न सकिने ।
- स्थानीय सरकारले नियमित अनुगमनबाट विद्यालय शिक्षालाई समय सापेक्ष बनाउन सकिने ।
- शैक्षिक जनशक्ति उत्पादन गरी स्थानीय जनशक्तिको मागलाई पूर्ति गर्न सकिने ।
- शैक्षिक वातावरण, पूर्वाधार र सामाग्रीहरुको व्यवस्था गरी साक्षरता वृद्धि गर्न सकिने ।
- परम्परागत तथा आधुनिक ज्ञान तथा प्रविधिको स्तरोन्नति एवम् आधुनिकीकरण गर्न सकिने ।
- विज्ञान तथा प्रविधिको विकास एवम् अधिकतम प्रयोग गर्न सकिने ।

अवसर

- आधारभूत शिक्षा मौलिक हकको रुपमा स्थापित हुनु ।

- शिक्षा ३ तहको सरकारको प्राथमिकतामा पर्नु ।
- माध्यमिक शिक्षासम्मको नीति तथा योजना बनाउने अधिकार स्थानीय तहमा हुनु ।
- स्थानीय सरकारद्वारा शिक्षामा लगानी वृद्धि ।
- शिक्षा प्रतिको जन अभिरुचि बढ्दै जानु ।
- विज्ञान प्रविधिको विकास, नवप्रवर्तनको उपयोग गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सकिने ।
- अनुसन्धान तथा विकासमा योग्य जनशक्ति परिचालन गर्न सकिने ।

५.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- गुणस्तरीय शिक्षामार्फत समृद्धिको आधार तयार गर्ने ।
- विज्ञान प्रविधिको विकास, नवप्रवर्तनको उपयोगबाट उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने ।

उद्देश्य

- गुणस्तरीय शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याउनु ।
- प्राविधिक, व्यवसायिक, सीपयुक्त एवम् व्यवहारिक शिक्षाको विकास एवम् बिस्तार गर्नु ।
- विज्ञान, प्रविधि र नवप्रवर्तनको विकास एवम् उपयोगबाट स्थानीय उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
आधारभूत सुविधा सहितको शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गर्ने ।	▪ शिक्षा गुरुयोजना तयार गरिने छ । ▪ गाउँ शिक्षा ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नियमावली, कार्यविधि निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ स्थानीय मातृ भाषामा पठनपाठन कार्यको लागि पहल गरिने छ । ▪ शिक्षालाई सीपसँग आवद्ध गराई रोजगारमुलक शिक्षा नीति अवलम्बन गरी एक विद्यालय एक उद्यम कार्यक्रम सञ्चालनमा जोड दिइने छ । ▪ शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न प्रत्येक विद्यालयमा अभिभावक अनुशिक्षण कार्यक्रम, शैक्षिक सुधार सम्बन्धी अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम, ई-हाजिरी, ICT व्यवस्थापन लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै जाने छ । ▪ सामुदायिक विद्यालयहरुको गुणस्तर वृद्धिका लागि अंग्रेजी माध्यममा पठनपाठन गराइने छ । ▪ विद्यार्थीहरुको पठनपाठन र पढ्न पाउने नैसर्गिक अधिकारलाई सीमित गर्न खोज्ने कुनै पनि प्रवृतिलाई पूर्ण रुपले निरुत्साहित गरिने छ । ▪ गाउँपालिकाको सामाजिक विकास समिति अन्तर्गत सरोकारवाला समेतको सहभागिता हुने गरी शिक्षा विकास उपसमिति गठन गरी शैक्षिक विकासमा क्रियाशील गराइने छ ।

	▪ बालविकास केन्द्रहरुमा शैक्षिक सामाग्री वितरण तथा कर्मचारीको व्यवस्था गरिने छ । ▪ सुनापति प्रज्ञा प्रतिष्ठान सहायता प्रदान गरिने छ । ▪ गाउँपालिका भित्र उत्तम नतिजा प्राप्त गर्न सफल विद्यालय र शिक्षकलाई सम्मान तथा प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ शिक्षण सिकाई पद्धतिलाई प्रविधि मैत्री बनाउन स्मार्ट कक्षा व्यवस्थापन तथा सञ्चालनलाई व्यवस्थित गर्दै लगिने छ । ▪ गाउँपालिका सम्पूर्ण विद्यालयहरुमा सुलभ शौचालय र खानेपानीको व्यवस्था मिलाउँदै लगिने छ । ▪ गाउँ शिक्षा पार्श्वचित्र, गाउँ शिक्षा योजना तथा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरिने छ । ▪ गाउँपालिकाभित्र रहेका जेहेन्दार विद्यार्थीहरुलाई उच्च शिक्षा प्राविधिक विषय अध्ययनका लागि छात्रवृति उपलब्ध गराइने छ । ▪ सामुदायिक विद्यालहरुको स्तरोन्नति गरिने छ । ▪ सामुदायिक विद्यालयहरुलाई प्रोत्साहन गरी व्यवहारिक शिक्षा प्रदान गरिने छ । ▪ विद्यालय छाड्ने बालबालिका दरलाई घटाउन थप दिवा खाजा तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ विद्यालय शैक्षिक विकासका लागि व्यवस्थापन समितिको क्षमता विकास गरी शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गरिने छ । ▪ खेलकुद मैदान, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर ल्याब, पुस्तकालय, पठन पाठन शैक्षिक सामाग्री, महिला र अपाङ्गमैत्री संरचना आदि जस्ता शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गरिने छ । ▪ दरबन्दी अनुसार विषयगत शिक्षकहरूको पदपूर्ति गरिने छ । ▪ सबै विद्यालयलाई बालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री बनाइने छ । ▪ विद्यालयहरु आवश्यकता अनुसार मर्ज गरी आवासीय विद्यालय स्थापना गरिने छ ।
शिक्षामा समतामूलक पहुँच स्थापित गर्ने ।	▪ विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालय शिक्षामा आवद्ध गर्न आमा समूह, नागरिक समाज उन्मुख संघ संस्था, सामुदायिक संस्था, गैसस परिचालन गरिने छ । ▪ अभिभावकमा शैक्षिक चेतना बिस्तार कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ विपन्न, दलित, पिछडिएका जाति तथा समुदायका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा आकर्षण, टिकाउ र सिकाईमा सहयोग पुग्ने गरी पोसाक, दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, शैक्षिक सामाग्री लगायतका विशेष उत्प्रेरणात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ स्थानीय पहिचान दर्शाउने पाठ्य सामग्रीको विकास गरि लागू गरिने छ । ▪ बालिका शिक्षालाई प्रोत्साहित गर्न महिला मैत्री शौचालय, स्यानिटरी प्याडको उपलब्धता र व्यवस्थापनको समुचित व्यवस्था गरिने छ ।

	▪ बाल विकास केन्द्रलाई औपचारिक शिक्षा प्रणालीमा आवद्ध गरिने छ ।
शिक्षण सिकाई दर बढाउने ।	▪ शिक्षक तालिम र पुनर्ताजगी तालिम उपलब्ध गराइने छ । ▪ शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग बढाइने छ । ▪ विद्यालयमा सिकाई वातावरण अनुसार कक्षा कोठाको व्यवस्थापन गरिने छ । ▪ शिक्षाको स्तरोन्नतिको लागि अंग्रेजी भाषालाई प्राथमिकतामा राखेर अध्यापन गराइने छ । ▪ शिक्षण सिकाईमा सहयोग पुग्ने अतिरिक्त क्रियाकलाप र प्रयोगात्मक शिक्षालाई बढावा दिइने छ । ▪ सिकाईको अभिवृद्धि गर्न शिक्षक उपस्थिति, शिक्षण शैली, सिकाई परीक्षण, सिक्ने र सिकाउने वातावरण जस्ता पक्षहरूको नियमित अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गरिने छ ।
प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको विकास र बिस्तार गर्ने ।	▪ विद्यालय केन्द्रित अनौपचारिक शिक्षा अभियान सञ्चालन गरिने छ । ▪ डिजिटल साक्षरताको नीति अवलम्बन गरिने छ । ▪ स्थानीय आवश्यकतामा आधारित वहुप्राविधिक शिक्षा (कृषि तथा भेटेरिनरी, सूचना प्रविधि, ईन्जिनियरिङ, आदि) आदि पठनपाठन गरिने छ । ▪ SEE पश्चात प्राविधिक विषय (CTEVT) अध्ययन गर्ने ५ जना विद्यार्थीका (प्रति वडा १ जना) लागि छात्रवृत्ति प्रदान गरिने छ । ▪ विद्यालय शिक्षामा जीवनोपयोगी व्यवहारिक ज्ञान सिकाउने शैक्षिक कार्यक्रमहरू आवद्ध गरिने छ । ▪ विद्यालय शिक्षा पुरा नगरेका किशोर किशोरीहरूलाई विद्यालय केन्द्रित व्यावसायिक शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ अनौपचारिक शिक्षाको पाठ्यक्रमलाई जीवनोपयोगी बनाइने छ । ▪ साक्षरता कार्यक्रममा गैर सरकारी संस्थाको परिचालन र समन्वय गरिने छ ।
विज्ञान, प्रविधि तथा नवप्रवर्तन र उद्यमशिलता बीच सकारात्मक सम्बन्ध कायम गर्ने ।	▪ विज्ञान प्रविधि र नवप्रवर्तनका माध्यमबाट कृषि, उद्योग पूर्वाधार विकास लगायतका क्षेत्रमा विविधिकरण एवम् आधुनिकीकरण गर्दै विकासमा तिब्रता हासिल गरिने छ । ▪ कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकरण, विविधिकरण तथा आधुनिकीकरणका लागि आधुनिक प्रविधिहरुको प्रयोग गरिने छ । ▪ विकासका पूर्वाधार निर्माणमा उपयोगी प्रविधिहरुको विकास गरी स्थानीय पूर्वाधार निर्माणमा तिब्रता प्रदान गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	शिक्षा गुरुयोजना तर्जुमा गर्ने ।			✓		
२	स्थानीय मातृ भाषामा पठनपाठन कार्यको लागि पहल गर्ने ।		✓	✓		

३	गाउँ शिक्षा ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने आवश्यक नियमावली, कार्यविधि निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।			✓		
४	एक विद्यालय एक सुविधासम्पन्न होस्टेलको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
५	एक वडा एक प्राविधिक शिक्षालयको व्यवस्था गर्ने । (कृषि तथा भेटेरिनरी, सूचना प्रविधि र ईन्जिनियिरिङ)	✓	✓	✓	✓	
६	प्रत्येक विद्यालयमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी उपलब्ध गर्ने ।	✓	✓	✓		
७	एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मीको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓		
८	एक विद्यालय एक नृत्य, संगीत र वाद्यवादक शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓		
९	SEE पश्चात प्राविधिक विषय (CTEVT) अध्ययन गर्ने ५ जना विद्यार्थीका (प्रति वडा १ जना) लागि छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने ।	✓	✓	✓		
१०	बालविकास केन्द्रहरुमा शैक्षिक सामाग्री वितरण तथा कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्ने ।	✓	✓	✓		
११	सुनापति प्रज्ञा प्रतिष्ठान सहायता प्रदान गर्ने ।		✓	✓		
१२	शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न प्रत्येक विद्यालयमा अभिभावक अनुशिक्षण कार्यक्रम, शैक्षिक सुधार सम्बन्धी अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम, ई-हाजिरी, ICT व्यवस्थापन लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
१३	गाउँपालिका भित्र उत्तम नतिजा प्राप्त गर्न सफल विद्यालय र शिक्षकलाई सम्मान तथा प्रोत्साहन गर्ने ।			✓		
१४	शिक्षण सिकाई पद्धतिलाई प्रविधिमैत्री बनाउन स्मार्ट कक्षा व्यवस्थापन तथा सञ्चालनलाई व्यवस्थित गर्ने ।	✓	✓	✓		
१५	सामुदायिक विद्यालहरुको स्तरोन्नति गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
१६	गाउँपालिका सम्पूर्ण विद्यालयहरुमा सुलभ शौचालय र खानेपानीको व्यवस्था मिलाउने ।			✓	✓	
१७	गाउँ शिक्षा पार्श्वचित्र, गाउँ शिक्षा योजना तथा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने ।			✓		✓
१८	गाउँपालिकाभित्र रहेका जेहेन्दार विद्यार्थीहरुलाई उच्च शिक्षा प्राविधिक विषय अध्ययनका लागि छात्रवृति उपलब्ध गराउने ।		✓	✓		
१९	सामुदायिक विद्यालयहरुलाई प्रोत्साहन गरी व्यवहारिक शिक्षा प्रदान गर्ने ।			✓		
२०	विद्यालय भर्ना कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
२१	विद्यालय छाड्ने बालबालिका दरलाई घटाउन थप दिवा खाजा तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
२२	शिक्षक, शिक्षा उपसमिति र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।	✓	✓	✓		
२३	विद्यालयमा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, महिलामैत्री संरचना विकास गर्ने ।		✓	✓		
२४	सामुदायिक विद्यालयहरुको गुणस्तर वृद्धिका लागि अंग्रेजी माध्यमा पठनपाठन गराउने ।		✓	✓		
२५	लक्षित वर्गहरुलाई अनौपचारिक कक्षाहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓

२६	शैक्षिक प्रदर्शनी आयोजना गर्ने ।		✓	✓		
२७	स्थानीय भाषामा पाठ्यक्रम विकास गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।		✓	✓		
२८	सूचना प्रविधि तथा कम्प्युटर ल्याब स्थापना गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
२९	सामाजिक परीक्षण गर्ने ।			✓		✓
३०	विज्ञान र नवप्रवर्तनका क्षेत्रमा गाउँपालिकाले सहयोग उपलब्ध गराउने ।		✓	✓	✓	✓
३१	अनुसन्धान तथा विकासमा योग्य जनशक्ति परिचालन गर्ने ।	✓	✓	✓		
३२	परम्परागत तथा आधुनिक ज्ञान तथा प्रविधिको स्तरोन्नति एवम् आधुनिकीकरण गर्ने ।	✓	✓	✓		
३३	डिजिटल साक्षरता अभिवृद्धि गर्न कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓		

५.२.५ अपेक्षित उपलब्धि

- शिक्षा गुरुयोजना तर्जुमा गरिएको हुने छ ।
- स्थानीय मातृ भाषामा पठनपाठन कार्यको लागि पहल हुने छ ।
- गाउँ शिक्षा ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नियमावली, कार्यविधि निर्माण गरी कार्यान्वयन हुने छ ।
- एक विद्यालय एक सुविधासम्पन्न होस्टेलको व्यवस्था गरिएको हुने छ ।
- एक वडा एक प्राविधिक शिक्षालयको व्यवस्था गरिएको हुने छ ।
- प्रत्येक विद्यालयमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी उपलब्ध हुने छ ।
- SEE पश्चात प्राविधिक विषय (CTEVT) अध्ययन गर्ने ५ जना विद्यार्थीका (प्रति वडा १ जना) लागि छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने ।
- बालविकास केन्द्रहरुमा शैक्षिक सामाग्री वितरण तथा कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्ने ।
- सुनापति प्रज्ञा प्रतिष्ठान सहायता प्रदान गर्ने ।
- एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मीको व्यवस्था गरिएको हुने छ ।
- कृषि तथा भेटेरिनेरी, सूचना प्रविधि र ईन्जिनियिरिङ लगायत प्राविधिक शिक्षा पठनपाठन हुने छ ।
- एक विद्यालय एक नृत्य, संगीत र वाद्यवादक शिक्षकको व्यवस्था
- शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न प्रत्येक विद्यालयमा अभिभावक अनुशिक्षण कार्यक्रम, शैक्षिक सुधार सम्बन्धी हुने छ ।
- अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रम, ई-हाजिरी, ICT व्यवस्थापन लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- गाउँपालिका भित्र उत्तम नतिजा प्राप्त गर्न सफल विद्यालय र शिक्षकलाई सम्मान तथा प्रोत्साहन हुने छ ।
- शिक्षण सिकाई पद्धतिलाई प्रविधि मैत्री बनाउन स्मार्ट कक्षा व्यवस्थापन तथा सञ्चालनलाई व्यवस्थित हुने छ ।
- गाउँपालिका सम्पूर्ण विद्यालयहरुमा सुलभ शौचालय र खानेपानीको व्यवस्था हुने छ ।
- गाउँ शिक्षा पार्श्वचित्र, गाउँ शिक्षा योजना तथा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण हुने छ ।
- गाउँपालिकाभित्र रहेका जेहेन्दार विद्यार्थीहरुलाई उच्च शिक्षा प्राविधिक विषय अध्ययनका लागि छात्रवृति उपलब्ध हुने छ ।

- सामुदायिक विद्यालहरुको स्तरोन्नति भई पूर्वाधार निर्माण हुने छ ।
- विद्यालय भर्ना कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन हुने छ ।
- विद्यालय छाड्ने बालबालिका दरलाई घटाउन थप दिवा खाजा तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- शिक्षक, शिक्षा उपसमिति र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको क्षमता अभिवृद्धि हुने छ ।
- सामुदायिक विद्यालयहरुको अंग्रेजी माध्यमना पठनपाठन हुने छ ।
- विद्यालय छाड्ने दरमा उल्लेख्य कमी आएको हुने छ ।
- अनौपचारिक शिक्षा मार्तफ प्रौढहरुको साक्षरता दर बढेको हुने छ ।
- विद्यालयमा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, महिला मैत्री संरचना विकास हुने छ ।
- सबै शिक्षकहरुले तालिम प्राप्त गरेका हुने छ ।
- शैक्षिक प्रदर्शनी आयोजना गरिने छ ।
- डिजिटल साक्षरता अभिवृद्धि गर्न कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।

५.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- स्थानीय शैक्षिक संस्थाहरुमा आवश्यक जनशक्तिहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने ।
- बहुप्राविधिक शिक्षालयको स्थापना हुनुपर्ने ।
- स्थानीय शैक्षिक संस्थाहरुको भौतिक पूर्वाधारको स्तरोन्नति हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच गाउँपालिकाको शैक्षिक विकासमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाको शिक्षामा लगानी वृद्धि गर्नुपर्ने ।

५.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

५.३.१ पृष्ठभूमि

खानेपानी तथा सरसफाइ मानव जीवनयापनको अत्यावश्यक आधार हो । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले स्थानीय स्तरको खानेपानीलाई स्थानीय तहको अधिकारमा राखेको छ । खानेपानी तथा सरसफाइ सेवालाई नेपालको संविधानले मौलिक हकको रुपमा व्यवस्था गरेको छ । साथै, अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा समेत दिगो विकास लक्ष्यले खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी स्पष्ट लक्ष्यहरु निर्धारण गरेको छ । यसबाट बाल मृत्युदर कम गर्न तथा सरदर आयु वृद्धि गर्न सहयोग पुगेको, नागरिकले समग्र स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार भई उत्पादनशील समयमा वृद्धि भएको तथा सामाजिक रहनसहन र बालबालिकाको विद्यालय उपस्थिति दरमा अनुकुल सुधार गर्न योगदान पुगेको छ ।

सुनापति गाउँपालिकामा ९०.०३ प्रतिशत परिवारले पाईप धाराबाट खानेपानी प्राप्त गर्दछन् । जसमध्ये ६०.३९ प्रतिशत घरधुरीको आफ्नै घरभित्र धारा जडान गरिएको छ भने २९.६४ प्रतिशतले घर बाहिरको धाराबाट खानेपानी उपभोग गरिराखेको छ । त्यसै गरी अन्य खानेपानीको श्रोतहरुमा ढुङ्गे धारा ८.२३ प्रतिशत, ईनार/कुवा (नढाकिएको) ०.७४ प्रतिशत, खोला वा नदि ०.५७ प्रतिशत, ईनार/कुवा (ढाकिएको)

०.०७ प्रतिशत र अन्य श्रोत ०.३६ प्रतिशत रहेको छ। यस गाउँपालिका भित्र पर्याप्त खानेपानीका स्रोत नभएका कारण केही वडामा खानेपानीको पनि समस्या हुँदै आएको छ। वि.सं. २०७२ वैशाख १२ गतेको भूकम्पको कारण कतिपय खानेपानीका प्राकृतिक मुहान सुकेका कारण पनि खानेपानीको अभाव हुन गएको छ। त्यसैले गाउँपालिकाले सुनकोशी, चौरी खोला, खानीखोला लगायतको खोला तथा नदिबाट खानेपानी उपलब्ध गराउने कार्य अगाडी बढाएको छ। हाल सम्म पालिकामा २६ वटा खानेपानी योजना निर्माण गरिएको छ जसमध्ये कामाखोला चौरी खोला लिफ्ट (१,२०० घरधुरी), खानीखोला पालिका लिफ्ट (३०० घरधुरी), भस्मे खोला लिफ्ट (२०० घरधुरी) र लगायत छन् भने घट्टेखोला बृहत लिफ्ट खानेपानी आयोजना स्वीकृत हुने क्रममा रहेको छ।

शौचालय प्रयोगको अवस्थाले उक्त स्थानको सरसफाइको अवस्थालाई जनाउने गर्दछ। यस गाउँपालिकामा सरसफाइको अवस्था सन्तोषजनक रहेको छ। यसमा केही सुधारको आवश्यकता पनि छ। राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ अनुसार सेप्टिक ट्याङ्क सहितको शौचालय (६७.६४ प्रतिशत) रहेको छ भने सार्वजनिक निकास भएको फ्लस शौचालय भएका घरधुरी ४.६५ प्रतिशत रहेको छ। सुनापति गाउँपालिकाका २४.५९ प्रतिशत घरमा खाडल शौचालय रहेको छ भने शौचालय नभएका घरधुरीहरु २.८६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। गाउँपालिका क्षेत्रमा ढलको व्यवस्था छैन भने मध्य पहाडी राजमार्ग सडक खण्ड र बजार क्षेत्रमा नालीको निर्माण गरिएको छ। गाउँपालिकाबाट नियमित फोहर सङ्कलनको समेत व्यवस्था हुन सकेको छैन। गाउँपालिका घरहरुबाट निस्कने फोहरमैलाहरु गाड्ने र जलाउने गरेका छन्।

५.३.२ समस्या र चुनौती

समस्याहरु

- खानेपानी स्रोत संरक्षण तथा सरसफाइमा जनचेतनाको कमि हुनु।
- सरसफाइमा त्यति धेरै चासोको विषय नहुनु।
- प्राकृतिक एवम् मानवजन्य कारणले पानीका श्रोत तथा मुहानहरूमा ह्रास आई खानेपानीको उपलब्धतामा कमी आउनु।
- पानीको गुणस्तर मापन तथा परीक्षण नहुनु।
- खानेपानी वितरण मापदण्ड अनुसार नहुनु।
- स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्था नहुँदा पानी जन्य रोगहरू बढ्नु।
- व्यक्तिगत तथा सामुदायिक सरसफाइको अभ्यास कमजोर हुनु।

चुनौतीहरु

- "एक घर एक धारा र एक घर एक चर्पी" नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु।
- स्वच्छ पानीको वितरण गर्नु।
- खानेपानीका मुहानहरुको संरक्षण गर्नु।
- खानेपानी प्रणालीको दीगो व्यवस्थापन गर्नु।
- सरसफाइको अभ्यास बढाउनु।

५.३.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- “एक घर एक धारा र एक घर एक चर्पी” नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन भई सबै घरधुरीमा खानेपानीको पहुँच स्थापित हुन सकिने।
- खानेपानी सुविधा नपुगेका स्थानहरुमा खानेपानी योजना सञ्चालन गर्न सकिने।
- स्वच्छ पानीको वितरण हुने।
- खानेपानीका मुहानहरुको संरक्षण गर्न सकिने।
- खानेपानी प्रणालीको दीगो व्यवस्थापन हुने।
- सरसफाइको अभ्यास बढ्न सक्ने।

अवसर

- गाउँपालिकामा प्रशस्त पानीका मुहान र खोलानालाहरु हुनु।
- अधिकांश परिवारमा खानेपानीको पहुँच पुग्नु।
- खानेपानी सुविधा नपुगेका स्थानहरुमा खानेपानी योजना सञ्चालन गर्न प्रदेश सरकार र केन्द्र सरकारसँग समन्वय गर्न सकिने।
- खानेपानीमा विभिन्न सरकारी, निजी तथा गैससहरूको सहकार्य हुनु।
- स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइको कारण जनस्वास्थ सुधारमा सहयोग पुग्ने।
- स्वच्छ, सफा, हराभरा गाउँपालिका स्थापित हुन सक्ने।
- पानीको स्रोहरुको संरक्षण गरी प्राकृतिक स्रोतको सदुपयोग गर्न मद्दत पुग्ने।
- फोहर उत्सर्गन गर्ने ठूला उद्योगहरु र बजारकेन्द्रहरु नहुनु।

५.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइद्वारा स्थानीयवासीको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु।

उद्देश्य

- सम्पूर्ण घरधुरीमा स्वच्छ खानेपानी पहुँच सहज बनाउनु।
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र नियमित सरसफाइको व्यवस्था गर्नु।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
एक घर एक धाराको अवधारणा अनुसार स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउने।	▪ खानेपानी तथा सरसफाइ गुरुयोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने छ। ▪ खानेपानीको मुहानहरु संरक्षण गरिने छ। ▪ खानेपानीका संरचनाहरुको स्तरोन्नति र नयाँ संरचनाहरूको निर्माण गरिने छ।

	▪ खानेपानी सुविधा नपुगेका स्थानहरुको पहिचान गरी पाइप वा लिफ्टिङ माध्यमबाट खानेपानी सञ्चालन गर्न प्रदेश सरकार र केन्द्र सरकारसँग विशेष पहल गरिने छ । ▪ खानेपानीको नयाँ स्रोत वा मुहान खोजी गरी खानेपानी सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ । ▪ स्वच्छ खानेपानी वितरणका लागि मुहान सुधारका सथै पानी वितरण पूर्व प्रशोधन गरिने छ । ▪ फिल्टर जडान सहित एक घर एक धाराको व्यवस्था गरिने छ । ▪ खानेपानी प्रणालीको दिगो व्यवस्थापनको लागि प्रणालीगत रुपमा व्यवस्थापन समिति गठन गरी नियमित मर्मत सम्भारको लागि जिम्मेवार बनाइने छ । ▪ खानेपानीको उपभोगको मात्रा अनुसार महसुल उठाई मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्था गरिने छ । ▪ खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी काम गर्ने सरकारी, निजी, गैसस र सामुदायिक सस्थाहरुसँग सहकार्य गरिने छ । ▪ खानेपानी व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी र खानेपानी मर्मत सम्भार कार्यकर्तालाई तालिम र पुनर्ताजगी तालिम नियमित रुपमा दिइने छ । ▪ वर्षा यामको पानी सङ्कलन र प्रशोधन प्रविधि जडान गर्ने ।
चर्पीको व्यवस्था तथा सरसफाइको अभ्यास बढाउने ।	▪ प्रमुख बस्ती र बजार केन्द्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गरी समुदायलाई सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइने छ । ▪ गाउँपालिकाका सबै घरधुरीमा व्यवस्थित चर्पीको व्यवस्था गरिने छ । ▪ अति विपन्न परिवारलाई चर्पी बनाउन अनुदानको व्यवस्था गरिने छ । ▪ सार्वजनिक शौचालयहरुलाई स्थानीय संघ संस्था तथा समुदायबाट सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ । ▪ पूर्ण सरसफाइ युक्त गाउँपालिका घोषणा गर्न सरसफाइ अभियान, चेतना अभिवृद्धि, फोहर विसर्जन, बास्केट तथा कन्टेनर र व्यवस्थित कम्पोष्टिङ आदिको व्यवस्था गरिने छ । ▪ बजार क्षेत्र, पर्यटकीय क्षेत्र, पार्क लगायत सार्वजनिक स्थानमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	खानेपानी तथा सरसफाइ गुरुयोजना तर्जुमा गर्ने ।		✓	✓		
२	खानेपानीका श्रोतहरुको संरक्षण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓

३	एक घर एक धारा र एक चर्पीको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
४	खानेपानीका विद्यमान संरचनाहरु मर्मत गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
५	दक्ष जनशक्ति उत्पादन तथा सचेतना तालिम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
६	आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन र नीति निर्माणको लागि अन्तर सरकार समन्वय गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
७	खानेपानी अपुग भएका वडा र बस्तीहरुको लागि नयाँ खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
८	खा.पा.उ.स.लाई प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।			✓	✓	
९	फोहर पानीको उचित व्यवस्थापन गरी वातावरण स्वच्छ राख्ने ।	✓	✓	✓	✓	
१०	मुख्य बजार केन्द्रहरुमा सार्वजनिक शौचालयहरुको निर्माण गरी स्थानीय संघ संस्था तथा समुदायलाई व्यवस्थापनको जिम्मेवारी प्रदान गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
११	वर्षा यामको पानी सङ्कलन र प्रशोधन प्रविधि जडान गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
१२	गाउँपालिका क्षेत्रभित्र नियमित फोहर सङ्कलन गर्ने ।			✓	✓	✓
१३	सरसफाइ अभियान सञ्चालन गर्ने ।			✓	✓	✓

५.३.५ अपेक्षित उपलब्धि

- खानेपानी तथा सरसफाइ गुरुयोजना तर्जुमा भई कार्यान्वयन हुने छ ।
- खानेपानीको श्रोतहरुको संरक्षण हुने छ ।
- एक घर एक धारा र एक शौचालयको व्यवस्था हुने छ ।
- खानेपानी नपुगेका वडा र बस्तीहरुमा नयाँ खानेपानी आयोजना निर्माण हुने छ ।
- सबै घरमा व्यवस्थित चर्पी निर्माण हुने छ ।
- मुख्य बजार केन्द्रहरुमा सार्वजनिक शौचालयको निर्माण हुने छ ।
- सरसफाइको अवस्थामा उल्लेख्य सुधार हुने छ ।
- वर्षा यामको पानी सङ्कलन र प्रशोधन प्रविधि जडान गरिएको हुने छ ।
- खानेपानी र सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनाको विकास हुने छ ।

५.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सम्भाव्यता अध्ययनको आधारमा नयाँ खानेपानी आयोजना निर्माण हुने छ ।
- प्रत्येक घरधुरीमा धाराको पानी वितरण हुने छ ।
- आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको व्यवस्था हुने छ ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच गाउँपालिकामा खानेपानी वितरण र सरसफाइमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य भएको हुने छ ।
- गाउँपालिकाले खानेपानी वितरणमा आवश्यक बजेटको व्यवस्था गरेको हुने छ ।

५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग

५.४.१ पृष्ठभूमि

सबै लिङ्ग, वर्ग र समूहको सहभागिता र अपनत्व वोध सहितको समावेशीताले राज्य प्रणालीलाई सुदृढ गर्नुका साथै समृद्धिको आकांक्षा परिपूर्ति गर्न ठूलो मद्दत गर्दछ । संविधानले वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने सङ्कल्प गरेको छ ।

गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्यामा पुरुषको सङ्ख्या ४७.३९ प्रतिशत र महिलाको सङ्ख्या ५२.६१ प्रतिशत रहेको छ जस अनुसार लैङ्गिक अनुपात ९०.०७ पुरुष प्रति १०० जना महिला हुन आउँछ । महिलाहरुको स्वामित्व घर तथा जग्गा दुबैमा ६.१५ प्रतिशत, जग्गा मात्रमा ७.३५ प्रतिशत र घर मात्रमा ०.७६ प्रतिशत रहेको छ । पालिकाको कुल जनसङ्ख्या मध्ये आश्रित जनसङ्ख्याको हकमा (० देखि १४ वर्ष सम्म) २०.९५ प्रतिशत र ६० वर्ष माथि १९.५१ प्रतिशत छन् । (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

गाउँपालिकाको लक्षित जातिहरुमा कुल जनसङ्ख्याको तामाङ ३७.७१ प्रतिशत, नेवार १६.६४ प्रतिशत, मगर ८.३८ प्रतिशत, ह्योल्मो/य्होल्मापा ०.९२ प्रतिशत, आदि छन् । त्यसै गरी सिमान्तकृत र पिछडिएका जातिहरुमा विश्वकर्मा २.८० प्रतिशत, माझी २.६३ प्रतिशत, परियार १.७३ प्रतिशत, मिजार १.०६ प्रतिशत, घर्ती/भुजेल ०.७७ प्रतिशत, पहरी ०.२३ प्रतिशत, आदि रहेका छन् । गाउँपालिकाको जनसङ्ख्यालाई अपाङ्गताका दृष्टिकोणले हेर्दा ९५.८१ प्रतिशत जनसङ्ख्या सपाङ्ग रहेका छन् । सपाङ्ग बाहेक भौतिक अपाङ्गता भएका १.५८ प्रतिशत तथा सबभन्दा कम हेमोफिलिया ०.०२ प्रतिशत र अटिजम ०.०२ प्रतिशत रहेका छन् । (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत गाउँपालिकामा ज्येष्ठ नागरिक (अन्य), ज्येष्ठ नागरिक (दलित), ज्येष्ठ नागरिक एकल महिला, विधवा आर्थिक सहायता, अपाङ क वर्ग, ख वर्ग तथा ग वर्ग आर्थिक सहायता, दलित बालबालिका र एकल पुरुष (५० वर्ष माथि)/वृद्ध कन्या भत्ता वितरण पाइरहेका छन् । गाउँपालिकामा अन्य ज्येष्ठ नागरिक भत्ता १,८०१ जनाले, ज्येष्ठ नागरिक दलित भत्ता ५५ जनाले, ज्येष्ठ नागरिक एकल महिला भत्ता १९३ जनाले, विधवा आर्थिक सहायता ३४७ जनाले, क वर्ग आर्थिक सहायता १३७ जनाले, ख वर्ग आर्थिक सहायता २०१ जनाले, ग वर्गको आर्थिक सहायता २० जनाले, दलित बालबालिका भत्ता ११० जनाले तथा एकल पुरुष (५० वर्ष माथि)/वृद्ध कन्या भत्ता ११६ जनाले रु १००० का दरले गरि कुल २,९८० जनाले रु ९,३९,८९८ त्रैमासिक रुपमा लिंदै आएका छन् । (*स्रोतः सुनापति गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०८१)*

यस आवधिक योजनाले महिला, बालबालिका तथा लक्षित समूहलाई प्राथमकिताका साथ सम्बोधन गर्ने गरी कार्ययोजना प्रस्ताव गरेको छ । पिछडिएका समुदायलाई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउनु नै यस आवधिक योजनला परिलक्षित गरेको छ ।

५.४.२ समस्या र चुनौतीहरु

समस्याहरु

- शिक्षा, स्वास्थ्य लगायत सेवामा महिला र लक्षित वर्गको पहुँचमा कमी ।
- महिलाको भूमिका औपचारिक आर्थिक क्रियाकलापमा भन्दा घरायसी काममा बढी केन्द्रित हुनु ।
- महिला, अपाङ्गता तथा बाल मैत्री पूर्वाधारको कमी ।
- लक्षित वर्गमा सचेतनाको अभाव ।
- लक्षित वर्गहरु आर्थिक रुपमा अत्यन्तै पछाडी पर्नु ।
- लक्षित वर्गको समाजमा देखिएका सामाजिक कुरीति, जातीय, लैङ्गिक, भाषिक, धार्मिक, विभेद अन्त्य गर्नका लागि राज्य तथा सम्बन्धित निकायहरु औपचारिकतामा मात्र सीमित रहनु ।
- महिला तथा लक्षित वर्गमा लागि न्यून कार्यक्रमहरु हुनु ।

चुनौतीहरु

- स्थानीय तहमा समानता र सामाजिक समावेशीकरणको दृष्टिकोणलाई मूलप्रवाहिकरण गर्न ज्ञान, दक्षता र क्षमता भएका जनशक्तिको उचित व्यवस्थापन गर्नु ।
- अन्तर निकाय र समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउनु ।
- लक्षित वर्गको शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता क्षेत्रमा पहुँच स्थापित गर्नु ।
- महिला तथा लक्षित वर्ग समुदायको क्षमता विकास गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्नु ।
- महिला तथा लक्षित वर्गको अर्थपूर्ण सहभागिता र निर्णयमा पहुँच स्थापित गर्नु ।

५.४.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गहरु समेत गाउँपालिकाको प्राथमिकतामा रहँदै आएको ।
- विकासमा लक्षित वर्ग र समुदायलाई परिचालित गर्ने सम्भावना रहेको ।
- स्थानीय सरकारमा लक्षित वर्गको सम्मानजनक उपस्थित तथा उनीहरुको सहभागिता ।
- बालमैत्री स्थानीय तह घोषण गर्न सकिने ।

अवसर

- संविधानका मौलिक हकमा समावेशीकरणलाई प्राथमिकता अनुसार विभिन्न हक सुरक्षित हुनु ।
- दलित तथा सीमान्तकृत समुदाय लक्षित विशेष कार्यक्रम सञ्चालनमा आउनु ।
- गाउँपालिकाको निर्णय प्रक्रियामा महिला, दलित तथा अल्प सङ्ख्यकको प्रतिनिधित्वले गर्दा सम्बन्धित वर्ग र समुदायको मुद्दा समेटिदै जानु ।
- स्थानीय जनजाति समुदायको घरायसी निर्णय प्रक्रियमा महिलाको भूमिका प्रभावकारी हुनु ।
- समावेशी र समानतामूलक समाज निर्माण गर्न सकिने ।
- लक्षित वर्गको सामाजिक र आर्थिक उत्थान गर्न सकिने ।
- विकास निर्माणमा महिला तथा लक्षित वर्गहरुको समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्ने सकिने ।

५.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- सुनापति गाउँपालिकामा समावेशी र समानतामूलक समाज निर्माण गर्ने ।

उद्देश्य

- विकासमा महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।
- बञ्चित तथा सामाजिक सुरक्षा नपाएका समुदायहरूलाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्नु ।
- विभेद/भेदभावमा परेका समूहहरुको राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई संस्थागत गर्ने ।	▪ समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी कानुन, ऐन, नीति तथा कार्यनीति तर्जुमा गरिने छ । ▪ तथ्याङ्क/सूचना/अभिलेखको थालनी गरिने छ । ▪ महिला, बालबालिका र लक्षित वर्गको अधिकारसँग सम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ समानता र सामाजिक समावेशीकरण सूचकहरु तयार गरि अनुगमन र मुल्याङ्कन प्रभावकारी बनाईने छ ।
महिलाहरुको सशक्तिकरण र समावेशीकरणमा जोड दिने ।	▪ लैङ्गिक समता प्राप्तिको लागि महिला पुरुषको सक्रिय भूमिका रहने व्यवस्था गरिने छ । ▪ एकल, विधवा तथा विपन्न महिलारहरुको जीवनस्तर उकास्न आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ महिलाहरुको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक सशक्तिकरणमा प्रभावकारी सहभागिता बढाउँदै लगिने छ । ▪ लैङ्गिक र घरेलु हिंसा तथा चेलिबेटी बेचबिखन निर्मूल गर्न सचेतना कार्यक्रम गरिने छ । ▪ महिला हिंसा, यौन हिंसा/शोषण तथा ज्यादतिमा परेका महिलाहरुलाई संरक्षण दिई यस्ता घटना अन्त्य गर्न स्थानीय तह शसक्त रुपमा लाग्ने छ ।
लक्षित वर्ग, र सिमान्तकृत समुदायको सशक्तिकरण र विकास गर्ने ।	▪ दलित, जनजाति, विपन्न र सिमान्तकृत समुदायको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ । ▪ सामाजिक विभेद, जातीय, छुवाछुत अन्त्यका लागि गाउँपालिका, नागरिक समाज र सरोकारवाला निकायहरुसँग सहकार्य गरिने छ । ▪ दलित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम आयोजना गरिने छ । ▪ आधारभूत आवश्यक्ता (गाँस, बास, कपास, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा रोजगार), राज्यले दिने अन्य विशेष सेवा सुविधाहरुमा यी समुदायहरुको पहुँच सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

बालबालिका, किशोर किशोरीको श्रृजनशीलताको विकास गर्ने।	▪ स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमसँग आवद्ध गरी मातृ स्वास्थ्य, गर्भ संरक्षण बाल तथा मातृ पोषण जस्ता बाल बचाउका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ। ▪ बालबालिकाको जन्म दर्ता अधिकार स्थापित हुने गरी व्यक्तिगत घटना दर्तालाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिने छ। ▪ भूकम्प, विपद् र द्वन्द प्रभावित र टुहुरा बालबालिकाको बाल संरक्षण गरी शिक्षाको अवसर प्रदान गरिने छ। ▪ घरदेखि विद्यालयसम्म बाल विकासको वातावरण सृजना गरी उनीहरूको सिकाई र सृजनशीलताको विकास गरिने छ। ▪ बाल मैत्री गाउँपालिका बनाई एक वडा एक बाल उद्यान निर्माण गरिने छ। ▪ बाल श्रमको अन्त्य गरिने छ। ▪ बाल सरोकारका विषयमा बाल सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ।
अपाङ्गता भएका व्यक्तिको संरक्षण र क्षमता विकास गरी अवसरमा पहुँच बढाउने।	▪ 'क' र 'ख' वर्गका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संरक्षणका लागि आवश्यक व्यवस्था गरिने छ। ▪ 'ग' र 'घ' वर्गका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको क्षमता विकास गरी रोजगारी र स्वरोजगारीका अवसरहरूमा पहुँच बढाइने छ। ▪ बोली र श्रवण अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था मिलाइने छ। ▪ गैसस र सामुदायिक संघ सस्थाहरूसँग समन्वय गरी ह्विल चियर, श्रवण यन्त्र, कृतिम अङ्ग जडान जस्ता सुविधाहरूमा पहुँच बिस्तार गरिने छ।
ज्येष्ठ नागरिकको संरक्षण गर्दै सम्मानपूर्ण जीवनको अनुभूति दिलाउने।	▪ ज्येष्ठ नागरिकहरुको स्वास्थ्य सुधारको लागि घुम्ती स्वास्थ्य केन्द्रको व्यवस्था मिलाईने छ। ▪ ज्येष्ठ नागरिकहरूको ज्ञान, अनुभवहरूको अन्तरपुस्ता हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था गरिने छ। ▪ ज्येष्ठ नागरिक चौतारी र विश्रामस्थलको व्यवस्था गरी मनोरन्जन र अनुभव आदान जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ। ▪ ज्येष्ठ नागरिकलाई विद्यालय केन्द्रित अनुभव आदान प्रदान गर्ने व्यवस्था गरी पुस्ता अन्तर कम गरिने छ। ▪ बाबु आमालाई सम्मान नगर्ने सन्तानहरूलाई सार्वजनिकीकरण गरिने छ। ▪ गैसस र सामुदायिक संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा आश्रयहीन ज्येष्ठ नागरिकको आश्रय केन्द्र निर्माण गरी पालन पोषणको व्यवस्था गरिने छ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	ज्येष्ठ नागरिक मिलन केन्द्र निर्माण गर्ने।	✓	✓	✓		

२	बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा गरी बाल पार्श्वचित्र तयार गर्ने ।			✓		
३	बाल गृह निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓		
४	हिंसा पिडितहरुको लागि सेफ हाउस निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	
५	ज्येष्ठ नागरिक सञ्जाल, अपाङ्ग सञ्जाल, बाल सञ्जाल र महिला सञ्जाल गठन गर्ने ।			✓		
६	लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण- GESI अडिट तयार गर्ने ।		✓	✓		
७	समानता र सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तय गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
८	समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी संस्थागत क्षमता विकास गर्ने ।			✓	✓	
९	लैङ्गिक र घरेलु हिंसा तथा चेलिबेटी बेचबिखन निर्मूल गर्न सचेतना कार्यक्रम गर्ने ।		✓	✓	✓	
१०	महिला, दलित, जनजाति, विपन्न वर्ग र सिमान्तकृत समुदायको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक सशक्तिकरण र सहभागितामा सीपमूलक तालिम तथा क्षमता वृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
११	सामाजिक सुरक्षा कोष स्थापन र सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१२	बाल अधिकारको संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन सम्बन्धी नीति, कानुन, योजना तथा मापदण्ड निर्माण र कार्यन्वयन गर्ने ।		✓	✓		
१३	महिला हिंसा, दलित, जनजाति, विपन्न वर्ग र सिमान्तकृत समुदायको विभेदको अन्त्यका लागि स्थानीय तह, समुदाय, विद्यालय, निजी क्षेत्र लगायत अन्य क्षेत्रमा क्रियाशिल व्यक्ति, संस्थाहरुसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
१४	वृद्धवृद्धाको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई स्थानीय तहको विकासमा उपयोग गर्ने ।		✓	✓		
१५	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुलाई कृतिम अङ्ग र ह्विल चेयर लगायत सहायक सामाग्री प्रदान गर्ने ।		✓	✓	✓	
१६	बालविवाह, बहुविवाह तथा लैङ्गिक विभेद सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	
१७	बाल श्रम मुक्त गाउँपालिका निर्माण गर्ने ।			✓	✓	✓
१८	एक वडा एक बाल उद्यान निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	
१९	ज्येष्ठ नागरिकको स्वास्थ्य सुधारको लागि घुम्ती स्वास्थ्य केन्द्रको व्यवस्था गर्ने ।			✓		
२०	महिला आय आर्जन वृद्धि गर्न घरेलु उद्योगहरु स्थापना गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
२१	दलित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।		✓	✓		
२२	विपन्न दलित बालबालिकालाई विद्यालय पोशाक वितरण गर्ने ।		✓	✓	✓	

५.४.५ अपेक्षित उपलब्धि

- बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा तथा बाल पार्श्वचित्र तयार हुने छ ।

- ज्येष्ठ नागरिक मिलन केन्द्र निर्माण हुने छ ।
- बाल गृह निर्माण हुने छ ।
- हिंसा पिडितहरुको लागि सेफ हाउस निर्माण हुने छ ।
- ज्येष्ठ नागरिक सञ्जाल, अपाङ्ग सञ्जाल, बाल सञ्जाल र महिला सञ्जाल गठन हुने छ ।
- समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी नीति, रणनीति तथा योजना तथा कार्यक्रम तयार भई कार्यन्वयनमा आउने छ ।
- सामाजिक विभेद र लैङ्गिक हिंसा अन्त्य सम्बन्धी कानुन निर्माण भई कार्यान्वयनमा आउने छ ।
- जोखिम अवस्थाका बालबालिका, अपाङ्गता तथा ज्येष्ठ नागरिकहरुको उचित संरक्षण हुने छ ।
- सामाजिक सुरक्षाका सेवाग्राहीहरुको एकीकृत अभिलेख स्थापित हुने छ ।
- लैंङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति तर्जुमा हुने छ ।
- महिला तथा लक्षित वर्गलाई क्षमता विकास सम्बन्धी तालिम सञ्चालन हुने छ ।
- लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण-GESI अडिट तयार भएको हुने छ ।
- अपाङ्गता भएका ७० प्रतिशत व्यक्तिहरुले कृतिम अङ्ग र ह्विल चेयर लगायत सहायक सामाग्रीहरु प्राप्त गरेका हुने छन् ।
- वृद्धवृद्धाको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई स्थानीय तहको विकासमा उपयोग हुने छ ।
- बाल विवाह, बहु विवाह तथा लैङ्गिक विभेद सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- महिला, दलित, जनजाति, विपन्न वर्ग र सिमान्तकृत समुदायको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक सशक्तिकरण र सहभागितामा सीपमूलक तालिम तथा क्षमता वृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- एक वडा एक बाल उद्यान निर्माण हुने छ ।
- ज्येष्ठ नागरिकको स्वास्थ्य सुधारको लागि घुम्ती स्वास्थ्य केन्द्रको व्यवस्था हुने छ ।
- महिला आय आर्जन वृद्धि गर्न घरेलु उद्योगहरु स्थापना हुने छ ।
- दलित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम आयोजना भएको हुने छ ।
- विपन्न दलित बालबालिकालाई विद्यालय पोशाक वितरण गर्ने ।

५.४.६ अनुमानित तथा जोखिम पक्ष

- गाउँपालिकाको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह समावेशी र लक्षित वर्ग मैत्री हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृ निकायहरुको महिला, बालाबलिका तथा लक्षित वर्गलाई नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाका सार्वजनिक स्थानहरुमा अपाङ्गमैत्री पूर्वाधार विकास भएको हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाले महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गको लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गरेको हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गको लागि आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।

५.५ युवा तथा खेलकूद

५.५.१ पृष्ठभूमि

राष्ट्रिय विकासमा युवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अधिकारहरुको पूर्ण उपयोग गर्ने वातावरण तयार गरी युवाको सर्वाङ्गीण विकास, सशक्तिकरण र युवा उद्यमशीलताका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । संयुक्त राष्ट्र प्राप्त सुरक्षा परिषद्को प्रस्ताव नं. २२५० ले दिगो विकास लक्ष्य र युथ भिजन-२०२५ ले युवाको विकास र सहभागितामा जोड दिएको छ । उद्यमशील युवा मुलुकको विकासका संवाहक हुन । खेलकुद शारीरिक तथा मानसिक विकासको महत्वपूर्ण माध्यम समेत हो । त्यसैले युवा तथा खेलकुदको विकास बिना गाउँपालिकामा विकास निर्माण र नविनतम कार्यहरु सम्भव हुँदैन ।

सुनापति गाउँपालिकामा कुल जनसङ्ख्याको १५-३० वर्ष उमेर समूहका युवाहरुको सङ्ख्या २२.६४ प्रतिशत र ३०-४५ वर्ष उमेर समूहका युवाहरुको सङ्ख्या १८.२२ प्रतिशत तथा गरी १५-४५ वर्ष उमेर समूहका युवाहरुको सङ्ख्या ४०.८६ प्रतिशत छ । यी युवाहरु वैदेशिक रोजगार, ज्याला मजदुरी, खेती किसानी, नोकरी, व्यापार, आदिमा संलग्न रहेका छन् । यसरी जनसङ्ख्याको उमेरगत समूहलाई हेर्दा युवा र आर्थिक रुपले सक्रिय जनसङ्ख्याको हिस्सा निकै रहेकोले जनसाङ्ख्यिकीय लाभको अवसरलाई पुँजीकृत गरी आर्थिक समृद्धिमा युवाको योगदान सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।

स्थानीय विद्यालयमा भएका खेलमैदान र गाउँपालिकामा रहेका खुल्ला चौरहरु नै खेलकुदका मुख्य पूर्वाधारहरु हुन् । ती खेलमैदानहरुको स्तरोन्नति गर्न आवश्यक छ भने पालिका स्तरीय खेलमैदान निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ । वडा स्तरीय खेलमैदानहरु (सामराङ डाँडा, दिमीपोखरी, च्याडी डाँडा र रुपाकोट) तथा पशुपति उमावि पछाडी रंगशाला स्तरोन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ भने हिलेदेबीमा कभर्ड हल निर्माणाधिन रहेको छ । गाउँपालिकाभित्र ९ वटा बालक्लब गठन गरिएको छ । यस्ता क्लबहरुहरु खेलकुद तथा सामाजिक गतिविधिहरुमा संलग्न रहेका छन् । पालिका क्षेत्रमा विशेष गरी भलिबल र तेक्वान्डो लगायत खेल खेलिने गरेको छ । त्यस्तै गरी राष्ट्रपति रनिङ शिल्ड अन्तर्गतका एथलेटिक्स खेलहरु तीर हान्ने, लङ्ग जम्प, हाइजम्प, दौड, ज्यावलिन थ्रो, आदि खेलहरु समावेश गरिएको छ । पालिकामा खेलकुद क्लबहरु स्थापना गरिएको छैन । जिल्ला स्तरीय खेलाडीहरु राम कुमार थापा र अनिशा तामाङ (हाइजम्प) रहेका छन् ।

५.५.२ समस्या र चुनौती

समस्याहरु

- युवा शक्तिलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्न नसक्नु ।
- युवामा दक्षता र क्षमताको कमीका साथै उनीहरूलाई उद्यमशील, रोजगारीमूलक र स्वरोजगार बनाउन नसक्नु ।
- युवाहरुको क्रमागत विदेश पलायन ।
- खेलकुदको विकासका लागि पूर्वाधारको अभाव ।
- क्लब तथा खेलकुदसँग सम्बन्धित संस्थाको आयस्रोतमा कमी ।

- खेलकुद प्रशिक्षण तथा व्यावसायिक खेलकुदको कमी ।

चुनौतीहरु

- युवा क्षमताको विकास गर्नु ।
- युवा प्रतिभा पलायन रोक्नु ।
- युवामा सकारात्मक सोचको निर्माण नहुनु ।
- स्थानीय स्तरमा सृजना गर्न सकिने रोजगारीका सम्भावनाहरूमा युवाहरूको आकर्षण गराउनु ।
- खेलकुद पूर्वाधारको निर्माण गर्नु ।
- खेलकुद प्रतियोगिताहरु नियमित रुपमा आयोजना गर्नु ।

५.५.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- खेलकुदको विकास गरी युवा क्षमताको विकास गर्न सकिने ।
- स्थानीय स्तरमा खेलकुदको नियमित कार्यक्रम गरी स्थानीय खेल प्रतिभाहरुको पहिचान र विकास गर्न सकिने ।
- युवा लक्षित आय आर्जन कार्यक्रम सञ्चालन गरी युवाहरुलाई रोजगारीमा आवद्ध गराउन सकिने ।
- स्थानीय बेरोजगार युवाहरुलाई उद्यमशील रोजगारीको सुनिश्चितता गर्न सकिने ।
- स्थानीय स्तरमा खेलकुदलाई विकास र बिस्तार गर्न सकिने ।
- खेलकुद एकेडेमीको निर्माण गरी स्थानीय स्तरमा नै राष्ट्रिय खेलाडी उत्पादन गर्न सकिने ।

अवसर

- खेलकुद पूर्वाधार विकास गर्न स्थानहरु उपलब्ध हुन सकिने ।
- स्थानीय खेल प्रतिभाहरुको माध्यमबाट गाउँपालिकाको पहिचानमा थप योगदान हुने ।
- स्थानीय युवायुवातीहरुलाई स्वस्थ्य र स्फूर्त गराउन सकिने ।
- दक्ष तथा तालिम प्राप्त युवाहरुलाई गाउँपालिकाले परिचालित गर्न सकिने ।
- युवा विकासका लागि संवैधानिक व्यवस्था हुनु ।
- रोजगार र स्वरोजगारका अवसर अभिवृद्धिका लागि सरकारको उच्च प्राथमिकता रहनु ।
- युवा संलग्न स्थानीय संरचना/संयन्त्र रहनु ।
- खेलकुद क्षेत्रको एकीकृत विकास रणनैतिक योजना निर्माण गरी खेलकुद क्षेत्रको विकास गर्न सकिने ।
- कभर्ड हल निर्माण कार्य प्रारम्भ भएकोले विविध खेलहरुको आयोजना गर्न सकिने ।
- पालिका स्तरीय खेलकुद रंगशाला निर्माण गरी व्यवसायिक खेललाई प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।
- पालिका स्तरीय खेलकुद विकास समिति गठन गरी खेलकुद गतिविधि अगाडी बढाउन सकिने ।

५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- युवा लक्षित कार्यक्रमबाट युवाशक्तिको विकास गरी गाउँपालिकाको समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने ।

उद्देश्य

- युवा शक्तिलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्नु ।
- खेलकुद क्षेत्रको विकास गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
युवाहरूको क्षमता विकास गरी रोजगारीको अभिवृद्धि गर्ने ।	▪ स्थानीय बेरोजगार युवाहरुलाई उद्यमशील रोजगारीको लागि युवा उद्यमी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न युवा उद्यमी कोष स्थापना गरिने छ । ▪ युवाहरूको अभिरुचि अनुसारको सीपमूलक तालिम दिईने छ । ▪ युवाहरूलाई उद्यम व्यवसायका लागि सहुलियतपूर्ण कर्जा उपलब्ध गराउन वित्तीय संस्थाहरूसँग सहजिकरण गरिने छ । ▪ युवाहरूको दक्षता र क्षमताका आधारमा उद्यमशील, रोजगारमुलक र स्वरोजगारीमा आवद्ध गराइने छ । ▪ युवाहरूलाई दुर्व्यवसनीबाट रोकी उत्पादनशील कार्यमा संलग्न गराउन प्रोत्साहित गरिने छ ।
खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्ने ।	▪ कभर्ड हल निर्माण कार्यलाई निरन्तरता दिइने छ । ▪ गाउँपालिका स्तरीय रंगशाला निर्माण गरिने छ । ▪ एक वडा एक खेलमैदान नीति अनुरुप प्रत्येक वडामा खेलमैदान निर्माण वा स्तरोन्नति गरिने छ । ▪ खेलकुद विकास र बिस्तार गर्न खेलकुद एकेडेमीको सम्भाव्यता अध्ययन सहित पूर्वाधार निर्माण गरिने छ । ▪ विद्यालय स्तर देखि नै खेलकुद विकासका लागि हरेक विद्यालयमा खेलमैदानको व्यवस्था गर्न सहयोग गरिने छ । ▪ अन्तर विद्यालय खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना गरिने छ । ▪ पालिका तथा जिल्ला स्तरमा खेलकुद प्रतियोगिताहरु सञ्चालन गरिने छ । ▪ सबै वडामा खेलकुद प्रशिक्षणको लागि पहल गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	खेलकुद क्षेत्रको एकीकृत विकास रणनैतिक योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	✓	✓	✓		
२	कभर्ड हल निर्माण कार्यलाई पूर्णता दिने ।	✓	✓	✓	✓	
३	पालिका स्तरीय रंगशालाको डिटेल इन्जिनियरिङ डिजाइन तयार गरी पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
४	युवा उद्यमी कोष स्थापना गरी परिचालन गर्ने ।		✓	✓		
५	एक वडा एक खेलमैदान नीति सहित प्रत्येक वडामा खेलमैदान निर्माण वा स्तरोन्नति गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
६	प्रत्येक वडामा खेलकुद प्रशिक्षणको नीति अवलम्बन गर्ने ।		✓	✓		

७	युवाहरुको क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु गर्ने ।		✓	✓		
८	युवा तथा खेलकुदको संस्थागत विकास गर्ने ।		✓	✓	✓	
९	युवाहरुलाई रोजगार सृजना र उद्यशिलताको लागि सहुलियत ऋण र तालिम प्रदान गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
१०	राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरको खेलकुदमा पदक जित्ने स्थानीय खेलाडीहरुको उचित सम्मान तथा प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓		
११	युवाहरुलाई कृषि, पशुपालन तथा घरेलु उद्योगतर्फ आकर्षित गर्न आवश्यक नीति निर्माण गरी अनुदान समेत प्रदान गर्ने ।		✓	✓	✓	
१२	खेलकुद विकास तथा बिस्तार गर्न खेलकुद एकेडेमी निर्माण सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	✓	✓	✓		
१३	पालिका स्तरीय खेकलुद प्रतियोगिताहरु नियमित रुपमा आयोजना गर्ने ।		✓	✓	✓	
१४	प्रशिक्षकहरुलाई क्षमता अभिवृद्धि तालिम प्रदान गर्ने ।		✓	✓	✓	
१५	विद्यालयहरुमा खेलकुद शिक्षक र सामाग्रीहरु उपलब्ध गराउने ।		✓	✓	✓	
१६	स्थानीय युवा क्लबहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।		✓	✓	✓	

५.५.५ अपेक्षित उपलब्धि

- खेलकुद क्षेत्रको एकीकृत विकास रणनैतिक योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन हुने छ ।
- कभर्ड हल निर्माण कार्यले पूर्णता पाउने छ ।
- पालिका स्तरीय रंगशालाको डिटेल इन्जिनियरिङ डिजाईन तयार भई पूर्वाधार निर्माण थालनी हुने छ ।
- युवा उद्यमी कोष स्थापना गरी परिचालन हुने छ ।
- प्रत्येक वडामा खेलमैदान निर्माण वा स्तरोन्नति हुने छ ।
- युवाहरुलाई कृषि, पशुपालन तथा घरेलु उद्योगतर्फ आकर्षित गर्न आवश्यक नीति निर्माण गरी अनुदान समेत प्रदान गरिएको हुने छ ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरको खेलकुदमा पदक जित्ने स्थानीय खेलाडीहरुको उचित सम्मान तथा प्रोत्साहनको व्यवस्था हुने छ ।
- प्रत्येक वडामा खेलकुद प्रशिक्षण हुने छ ।
- खेलकुद एकेडेमी निर्माण सम्भाव्यता अध्ययन हुने छ ।
- गाउँपालिका स्तरीय खेलकुद मैदानको स्तरोन्नति हुने छ ।
- सबै माध्यमिक विद्यालयमा खेलकुद शिक्षक र खेलकुदका सामग्रीहरुको व्यवस्था हुने छ ।
- वार्षिक रुपमा अन्तर विद्यालय खेलकुद प्रतियोगिताहरु आयोजना हुने छ ।
- युवाहरुले उद्यमशिलता तालिम प्राप्त गरेका हुने छन् ।
- स्थानीय क्लबहरुको क्षमता अभिवृद्धि हुने छ ।
- युवाहरुले उद्यम र स्वरोजगारको लागि सहुलियत रुपमा ऋण प्राप्त गरेका हुने छन् ।

५.५.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- गाउँपालिकाको युवा तथा खेलकुद सम्बन्धी नीति तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।
- आवश्यक खेल पूर्वाधारहरु निर्माण भएको हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाले युवा तथा खेकलुदको विकासमा नियमित बजेट विनियोजन गरेको हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृ निकायहरुको युवा तथा खेलकुदको विकासमा नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच युवा तथा खेलकुद विकासमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।

परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र

६.१ बस्ती, आवास भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

६.१.१ पृष्ठभूमि

आवास मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकता हो । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले प्राप्त तथा प्रदेश कानूनको अधीनमा रहि सुरक्षित बस्ती विकास र भवन निर्माण सम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, नियमन र मूल्याङ्कन गर्ने तथा सरकारी भवन, विद्यालय, सामुदायिक भवन, सभागृह र अन्य सार्वजनिक भवन तथा संरचनाको निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापनको जिम्मा स्थानीय सरकारलाई दिएको छ ।

सुनापति गाउँपालिकाको घरहरुको स्वामित्वमा आफ्नै स्वामित्व भएको ९८.५५ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी भाडाका घर १.१७ प्रतिशत, संस्थागत भवनहरु ०.१७ प्रतिशत, अन्य स्वामित्व ०.१२ प्रतिशत रहेको छ । पालिकामा ८५.२१ प्रतिशत घरधुरीहरुमा जग्गा तथा घर दुबैमा पुरुषहरुको स्वामित्व रहेको छ भने महिलाहरुको स्वामित्व घर तथा जग्गा दुबैमा ६.१५ प्रतिशत, जग्गा मात्रमा ७.३५ प्रतिशत र घर मात्रमा ०.७६ प्रतिशत रहेको छ ।

गाउँपालिकामा जगको प्रकार अनुसार ८१.११ प्रतिशत घरहरु ढुङ्गा/ईट्टामा माटो जोडाई रहेको छ भने ढुङ्गा/ईट्टामा सिमेन्ट जोडाई १३.८१ प्रतिशत, आर.सि.सि. पिलर ४.१५ प्रतिशत, काठको पिलर ०.६९ प्रतिशत रहेको छ भने जगको अन्य किसिममा ०.२४ प्रतिशत रहेको छ । घरको बाहिरी गारोको किसिम अनुसार यस गाउँपालिकामा घरहरुका प्रमुख प्रकारमा ढुङ्गा र माटोको गारो माटो जोडाईमा ८२.७१ प्रतिशत, ढुङ्गा र माटोको गारो सिमेन्ट जोडाई १५.७४ प्रतिशत, जस्तापाताले घेरिएको ०.६२ प्रतिशत, काठको संरचना ०.२६ प्रतिशत, बाँसको संरचना ०.१९ प्रतिशत, प्रिफ्याब सिटले निर्मित ०.१० प्रतिशत, काँचो ईट्टाको गारो ०.०७ प्रतिशत र अन्य ०.३१ प्रतिशत रहेको छ । छानाको किसिम अनुसार कर्कट पाटा ८०.३० प्रतिशत, टाईल १०.१४ प्रतिशत, आर.सि.सि. ढलान ७.१३ प्रतिशत, खर/परालको छाना १.६५ प्रतिशत, ढुङ्गा/स्लेट ०.६० प्रतिशत, काठको फलेक ०.०७ प्रतिशत, र अन्य ०.१२ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी भूईंको किसिम अनुसार माटोले लिपेको ७२.२६ प्रतिशत, सिमेन्ट गरिएको २३.९२ प्रतिशत, काठ तथा बाँसको १.७९ प्रतिशत, सेरामिक टाईल ०.९१ प्रतिशत, ईट्टा वा ढुङ्गाको ०.३१ प्रतिशत र अन्य ०.८१ प्रतिशत रहेको छ । (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

बजार क्षेत्रहरुमा केही निर्माण संरचनाहरु पक्की भएता पनि अधिकांश क्षेत्रमा कच्ची संरचना नै रहेको छ । तीव्र शहरीकरण नहुँदा अब निर्माण गरिने सार्वजनिक निर्माण तथा शहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्न सहज भने हुने देखिन्छ । भवनहरु पनि अधिकांश परम्परागत माटोले जोडिएका भवनहरु छन् । हालको शहरीकरणको अवस्थाको विश्लेषण गर्दा बस्तीहरु छरिएर रहेका सुनापति गाउँपालिकाको मुख्य बजारहरुमा सादी बजार, हिलेदेबी, गाल्पा (दिमीपोखरी), गुराँसे (गुन्सी), डहु, बेथान र खनियापानी, आदि रहेका छन् । गाउँपालिका क्षेत्रमा शहरी सेवा सुविधाहरूको वितरणको अवस्था विश्लेषण गर्दा हालको शहरी पूर्वाधार अपर्याप्त रहेको देखिन्छ । नयाँ सडकको निर्माण बढेको भएता पनि धेरै जसो सडकको अवस्था सुदृढिकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ । खानेपानी, विद्युत तथा सञ्चारको अवस्था सन्तोषजनक

रहेको छ । अन्य पूर्वाधार जस्तै ढल निर्माण, बसपार्क तथा हाट बजार व्यवस्थापन, फोहर व्यवस्थापनका साथै गाउँपालिकाको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने तर्फ पनि तत्काल ध्यान केन्द्रित हुन आवश्यक छ ।

६.१.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- योजनावद्ध बस्ती विकास गर्न नसकिएको ।
- भवन संहिता पूर्ण रुपले लागू हुन नसकेको ।
- ग्रामीणयुक्त छरिएर रहेको बस्ती भएकोले पूर्वाधार सेवा बिस्तार गर्न कठिन ।
- भौगोलिक बनावटको कारण पक्की सडक सञ्जालको कमी ।

चुनौती

- योजना तथा निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयन गरी सुरक्षित बस्ती विकास गर्नु ।
- छरिएका बस्तीहरु एकै स्थानमा व्यवस्थित गर्नु ।
- नयाँ घरहरु निर्माण गर्दा मौलिकता लोप हुँदै गएको ।
- व्यवस्थित आवास, बस्ती विकास तथा सार्वजनिक निर्माणमा जग्गा प्राप्त गर्न ।
- छरिएर रहेका बस्तीहरुमा सेवा सुविधा बिस्तार गर्न ।

६.१.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- व्यवस्थित बस्ती विकास गरी शहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्न सकिने ।
- तीव्र शहरीकरण भई नसकेको हुँदा पूर्वाधार विकासलाई सहज हुने ।
- सुरक्षित स्थानहरु पहिचान गरी सुरक्षित बस्ती तथा आवास निर्माण गर्न सकिने ।
- भवन संहिता र निर्माण मापदण्डको पूर्ण कार्यान्यवयन गर्न सकिने ।
- आवास तथा सार्वजनिक निर्माणमा स्थानीय सामाग्रीहरु प्रयोग गर्न सकिने ।

अवसर

- भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माण गर्न सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरी व्यवस्थित र भूकम्प प्रतिरोधात्मक भवन निर्माण र बस्ती विकास गर्न सकिने ।
- बस्तीहरुलाई एकीकृत बस्तीको रुपमा विकास गर्न सकिने ।
- स्थानीय निर्माण व्यवसायी तथा कामदारहरुलाई दक्ष कालिगढको तालिम सञ्चालन गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- भवन तथा संरचनाहरुको अभिलेखिकरण र नक्सा पास गरी आन्तरीक आय वृद्धि गर्न सकिने ।
- नयाँ घरहरु निर्माण गर्दा स्थानीय मौलिकता कायम राख्न सकिने ।

६.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- व्यवस्थित, गुणस्तरीय, सन्तुलित र सुरक्षित आवास तथा बस्ती विकास ।

उद्देश्य

- सबै वर्ग, क्षेत्र र तहका मानिसहरुको आवासमा पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
- गुणस्तरीय, व्यवस्थित, सुरक्षित र किफायती आवास तथा भवन निर्माण गर्नु ।
- स्थानीय समुदायलाई भवन निर्माण आचार संहिता बारे सुसूचित गर्नु ।

रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
आवास, बस्ती विकास र भवन सम्बन्धी आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	▪ एकीकृत बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ पालिका क्षेत्र निर्माण हुने सम्पूर्ण घरहरुको निर्माण कार्यलाई भूकम्प प्रतिरोधी बनाई नक्सा पास कार्यलाई अनिवार्य बनाइने छ । ▪ आवास, बस्ती विकास र भवन सम्बन्धी आवश्यक नीति तथा मापदण्डहरु तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ भू-उपयोग नीति अनुसार प्रदेश सरकार र नीजि क्षेत्र समेतको सहकार्यमा आवास तथा बस्ती विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ । ▪ भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माणका लागि सचेतना कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ । ▪ निर्माण व्यवसायी तथा कामदारहरुलाई दक्ष कालिगढ तालिम सञ्चालन गरी तालिम प्राप्त कालिगढबाट मात्र घर बनाउन पाउने व्यवस्था लागू गरिने छ । ▪ स्थानीय भवन निर्माण सम्बन्धी २०७७ भन्दा अघि निर्माण भएका भवन तथा संरचनाहरुको अभिलेखीकरण कार्य थालनी गरिने छ । ▪ भवन निर्माण कार्यलाई व्यवस्थित गर्न सडकको मापदण्ड पूर्ण रुपले लागू गरिने छ । ▪ जोखिमयुक्त बस्तीहरूको पहिचान तथा नक्साङ्कन गरिने छ । ▪ घरधुरीहरुको घर नं. कायम गरी घरको एकीकृत अभिलेख व्यवस्थापन कार्यको थालनी गरिने छ । ▪ न्यून आय हुने वर्गका लागि सुलभ आवासको व्यवस्था गर्न नीजि क्षेत्रसँग सहकार्य गरिने छ ।
सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्ने ।	▪ सरकारी तथा सार्वजनिक भवनहरू बाल, महिला तथा अपाङ्गमैत्री बनाइने छ । ▪ सुरक्षित र व्यवस्थित बस्ती विकासको लागि योग्य र अयोग्य भूमिको पहिचान गरिने छ ।

	▪ स्थानीय आवश्यकता अनुसारको भवन संहिता तर्जुमा गरी लागू गरिने छ। ▪ जोखिममा रहेको बस्तीहरुको सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गरिने छ। ▪ सार्वजनिक जग्गा र नदि किनार लगायतका क्षेत्र अतिक्रमण गरी गरिने बस्ती विकास लगायतका कार्यक्रमहरुलाई निरुत्साहित गरिने छ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	एकीकृत बस्ती विकास सम्बाव्यता अध्ययन गरी एकीकृत बस्ती विकास गर्ने।	✓	✓	✓		
२	घरघरमा सडक होइन सडक छेउ घर कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने।	✓	✓	✓		
३	निर्माण कार्यलाई भूकम्प प्रतिरोधी बनाई नक्सा पास कार्यलाई अनिवार्य बनाउने।		✓	✓		
४	आवास, बस्ती विकास र भवन सम्बन्धी आवश्यक नीति तथा मापदण्डहरु तर्जुमा गर्ने।		✓	✓		
५	भू-उपयोग नीति अनुसार प्रदेश सरकार र नीजि क्षेत्र समेतको सहकार्यमा आवास तथा बस्ती विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने।		✓	✓	✓	
६	सुरक्षित भवन निर्माणको लागि प्राविधिक जनशक्ति, कालिगढ र सेवाग्राहीलाई तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।		✓	✓	✓	
७	तालिम प्राप्त कालिगढबाट मात्र घर बनाउन पाउने व्यवस्था लागू गर्ने।		✓	✓		
८	स्थानीय भवन निर्माण सम्बन्धी २०७७ भन्दा अघि निर्माण भएका भवन तथा संरचनाहरुको अभिलेखीकरण कार्य थालनी गर्ने।			✓		
९	सुरक्षित र व्यवस्थित बस्ती विकासको लागि योग्य र अयोग्य भूमिको पहिचान गर्ने।		✓	✓	✓	✓
१०	भवन निर्माण कार्यलाई व्यवस्थित गर्न सडकको मापदण्ड पूर्ण रुपले लागू गर्ने।	✓	✓	✓		
११	जोखिमयुक्त बस्तीहरुको सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने।	✓	✓	✓	✓	
१२	निजी, सामुदायिक तथा सरकारी भवनहरु निर्माण गर्दा वातावरणमैत्री, किफायती र परम्परागत निर्माण प्रविधि एवम् वास्तुकलाको समेत जगेर्ना हुने गरी निर्माण गर्ने।	✓	✓	✓	✓	
१३	न्यून आय हुने वर्गका लागि सुलभ आवासको व्यवस्था गर्न नीजि क्षेत्रसँग सहकार्य गर्ने।	✓	✓	✓	✓	
१४	सार्वजनिक जग्गा र नदि किनार लगायत क्षेत्र अतिक्रमण गरी गरिने बस्ती विकास लगायतका कार्यक्रमहरुलाई निरुत्साहित गर्ने।	✓	✓	✓		
१५	सभागृह र प्रदर्शनी स्थलको अध्ययन तथा विकास गर्ने।	✓	✓	✓		

१६	गाउँपालिका भित्रका खाली जग्गाहरु पहिचान गरी हरियाली पार्क विकास गर्ने ।		✓	✓	✓	
१७	व्यवस्थित शवदाह स्थल निर्माण गर्ने ।		✓	✓		

६.१.५ अपेक्षित उपलब्धि

- एकीकृत बस्ती विकास सम्बाव्यता अध्ययन गरी एकीकृत बस्ती विकास कार्यक्रम लागु हुने छ ।
- घरघरमा सडक होइन सडक छेउ घर कार्यक्रमलाई प्रभावकारी हुने छ ।
- आधुनिक, सुरक्षित र सुविधा सम्पन्न शहरी पुर्वाधारयुक्त आवास र बस्तीहरु विकास हुने छन् ।
- आवास, बस्ती विकास र भवन सम्बन्धी आवश्यक नीति तथा मापदण्डहरु तर्जुमा हुने छ ।
- भवन संहिता र निर्माण मापदण्डको पूर्ण कार्यान्यवयन हुने छ ।
- जोखिमयुक्त बस्तीहरूको पहिचान तथा नक्साङ्कन हुने छ ।
- निर्माण कार्यलाई भूकम्प प्रतिरोधी बनाई नक्सा पास कार्यलाई अनिवार्य हुने छ ।
- भू-उपयोग नीति अनुसार प्रदेश सरकार र नीजि क्षेत्र समेतको सहकार्यमा आवास तथा बस्ती विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुने छ ।
- सुरक्षित भवन निर्माणको लागि प्राविधिक जनशक्ति, कालिगढ र सेवाग्राहीलाई तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- तालिम प्राप्त कालिगढबाट मात्र घर बनाउन पाउने व्यवस्था लागू हुने छ ।
- स्थानीय भवन निर्माण सम्बन्धी २०७७ भन्दा अघि निर्माण भएका भवन तथा संरचनाहरुको अभिलेखीकरण कार्य थालनी हुने छ ।
- सुरक्षित र व्यवस्थित बस्ती विकासको लागि योग्य र अयोग्य भूमिको पहिचान हुने छ ।
- भवन निर्माण कार्यलाई व्यवस्थित गर्न सडकको मापदण्ड पूर्ण रुपले लागू हुने छ ।
- न्यून आय हुने वर्गका लागि सुलभ आवासको व्यवस्था गर्न नीजि क्षेत्रसँग सहकार्य हुने छ ।
- सार्वजनिक जग्गा र नदि किनार लगायत क्षेत्र अतिक्रमण गरी गरिने बस्ती विकास लगायतका कार्यक्रमहरुलाई निरुत्साहित हुने छ ।
- निजी, सामुदायिक तथा सरकारी भवनहरु निर्माण गर्दा वातावरणमैत्री, किफायती र परम्परागत निर्माण प्रविधि एवम् वास्तुकलाको समेत जगेर्ना हुने गरी निर्माण हुने छ ।
- सभागृह र प्रदर्शनी स्थलको अध्ययन भई निर्माण थालनी हुने छ ।
- गाउँपालिका भित्रका खाली जग्गाहरु पहिचान गरी हरियाली पार्क विकास हुने छ ।

६.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तिय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाबाट नक्सापास लगायत अन्य विकास निर्माणसँग सम्बन्धित कार्यविधिहरु तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।
- निर्माण मापदण्ड तथा भवन संहिता पूर्ण रुपमा लागू भएको हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकामा आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने ।

- स्थानीय मजदुर र मिस्त्रीहरु सुरक्षित निर्माण सम्बन्धी तालिम प्राप्त हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच योजनावद्ध बस्ती विकास तथा सार्वजनिक विकास निर्माणमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।
- योजनावद्ध बस्ती विकास र सार्वजनिक विकास निर्माणको लागी गाउँपालिकाबाट अध्ययन अनुसन्धान र पर्याप्त बजेटको व्यवस्था हुनुपर्ने ।

६.२ सडक पूर्वाधार तथा यातायात

६.२.१ पृष्ठभूमि

स्थानीय तहहरुको सामाजिक, आर्थिक र भौतिक विकासमा सडक पूर्वाधार तथा यातायातको महत्वपूर्ण भूमिका हुने गर्दछ । सडक र यातायताको विकाससँगै स्थानीय उत्पादनहरुले बजारसम्मको सहज पहुँच पाउँछन् भने वरिपरिका अन्य बजार केन्द्र, शहर र पालिकाहरुसँग समेत सामाजिक आर्थिक अन्तरसम्बन्ध स्थापित हुन्छ । त्यसैले सडक र यातायात जस्ता भौतिक पूर्वाधारहरुलाई स्थानीय विकास प्रणालीबाट अलग्याएर हेर्न सकिंदैन । विकास प्रणालीलाई वेवास्था गरेर बनाईने पूर्वाधारको उपयोगिता रहँदैन भने गुणस्तरीय सडक र यातायात प्रणाली बिना स्थानीय विकास र जनविजन पनि सहज र सबल हुँदैन । सडक तथा यातायात प्रणालीमा गरिने लगानीले आर्थिक विकासलाई समेत सहयोग पुऱ्याईरहेको हुन्छ ।

गाउँपालिकाको मुख्य सडकहरुमा लुभुघाट-सिमपानी सडक (मध्य पहाडी राजमार्ग सडक खण्ड) २५ कि.मि., सादी डाँडाबाट मुख्य नाका गाल्वासम्म ९ कि.मि., सादी डाँडा-लुभुबजार २४ कि.मि., सादी डाँडा-सक्षम चौतारा-मानपुर-आलमपुर १३ कि.मि., सादी डाँडा-खानीखोला-शतलिङ्गेश्वर-गुन्सी १५ कि.मि., सादी डाँडा-पानीघाट-भ्वाँसा ९ कि.मि. र सादी डाँडा-भ्वाँसा-देसारगाउँ २० कि.मि. लगायत रहेका छन् । यद्यपि गाउँपालिकाका अधिकांश सडकहरु कच्ची रहेका छन् । गाउँपालिका अन्तर्गतका सडकबाट बस, जीप/सुमो र मोटरसाईकल सञ्चालन हुने गरेको छ । यस गाउँपालिका क्षेत्रमा सार्वजनिक यातायात काठमाडौं, सिन्धुली, काभ्रे, आदि क्षेत्रमा यातायातको सुविधा रहेको छ ।

गाउँपालिकाका ५१.०९ प्रतिशत जनताले १ देखि ५ कि.मि. मात्रै यात्रा गर्दा गाउँपालिका कार्यालय पुग्न सक्छन् । त्यसै गरी गाउँपालिका कार्यालय पुग्न ३५ प्रतिशतले ६ देखि १० कि.मि. यात्रा गर्नुपर्छ भने ७.३१ प्रतिशतले ११ देखि १५ कि.मि., ०.९१ प्रतिशतले १६ देखि २० कि.मि. र ४.७६ प्रतिशतले २१ कि.मि.भन्दा बढी दुरी यात्रा गर्नुपर्दछ । गाउँपालिकामा पक्की कालोपत्रे सडक ६ कि.मि., ग्राभेल सडक ५ कि.मि., कच्ची धुले सडक ११५ कि.मि., ढलान सडक २१० मि., गोरेटो बाटो १.८ कि.मि. गरी कुल १२८ कि.मि. सडक रहेको छ । त्यसै गरी पालिका भरि १४ वटा झोलुङ्गे पुल निर्माण भएको छ भने खानी खोलामा वडा १ र २ जोड्ने पक्की पुल निर्माण भइरहेको छ । हाल सम्म वडा नं. १ र वडा नं. ४ मा पक्की सडकले छुन बाकी छ । *(सुनापति गाउँपालिकाको कार्यालय)*

६.२.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- अपेक्षित रुपमा सडक स्तरोन्नति नहुनु ।

- सडक सञ्जालको गुणस्तरको कारण ग्रामीण भेगहरुमा आर्थिक गतिविधिहरुको कमी ।
- सडक निर्माणसँग नाली तथा ढल निर्माण नहुनु ।
- अध्ययन ईन्जिनियिरिङ डिजाईन बिनै सडकहरुको ट्र्याक खोल्नु ।

चुनौती

- सडक अधिकार क्षेत्र अनुसार सडक लगत कट्टा गर्नु ।
- सडक निर्माणको लागि लगानीको जुटाउनु ।
- पहाडी भू-भाग भएकोले सडक निर्माणमा अत्यधिक लगानी आवश्यक पर्ने ।
- गाउँपालिकाको न्यून आन्तरिक आय भएको हुँदा सडक पूर्वाधारमा लगानी बढाउनु ।

६.२.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- सडक गुरुयोजना अनुसार सडकको क्रमागत स्तरोन्नति गर्न सकिने ।
- डिजाईन अनुसार गुणस्तरीय सडक निर्माण गर्न सकिने ।
- स्थानीय बजार र बस्तीहरुलाई स्तरीय सडक सञ्जालसँग जोड्न सकिने ।
- नयाँ सडक निर्माण कार्यलाई निरुत्साहित गरी सडक स्तरोन्नतिलाई प्राथमिकता दिन सकिने ।
- सडक निर्माण कार्यलाई व्यवस्थित गर्न सडक अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने जग्गाहरुको लगत कट्टा गर्न सकिने ।
- सडक निर्माण र बिस्तार गर्न स्थानीय सडक सम्बन्धी कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न सकिने ।
- सडक निर्माण गर्दा वातावरणलाई न्यून क्षति गरेर काम गर्न सकिने ।

अवसर

- मध्य पहाडी राजमार्गको कारण स्थानिय उत्पादनको बिक्रीमा सहज ।
- रणनीतिक सडक र शाखा सडकको मापदण्ड निर्धारण हुने क्रममा रहेको ।
- सडक सञ्जालको बिस्तार तथा स्तरोन्नति गरी पर्यटन तथा आर्थिक गतिविधि बढाउन सकिने ।
- पूर्वाधारमा लगानी केन्द्रित गरी स्तरीय सडकहरु बनाउन सकिने ।
- विभिन्न संघ संस्थाहरुले स्थानीय पुल, पुलेसाहरु र झोलुङ्गे पुल निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउनु ।

६.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- सडक तथा यातायात पूर्वाधारको विकास, त्यसको गुणस्तर र पहुँचमा अभिवृद्धि गर्ने ।

उद्देश्य

- गाउँपालिकाको बस्तीहरुमा बाह्रै महिना चल्ने सडक यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ।
- सडक स्तरोन्नति, पुल पुलेसा निर्माण गरी सहज आवागमन बनाउनु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
सडक तथा यातायातको पहुँच सुधार गर्ने।	▪ गाउँपालिका केन्द्रबाट सबै वडा केन्द्र जोड्ने सडकहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी सडक सञ्जाल बिस्तार गरी सर्वयाम बनाइने छ। ▪ नयाँ सडक निर्माण कार्यलाई निरुत्साहित गरी सडक स्तरोन्नति गरिने छ। ▪ गाउँ यातायात गुरुयोजना अनुसार सम्पूर्ण सडकहरुको अधिकार क्षेत्र निर्धारण गरी दीर्घकालीन रुपमा बस्तीहरुको विकास र सडक निर्माण कार्य गरिने छ। ▪ सडक निर्माण कार्यलाई व्यवस्थित गर्न सडक अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने जग्गाहरुको लगत कट्टा गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ। ▪ रणनैतिक महत्वको स्थानमा सडक, मोटरेवल पुल तथा झोलुङ्गे पुल निर्माण गरिने छ। ▪ गाउँपालिकाको बस्ती जोड्ने क्षेत्रमा झोलुङ्गे पुल निर्माण गर्न अध्ययन गरी निर्माणको लागि सहकार्य र साझेदारी गरिने छ। ▪ गाउँपालिका स्तरीय सडकको सडक अधिकार क्षेत्र उल्लेख्य गरी राजपत्रमा प्रकाशित गरिने छ। ▪ सुनापति गाउँपालिका उज्यालो कार्यक्रम अन्तर्गत सडकमा सौर्य बत्ती जडान गर्ने कार्यलाई गरिने छ।
सडक सञ्जाल सुधार गर्ने।	▪ नयाँ सडक निर्माण गर्दा प्राविधिक अध्ययन गरेर मात्र निर्माण गरिने छ। ▪ गाउँपालिकाभित्रका सडक तथा पुल निर्माणको लागि पर्याप्त अध्ययन र अनुसन्धान गरिने छ। ▪ वातावरण न्यूनतम क्षति हुनेगरी मात्र ठूला सडक र पुलहरु निर्माणको व्यवस्था मिलाईने छ।
सडक र संरचनाहरुलाई व्यवसायिक सिद्धान्त अपनाई सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने।	▪ गाउँपालिकाका रणनैतिक सडक र पक्की तथा झोलुङ्गे पुलहरुको सूची (ईन्भेन्ट्री) तयार गरिने छ र आवश्यक मर्मत सम्भारका लागि प्राथमिकता निर्धारण गरिने छ। ▪ सडक संरचना मर्मत सम्भारको निम्ति निश्चित बजेट गाउँपालिकाले नै छुट्याई वा प्रयोगकर्ताहरुबाट नै निर्धारित शुल्क उठाई संरचनाहरुको मर्मत सम्भारको व्यवस्था मिलाइने छ र सो को लागि आवश्यक सहकार्य गरिने छ।
सडक तथा यातायात प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने।	▪ सडक तथा यातायात सम्बन्धी नीति, कानुन र मापदण्ड तयार गरिने छ। ▪ दिगो तथा वातावरण मैत्री सवारी साधनको प्रयोगका लागि नीतिगत व्यवस्था गरिने छ। ▪ सार्वजनिक यातायात सञ्चालनमा स्थानीय सहकारी र नीति क्षेत्रसँग सहकार्य गरिने छ।
मौजुदा सडकहरूको स्तरोन्नति र नियमित मर्मत	▪ गाउँपालिकाभित्रका सम्पूर्ण सडकहरु बाह्रै महिना सञ्चालनमा आउन सक्ने गरी स्तरोन्नति गरिने छ। ▪ सञ्चालित सडकहरू स्तरोन्नति र नियमित मर्मत सम्भारको व्यवस्था गरिने छ।

सम्भार गरी सर्वयाम सुचारु गर्ने ।	▪ सडक मर्मत सम्भार कोष खडा गरी स्थानीय सडक यातायात शुल्क र सडक बोर्डबाट प्राप्त रकम समेत यसमा जम्मा गरिने छ । ▪ सडकको दायाँ वायाँ फलफूल, अम्लिसो, डाले घाँस आदि बायो ईन्जिनियिरिङ प्लाण्ट लगाई स्थानीय समुदायको आयआर्जनसँग आवद्ध गराइने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	सडक तथा यातायात सम्बन्धी नीति, कानुन र मापदण्ड तयार गर्ने ।		✓	✓		
२	सडक निर्माण कार्यलाई व्यवस्थित गर्न सडक अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने जग्गाहरुको लगत कट्टा गर्ने ।	✓	✓	✓		
३	गाउँ यातायात गुरुयोजना अनुसार सम्पूर्ण सडकहरुको अधिकार क्षेत्र निर्धारण गरी दीर्घकालीन रुपमा बस्तीहरुको विकास र सडक निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
४	सबै वडा केन्द्र, मुख्य बजार र बस्तीहरु जोडने सडक सञ्जाल निर्माण गर्ने ।		✓	✓		
५	सडक, यातायात पूर्वाधार निर्माण गर्दा स्थानीय साधन, श्रोत र सीपको अत्यधिक उपयोग गर्ने ।			✓	✓	
६	नयाँ सडक निर्माण गर्दा प्राविधिक अध्ययन गरी सोही अनुरुप निर्माण गर्ने ।		✓	✓		
७	सडक र पक्की पुल तथा झोलुङ्गे पुलहरुको आवश्यक मर्मत सम्भारका लागि पर्याप्त अध्ययन र अनुसन्धान गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्ने ।			✓		
८	गाउँपालिकाका सडक, पक्की पुल तथा झोलुङ्गे पुलहरुको सूची (ईन्भेन्ट्री) तयार गर्ने ।			✓		
९	निर्माणधिन र ढिलासुस्ती भएका सडक आयोजनाहरुलाई समय मै निर्माण सम्पन्न गर्ने ।		✓	✓		
१०	गाउँपालिका स्तरीय सडकको सडक अधिकार क्षेत्र उल्लेख्य गरी राजपत्रमा प्रकाशित गर्ने ।		✓	✓		
११	सडकहरूको नियमित स्तरोन्नति र मर्मत सम्भार गर्ने ।		✓	✓	✓	
१२	सडक मर्मत सम्भार कोष खडा गर्ने ।	✓	✓	✓		
१३	बस्तीबाट बढीमा एक घण्टाको दुरीमा आवत जावतको सुविधा पुग्ने गरी थप झोलुङ्गे पुलहरुको निर्माण गर्ने ।		✓	✓		

६.२.५ अपेक्षित उपलब्धि

- सडक तथा यातायात सम्बन्धी नीति, कानुन र मापदण्ड तयार हुने छ ।

- सडक अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने जग्गाहरुको लगत कट्टा हुने छ ।
- गाउँ यातायात गुरुयोजना अनुसार सम्पूर्ण सडकहरुको अधिकार क्षेत्र निर्धारण गरी दीर्घकालीन रुपमा बस्तीहरुको विकास र सडक निर्माण हुने छ ।
- सबै वडा केन्द्र, मुख्य बस्तीहरुसम्म सडकको पहुँच सर्वयाम हुने छ ।
- प्राविधिक अध्ययनको आधारमा मात्र नयाँ सडकहरु निर्माण हुने छ ।
- गाउँपालिका भित्र स्थानीयवासीहरुको सहज आवगमन हुने छ ।
- प्राथामिकताको आधारमा सडकहरुको स्तरोन्नति हुने छ ।
- सडक, यातायात पूर्वाधार निर्माण गर्दा स्थानीय साधन, श्रोत र सीपको अत्यधिक उपयोग हुने छ ।
- सडक मर्मत सम्भार कोष खडा हुने छ ।
- गाउँपालिका स्तरीय सडकको सडक अधिकार क्षेत्र उल्लेख्य गरी राजपत्रमा प्रकाशित हुने छ ।
- बस्तीबाट बढीमा एक घण्टाको दुरीमा आवत जावतको सुविधा पुग्ने गरी थप झोलुङ्गे पुलहरुको निर्माण हुने छ ।
- स्थानीय सडकहरुको नियमित मर्मत सम्भार हुने छ ।

६.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकामा आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच सडक तथा पुल निर्माणमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।
- मापदण्डयुक्त सडक, पुल र बसपार्कहरु निर्माणको लागी गाउँपालिकाबाट अध्ययन अनुसन्धान र पर्याप्त बजेटको व्यवस्था हुनुपर्ने ।

६.३ जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

६.३.१ पृष्ठभूमि

संविधानले साना जल विद्युत र वैकल्पिक उर्जा स्थानीय सरकारको अधिकार सूचीमा राखेको छ । आम नागरिकको जीवनलाई सरल र सहज बनाउन र आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्न विद्युत तथा उर्जाको महत्वपूर्ण स्थान छ । सुनापति गाउँपालिकामा रहेका ५ वटै वडामा लगभग सबै क्षेत्रमा विद्युतिकरण भइसकेको छ । सबै क्षेत्रमा केन्द्रिय प्रशारण लाइन अन्तर्गत बिजुली पुगेको हो । यसका साथै गाउँपालिकाको वडा नं. २ मा लघु जलविद्युत उत्पादन भएका छन् भने स्थानीय लघु जलविद्युतलाई केन्द्रिय प्रसारण लाइनमा जडान गर्ने कार्य अगाडी बढेको छ । सुनापति गाउँपालिका र काभ्रे जिल्ला सिमानामा रहेको सुनकोशी तेस्रो जलविद्युत आयोजनाको काम अगाडी बढेको छ । सुनापति गाउँपालिका-४ बेथानस्थित दोभानटार क्षेत्रमा ड्याम निर्माण गरि ६८३ मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्न सकिने भएकोले यस आयोजना सम्पन्न भएपछि गाउँपालिकाले फाइदा लिन सक्छ । यस गाउँपालिकामा केन्द्रिय प्रसारण लाईनबाट

लामोसाँघु सव-स्टेशनबाट विद्युत लाईन बिस्तार गरिएको थियो भने हाल सदरमुकाम मन्थलीबाट थप बिजुली लाइनमा जोडिएको छ ।

खाना पकाउनको लागि ९३.५१ प्रतिशत घरधुरीले परम्परागत काठ/दाउरा, ५.८० प्रतिशत घरले तरलीकरण गरिएको पेट्रोलियम ग्यास र ०.४३ प्रतिशत घरले मट्टितेल तथा ०.१० प्रतिशत घरले बायो ग्यास प्रयोग गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा केवल ०.१२ प्रतिशत घरपरिवारले मात्र खाना पकाउन बिजुलीको प्रयोग गरिएको छ भने ०.०५ प्रतिशत घरले अन्य इन्धन स्रोतको प्रयोग गर्ने गरेका छन् । गाउँपालिकाका ९७.९७ प्रतिशत घरमा बत्ती बाल्न बिजुलीको प्रयोग भएको देखिन्छ भने १.४३ प्रतिशत घरधुरीले सोलार, ०.३६ प्रतिशत घरधुरीले मट्टितेल र ०.२४ प्रतिशत घरधुरीले बत्ती बाल्नको लागि अन्य श्रोत प्रयोग गर्ने गरेको छ। (*स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०७८)*

गाउँपालिकामा लघु जलविद्युतको पहुँच बढेसँगै बिजुलीबाट खाना पकाउने घरहरुको सङ्ख्या पनि क्रमश बढ्दै गईरहेको छ । गाउँपालिकामा सुनकोशी नदि, चौरी खोला, खानी खोला लगायत खोलाबाट लघु जलविद्युत उत्पादन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरी विद्युत सेवा बिस्तार गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । काठे पोल भएका स्थानमा फलामे पोलको व्यवस्था, नाङ्गो तारलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६.३.२ समस्या र चुनौतीहरु

समस्या

- खोला तथा पर्याप्त पानीको श्रोत भएर पनि यसको अधिकतम उपयोग हुन नसकेको ।
- लघु जलविद्युतमा अपेक्षित रूपमा वाह्य लगानी आकर्षित हुन नसक्नु ।
- केही स्थानमा विद्युत पोल व्यवस्था नहुनु ।
- इन्धनको श्रोतको रुपमा दाउराको प्रयोगले गर्दा वनमा अत्याधिक चाप परेको ।

चुनौती

- स्थानीय लघु जलविद्युत आयोजना निर्माण गरी बिजुली उत्पादन गर्नु ।
- स्थानीय घरधुरीहरुमा विद्युत खपत बढाउनु ।
- स्थानीयवासीलाई लघु जलविद्युतमा वाह्य लगानी आकर्षित गर्नु ।

६.३.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- प्रशस्त खोलानालाहरु रहेकोले लघु जलविद्युत उत्पादन गर्न सकिने ।
- गाउँपालिकामा वैकल्पिक ऊर्जाको सम्भावना समेत प्रसस्त रहेको ।
- सिंचाईमा विद्युतको प्रयोग गरी कृषि उत्पादन बढाउन सकिने ।

अवसर

- विद्युत उत्पादनको लागि जलश्रोतको उपलब्धता ।

- सुनकोसी तेस्रो निर्माण भए पछि गाउँपालिकाले लाभ लिन सकिने ।
- स्थानीय लघु तथा घरेलु उद्योगहरुको प्रवर्द्धनबाट विद्युत खपत बढाउन सकिने ।
- कृषिमा विद्युतीकरण गरी कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सकिने ।
- वैकल्पिक उर्जालाई प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।

६.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- जलश्रोतको उपयोग गरी विद्युतको सहज व्यवस्था गर्ने ।
- गाउँपालिकामा ऊर्जाको विकासद्वारा स्थानीयहरुको जनजीवन सहज बनाउने ।

उद्देश्य

- गाउँपालिकाका सबै घरधुरी र लघु/घरेलु उद्योगहरुमा उर्जाको पहुँच स्थापित गराउने ।
- गाउँपालिकाको जलस्रोतको संरक्षण र उपयोग गर्ने ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
विद्युत उत्पादन क्षमता बढाउने ।	▪ सुनकोशी तेस्रो जलविद्युत परियोजनाको निर्माण कार्यबाट विद्युत उत्पादन क्षमता बढाइने छ । ▪ प्राप्त र प्रादेशिक सरकार तथा नीजि क्षेत्रको समन्वय र सहकार्यमा लघु जलविद्युत उत्पादनको सम्भाब्यता अध्ययन गरिने छ । ▪ सञ्चालित लघु जलविद्युत आयोजनाहरुलाई पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन गरिने छ । ▪ दाउराको विकल्पको रुपमा विद्युतको प्रयोगलाई बढाउन प्रोत्साहन गरिने छ ।
गाउँपालिकाका सबै वडाहरुमा उर्जालाई भरपर्दो र सुलभ बनाउने ।	▪ विद्युत वितरण लाईन बढाउन गाउँपालिका, वडा कार्यालय, प्रदेश र नीजि क्षेत्रहरुसँग सहकार्य गरिने छ । ▪ बिजुलीको पोल तथा तार व्यवस्थित गरिने छ । ▪ वैकल्पिक उर्जालाई प्रर्वद्वन गर्न प्रदेश सरकार र नीजि क्षेत्र र संघ संस्थाहरुसँग सहकार्य गरिने छ ।
उर्जाको बृहत प्रयोगमा जोड दिईने छ ।	▪ स्थानीय नागरिकहरुको जङ्गल माथिको दवाव (दाउरा) घटाउन विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जाको प्रयोगलाई जोड दिइने छ । ▪ प्रदेश र सङ्घीय सरकारसँग सहकार्य गरी यातायात, कृषि तथा उद्योगको आधुनिकीकरणमा विद्युतको उपयोग गर्ने नीति अवलम्वन गरिने छ । ▪ आधारभूत स्वास्थ्य, गरिबी निवारण जस्ता उद्देश्यसँग गाँसिएका खानेपानी, लिफ्ट सिंचाई, लघु/घरेलु उद्योग लगायतको क्षेत्रमा हुने बिजुलीमा सहुलियत प्रदान गर्न व्यवस्था गरिने छ । ▪ सडक बत्ती आवश्यक भएका स्थानहरुको पहिचान गरि उज्यालो सडक कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	लघु जलविद्युत उत्पादनको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
२	विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धी नीतिहरु तर्जुमा गर्ने ।		✓	✓		
३	विद्युत पोल तथा तार व्यवस्थित गर्ने ।			✓	✓	
४	स्थानीय नागरिकहरुको जङ्गल माथिको दवाव (दाउरा) घटाउन विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जाको प्रयोगलाई जोड दिने ।		✓	✓		
५	विद्युत सेवा तत्काल उपलब्ध नहुने स्थानहरुमा वैकल्पिक उर्जा सोलार बत्ती, सोलार टुकीको सुविधा उपलब्ध गर्ने ।			✓		
६	नवीकरणीय तथा वैकल्पिक उर्जा उत्पादनमा सहयोग गर्ने ।		✓	✓	✓	
७	आधारभूत स्वास्थ्य, गरिबी निवारण जस्ता उद्देश्यसँग गाँसिएका खानेपानी, लिफ्ट सिंचाई, घरेलु उद्योग लगायतको क्षेत्रमा हुने बिजुलीमा सहुलियत प्रदान गर्ने ।		✓	✓	✓	

६.३.५ अपेक्षित उपलब्धि

- थप लघु जलविद्युत उत्पादनको सम्भाव्यता अध्ययन हुने छ ।
- विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धी नीतिहरु तर्जुमा हुने छ ।
- स्थानीय स्तरमा उत्पादित विद्युत राष्ट्रिय प्रसारण लाईनमा आवद्व हुने छ ।
- गाउँपालिका भित्रका विद्युत पोल तथा तार व्यवस्थित हुने छ ।
- दाउराको प्रयोग घटाउन विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जाको प्रयोगमा वृद्धि हुने छ ।
- विद्युतको नियमित आपूर्तिसगै गाउँपालिका भित्र उद्योगहरुको वृद्धि भई नयाँ रोजगारहरुको सृजना भएको हुने छ ।
- गाउँपालिकाले विद्युत तथा उर्जाबाट थप राजस्व प्राप्त गरेको हुने छ ।
- ईन्धनको रुपमा विद्युतको प्रयोगको गर्ने घरपरिवारको सङ्ख्या बढेको हुने छ ।

६.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- गाउँपालिकामा विद्युत र वैकल्पिक उर्जाको प्रयोग सम्बन्धी नीतिहरु तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।
- स्तरीय विद्युत प्रसारण लाईनको व्यवस्था भएको हुनुपर्ने ।
- कृषि विद्युतीकरणको पूर्वाधार निर्माण भएको हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच जलश्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जाको विकासमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाले वैकल्पिक उर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।
- आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृ निकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।

६.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

६.४.१ पृष्ठभूमि

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिमा भएको विकासले गर्दा आधुनिक विश्व नै एक ठाँउमा रुपान्तरण भएको छ। दिगो विकासका बृहत्तर लक्ष्य हासिल गर्न अवलम्वन गरिएका रणनीतिहरुको केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि रहदै आएको छ। सूचना तथा सञ्चार मानव जीवनको अभिन्न अङ्गको रुपमा स्थापित भएको छ। संविधानले समेत सूचना सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रुपमा व्यवस्थित गरेको छ। यसको प्रयोग मार्फत प्राप्त हुने अन्य लाभका अतिरिक्त यो प्रविधिको प्रयोगबाट गाउँपालिकामा सुशासनको प्रत्याभूत गर्नुका साथै पारदर्शी एवम् प्रभावकारी सार्वजनिक व्यवस्थापनको लागि यथेष्ठ पूर्वाधार निर्माण गर्न सकिन्छ। सूचना प्रविधि र सूचना प्रविधिमा आधारित विभिन्न सेवाहरु लगायत अन्य उद्योग एवम् सेवाजन्य व्यवसायको वृद्धिद्वारा गाउँपालिकाको मात्र नभएर बृहत्तर राष्ट्रिय लक्ष्यहरु हासिल गर्नमा समेत सहायक हुने देखिन्छ।

सुनापति गाउँपालिकामा सञ्चार माध्यमको लागि मोबाईल फोन (साधारण) र मोबाईल फोन (स्मार्ट) प्रयोग गर्ने क्रमश: ८४.८३ प्रतिशत र ४८.८४ प्रतिशत रहेको छ भने रेडियो प्रयोग गर्ने परिवार ४०.०० प्रतिशत र ३५.७३ प्रतिशत घरधुरीहरुमा टेलिभिजन सुविधा रहेको छ। त्यसै गरी ईन्टरनेटको पहुँच ५.४१ प्रतिशत रहेको छ। यसका साथै गाउँपालिका क्षेत्रमा अन्य सञ्चार सुविधाहरु जस्तै कम्प्युटर/ल्यापटप (२.९६ प्रतिशत), ल्याण्ड लाइन टेलिफोन (०.५२ प्रतिशत), मोटरसाईकल/स्कुटर (११.२६ प्रतिशत), साईकल (२.२७ प्रतिशत), कार/जीप/भ्यान (०.६४ प्रतिशत), ईलेक्ट्रिक फ्यान (९.०६ प्रतिशत), रेफ्रिजेरेटर (२.४८ प्रतिशत), वासिङ मेसिन (०.०५ प्रतिशत) र एयर कन्डिसनर (०.०५ प्रतिशत) आदि प्रयोग गर्ने गरेका छन्। त्यसैगरी सुनापति गाउँपालिकामा १ वटा इलाका हुलाक रहेको छ।

गाउँपालिकामा ई-शासकीय प्रणालीका केही पूर्वाधारहरु (कम्प्युटर, कम्प्युटर नेटवर्किङ, ईन्टरनेट, वेभसाईट, वाईफाई) जडान भइसकेको छ। यद्यपि गाउँपालिका र नागरिक बीच हुने कारोबारहरु जस्तै ई-भुक्तानी, ई-आवेदन, ई-सर्भे, ई-अनुमति तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि पूर्व चेतावनी जस्ता पूर्वाधाहरुको अपर्याप्तताले नागरिक तहसम्म सेवा प्रवाह सहज हुन सकेको छैन। त्यसैगरी गाउँपालिका र व्यवसायीहरु बीच हुने कारोबारहरु (ई-खरिद) पनि नियमित र भरपर्दो रुपमा सञ्चालन हुन सकेको छैन। एकातिर स्थानीयवासीमा सूचनाको सहज पहुँच हुन सकेको छैन भने गाउँपालिकामा समेत सक्षम प्राविधिक जनशक्तिको कमी हुँदा सेवालाई चुस्त दुरुस्त बनाउन सकिएको छैन।

६.४.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिक ज्ञानको अभाव।
- आवश्यक कानुन र नीतिगत व्यवस्थाको अभाव।
- नीति अनुरुप संस्थागत हुन नसक्नु।
- सबैको पहुँच हुन नसक्नु।

चुनौती

- मोबाईल टावरहरु बिस्तार गर्नु ।
- ईन्टरनेट र वाईफाईको गुणस्तर र पहुँच बढाउनु ।
- आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिक ज्ञान बढाउनु ।
- नीति अनुरुप संस्थागत हुनु ।
- प्रयोगसँगै साईबर सुरक्षाको चुनौती ।
- बौद्धिक सम्पतिको संरक्षण तथा सुरक्षा संवेदनशिलता ।
- आवश्यक कानुन र नीतिगत व्यवस्था गर्नु ।
- सामाजिक सञ्जालको बढ्दो प्रयोगबाट आउने चुनौती र विकृतिहरु नियन्त्रण गर्नु ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका क्षेत्रमा विभिन्न परियोजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा चुनौती ।

६.४.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- सञ्चार क्षेत्रको प्रवर्द्धन र विकासका लागि ठूला सञ्चार गृहसँग समन्वय र सहकार्य गर्न सकिने ।
- सूचना प्रविधिको प्रयोगले पालिकाको सेवा प्रवाहलाई सरल, चुस्त गर्न सकिने ।
- प्रेस गृह, मेडिया सेन्टर, टेलि सूचना केन्द्र, एफ.एम. रेडियो, अनलाईन मेडिया हाउस
- छिटो र सहज रुपमा सूचना जनमानसमा पुऱ्याउन सकिने ।

अवसर

- नेपालको संविधानले प्रदान गरेको सूचना, सञ्चार, प्रकाशन र प्रसारण सम्बन्धी हकहरुको सुनिश्चितता हुने ।
- गाउँपालिकाका सबै वडा, टोल र बस्तीहरुसम्म ल्याण्डलाईन, मोबाईल सेवा र ईन्टरनेट सेवाको पहुँच स्थापित हुने ।
- गाउँपालिकाबाट प्रवाह हुने सेवाहरु सरल, सहज र पारदर्शी हुने ।
- गाउँपालिकाका काम कारवाही र भुक्तानी प्रणाली पारदर्शी हुने ।
- समय र पैसाको बचत हुने ।

६.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- भरपर्दो सूचना तथा सञ्चार सेवा र सुविधा बिस्तार गरी नागरिकको पहुँच बढाउनु ।

उद्देश्य

- विद्युतीय स्थानीय सरकार सूचाङ्कमा सन २०२५ सम्ममा उत्कृष्ट स्थानीय सरकारहरुको तहमा पुऱ्याउने ।
- मोबाईल र टेलिफोन सेवाको पहुँच सबै नागरिकमा सुनिश्चित गर्ने ।

- विद्युतीय सरकारको अवधारणा अनुरुप बढी भन्दा बढी नागरिक लक्षित सेवाहरु अनलाईन मार्फत प्रदान गर्ने ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
सबै प्रकारका सञ्चार सुविधाको सम्पूर्ण वडा, बजार केन्द्र र बस्तीहरुसम्म बिस्तार गर्ने ।	▪ सबैको पहुँच पुग्ने गरी मोबाईल, इन्टरनेट र वाईफाईको लागी टावर तथा अन्य पूर्वाधारको निर्माण गर्न पहल गरिने छ । ▪ गाउँपालिका तथा सबै शाखा र वडा कार्यालयहरुसम्म विद्युतीय सूचना पूर्वाधारको व्यवस्था गरिने छ । ▪ सञ्चार क्षेत्रको प्रवर्द्धन र विकासका लागि ठूला सञ्चार गृहसँग समन्वय र सहकार्य गरिने छ । ▪ स्थानीय स्तरमा प्रेस गृह, मिडिया सेन्टर, टेलि सूचना केन्द्र स्थापना र सञ्चालनका लागि प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ गाउँपालिकामा सामुदायिक एफ.एम. रेडियो, अनलाईन मिडिया हाउस स्थापना तथा सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गरिने छ । ▪ गाउँपालिकाको विद्युतीय शासन क्षमता विकास गर्न व्यवसायिक योजना बनाई कार्यान्वयन गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	ईन्टरनेट सेवा नपुगेका वडा, टोल र बस्तीहरुमा सेवा पुऱ्याउन सेवा प्रदायक संस्थाहरुलाई सहजीकरण गर्ने ।			✓	✓	
२	पालिकामा विद्युतीय साक्षरता अभियान सञ्चालन गर्ने ।			✓	✓	✓
३	सामुदायिक सूचना केन्द्रको स्थापना गर्ने ।		✓	✓	✓	
४	गाउँपालिकाको विद्युतिय शासन क्षमता विकास गर्ने ।		✓	✓	✓	
५	सञ्चार क्षेत्रको प्रवर्द्धन र विकासका लागि ठूला सञ्चार गृहसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
६	सूचना प्रविधि पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा विकास गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
७	स्थानीय स्तरमा प्रेस गृह, मिडिया सेन्टर, टेलि सूचना केन्द्र स्थापना र सञ्चालनका लागि प्रोत्साहन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
८	सामुदायिक एफ. एम. स्थापना गर्ने ।			✓	✓	
९	गाउँपालिकामा ई-पुस्तकालय निर्माण गर्ने ।			✓	✓	✓

६.४.५ अपेक्षित उपलब्धि

- गाउँपालिकाको विद्युतिय शासन क्षमता अभिवृद्धि भई नागरिकहरुले सरल र सहज रुपमा सेवा र सुविधाहरु प्राप्त गरेका हुने छन् ।

- गाउँपालिकाका सबै कार्यालयहरुमा वेभसाइट, ईमेल, फेसबुक, ट्वीटर, भाइबर जस्ता सामाजिक सञ्जालका माध्यमबाट नागरिकको गुनासो प्राप्ति तथा सुनवाई हुने व्यवस्था हुने छ।
- सञ्चार क्षेत्रको प्रवर्द्धन र विकासका लागि ठूला सञ्चार गृहसँग समन्वय र सहकार्य हुने छ।
- स्थानीय स्तरमा प्रेस गृह, मिडिया सेन्टर, टेलि सूचना केन्द्र स्थापना र सञ्चालन हुने छ।
- गाउँपालिकाको ईन्टरनेट सेवाको पहुँचमा वृद्धि हुने छ।
- गाउँपालिकाको सम्पूर्ण क्षेत्रमा सूचना प्रविधि पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा विकास हुने छ।
- सामुदायिक सूचना केन्द्रको स्थापना हुने छ।
- आम सञ्चार माध्यम व्यवासायिक, मर्यादित र जिम्मेवार हुने छ।
- अनलाईन सेवाहरु व्यवस्थित र विश्वासिलो हुने छ।
- गाउँपालिकामा सामुदायिक एफ. एम. रेडियो सञ्चालन हुने छ।

६.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तिय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने।
- गाउँपालिकामा आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने।
- गाउँपालिकामा सूचना तथा सञ्चारको लागि आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्था हुनुपर्ने।
- गाउँपालिकाबाट प्रवाह हुने सेवा र दैनिक कार्यसम्पादन सूचना प्रविधिमा आधारित हुनुपर्ने।
- सूचना तथा सञ्चार र प्रविधि क्षेत्रमा स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने।
- गाउँपालिकाको सूचना तथा सञ्चार नीति तर्जुमा भएको हुनुपर्ने।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच सूचना, सञ्चार र प्रविधिको क्षेत्रमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने।

परिच्छेद ७: वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

७.१ वन तथा जैविक विविधता

७.१.१ पृष्ठभूमि

वन क्षेत्र एक महत्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हो । वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जैविक विविधता समेट्ने यो क्षेत्र प्रत्येक्ष रुपमा पर्यापर्यटन, जलविद्युत, कृषि, पशुपालन, स्वच्छ पर्यावरण र वन तथा जडिबुटीमा आधारित पर्यटनको बिस्तार समृद्धिका आधार हुन् । स्वच्छ पर्यावरण, हरियाली, जैविक विविधता, प्राकृतिक रमणीयता, समुन्नत जलाधार, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा महिला, आदिवासी तथा स्थानीय समुदायको सहभागिता एवम् पहुँच र लाभको निष्पक्ष र न्यायोचित वितरण सुखी नेपालीका महत्वपूर्ण सूचक हुन् । नेपालमा उपलब्ध वानस्पतिक स्रोत तथा जडिबुटीको अध्ययन, अनुसन्धान, अभिलेखीकरण तथा दर्ता र गुण पहिचान गर्दै मुलुकभित्र मूल्य अभिवृद्धि गरी तुलनात्मक लाभ लिन सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको छ ।

वन तथा जल सम्पदा जैविक विविधताको भण्डार मात्र होईनन्, यी सम्पदाहरु मानव, जीवजन्तु लगायत समग्र पर्यावरणीय सन्तुलनको आधार हुन् । यी सम्पदाहरु कृषि, उर्जा, जल तथा उद्योग धन्दाको लागि कच्चा पदार्थको स्रोत, बहुसङ्ख्याक जनसङ्ख्याको जीविकाको आधार र पर्यटकीय हिसाबले मनोरञ्जनको माध्यम पनि हुन् । यिनै विविध कारणले गर्दा नेपालको संविधानमा वातावरणीय सन्तुलन र स्वच्छताको लागि वन क्षेत्र र जैविक विविधताको संरक्षण गर्न राज्यले प्राथमिकता दिनु पर्ने प्रावधान गरेको छ । वन र जैविक विविधतालाई सन्तुलन राख्नको लागि प्राप्त सरकाले वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७ तयार गरी हरेक स्थानीय तहलाई आफैले वातावरण तर्जुमा योजना निर्माण गर्न पाउने प्रावधान तय गरेको छ । यसले स्थानीय तहको वन व्यवस्थापन, जलाधार संरक्षण तथा जैविक विविधता संरक्षणमा ठूलो टेवा पुग्ने छ ।

सुनापति गाउँपालिकाको भू-उपयोग अनुसार वन तथा वनस्पति क्षेत्रले ३,४३२.३४ हेक्टर क्षेत्रफल ओगटेको छ जुन गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफलको ४०.३६ प्रतिशत हुन आउँछ । स्थानीय समुदायले वन उपभोक्ता समूह गठन गरेर वनजङ्गल क्षेत्रको संरक्षण गर्ने काम स्थानीय समुदायले गरिरहेका छन् । गाउँपालिकामा २९ वटा सामुदायिक तथा २१ वटा कबुलियति वन उपभोक्ता समिति र परिचालन भइरहेका छन् । सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरुमा अग्लेश्वरी, फलामपोखरी, कालीदेवी, पान्धारा, छोटेघट्ट, पशुपति, गणेश, हरिसिद्धिका, बिहानी दोभान, चरदेति तगूड, लालीगुराँस, सुनापति सर्पझाङ, हात्ती ढुङ्गा, सुनापति महादेव, गणेशस्थान, सेविडाँडा, भारसिंह सेतीदेवी, फलाटघारी, लहरेमाने सुनापति, रानी भलायोखाद, जल्केनी, ध्यामताङ तकवानी, जोगीमारा, सुनकोशी शिकारी, सुनापति सल्लेरी, पातल चनौटे, महाकाली, सिठिनी दारेगौंडा, भूमेस्थान चुच्चे ढुङ्गा र बासीगीता रहेका छन् ।

सुनापति गाउँपालिकामा समग्र जीवजन्तुको र वनस्पतिको कुल अध्ययन गरिएको पाइदैंन । यस गाउँपालिकामा पाइने केही जनावर र पन्छी तथा वनस्पतिहरु मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाईने वन तथा जैविक विविधता यस क्षेत्रमा विद्यमान रहेको देखिन्छ । मृग, दुम्सी, बँदेल, बाँदर, चित्तल, चितुवा, खरायो, आदि जनावरहरु, कालिज, ढुकुर, कोइली, कुक्कु, आदि चराहरु पाईन्छ । यी सामुदायिक वनहरुमा रानी सल्लो, ठिङ्ग्रे सल्लो, उत्तिस, चिलाउने, मालगेडी, गुराँस, दुधिलो, साल लगायत विभिन्न प्रकारका वनस्पतिहरु

तथा पट्मेरो, निवारो, खनिउ, दुधिलो, किम्बु लगायत डाले घाँसका प्रजातिहरु र अमला, घोडताप्रे, टिम्मुर, चिराइतो, कुरिलो झ्याउ, लालीगुराँस, वेल चुत्रो, पानीअमला, कटुज, तितेपाती, सुनाखरी, मलागेडी, आदि जडिबुटीहरु उत्पादन भई सङ्कलन र निकासी भईरहेको छ । वन क्षेत्रको व्यवस्थापन वैज्ञानिक ढंगले गर्न सकेमा यस क्षेत्रको दीगो विकास हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

७.१.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- वनको दिगो व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
- वन पैदावार, वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षणको कार्ययोजना नभएको ।
- भू-क्षय, आगलागी जस्ता प्राकृतिक प्रकोप रहेको ।
- वन फडानीको कारण पानीका स्रोत र मुहानहरुको संरक्षण नभएको ।
- वनमा रहेका जडिबुटीहरुको संरक्षण हुन नसकेको ।
- डढेलो र वन जथाभावी फडानी नियन्त्रण नभएको ।

चुनौती

- विकास र वातावरण बीच सन्तुलन कायम गर्नु ।
- वन तथा वातावरण संरक्षणलाई आर्थिक क्रियाकपालसँग आवद्ध गर्नु ।
- डढेलो नियन्त्रण र जथाभावी वन फडानी नियन्त्रण गर्नु ।
- वन पैदावार र वन्यजन्तुहरुको संरक्षण गर्नु ।
- दाउरा, घर निर्माण र फर्निचरको लागि वन फडानी रोक्नु ।
- वन, वातावरण तथा जैविक विविधता सम्बन्धी जनचेतनामा वृद्धि गर्नु ।

७.१.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- विद्यमान प्राकृतिक स्रोतहरुको समुचित प्रयोग गरी आय-आर्जन बढाउन सकिने ।
- जैविक विविधता संरक्षण गरी पर्या-पर्यटनको विकास हुने ।
- वातावरणीय सरसफाइ तथा हरियाली प्रवर्द्धन हुने ।
- सामुदायिक वनहरुमा जङ्गल पार्कको अवधारणा लागू गरी आय श्रोत वृद्धि गर्न सकिने ।
- वन संरक्षणको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरुलाई थप जिम्मेवार बनाउन सकिने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति र वन उपभोक्ताहरुलाई वन संरक्षण सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गर्न सकिने ।
- समुदायको संलग्नतामा वृद्धि भई वातावरण प्रति जनतालाई उत्तरदायी बनाउने ।

अवसर

- वनको दिगो व्यवस्थापन भई स्थानीयवासीहरुको जीवनस्तरमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने ।

- भू-स्खलन नियन्त्रण तथा वन पैदावार, वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण हुने ।
- भू-क्षय, पहिरो, आदिको प्रकोप न्यूनिकरण हुने ।
- पानीका स्रोत र मुहानहरुको संरक्षण हुने ।
- वनमा रहेका जडिबुटीहरुको संरक्षण हुने ।
- डढेलो र वन जथाभावी फडानी नियन्त्रण हुने ।

७.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- जैविक विविधता संरक्षण, वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनद्वारा दीगो विकास हासिल गर्ने ।

उद्देश्य

- वन क्षेत्रलाई उद्योग र पर्यटनसँग आवद्ध गरी समृद्धि हासिल गर्ने ।
- वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन मार्फत वन पैदावारको उत्पादनमा वृद्धि तथा वन, वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
वन, जैविक विविधताको संरक्षण एवम् विकास गर्ने ।	▪ वन संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ एक व्यक्ति एक बिरुवा रोपन कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिने छ । ▪ वन क्षेत्रको खाली जमिन र वुट्यान क्षेत्रमा वृक्षरोपण गरी वनको क्षेत्रफल संरक्षण गरिने छ । ▪ वन जङ्गल संरक्षण र सम्वर्द्धनको लागि जनचेतना विकासलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिने छ । ▪ कार्वन उत्सर्जन कटौती वापतका क्षतिपूर्तिका लागि सम्बन्धित निकायमा समन्वय गरिने छ ।
वन जङ्गल, जडिबुटी तथा वातावरण विकास एवम् संरक्षणलाई आय र रोजगारीसँग आवद्ध गर्ने ।	▪ सामुदायिक वनमा जन सहभागिता र स्वामित्व वृद्धि गरी प्रभावकारी व्यवस्थापन र उपयोगबाट पशुपालन, काठ तथा काष्ठ जन्य औद्योगिक उत्पादन आदिमा उपभोक्ताहरूलाई प्रोत्साहित गरिने छ । ▪ कवुलियती वनको विकास गरी अति विपन्न परिवारको आय आर्जनको आधारको रुपमा विकास गरिने छ । ▪ निजी जग्गामा बढी आयमूलक काठ, जडिबुटी, डाले घाँस तथा फलफूलको विरुवा लगाई आय आर्जनमा संलग्न हुन किसानहरूलाई प्रोत्साहित गरिने छ ।

	▪ स्थानीय काष्ठजन्य उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ सामुदायिक वनहरुमा जङ्गल पार्कको अवधारणा लागू गरी स्थानीय आय स्रोत वृद्धि गरिने छ । ▪ वन, वातावरण, जैविक विविधता आदि प्राकृतिक विविधता र सुन्दरतालाई पर्यटन प्रवर्द्धनसँग आवद्ध गरी स्थानीय आय र रोजगारीमा वृद्धि गरिने छ ।
समुदायमा आधारित वन कार्यक्रमलाई थप समावेशी बनाउँदै समुदायका विपन्न वर्गलाई लाभ पुऱ्याउने ।	▪ सामुदायिक वन कार्यक्रमलाई थप समावेशी र व्यापक बनाउँदै समुदायका विपन्न वर्गहरुलाई प्राथमिकतामा राखेर लाभान्वित गरिने छ । ▪ सामुदायिक वनमा तुलनात्मक लाभ हुने र उच्च मुल्यका जडीबुटी र वन अनुकुल फलफुल खेती लगाउन प्रोत्साहन गरिने छ ।
वन तथा जलाधारको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्न नीति निर्माण गर्ने ।	▪ संविधानमा व्यवस्था भए अनुसार स्थानीय वन, जल, तथा प्राकृतिक स्रोतहरुको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक नीति तथा मापदण्ड निर्माण गरिने छ ।
वातावरण विनास, चोरी शिकारी, नियन्त्रण गर्ने ।	▪ वातावरण र विकास बीच सन्तुलन कायम राखी पूर्वाधार निर्माण कार्यक्रममा हुने वातावरणीय क्षतिलाई कम गर्ने उपयहरुलाई अवलम्वन गरिने छ । ▪ वन पैदावार तथा वन्यजन्तु चोरी निकासी जस्ता गैरकानुनी र वातावरण विनास गर्ने डढेलो, चरिचरण जस्ता कार्यमाथि नियन्त्रणको लागि कार्य योजना बनाई लागू गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	वन तथा जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी नीति र योजनाहरु तर्जुमा गर्ने ।		✓	✓		
२	एक व्यक्ति एक बिरुवा रोपन कार्यक्रमलाई अभियानका रुपमा सञ्चालन गरी उजाड र खाली क्षेत्रहरुमा वृक्षारोपण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
३	सामुदायिक वनमा तुलनात्मक लाभ हुने र उच्च मुल्यका जडीबुटी र वन अनुकुल फलफुल खेती लगाउन प्रोत्साहन गर्ने ।		✓	✓		
४	सामुदायिक वनहरुमा जङ्गल पार्कको अवधारणा लागू गरी स्थानीय आय स्रोत वृद्धि गर्ने ।		✓	✓	✓	
५	सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति र कबुलियति वन उपभोक्ताहरुलाई वन संरक्षण सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	

६	वन जङ्गल, जडिबुटी, जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
७	आयमूलक कार्यक्रममा वित्तीय पहुँच र प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराउने ।	✓	✓	✓		
८	वन, वातावरण र जैविक विविधता सम्बन्धी अध्ययनहरु गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
९	लोपोन्मुख वनस्पति तथा जीवजन्तुको संरक्षण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
१०	रैथाने वनस्पति, जडिबुटी, सुगन्धित फूलको संरक्षण, बिस्तार र उपयोग गर्ने ।		✓	✓		
११	सामुदायिक वनको उचित व्यवस्थापन गरि सबैको पहुँचमा बिस्तार गर्ने ।	✓	✓	✓		
१२	सार्वजनिक खाली जग्गाहरुमा फलफुल, जडिबुटी, बुद्धचित्त मालाको बोट र वन पैदावार उत्पादन गर्ने ।		✓	✓		
१३	वन तथा वातावरण संरक्षण र जनचेतनामुलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१४	वन, वातावरण र जैविक विविधता संरक्षणको लागि अन्तर सरकार र निकायहरु बीच समन्वय गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
१५	कार्वन उत्सर्जन कटौती वापतका क्षतिपूर्तिका लागि सम्बन्धित निकायमा समन्वय गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	

७.१.५ अपेक्षित उपलब्धि

- वन, वातावरण र जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी स्थानीय नीति तर्जुमा हुने छ ।
- एक व्यक्ति एक बिरुवा रोपन कार्यक्रमलाई अभियानका रुपमा सञ्चालन हुने छ ।
- सामुदायिक वनमा तुलनात्मक लाभ हुने र उच्च मुल्यका जडीबुटी र वन अनुकुल फलफुल खेती गरिएको हुने छ ।
- सामुदायिक वनहरुमा जङ्गल पार्कको अवधारणा लागू गरी स्थानीय आय स्रोत वृद्धि हुने छ ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति र वन उपभोक्ताहरुले वन संरक्षण सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको हुने छ ।
- वन डढेलो नियन्त्रण हुने छ ।
- इन्धनको रूपमा दाउरा प्रयोग गर्नेको अनुपात घटेको हुने छ ।
- वन पैदावार र वन्यजन्तुको संरक्षण हुने छ ।
- वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन हुने छ ।
- पहिरो र भू-क्षयमा कमी आएको हुने छ ।
- आधुनिक धुवाँ रहित चुलोको प्रयोग बढेको हुने छ ।
- विकास गर्दा वातावरणमैत्री विकासलाई प्राथमिकता दिएको हुने छ ।
- वातावरण परिक्षण मूल्याङ्कन गरेर मात्र विकास कार्यको स्वीकृत हुने छ ।
- सार्वजनिक खाली जग्गाहरुमा फलफुल, जडिबुटी, बुद्धचित्त मालाको बोट र वन पैदावार उत्पादन भएको हुने छ ।
- जैविक विविधताको संरक्षण प्रभाकारी हुने छ ।

७.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने ।
- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तिय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाको वन तथा जैविक विविधता सम्बन्धी नीति तर्जुमा हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको वन तथा जैविक विविधताको क्षेत्रमा नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच वन तथा जैविक विविधता संरक्षणमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाले वन तथा जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमको लागी नियमित बजेटको व्यवस्था गरेको हुनुपर्ने ।

७.२ भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

७.२.१ पृष्ठभूमि

नेपालको प्राकृतिक विपद्का घटनाहरूमध्ये पहिरो एउटा प्रमुख विपद् हो । नेपालको पहाडीय भू-सतह ज्यादै कमजोर छ । वन जङ्गलको तीव्र विनास, अत्यन्तै भिरालो धरातल, अवैज्ञानिक खेती प्रणाली, मनसुनको समयमा हुने मुसलधारे वर्षा र त्यसपछिको प्रचण्ड तापमानका कारणबाट नेपालको पहाडी भू-भागमा बारम्बार पहिरो जाने गरेको छ । यसका अतिरिक्त पूर्वाधारको रूपमा निर्माण गरिने सडक, अन्य भौतिक संरचना तथा सिंचाईको कुलोहरू सुरक्षाको उपायहरू अवलम्बन गरी ठिक ढङ्गबाट निर्माण नहुँदा पनि पहाडी भू-भागमा बारम्बार पहिरो जाने गरेको देखिन्छ । यसरी नेपालले बर्सेनि प्राकृतिक विपद्का घटनाहरूको सामना गरिरहनु परेको छ । भू-क्षयको कारण हरेक बर्ष खेतीयोग्य माटोको ह्रास भएको पाईन्छ । यो गाउँपालिका पहाडी भूगोल भएको कारण यहाँ पहिरो र भू-क्षयको समस्या रहेको छ ।

भू-क्षयको प्रत्यक्ष सम्बन्ध जलाधारसँग जोडिएको छ । दिगो प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन र स्थानीय जनताको जिविकोपार्जनको लागि जलाधार व्यवस्थापन एउटा यस्तो पद्धति हो जसले सबै विषयहरू जस्तै वन, कृषि, चरन आदिलाई समाहित गरेको हुन्छ । यस पद्धतिले जलाधार क्षेत्रको दुबै माथिल्लो तटिय र तल्लो तटिय क्षेत्रमा रहेका बहुसरोकारवालाहरूको बीचमा अन्तरक्रिया र सहयोग गराउँदछ । नेपालको अनुभवले के देखाउँछ भने यी माथि उल्लेखित विचार एवम् आदर्शहरू हाल विद्यमान नीति नियम र व्यवहारसँग त्यति मिलेको पाईदैन । स्थानीय जनताहरूको जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउन, जलाधार क्षेत्रको माथि र तल दुबै क्षेत्रको पर्यावरण र अवस्थालाईसँगै लैजान र जलाधारका स्रोतहरूको दिगो व्यवस्थापन गर्न विभिन्न नीति निर्माता, अनुभवी व्यक्तिहरू र समुदायको बीचमा नियमित बहस, अन्तरक्रिया र छलफल गर्ने पद्धतिको विकास गर्नु अपरिहार्य छ ।

सुनापति गाउँपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र भू-संरक्षण, जलाधार व्यवस्थापन, पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणलाई स्थानीय सरकारको मुख्य जिम्मेवारीको रुपमा लिई विपद् व्यवस्थापन कोषको गठन गर्ने नीति लिएको छ । यस गाउँपालिका क्षेत्रभित्र सुनकोशी नदि, चौरी खोला, खानी खोला, कामा खोला, ठाडो

खोला, घट्टे खोला लगायत रहेका छन् । यी खोलाहरु सिंचाई, खानेपानी र जलविद्युत लगायतका प्रयोजनका लागि जलश्रोतको उपयोग हुने गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा रहेका जलाधारा क्षेत्र लगायतका जलाधार क्षेत्र संरक्षण गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

पहिरो र भू-क्षय पहिरो यहाँका प्रमुख विपद्हरु भएतापनि यस्ता विपद्हरुबाट विगतका वर्षहरुमा गाउँपालिकामा ठूलो क्षति भएको छैन । गाउँपालिकाले पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि सडक लगायत विकास निर्माण गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनलाई अनिवार्य गरिनु पर्दछ । साथै पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि स्थानीय परम्परागत प्रविधिको प्रयोगलाई समेत जोड दिनुपर्दछ । गाउँपालिका क्षेत्रभित्र भू-क्षय जोखिम क्षेत्रहरुमा बाझो खेत, गौरा टोल र अम्बटे खेत, लोसेडाँडा खानीखोला ओढारे, गाँसु खेत दिमी, साउने, केउरानी, नाग्सिवा, टुनाबोटे, आदि हुन् । यी क्षेत्रको भूमि व्यवस्थापनमा गाउँपालिकाले विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

७.२.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- भू-क्षय र पहिरोको जोखिम हुनु ।
- पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि गाउँपालिकासँग पर्याप्त बजेट, प्रविधि र यन्त्र उपकरण नभएको ।
- पहिरो तथा भू-क्षय सम्बन्धी जनचेतनाको अभाव ।
- पहिरो र भू-क्षयबाट हुने मानवीय जोखिम न्यूनीकरण गर्न कठिन हुने ।

चुनौती

- विपद्मा परेका घरपरिवार तथा समूहलाई तत्काल राहतको व्यवस्था गर्नु ।
- बर्षातको समयमा हुने पहिरो तथा भू-क्षयलाई नियन्त्रण गर्न पर्याप्त बजेट, प्रविधि र यन्त्र उपकरणको व्यवस्था गर्नु ।
- जलवायु परिवर्तनको कारण विपद् व्यवस्थापनलाई समय अनुकुल परिमार्जित र व्यवस्थित गर्न नसक्नु ।

७.२.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- भू-क्षय नियन्त्रण गरी प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण गर्न सकिने ।
- जोखिम क्षेत्र पहिचान गरी बस्ती विकासलाई सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न सकिने ।
- दिगो विकासको बाटोमा पालिकालाई डोऱ्याउन सकिने ।

अवसर

- सबै प्रकारका विपद्को सामना गर्न आधुनिक प्रविधि संरचना, मापदण्ड र आवश्यक दक्ष जनशक्तिको विकास गर्न सकिने ।

- पहिरो र भू-क्षय नियन्त्रणको लागि अन्तर सरकार र दातृ निकायहरुसँग समन्वय र सहकार्य गर्न सकिने ।

७.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- पहिरो तथा भू-क्षयबाट हुने मानवीय तथा अन्य क्षतिमा न्यूनीकरण गर्ने ।

उद्देश्य

- गाउँपालिका क्षेत्रमा जोखिम क्षेत्र पहिचान गरी सुरक्षित बस्ती विकास गर्ने ।
- पहिरो तथा भू-क्षयलाई नियन्त्रण गरी क्षति न्यूनीकरण गर्ने ।
- गाउँपालिका क्षेत्रको जलाधार व्यवस्थापन गर्ने ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
पहिरो तथा भू-क्षय रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने ।	▪ जोखिम संवेदनशिल भू-उपयोग योजना तर्जुमा गरिने छ । ▪ विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार गरिने छ । ▪ पहिरो तथा भू-क्षयका सम्भावित स्थानहरुको पहिचान र नक्साङ्कन गरी रोकथाम तथा नियन्त्रण गरिने छ । ▪ पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि स्थानीय प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ जोखिमयुक्त स्थानहरुको पहिचान गरी स्थायी तटबन्ध निर्माण र ग्यावियन वाल निर्माण गरिने छ । ▪ जोखिमयुक्त स्थानहरुमा वृक्षारोपण र जैविक तटबन्ध निर्माण गरिने छ । ▪ आवश्यक यन्त्र उपकरणहरु खरिद गरिने छ । ▪ सचेतना कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ ।
पूर्व सुचना प्रणालीको व्यवस्था गर्ने ।	▪ जोखिमयुक्त स्थानहरुमा विपद् पूर्व सूचना प्रणालीको व्यवस्था गरिने छ । ▪ स्थानीय सञ्चार माध्यम र सामाजिक सञ्जालबाट जोखिमको पूर्व सूचना प्रचार प्रसार गरी मानवीय र भौतिक क्षति न्यूनिकरण गरिने छ ।
पहिरो तथा भू-क्षय न्यूनिकरणको लागि कोष गठन गर्ने ।	▪ गाउँपालिकामा जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यस्थापन कोषको व्यवस्था गरिने छ । ▪ पहिरो तथा भू-क्षय न्यूनिकरणका लागि नीजि र अन्तर सरकारी समन्वय र सहकार्य गरिने छ । ▪ भौतिक तथा मानवीय क्षतिको कार्यविधि अनुसार क्षतिपुर्तिको व्यवस्था गरिने छ ।
एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन योजना	▪ जलाधार विकास मार्फत स्थलिय तथा जलिय जैविक विविधता संरक्षणको लागि एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनको योजना तर्जुमा गरिने छ ।

तर्जुमा, जलाधार क्षेत्रको संरक्षण विकास र व्यवस्थापन गर्ने ।	▪ पानीको मुहान संरक्षण, मुहान आसपास जङ्गल फडानी रोकथाम र मुहान वरिपरि रुख बिरुवा लगाउने कार्यलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ▪ जलस्रोत क्षेत्रको अध्ययन, अनुसन्धान, तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण, अभिलेखीकरण, नियमन तथा संरक्षणको लागि पालिका मातहतमा आवश्यकता अनुरूप शाखाको व्यवस्था गरिने छ । ▪ जलस्रोतको व्यावसायिक उपयोग गरे बापत उपयोगकर्ताले तिर्नुपर्ने शुल्कलाई कानून मार्फत व्यवस्थित गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	जोखिम संवेदनशिल भू-उपयोग योजना तर्जुमा गर्ने ।			✓		
२	विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार गर्ने ।			✓		
३	पहिरो तथा भू-क्षयका सम्भावित स्थानहरुको पहिचान र नक्साङ्कन गरी रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
४	पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि स्थानीय प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने ।			✓	✓	✓
५	जोखिमयुक्त स्थानहरुको पहिचान गरी स्थायी तटबन्ध निर्माण र ग्याबिन वाल निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
६	जोखिमयुक्त स्थानहरुमा वृक्षारोपण र बायो ईन्जिनियरिङ गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
७	जोखिम व्यवस्थापनको लागि आवश्यक यन्त्र उपकरणहरु खरिद गर्ने ।	✓	✓	✓		
८	जोखिमयुक्त स्थानहरुमा विपद् पूर्व सूचना प्रणाली जडान गर्ने ।		✓	✓	✓	
९	स्थानीय सञ्चार माध्यम र सामाजिक सञ्जालबाट जोखिमको पूर्व सूचना प्रचार प्रसार गरी मानवीय र भौतिक क्षति न्यूनिकरण गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
१०	जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यस्थापन कोषको गठन गर्ने ।			✓	✓	
११	पहिरो तथा भू-क्षय न्यूनिकरणका लागि नीजि र अन्तर सरकारी समन्वय र सहकार्य गर्ने ।	✓	✓	✓		
१२	सचेतना कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१३	क्षतिपूर्ति सम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा गर्ने ।		✓	✓		
१४	एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनको योजना तर्जुमा गर्ने ।		✓	✓		
१५	पानीको मुहान संरक्षण, मुहान आसपास जङ्गल फडानी रोकथाम र मुहान वरिपरि रुख बिरुवा लगाउने ।		✓	✓	✓	
१६	जलस्रोत क्षेत्रको अध्ययन, अनुसन्धान, तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण, अभिलेखीकरण, नियमन तथा संरक्षणको लागि पालिका मातहतमा आवश्यकता अनुरूप शाखाको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓		
१७	जलस्रोतको व्यावसायिक उपयोग गरे बापत उपयोगकर्ताले तिर्नुपर्ने शुल्कलाई कानून मार्फत व्यवस्थित गर्ने ।	✓	✓	✓		

७.२.५ अपेक्षित उपलब्धि

- जोखिम संवेदनशिल भू-उपयोग योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।
- विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार हुने छ ।
- पहिरो र भू-क्षयका सम्भावित स्थानहरुको पहिचान र नक्साङ्कन भई रोकथाम गरिएको हुने छ ।
- जोखिमयुक्त स्थानहरुको पहिचान भई स्थायी तटबन्ध र बायो ईन्जिनियरिङ गरिएको हुने छ ।
- पहिरो तथा भू-क्षयबाट हुने भौतिक र मानवीय क्षतिमा कमि आएको हुने छ ।
- पिडितहरुले उचित क्षतिपूर्ति प्राप्त गरेका हुने छन् ।
- जोखिमयुक्त स्थानहरुमा विपद् पूर्व सूचना प्रणाली जडान हुने छ ।
- सचेतना कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुने छ ।
- स्थानीय सञ्चार माध्यम र सामाजिक सञ्जालबाट जोखिमको पूर्व सूचना प्रचार प्रसार हुने छ ।
- पहिरो तथा भू-क्षय न्यूनिकरणका लागि नीजि र अन्तर सरकारी समन्वय र सहकार्य हुने छ ।
- एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनको योजना तर्जुमा हुने छ ।
- पानीको मुहान संरक्षण, मुहान आसपास जङ्गल फडानी रोकथाम र मुहान वरिपरि रुख बिरुवा लगाएको हुने छ ।

७.२.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तिय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृ निकायहरुको गाउँपालिकाको भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनको क्षेत्रमा नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाको भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।
- स्थानीय खोलानाला तथा नदिहरुमा तटबन्धको निर्माण भएको हुनुपर्ने ।
- स्थानीय खोलानाला तथा नदिहरुको दोहन बन्द हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच भू-संरक्षण क्षेत्रमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।

७.३ वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन

७.३.१ पृष्ठभूमि

मानवीय क्रियाकलाप र प्राकृतिक वातावरण बीचको अन्तरक्रिया र अन्तरसम्बन्धलाई सन्तुलित गर्ने कार्य नै वातावरण व्यवस्थापन हो । नेपालको संविधानले हरेक नागरिकले स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ । साथै प्रदूषकबाट पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने हकको व्यवस्था गर्नुका साथै वातावरण व्यवस्थापनको कार्यक्षेत्र सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तीनै तहको जिम्मेवारी भित्र राखेको छ । फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने कानुनी दायित्व र अधिकार स्थानीय सरकारलाई तोकेको छ । फोहरमैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८) शंसोधन २०७४ (को परिच्छेद २ को दफा ३ मा व्यवस्था भए बमोजिम फोहरमैलाको सङ्कलन, अन्तिम विसर्जन तथा प्रशोधनको लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधार तथा

संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहको हुनेछ लेखिएको छ । यसैगरी दफा ११ प्रारम्भिक चरणमा सङ्कलन भएको फोहरमैला व्यवस्थित गर्न कुनै स्थानलाई स्थानान्तरण केन्द्रको रुपमा तोक्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने दफा १२ मा फोहरलाई स्थायी विसर्जन गर्नको लागि वातावरण सम्बन्धी प्रचलित कानुनको अधिनमा रही फोहरमैला व्यवस्थापन स्थल तोक्न सक्ने छ भनि उल्लेख गरेको छ । त्यसैले फोहरमैला व्यवस्थापनको प्रबन्ध मिलाउने जिम्मेवारी स्थानीय तहको हुनेमा दुईमत छैन तसर्थ कानुनी आधारमा टेकेर स्थानीय सरकारले फोहरको व्यवस्थापन गर्न निर्देशिका बनाई त्यसको माध्यमबाट स्थानीय स्तरमा नै विविध योजना र कार्यक्रमहरू बनाई त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन मार्फत नगारिकलाई सुसूचित गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय निकायको हो ।

स्थानीयवासीको दैनिक जनजीवन र वातावरणलाई व्यवस्थित, स्वच्छ र सुन्दर बनाउन फोहरमैला व्यवस्थापन तथा ढल निकासको मुख्य भूमिका रहने गर्दछ । सुनापति गाउँपालिकाको सादी बजार, हिलेदेबी, गाल्पा (दिमीपोखरी), गुराँसे (गुन्सी), डहु क्षेत्र,आदि नयाँ शहर उन्मूख बजार केन्द्रहरुको रुपमा विकास भइरहेको छ । बस्ती विकाससँगै फोहरमैला व्यवस्थापन चुनौतीको रुपमा देखा परेको छ । गाउँपालिकामा फोहरलाई स्रोतमा नै न्यूनीकरण, पुनःप्रयोग, प्रशोधन वा विसर्जन गरी फोहरमैलाको व्यवस्थित तथा प्रभावकारी व्यवस्थापनतर्फ पहल गरेको देखिदैन । स्थानीय घरधुरी र सानातिना बजारहरुबाट उत्सर्जन हुने फोहरहरु जलाउने र गाड्ने गरिएको छ । बाह्लबिसे गौरी क्षेत्र लगायत अन्य स्थानमा स्यानिटरी ल्याण्डफिल साईट निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरी फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि पहल गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

७.३.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- वातावरण संरक्षण तथा फोहरमैला व्यवस्थापनको जनचेतनाको अभाव ।
- उचित फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल साईटको पूर्वाधार नभएको ।
- गाउँपालिकाबाट फोहर सङ्कलनको उचित व्यवस्थाको कमी ।
- प्लाष्टिक झोलाहरुको प्रयोगमा वृद्धि ।
- वातावरण संरक्षणमा न्यून बजेटको व्यवस्था ।

चुनौती

- बस्ती बिस्तारसँगै फोहरमैला व्यवस्थापन गर्न ।
- फोहरको श्रोतमै कुहिने र नकुहिने अनि पुन:प्रयोगमा ल्याउन सकिने गरि वर्गीकरण गरि उचित व्यवस्थापन गर्ने ।
- प्लाष्टिक जन्य फोहरको नियन्त्रण र व्यवस्थापन ।
- फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी जनचेतना वृद्धि गर्ने ।
- प्राकृतिक वातावरण र मानवीय वातावरण बीच सन्तुलन बनाई राख्न ।

७.३.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- प्रदेशमा उद्योग, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले वातावरण संरक्षणमा तदारुकता देखाउनु ।
- फोहरलाई ऊर्जा रुपमा प्रयोग गर्न सक्ने प्रविधिको विकास हुनु ।
- वातावरण संरक्षणको क्षेत्रमा दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुन सक्ने ।
- वातावरण संरक्षणमा गैरसरकारी संस्थाहरुको परिचालन गर्न सकिने ।
- तीव्र शहरीकरण भई नसकेकोले शहरलाई व्यवस्थित गर्दै वातावरण संरक्षण गर्न सकिने ।
- फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि भई फोहरलाई स्रोत मै व्यवस्थापन गर्न सकिने ।

अवसर

- वातावरण, फोहर व्यवस्थापन र प्रदूषण नियन्त्रण क्षेत्रमा स्थानीय सरकार, विकास साझेदार तथा अन्य सरकारी/गैरसरकारी संस्थाहरु, उपभोक्ता समितिहरु र नागरिकको चासो बढ्दै जानु ।
- प्रदेश तथा सङ्घीय सरकारको फोहर व्यवस्थापनको नीति, रणनीति र निर्देशिकाहरु निर्माण हुनु ।
- वातावरण संरक्षण सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरी स्थानीयवासीहरुलाई परिचालन गर्न सकिने ।
- वातावरण संरक्षणमा पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गर्न सकिने ।

७.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- वातावरणीय संरक्षण तथा फोहरको दीगो व्यवस्थापन गरी स्वच्छ, सफा र हराभरा बनाउने ।

उद्देश्य

- फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन गरि वातावरण संरक्षण गर्ने ।
- गाउँपालिकालाई स्वच्छ, सफा, हराभरा बनाउने ।
- वातावरणीय सचेतना अभिवृद्धि गर्ने र हरियाली कायम गर्ने ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
प्रदुषण रहित स्वच्छ वातावरण तयार गर्ने ।	▪ प्रदुषणका कारक तत्वहरुको पहिचान गरी त्यस्ता कारक तत्वहरुलाई हटाउन/कम प्रयोग गर्ने/न्यूनिकरण गर्ने नीति ल्याईने छ । ▪ आफ्नो वरपरको वातावरणीय सरसफाइ नियमित गर्ने । ▪ प्लाष्टिक निषेधित अभियान सञ्चालन गरिने छ । ▪ सार्वजनिक शौचालयहरुलाई स्थानीय संघ संस्था तथा समुदायबाटै सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरिने छ ।

	▪ मानव स्वास्थ्यमा पार्ने असरको नियन्त्रण र यसले अन्य क्षेत्रमा पार्ने असर सित अनुकुलित हुँदै यसबाट उत्पन्न लाभ र जलवायु कोष र संयन्त्रबाट हुने लाभको अधिकतम उपयोग गर्नु ।
फोहरमैला व्यवस्थापन तथा सुरक्षित रुपमा विसर्जन गर्ने ।	▪ फोहरको दीर्घकालीन व्यवस्थापनको लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल साईट निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययन तथा डिटेल डिजाईन तयार गरिने छ । ▪ घरको फोहरलाई व्यवस्थापन गर्न तालिमको व्यवस्था गरिने छ । ▪ कुहिने र नकुहिने गरी छुट्टाछुट्टै सङ्कलन गरी कुहिने फोहरलाई कम्पोष्ट मल बनाउन प्रयोग गरिने छ । ▪ गाउँपालिका भित्रका प्रत्येक वडा र टोलहरुबाट फोहरमैला नियमित सङ्कलन गर्ने व्यवस्था गरिने छ । ▪ फोहरमैला व्यवस्थापन तथा सरसफाइ प्रवर्द्धन गर्न जनचेतना अभिवृद्धि गरी जनसहभागितामा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	वातावरण संरक्षण तथा प्रदूषण नियन्त्रणका लागि अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
२	फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटको सम्भाव्यता अध्ययन गरी उपयुक्त स्थानको छनौट गरी डिटेल डिजाईन तयार गर्ने ।	✓	✓	✓		
३	फोहरमैलाको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न मुख्य बजार क्षेत्रबाट नियमित रुपमा फोहरमैला सङ्कलन गर्ने ।			✓	✓	
४	गाउँपालिका क्षेत्रमा प्लाष्टिक झोला निषेध गरी स्थानीय सामाग्रीबाट उत्पादित वातावरण मैत्री हरित झोला उपयोगमा ल्याउने ।		✓	✓	✓	
५	घरको फोहरलाई व्यवस्थापन गर्न तालिमको व्यवस्था गरिने कुहिने र नकुहिने फोहर छुट्टाछुट्टै सङ्कलन गरी कुहिने फोहरलाई कम्पोष्ट मल बनाउन प्रयोग गर्ने ।		✓	✓	✓	
६	सार्वजनिक शौचालयहरुलाई स्थानीय संघ संस्था तथा समुदायबाटै सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।		✓	✓	✓	
७	फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी शैक्षिक तथा जनचेतनाका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	
८	वैकल्पिक उर्जाबाट चल्ने सवारी साधन र उद्योगहरुलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।	✓	✓	✓		
९	उद्योगहरुलाई मुख्य बजार र मानव बस्तीभन्दा टाढा लैजान प्रोत्साहन गर्ने ।		✓	✓	✓	

१०	गाउँपालिका वातावरण संरक्षण तथा प्रदुषण नियन्त्रण सम्बन्धी आवश्यक संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓		
११	सडक छेउमा जथाभावी फोहर गर्ने, नदि किनारमा जथाभावी सवारी साधन धुने, मानिस र गाईबस्तु नुहाउने, पखाल्ने कार्यलाई नियन्त्रण गर्ने ।			✓		

७.३.५ अपेक्षित उपलब्धि

- स्थानीय वातावरण तथा नागरिकहरुको स्वास्थ्यमा सुधार हुने छ ।
- फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटको सम्भाव्यता अध्ययन गरी उपयुक्त स्थानको छनौट गरी डिटेल डिजाईन तयार अनुसार निर्माण कार्य शुरु हुने छ ।
- घरको फोहरलाई व्यवस्थापन गर्न तालिमको व्यवस्था हुने छ ।
- कुहिने र नकुहिने फोहर छुट्टाछुट्टै सङ्कलन गरी कुहिने फोहरलाई कम्पोष्ट मल बनाउन प्रयोग हुने छ ।
- फोहरमैलाको व्यवस्थापन भई वैकल्पिक उर्जाको प्रयोग प्रयोग बढेको हुने छ ।
- प्लाष्टिक झोला निषेध गरी स्थानीय सामाग्रीबाट उत्पादित वातावरण मैत्री हरित झोला उपयोगमा आउने छ ।
- फोहरमैला व्यवस्थापनबाट सफा, सुन्दर र स्वच्छ गाउँपालिका निर्माण हुने छ ।
- स्थानीयवासीमा फोहरमैला व्यवस्थापन र ढल निकास सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि भई फोहरको स्रोत मै व्यवस्थापन हुने छ ।

७.३.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तिय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने ।
- वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापनमा आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने ।
- फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि आवश्यक पर्ने यन्त्र उपकरणहरुको व्यवस्था भएको हुनुपर्ने ।
- स्थाई स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटको पूर्वाधार निर्माण भएको हुनुपर्ने ।
- वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापनमा स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापनमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।
- फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।

७.४ विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशिलता

७.४.१ पृष्ठभूमि

नेपाल विपद्को अत्यधिक जोखिममा रहेको देश हो । यहाँ प्रत्येक वर्ष बाढी, पहिरो, चट्याङ, आगलागी, सडक दुर्घटना र महामारी जस्ता प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपहरुका कारण जनधनको ठूलो क्षति तथा

नोक्सानी हुने गरेको छ । मुलुक विषम भू-बनावट, कमजोर भौगर्भिक अवस्था, मौसमी विषमता तथा जलवायु परिवर्तनका कारण भूकम्प, बाढी, पहिरो तथा भू-स्खलन, डुबान, चट्याङ, खडेरी, हिमपात, असिना, हिमपहिरो, हिमताल विष्फोटन, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, हुरी बतास, वन डढेलो लगायतका प्राकृतिक प्रकोपहरुबाट प्रभावित छ । २०७२ साल बैशाखमा आएको गोरखा भूकम्प, २०७१ तथा २०७४ सालमा आएको बाढी तथा पहिरो र यसबाट भएको ठूलो जनधनको क्षति तथा नोक्सानी यसका पछिल्ला उदाहरणहरु हुन् (विपद् जोखिम राष्ट्रिय न्यूनिकरण नीति, २०७४) ।

नेपाल सरकारले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका कार्यहरुलाई योजनावद्ध र व्यवस्थित गर्न नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था गरेको छ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन २०३९, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५, भवन ऐन २०५५, राष्ट्रिय भवन संहिता २०६०, विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति २०६६, जलवायु परिवर्तन नीति २०६७, भू-उपयोग नीति २०६९, जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति २०७२, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना नीति २०७२, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा २०७०, बस्ती विकास, शहरी योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभूत मार्गदर्शन २०७२, राष्ट्रिय शहरी विकास रणनीति २०७३, आदि महत्वपूर्ण कानूनी तथा नीतिगत आधार हुन् भने नेपालको संविधान २०७२ पछि आएका स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४ र स्थानीय अनुकुलन कार्ययोजना खाका २०७६ लगायत पछिल्ला महत्वपूर्ण कानूनी व्यवस्था हुन् । जलवायु परिवर्तनले पारेको असरलाई कम गरी जिविकोपार्जन, वातावरण र पारिस्थितिक प्रणालीलाई साविक प्राकृतिक अवस्थामा वा सो भन्दा सवल अवस्थामा लैजान गरिने कार्यलाई उत्थानशिलता भनिन्छ । (स्थानीय अनुकुलन कार्ययोजना खाका, २०७६)

गाउँपालिकाको विपद्हरुमा पहिरो, भू-क्षय, बाढी, हावाहुरी, चट्याङ, आगलागी, आदि रहेका छन् । तयसैगरी जलवायु परिवर्तनको जल्दो बल्दो समस्या र यसले पार्ने असर पनि गाउँपालिका भित्र विद्यमान छन् । गाउँपालिकाले विपद् व्यवस्थापनलाई गाउँपालिका स्तरीय र वडा स्तरीय विपद् समिति गठन गरेको छ । त्यसैगरी विपद् व्यवस्थापन योजनाले जलवायू अनुकूलन र प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण, जोखिम सम्वेदनशील भू-उपयोग योजना तयार गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने, एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन र कार्यान्वयन र जलस्रोत संरक्षणको आवश्यकतामा जोड दिएको छ । गाउँपालिकाले विपद् न्यूनीकरणको लागि सडक लगायत विकास निर्माण गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनलाई अनिवार्य गरेको छ । वन जङ्गलको संरक्षणको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता मार्फत सचेनतामुलक कार्यक्रम गर्ने, सबै वडामा प्राकृतिक प्रकोप जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने तथा विपद् न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका लागि नेपाल रेडक्रस लगायत अन्य सरोकारवाला निकायहरुसँग सहकार्य र समन्वय गर्ने नीति लिएको छ ।

सुनापति गाउँपालिकामा पहिरोबाट जोखिमयुक्त क्षेत्रहरुमा वडा नं. १ को ठूलीबेसी चौरी खोला क्षेत्र, धारापानी सामुदायिक स्वा. इकाई क्षेत्र, मृथली पहरी बस्ती क्षेत्र, ढोडिनी क्षेत्र, वडा नं. २ को मन्दरवेसी, मैरे, मानपुर, राम्चे, वडा नं. ३ को साउने, नागसिवा, क्यौरिनी, भलायखर्क, वडा नं. ४ को च्याडीटार, सिन्दुरेटार, भलवाडी, केउरेनी, घरगोठ (घारकोट), लोफ्राङ क्षेत्र र वडा नं. ५ भिरकोट, लोफ्रा, देसार गाउँ, छापटोल रहेका छन् । त्यसै गरि बाढी जोखिम क्षेत्रहरु वडा नं. १ को ढोडिनी, मुलबेसी, सिम्लेदेउराली, टोकीबाद क्षेत्र, खानीखोला, घट्टेखेत, वडा नं. २ को खानीखोला र दिमीखोला किनार क्षेत्र, वडा नं. ४ च्याडी, सिन्दुरेटार, चौरीखोला र खानीखोलाको किनार क्षेत्र र खाँडादेवी गाउँपालिकाको सिमाना लुभु

बजार आसपासको क्षेत्र तथा सुख्खा/खडेरी बाट जोखिम क्षेत्रहरु वडा नं १, ३, ४ र ५ को तल्लो भाग सबै क्षेत्रहरु रहेका छन् ।

७.४.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- विपद् व्यवस्थापन तथा न्यूनीकरणको लागि यन्त्र उपकरणको अभाव ।
- विपद् तथा महामारी सम्बन्धी सचेतनाको अभाव ।

चुनौती

- भू-क्षय र पहिरोजन्य प्रकोप व्यवस्थापन गर्नु ।
- झाडा पखाला लगायत स्वास्थ्यजन्य माहामारी रोक्नु ।
- जोखिमयुक्त बसोबास क्षेत्र पहिचान गरी सुरक्षित स्थानमा बस्ती स्थानान्तरण गर्नु ।
- प्रकोप तथा महामारी बारे जनचेतना वृद्धि गर्नु ।

७.४.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- गाउँपालिका स्तरीय तथा वडा स्तरीय विपद् प्रतिकार्य योजना निर्माण गरी गाउँपालिका स्तरीय र वडा स्तरीय विपद् समितिलाई सक्रिय बनाउन सकिने ।
- प्रत्येक वडाका खुल्ला स्थानमा स्थानीय आपतकालिन कार्य सञ्चालन केन्द्र स्थापना गर्न सकिने ।
- जोखिम बारेमा स्थानीयवासीलाई सचेत गराई समय मै जोखिम व्यवस्थापन गर्ने सकिने ।
- भर्खरै मात्र शहरीकरण प्रारम्भ भएकोले सुरक्षित आवासको विकास गरी व्यवस्थित गर्न सकिने ।
- गाउँपालिकामा संक्रमणजन्य रोगहरुको प्रकोपबाट बच्न नागरिकहरु अभ्यस्त हुँदै गएकोले सचेतना वृद्धि हुँदै गएको ।

अवसर

- विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति र रणनीतिक कार्ययोजना कार्यान्वयनमा रहनु ।
- गाउँ विपद् व्यवस्थापन समिति गठन भएको ।
- नेपाल रेडक्रस सोसाईटी, नेपाल प्रहरी, शसस्त्र प्रहरी बल नेपालसँग समन्वय गरी विपद् पूर्व तयारी र उद्धार सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था गर्न सकिने ।
- स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रमा पर्नु र प्राथमिकताको विषय बन्नु ।
- विपद् व्यवस्थापन कार्यमा सङ्घीय एवम् प्रदेश सरकारकारको सहयोग रहनु ।

७.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा जलवायु परिवर्तनको असरबाट जनधनको संरक्षण गर्ने ।

उद्देश्य

- विपद् तथा जोखिमबाट हुने मानवीय, भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय क्षतिमा कमी ल्याउने ।
- जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण गर्ने ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्को प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने ।	▪ विपद् तथा महामारी व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय, नीति, कानून र योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ विपद् तथा महामारी पूर्व तयारी, प्रतिकार्य योजना तथा पूर्व सूचना प्रणाली प्रभावकारी बनाइने छ । ▪ विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गरिने छ । ▪ विपद्को बेला उद्धार कार्यका लागि युवा स्वयंसेवी, सामाजिक संघ संस्थाहरू, सुरक्षा निकाय आदिलाई तयारी अवस्थामा राखिने छ । ▪ विपद् व्यवस्थापन कोष गठन गरिने छ र उक्त रकम विपद् व्यवस्थापनमा मात्र खर्च गरिने छ । ▪ गाउँपालिकाको विपद् व्यवस्थापन समितिलाई सक्रिय बनाइने छ । ▪ समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन प्रणाली अवलम्वन गरिने छ । ▪ आगलागी स्वास्थ्यजन्य प्रकोप, खोला, नदिनाला नियन्त्रण, भू-क्षय, पहिरो नियन्त्रण आदि कार्यलाई प्रभावकारी बनाइने छ । ▪ विपद् जोखिम नियन्त्रण राष्ट्रिय कार्य योजनालाई स्थानीयकरण गरी लागू गरिने छ ।
विपद् बाट हुने भौतिक र मानवीय क्षति न्यूनिकरण गर्ने ।	▪ विपद् जोखिम नक्साङ्कन गरिने छ । ▪ विपद् जोखिम अध्ययन गरी विपद् प्रतिरोधी संरचनाहरूको निर्माण गरिने छ । ▪ अति जोखिममा रहेका बस्तीहरूलाई स्थानान्तरण गरिने छ । ▪ हरेक क्षेत्रगत नीति तर्जुमा गर्दा विपद् प्रतिरोधी पक्षलाई हेरिने छ । ▪ विपद् बाट बच्ने बारेमा सचेतना कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।
जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी जनचेतना वृद्धि गर्ने ।	▪ मौसम पूर्व अनुमान प्रणाली र तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिलाई सङ्घीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरी स्वचालित विपद् सूचना प्रणाली जडान गरिने छ । ▪ जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनिकरणको लागि स्थायी कोषको व्यवस्था गरिने छ । ▪ जलवायु जोखिम तथा प्रकोप न्यूनीकरण र अनुकुलनको लागि स्थानीय अनुकुलन कार्ययोजना निर्माण गरिने छ ।

	▪ जलवायु परिवर्तनबाट फैलिन सक्ने रोगव्याधी र सो नियन्त्रणको लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको अभिमुखिकरण एवम् क्षमता विकास गरिने छ।

मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	विपद् व्यवस्थापन तथा महामारी जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी नीति कानून र योजना तर्जुमा गर्ने।	✓	✓	✓		
२	विपद् तथा महामारी पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने।	✓	✓	✓		✓
३	जलवायु जोखिम तथा प्रकोप न्यूनिकरण र अनुकुलनको लागि स्थानीय अनुकुलन कार्ययोजना निर्माण गरी आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।	✓	✓	✓		
४	स्थानीय आपतकालिन कार्य सञ्चालन केन्द्र स्थापना गर्ने।	✓	✓	✓	✓	
५	खोज तथा उद्धारमा प्रयोग हुने औजार, सामाग्रीहरु राहत स्वरुप उपलब्ध गराउन सकिने सामग्रीहरुको खरिद तथा व्यवस्थापन गर्ने।	✓	✓	✓		
६	हरेक वडाहरुमा वडा स्तरीय वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन समिति गठन गर्ने।			✓		
७	उद्धार, राहत तथा पुन:स्थापनाका लागि विपद् व्यवस्थापन कोष निर्माण गर्ने।	✓	✓	✓		
८	विपद् व्यवस्थापन तथा महामारी जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी जनचेतना अभियान सञ्चालन गर्ने।	✓	✓	✓		
९	विपद् तथा महामारी प्रतिरोधी संरचनाहरु निर्माण गर्ने।	✓	✓	✓	✓	
१०	विपद् जोखिम नक्साङ्कन तयार गर्ने।		✓	✓	✓	
११	जोखिमयुक्त बस्तीहरुको स्थानान्तरण गर्ने।	✓	✓	✓		✓
१२	विपद् न्यूनीकरणका लागि फायर ब्रिगेड, दमकल जस्ता साधन व्यवस्थापन गर्ने।	✓	✓	✓	✓	
१३	डढेलो तथा अग्नि नियन्त्रण सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने।		✓	✓		
१४	बाढी, पहिरो तथा अधिक वर्षा बारे चेतनामूलक सूचना प्रसारण गर्ने।	✓		✓		
१५	डढेलो तथा आगलागीबाट बच्ने र यस्ता घटना हुन नदिन चेतनामूलक सूचना प्रसारण गर्ने।	✓		✓		
१६	मानिस, पशु तथा बालीमा हुन सक्ने महामारीहरु बारे चेतनामूलक सूचना प्रसारण गर्ने।	✓		✓		
१७	विपद् भएको स्थानहरु तथा प्रभावितहरुको स्थलगत अनुगमन तथा अवलोकन गर्ने।			✓		

१८	विपद् तथा महामारी प्रतिरोधी संरचनाहरु निर्माण सम्बन्धी तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१९	जोखिम व्यवस्थापन गर्न प्रदेश तथा प्राप्त सरकार, दातृ निकाय र निजी क्षेत्रसँग समन्वय गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
२०	विपद् व्यवस्थापन कार्यको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा गर्ने ।			✓		
२१	मौसम पूर्व अनुमान प्रणाली र तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिलाई सङ्घीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरी स्वचालित विपद् सूचना प्रणाली जडान गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
२२	जलवायु परिवर्तन र विपद् जोखिम न्यूनिकरणको लागि स्थायी कोषको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓		
२३	जलवायु परिवर्तनबाट फैलिन सक्ने रोगव्याधी र सो नियन्त्रणको लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको अभिमुखिकरण एवम् क्षमता विकास गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	

७.४.५ अपेक्षित उपलब्धि

- विपद् तथा महामारी सम्बन्धी नीति, कानून र योजना तर्जुमा हुने छ ।
- स्थानीय आपतकालिन कार्य सञ्चालन केन्द्र स्थापना हुने छ ।
- खोज तथा उद्धारमा प्रयोग हुने औजार, सामाग्रीहरु राहत स्वरुप उपलब्ध गराउन सकिने सामग्रीहरुको खरिद तथा व्यवस्थापन हुने छ ।
- जलवायु जोखिम तथा प्रकोप न्यूनिकरण र अनुकुलनको लागि स्थानीय अनुकुलन कार्ययोजना निर्माण गरी आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुने छ ।
- हरेक वडाहरुमा वडा स्तरीय वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन समिति गठन हुने छ ।
- विपद् जोखिम नक्साङ्कन हुने छ ।
- जोखिमयुक्त बस्तीहरुको स्थानान्तरण हुने छ ।
- भवन निर्माण संहिता पूर्ण रुपमा लागू हुने छ ।
- भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण कार्यान्वयन हुने छ ।
- विपद् न्यूनीकरणका लागि फायर ब्रिगेड, दमकल जस्ता साधन व्यवस्थापन हुने छ ।
- डढेलो तथा अग्नि नियन्त्रण सम्बन्धी तालिम सञ्चालन हुने छ ।
- बाढी, पहिरो तथा अधिक वर्षा बारे चेतनामूलक सूचना प्रसारण हुने छ ।
- डढेलो तथा आगलागीबाट बच्ने र यस्ता घटना हुन नदिन चेतनामूलक सूचना प्रसारण हुने छ ।
- मानिस, पशु तथा बालीमा हुन सक्ने महामारीहरु बारे चेतनामूलक सूचना प्रसारण हुने छ ।
- विपद् भएको स्थानहरु तथा प्रभावितहरुको स्थलगत अनुगमन तथा अवलोकन गरिएको हुने छ ।
- विपद् तथा महामारी प्रतिरोधी संरचनाहरु निर्माण सम्बन्धी तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- जोखिम व्यवस्थापन गर्न प्रदेश तथा प्राप्त सरकार, दातृ निकाय र निजी क्षेत्रसँग समन्वय हुने छ ।
- विपद् व्यवस्थापन कार्यको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा हुने छ ।

- पहिरो र भू-क्षयहरु नियन्त्रण भएका हुने छन् ।
- जलवायु परिवर्तन बारे अभिमुखिकरण तथा क्षमता विकास हुने छ ।
- विपद् तथा महामारी प्रतिरोधी संरचनाहरु निर्माण हुने छ ।
- मौसम पूर्व अनुमान प्रणाली र तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिलाई सङ्घीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरी स्वचालित विपद् सूचना प्रणाली जडान हुने छ ।
- जलवायु परिवर्तन र विपद् जोखिम न्यूनिकरणको लागि सरोकारवाला संस्थाहरू बीच प्रभावकारी समन्वय हुने छ ।

७.४.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकामा विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलनको लागि आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने ।
- विपद् कोषको गठन भएको हुनुपर्ने ।
- स्थानीय खोलानाला र नदिहरुमा तटबन्ध र पूर्व सूचना प्रणालीको पूर्वाधार जडान हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका भित्र विपद् व्यवस्थापन केन्द्रको पूर्वाधार निर्माण भएको हुनुपर्ने ।
- विपद् व्यवस्थापनको लागि आवश्यक यन्त्र उपकरणको व्यवस्था भएको हुनुपर्ने ।
- विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापनमा स्थानीय संघ संस्था र दातृ निकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच विपद् जोखिम न्यूनिकरण, व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकुलनमा आवश्यक समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाको विपद् जोखिम न्यूनिकरण, व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन सम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।

परिच्छेद ८: संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र

८.१ संस्थागत विकास तथा सुशासन

८.१.१ पृष्ठभूमि

सेवा प्रदायक सबै सरकारी निकाय, स्थानीय निकायहरुमा मानवीय तथा भौतिक श्रोत साधनको व्यवस्था, प्रभावकारी रुपमा आन्तरिक श्रोतहरुको पहिचान, परिचालन र व्यवस्थापन, संस्थागत सुशासन कायम भई चुस्त तथा दुरुस्त आर्थिक प्रशासन, पारदर्शी, गुणस्तरीय, छिटोछरितो सेवा प्रवाह, सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति, स्थानीय निकायहरु तथा अन्य विकास सरोकारवाला संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि, कार्यक्रमहरुको तर्जुमा, कार्यान्वयन सूचनामुलक, सहभागितामूलक हुनुको साथै स्थानीय तहमा आवाधिक योजना अनुसार विकास कार्यक्रम सञ्चालन, सबै कार्यक्रमहरु पारदर्शी तथा सूचना माथि सेवाग्राहीहरुको पहुँच अभिवृद्धि भई सुशासनको प्रत्याभूति, सबै सरोकारवालाहरु बीच प्रभावकारी समन्वय र विकास कार्यको प्रभावकारी अनुगमन तथा मुल्याङकन जस्ता कुराहरु सँगै गुणस्तरीय सेवा प्रवाह योजनावद्ध विकास हुने अपेक्षा योजनाले गरेको छ ।

गाउँपालिकामा अध्ययन अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क प्रणालीमा आधारित भएर विकास आयोजनाहरु कार्यान्वयन हुने परिपाटीको शुरुवात हुने क्रममा रहेको छ । गाउँपालिकाले “विकास तथा निर्माण मापदण्ड”, “भवन संहिता” जस्ता महत्वपूर्ण योजना दस्तावेजहरुलाई कार्यान्वयन हुन बाँकी छ । गाउँपालिकाका विभिन्न शाखाहरुको आफ्नो शाखागत सूचना तथा तथ्याङ्कहरुको सङ्कलन र सुरक्षित अभिलेखीकरण गरी सूचना, रेकर्ड, दस्तावेज र तथ्याङ्कहरुको डाटावेस व्यवस्थित ढङ्गले डिजिटाईजेसन गरिनु पर्दछ । यस सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनाले वडा तहसम्म पुगेर स्थानीयवासीको माग, प्राविधिक अध्ययन र सम्भाव्यताका आधारमा गाउँपालिका स्तरीय र वडा स्तरीय योजना तथा कार्यक्रमहरुको आयोजना बैंक तयार गरिएको हुनाले गाउँपालिकाले उक्त आयोजना बैंकमा भएका आयोजनाहरुलाई क्रमैसँग कार्यान्वयन गर्दै लानुपर्ने छ । साथै आवधिक योजनाले तयार गरेको गाउँपालिकाको आर्थिक, सामाजिक, भौतिक, वातावरणीय आदि विषयसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कहरुलाई समेत आगामी विकास निर्माणको लागि उपयोग गर्न सकिन्छ । गाउँपालिकामा विकास निर्माण र अन्य सामाजिक कार्यहरुमा जनसहभागिता भने उत्साहप्रद हुने गरेको छ ।

यस गाउँपालिकामा इलाका प्रहरी कार्यालय (बेथान), इलाका हुलाक, कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र (गुन्सी र दिमीपोखरी), स्वास्थ्य चौकी (गुन्सी, दिमीपोखरी, हिलेदेबी, बेथान, खनियापानी), सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (धारापानी, मानपुर, स्वाँरा, जोरधारा, भिरकोट), आयुर्वेद कार्यालय तथा गाउँ कार्यपालिका र मातहतका वडा कार्यालय सरकारी निकायहरुले सेवा प्रवाह गरिरहेका छन् । साथै हिलेदेबीको १० शैया अस्पताल निर्माण कार्य अन्तिम चरणमा पुगेको तथा व्यवस्थापन र सञ्चालनमा आउन बाकी रहेको छ । यस गाउँपालिकामा कूल १०७ (करार र अस्थायी समेत गरी) जना कर्मचारीहरुले विभिन्न क्षेत्रमा रही सेवा प्रवाह गरिरहेका छन् । प्रशासन, योजना तथा अनुगमन शाखा; पूर्वाधार विकास तथा वातावरण व्यवस्थापन शाखा; सामाजिक तथा आर्थिक विकास शाखा; शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा र आन्तरीक लेखा परीक्षण एकाई गरी ५ वटा शाखाहरु लगायत अन्य विभिन्न इकाईहरु मार्फत गाउँपालिकाले सेवा

प्रदान गरिरहेको छ । गाउँपालिकाको संस्थागत जनशक्ति विकासको लागि थप क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी तालिमहरुको आवश्यक देखिन्छ ।

संस्थागत विकास योजना सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको क्षमता सुदृढीकरण गर्दै दक्ष र बौद्धिक संगठनात्मक संरचनाको स्थापना गरी विकास कार्यहरुलाई तीव्र र व्यवस्थित गर्ने तर्फ केन्द्रित छ । यस अन्तर्गत पूर्वाधार विकास र क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरू समावेश गरिएको छ । त्यस्तै वित्तीय विकास योजनाले राजस्व सुधार गर्ने योजनालाई समावेश गरी स्थानीय आम्दानीका स्रोत वृद्धि गर्ने, कर प्रशासन प्रणालीमा सुधार र निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजको प्रवद्धनका लागि रणनीति एवम् कार्यक्रमहरु समावेश गरेको छ।

८.१.२ समस्या र चुनौती

समस्या

- पालिकाको न्यून आन्तरिक आयस्रोत।
- नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्थाको अभाव।
- अपुग संस्थागत पूर्वाधार।
- अनुगमन मुल्याङ्कन पद्धतिलाई संस्थागत र समय सापेक्ष बनाउन नसक्नु।
- प्राथमिकता र आवश्यक्ताको आधारमा योजना तर्जुमा नहुनु।
- योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको लागि बजेटको अभाव।
- दक्ष जनशक्ति र प्राविधिकहरुको अभाव।
- कमजोर अन्तर सरकार र अन्तर निकाय समन्वय।

चुनौती

- आवधिक योजना र वार्षिक योजना बीच तादाम्यता कायम गर्नु।
- सम्बन्धित संस्थाहरुबाट अपेक्षाकृत प्राविधिक र आर्थिक सहयोग जुटाउनु।
- नतिजामुखी योजना तर्जुमा गर्नु।
- योजनाको कार्यान्वयन क्षमता बढाउनु।
- जनताका बढ्दो आकांक्षा व्यवस्थापन गर्नु।
- संस्थागत क्षमताको विकास गर्नु।
- दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु।
- निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्नु।
- आयोजनाहरु निर्धारित समय मै सम्पन्न गर्न नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नु।
- विकासमा सबै लिङ्ग, वर्ग र समुदायको समतामूलक पहुँच स्थापित गर्नु।
- बालबालिका, महिला, अपाङ्गता एवम् वातावरण मैत्री विकास गर्नु।
- आन्तरिक स्रोत वृद्धि गरी श्रोतको समुचित व्यवस्थापन गर्नु।

८.१.३ सम्भावना र अवसर

सम्भावना

- स्थानीय निकायको लागि स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको व्यवस्था हुनु ।
- सेवा प्रवाहलाई नतिजामूलक र प्रविधिमैत्री बनाउन सकिने ।
- स्थानीय न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन कार्यविधि, नीति निर्माण र संस्थागत संरचना खडा गर्न सकिने ।
- विद्युतीय सुशासनलाई प्रवर्द्धन गर्न गर्न सकिने ।
- पेपरलेस गभर्नेन्स अवधारणा कार्यान्वयन गर्न सकिने ।
- सूचना तथा अभिलेख सम्बन्धी कानून निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्न सकिने ।
- गाउँपालिकालाई बढी उत्तरदायी, जनमैत्री, पारदर्शी बनाउन सकिने ।
- आन्तरीक नियन्त्रण प्रणालीलाई बलियो बनाउन वित्तीय सुशासन कायम गर्न सकिने ।

अवसर

- आवधिक योजनाबाट योजना तर्जुमाको आधार प्राप्त हुनु ।
- स्थानीय विकासकालाई गति दिन सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, विकासका साझेदार निकाय तथा आम नागरिकहरुको सहभागितामा विकासको गतिलाई अगाडी बढाउन सकिने ।
- तालिम तथा प्रशिक्षण मार्फत कर्माचारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि भई सेवा प्रवाहलाई नतिजामूलक र प्रविधिमैत्री बनाउन सकिने ।
- कार्य सम्पादन करार सम्झौता लागू भई कर्माचारीलाई बढी जिम्मेवार र सेवाग्राहीमैत्री बनाउन सकिने ।
- रिक्त दरबन्दीको परिपूर्ति र थप दरबन्दीको व्यवस्था गरी जनशक्तिको अधिकतम परिचालन गर्न सकिने ।
- गाउँपालिकामा केही गरेर उदाहरणीय हुन सक्ने ।
- जनचेतना जागरण र जनसहभागितालाई प्रोत्साहन गर्न सकिने ।
- गाउँपालिकाका गतिविधि तथा अभिलेख व्यवस्थित गर्न सूचना तथा अभिलेख केन्द्र स्थापना गर्न सकिने ।
- प्राप्त योजना र दिगो विकासका लक्ष्यहरू तथा अन्य राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धतालाई योजना प्रणालीमा आवद्ध गर्नु ।

८.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

- प्रभावकारी योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनद्वारा गाउँपालिकाको सेवा सुविधालाई चुस्त, दुरुस्त र पारदर्शी बनाउनु ।

उद्देश्य

- स्थानीयवासीलाई सहज र सरल तरिकाबाट सेवा सुविधा पुऱ्याउनु ।
- स्थानीय तहको कार्य सम्पादन र सेवा प्रवाह परिणाममुखी, चुस्त र पारदर्शी बनाउने ।
- जनताप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही शासन सञ्चालन गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
संस्थागत जनशक्ति विकास गर्ने ।	▪ गाउँपालिकाको योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमालाई सघाउ पुऱ्याउन डिजिटल पार्श्वचित्र निर्माण र अद्यावधिक गरिने छ । ▪ सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र काम कार्वाहीलाई चुस्त र प्रभावकारी बनाउन संगठन विकास अध्ययन गरिने छ । ▪ संगठन पुनर्संरचना, मानव संसाधन विकास तथा संगठन सुधार योजना कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ पालिकाबाट प्रदान सेवा सुविधाको नागरीक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरिने छ । ▪ गाउँपालिका र वडाका कर्मचारीहरु तथा जनप्रतिनिधिहरुलाई अभिमूखीकरण तथा क्षमता विकास तालिम दिने । ▪ कर्मचारीहरुलाई सेवाग्राहीसँग शिष्ट व्यवहार गरी मुस्कान सहितको सेवा प्रवाह गर्न आवरण सम्बन्धी कानून निर्माण गरिने छ । ▪ कर्मचारीलाई बढी जिम्मेवार र सेवाग्राहीमैत्री बनाउँदै अपेक्षित नतिजा प्राप्तिका लागि कार्य सम्पादन करार सम्झौता लागू गरी सो को मूल्याङ्कनको आधारमा प्रोत्साहन, पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिने छ । ▪ सेवा प्रवाहलाई नतिजामूलक र प्रविधिमैत्री बनाउन कर्मचारीको क्षमता विकासलाई अभिवृद्धि गर्नको लागि आवश्यक तालिम तथा प्रशिक्षणको व्यवस्था मिलाइने छ । ▪ स्थानीय न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन आवश्यक कार्यविधि, नीति निर्माण र संस्थागत संरचना खडा गरी कार्यान्वयन तथा सबै वडाहरुमा न्याय सम्पादन सम्बन्धी अभिमूखीकरण सहित मेलमिलाप केन्द्र स्थापना गरिने छ । ▪ गाउँपालिका कार्यालयमा हटस्पटको व्यवस्था गरिने छ । ▪ राजस्वको दायरा बढाउन व्यवसाय दर्ता अभियान लगायतका कार्यहरु सञ्चालन गरिने छ । ▪ मेलमिलाप केन्द्र व्यवस्थापन, अन्तर पालिका मेलमिलाप समन्वय बैठक आयोजना गरिने छ । ▪ आन्तरीक सुरक्षालाई व्यवस्थित गर्दै बजार अनुगमन, स्थानीय कर व्यवस्थापन, अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थित गर्न नगर प्रहरी परिचालन गरिने छ ।

	▪ विद्युतीय सुशासनलाई प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक नीति निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने छ । ▪ गाउँपालिका कार्यालयलाई पेपरलेस गभर्नेन्स अवधारणा कार्यान्वयन गर्न योजना, लेखा, सामाजिक सुरक्षा, कर्मचारी प्रशासन तथा राजस्व प्रशासन सम्बन्धी सफ्टवेयर निर्माण, खरिद र सञ्चालनमा निरन्तरता दिइने छ । ▪ सूचना तथा अभिलेख सम्बन्धी कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ गाउँपालिकाका गतिविधि तथा अभिलेख व्यवस्थित गर्न सूचना तथा अभिलेख केन्द्र सञ्चालनमा ल्याइने छ । ▪ गाउँपालिकाबाट प्रदान हुने सेवाहरुलाई थप प्रभावकारी बनाउन विद्युतीय हाजिरी, हेल्प डेस्क, गुनासो पेटिका, नागरिक विद्युतीय वडापत्र, सूचना पाटी जस्ता सुशासनका औजारहरुको पूर्ण कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ गाउँपालिकालाई बढी उत्तरदायी, जनमैत्री, पारदर्शी बनाउन स्थानीय सुशासन ऐन, सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाई, सामाजिक परीक्षण सम्बन्धी कार्यविधि निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ । ▪ पालिकाबाट हुने काम कार्यवाहीलाई प्रभावकारी बनाउन र आम जनताको गुनासो तत्काल सम्बोधन गर्न टोल फ्रि कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ▪ कर्मचारीको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन प्रणालीलाई मापनीय सूचकका आधारमा गर्ने प्रणालीको विकास गरिने छ । ▪ सेवा प्रवाहमा संलग्न सबै क्रियाकलाप र सूचनालाई कम्पयूटरमा अभिलेख राखिने छ । ▪ स्थानीय विकासलाई गति दिन सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, विकासका साझेदार निकाय तथा आम नागरिकको सहभागितामा विकासको गतिलाई अगाडी बढाउन विकासका लागि सधै सबै सँगै अभियान सञ्चालन गरिने छ । ▪ विकासका नयाँ प्रविधि, उपागम, सम्भावना तथा विकल्पहरु बारेमा अध्ययन अनुसन्धानलाई अगाडी बढाइने छ ।

मुख्य कार्यक्रमहरु

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	गाउँपालिकाको योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमालाई सघाउ पुऱ्याउन डिजिटल पार्श्वचित्र निर्माण र अद्यावधिक गर्ने ।			✓		
२	सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र काम कार्वाहीलाई चुस्त र प्रभावकारी बनाउन संगठन विकास अध्ययन गर्ने ।		✓	✓		
३	संगठन पुनर्संरचना, मानव संसाधन विकास तथा संगठन सुधार योजना कार्यान्वयन गर्ने ।		✓	✓		

४	पालिकाबाट प्रदान सेवा सुविधाको नागरीक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गर्ने ।			✓		
५	गाउँपालिका र वडाका कर्मचारीहरु तथा जनप्रतिनिधिहरुलाई अभिमूखीकरण तथा क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
६	कर्मचारीहरुलाई सेवाग्राहीसँग शिष्ट व्यवहार गरी मुस्कान सहितको सेवा प्रवाह गर्न आवरण सम्बन्धी कानून निर्माण गर्ने ।		✓	✓		
७	कर्माचारीलाई बढी जिम्मेवार र सेवाग्राहीमैत्री बनाउँदै अपेक्षित नतिजा प्राप्तिका लागि कार्य सम्पादन करार सम्झौता लागू गरी सो को मूल्याङ्कनको आधारमा प्रोत्साहन, पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓		
८	स्थानीय न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन आवश्यक कार्यविधि, नीति निर्माण र संस्थागत संरचना खडा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	✓	✓	✓		
९	सबै वडाहरुमा न्याय सम्पादन सम्बन्धी अभिमूखीकरण सहित मेलमिलाप केन्द्र स्थापना गर्ने ।		✓	✓		
१०	आन्तरीक सुरक्षालाई व्यवस्थित गर्दै बजार अनुगमन, स्थानीय कर व्यवस्थापन, अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थित गर्न नगर प्रहरी परिचालन गर्ने ।		✓	✓		
११	विद्युतीय सुशासनलाई प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक नीति निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।		✓	✓		
१२	सूचना प्रविधि पार्कको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।		✓	✓		
१३	पेपरलेस गभर्नेन्स अवधारणा कार्यान्वयन गर्न योजना, लेखा, सामाजिक सुरक्षा, कर्माचारी प्रशासन तथा राजस्व प्रशासन सम्बन्धी सफ्टवेयर निर्माण, खरिद र सञ्चालनमा निरन्तरता दिने ।	✓	✓	✓		
१४	सूचना तथा अभिलेख सम्बन्धी कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	✓	✓	✓		
१५	गाउँपालिकाका गतिविधि तथा अभिलेख व्यवस्थित गर्न सूचना तथा अभिलेख केन्द्र सञ्चालनमा ल्याउने ।		✓	✓		
१६	गाउँपालिकाबाट प्रदान हुने सेवाहरुलाई थप प्रभावकारी बनाउन विद्युतीय हाजिरी, हेल्प डेस्क, गुनासो पेटिका, नागरिक विद्युतीय वडापत्र, सूचना पाटी जस्ता सुशासनका औजारहरुको पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने ।	✓	✓	✓		
१७	गाउँपालिका कार्यालयमा हटस्पटको व्यवस्था गर्ने ।			✓		
१८	राजस्वको दायरा बढाउन व्यवसाय दर्ता अभियान लगायतका कार्यहरु सञ्चालन गर्ने ।			✓		
१९	मेलमिलाप केन्द्र व्यवस्थापन, अन्तर पालिका मेलमिलाप समन्वय बैठक आयोजना गर्ने ।		✓	✓		
२०	वडा स्तरीय कानुनी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।			✓		
२१	सहभागितामूलक योजना तर्जुमा कार्यान्वयन गर्ने ।		✓	✓		✓

२२	गाउँपालिकालाई बढी उत्तरदायी, जनमैत्री, पारदर्शी बनाउन स्थानीय सुशासन ऐन, सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाई, सामाजिक परीक्षण सम्बन्धी कार्यविधि निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	✓	✓	✓		
२३	विकासका नयाँ प्रविधि, उपागम, सम्भावना तथा विकल्पहरु बारेमा अध्ययन अनुसन्धानलाई अगाडी बढाउने ।	✓	✓	✓		
२४	आवधिक योजनाले पहिचान गरेका योजना तथा कार्यक्रमहरु क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
२५	योजना तथा कार्यक्रमहरुको नियमित प्रगति समीक्षा गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
२६	तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन, आवधिक परिमार्जन र प्रकाशन गर्ने ।		✓	✓	✓	
२७	गाउँपालिकाबाट हुने काम कार्यवाहीलाई प्रभावकारी बनाउन र आम जनताको गुनासो तत्काल सम्बोधन गर्न टोल फ्रि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		
२८	आयोजनाहरुको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने ।		✓	✓	✓	
२९	राजस्व सङ्कलन, चुस्त र दुरुस्त बनाउने ।	✓	✓	✓	✓	✓
३०	बेरुजु रकम न्यूनीकरण सम्बन्धी तालिम, गोष्ठीहरु सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		
३१	भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गर्न भ्रष्टाचार विरुद्ध शून्य सहनशीलताको नीति अपनाउने ।	✓	✓	✓	✓	✓
३२	निजी क्षेत्र र विभिन्न संघ संस्थाहरुलाई संस्थागत जनशक्ति विकास सम्बन्धी कार्यमा प्रोत्साहन गर्ने ।			✓	✓	✓

८.१.५ अपेक्षित उपलब्धि

- सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र काम कार्वाहीलाई चुस्त र प्रभावकारी हुने छ ।
- संगठन पुनर्संरचना, मानव संसाधन विकास तथा संगठन सुधार हुने छ ।
- गाउँपालिका र वडाका कर्मचारीहरु तथा जनप्रतिनिधिहरुलाई अभिमूखीकरण तथा क्षमता विकास हुने छ ।
- पालिकाबाट प्रदान सेवा सुविधाको नागरीक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरिने छ ।
- कार्य सम्पादन करार सम्झौता लागू गरी सो को मूल्याङ्कनको आधारमा प्रोत्साहन, पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था हुने छ ।
- सबै वडाहरुमा न्याय सम्पादन सम्बन्धी अभिमूखीकरण सहित मेलमिलाप केन्द्र स्थापना हुने छ ।
- गाउँपालिका कार्यालयमा हटस्पटको व्यवस्था हुने छ ।
- राजस्वको दायरा बढाउन व्यवसाय दर्ता अभियान लगायतका कार्यहरु सञ्चालन हुने छ ।
- मेलमिलाप केन्द्र व्यवस्थापन, अन्तर पालिका मेलमिलाप समन्वय बैठक आयोजना हुने छ ।।
- विद्युतीय सुशासनलाई प्रवर्द्धन गर्न डिजिटल भिलेज निर्माणका लागि आवश्यक नीति निर्माण हुने छ ।
- नगर प्रहरी परिचालन भएको हुने छ ।

- पेपरलेस गभर्नेन्स अवधारणा कार्यान्वयन गर्न योजना, लेखा, सामाजिक सुरक्षा, कर्माचारी प्रशासन तथा राजस्व प्रशासन सम्बन्धी सफ्टवेयर निर्माण, खरिद र सञ्चालनमा निरन्तरता हुने छ ।
- व्यक्तिगत घटना दर्तालाई थप व्यवस्थित गर्न पूर्ण रुपमा डिजिटाईजेशन हुने छ ।
- ग्राम पार्श्वचित्र निर्माण र अद्यावधिक हुने छ ।
- सूचना तथा अभिलेख सम्बन्धी कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन हुने छ ।
- विद्युतीय हाजिरी, हेल्प डेस्क, गुनासो पेटिका, नागरिक विद्युतीय वडापत्र, सूचना पाटी जस्ता सुशासनका औजारहरुको पूर्ण कार्यान्वयन हुने छ ।
- स्थानीय सुशासन ऐन, सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाई, सामाजिक परीक्षण सम्बन्धी कार्यविधि निर्माण गरी कार्यान्वयन हुने छ ।
- टोल फ्रि कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ ।
- विकासका नयाँ प्रविधि, उपागम, सम्भावना तथा विकल्पहरु बारेमा अध्ययन अनुसन्धान हुने छ ।
- व्यवस्थित तथ्याङ्क प्रणाली स्थापित भई विद्युतीय प्रणालीमा आबद्ध हुने छ ।
- सहभागितामूलक योजना प्रणाली स्थापित हुने छ ।
- आवधिक योजनाले पहिचान गरेका योजना तथा कार्यक्रमहरु क्रमश लागू हुने छन् ।
- मध्यकालीन खर्च संरचना लागू हुने छ ।
- योजनाको लक्ष्य र उपलब्धि बीचको अन्तर न्यून हुने छ ।
- सूचकमा आधारित योजना अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणाली विकास हुने छ ।
- राजस्व सङ्कलन, चुस्त र दुरुस्त हुने छ ।
- बेरुजु रकम न्यूनीकरण हुने छ ।
- भ्रष्टाचार न्यूनीकरण हुने छ ।
- पूँजीगत खर्च बढी हुने छ ।
- चौमासिक र वार्षिक प्रगति समीक्षा नियमित भएको हुने र वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन प्रकाशित हुने छ ।

८.१.६ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सङ्घ र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तिय हस्तान्तरण लगायत अन्य बजेटहरु नियमित रुपमा प्राप्त हुनुपर्ने ।
- आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिकहरुको पदपूर्ति हुनुपर्ने ।
- स्थानीय तहको कार्य सम्पादन र सेवा प्रवाह परिणाममुखी, चुस्त र पारदर्शी हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघ संस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- राजस्व सङ्कलन, चुस्त र दुरुस्त हुनुपर्ने ।
- बेरुजु रकम घटाउनु पर्ने ।
- भ्रष्टाचार न्यूनिकरण हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह, सुशासन, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित आवश्यक ऐन कानुन र कार्यविधिहरु तर्जुमा भएको हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिका, प्रदेश र सङ्घीय सरकार बीच आवश्यक समन्वय र सुमधुर सम्बन्ध स्थापित हुनुपर्ने ।

परिच्छेद ९: योजना कार्यान्वयन व्यवस्था

९.१ पृष्ठभूमि

गाउँपालिकाले तर्जुमा गर्ने वार्षिक बजेटको कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी प्राथमिकतामा रहनु जरुरी छ । अनुगमन कार्यलाई सामान्य स्थलगत निरीक्षण एवम् बजेट खर्चसँगको तादात्म्यतासँग मात्र जोडेर हेर्ने गरेको पाइन्छ । केही योजना तथा कार्यक्रमहरुको हकमा प्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरु समेतको सहभागितामा अनुगमन हुने गरेको एवम् चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षामा प्रगतिको स्थितिको समीक्षा गर्नुका साथै स्पष्ट ढङ्गले कार्यतालिका तयार गरी सूचकहरूको आधारमा अनुगमन गरिनुपर्दछ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य योजना चक्र व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण कार्यको रूपमा ग्रहण गर्ने तथा यसका लागि बजेट विनियोजन समेत हुने गरेको परिस्थिति विद्यमान छ ।

गाउँपालिकाको समग्र विकास योजनाको कार्यान्वयन एउटा महत्वपूर्ण चुनौतीको विषय हो । विकासका लागि प्रस्ताव गरिएका कार्यक्रमहरुको सफल कार्यान्वयन गाउँपालिकाको आन्तरिक क्षमता र आगामी वर्षहरुमा सरोकारवालाबाट प्राप्त हुने सहयोग र सहकार्यमा भर पर्दछ । यस आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा गाउँपालिकाले योजना अबधिमा आफ्नो वित्तीय तथा संस्थागत अवस्था सुदृढ गरेको हुनेछ भन्ने मान्यता लिएको छ भने यसले सङ्घ, प्रदेश, निजी क्षेत्र, गैरसरकारी संघ संस्थाहरु र समुदायबाट यथेष्ट विश्वास, सहयोग र सहभागिता प्राप्त गर्ने छ भन्ने समेत विश्वास लिइएको छ । प्रस्तुत योजनामा यिनै मान्यताका आधारमा प्रस्तावित विकास योजना र कार्यक्रमहरुका लागि बहुक्षेत्रगत लगानी कार्ययोजना प्रस्ताव गरिएको छ । यस परिच्छेदमा आवधिक योजना कार्यान्वयनको लागि सङ्घ र प्रदेशबाट सञ्चालन हुने आयोजनाहरु, गाउँपालिकाले सञ्चालन गर्ने आयोजनाहरु र वडा स्तरका विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाहरु छुट्टाछुट्टै शीर्षकमा क्षेत्रगत रुपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसै गरी योजना कार्यान्वयनको प्रकृया र योजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धति समेतको प्रस्ताव यसै परिच्छेदमा समेटिएको छ ।

यस आवधिक योजनाको प्रस्तावमा आधारित भई वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा गरी योजनाको कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । यसरी वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा गर्दा आवधिक योजनाको समग्र लक्ष्य, रणनीति तथा प्राथमिकता, विषय क्षेत्रगत उद्देश्य तथा कार्यक्रमलाई आधार लिईने छ । आवधिक योजनाको स्वीकृती पछि गाउँ कार्यपालिकाले सबै विषयगत समिति एवम् शाखा र सबै वडा कार्यालयहरुलाई मार्गदर्शन सहित वार्षिक योजना तर्जुमा प्रयोजनका लागि पठाईने छ । अनुमानित बजेट एवम् योजना तर्जुमा मार्गदर्शनका आधारमा सहभागितात्मक प्रक्रिया मार्फत वार्षिक योजनाको तर्जुमा गरी आवधिक योजनाको कार्यान्वयन सुनिश्चित गरिने छ ।

९.२ संस्थागत व्यवस्था तथा मानव संसाधन योजना

गाउँपालिकामा दक्ष जनशक्तिको अपर्याप्तता, भौतिक पूर्वाधार तथा प्रविधिको अपर्याप्तता, विषयगत समितिहरूको न्यून सक्रियता, अपाङ्गतामैत्री, बालमैत्री र महिलामैत्री पूर्वाधारको अपर्याप्तता, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीतिको अभाव, जनप्रतिनिधिहरूसँग विषयगत ज्ञानको अपर्याप्तता यहाँको प्रमुख चुनौतीहरु हुन् । संस्थागत सुधारको लागि गाउँपालिका तथा वडा कार्यालयको संस्थागत क्षमता, मानव संशाधन र कार्य दक्षतामा अभिवृद्धि गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा

ईन्जिनियर चौथो २ जना, ईन्जिनियर (करार) १ जना र सब-ईन्जिनियर (करार) १ जना कार्यरत रहेतापनि विद्यमान स्रोत तथा मानव संसाधनले मात्र गाउँपालिकाको विकास र व्यवस्थापन गर्न चुनौती रहेको हुँदा गाउँपालिकामा निम्नानुसार कर्मचारी थप गरिनुपर्ने देखिन्छ छ ।

तालिका २६ : गाउँपालिकामा विद्यमान प्राविधिक जनशक्ति तथा थप गरिनुपर्ने जनशक्ति

विद्यमान जनशक्ति	हाल कार्यरत सङ्ख्या	आवश्यक थप जनशक्ति
अधिकृत (सातौं/आठौं)	-	१
अधिकृत (छैठौं)	१	१
सहायक (पाचौं)	१	३
कम्प्युटर अपरेटर	-	१
प्रा.स.	-	१
स.म.वि.नि.	-	१
सब-इन्जिनियर (पाचौं)	३	१
कृषि विकास अधिकृत	-	१
पशु विकास अधिकृत	-	१
पशु विकास ना.प.स्वा.प्रा.	-	१
पशु विकास ना.प.से.प्रा.	-	१
जि.आइ.एस. विज्ञ	-	१
शहरी योजनाविद्	-	१

स्रोत: सुनापति गाउँ कार्यपालिका, २०८१

९.३ विषय क्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट

यस आवधिक योजनाले प्रस्ताव गरेको क्षेत्रगत विकास (आर्थिक, सामजिक, भौतिक, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन, संस्थागत विकास तथा सुशासन) योजनाको लागि कूल रकम रु १० अर्व ३७ करोड ६९ लाख २५ हजार विनियोजन गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसमध्ये पहिलो आ.व.मा १ अर्व ४० करोड ७१ लाख ५५ हजार, दोस्रो आ.व. मा १ अर्व ८३ करोड ५६ लाख १५ हजार, तेस्रो आ.व. मा २ अर्व ९ करोड ७६ लाख ५० हजार, चौथो आ.व. मा २ अर्व ३२ करोड ३६ लाख ३५ हजार र पाँचौं आ.व. मा २ अर्व ७४ करोड ८८ लाख ७० हजार खर्च गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

आवधिक विकास योजना तर्जुमा कार्यशालाको क्रममा निर्धारण गरिएको आवधिक लक्ष्य अर्थात् प्रभाव तहको नतिजा, वृहत उद्देश्य तथा क्षेत्रगत उद्देश्य अर्थात् असर तहको नतिजा र विषय क्षेत्र तथा उप-क्षेत्रगत उद्देश्य र लक्ष्य परिमाण हासिल प्रस्ताव गरिएका मुख्य मुख्य कार्यक्रमहरु अन्तर्गत आर्थिक क्षेत्र विकास तर्फ रु. २ अर्व २३ करोड ६९ लाख ५० हजार, सामाजिक क्षेत्र विकास तर्फ रु ८० करोड ३३ लाख ७५ हजार, पूर्वाधार क्षेत्र विकास तर्फ रु. ७ अर्व ८ करोड ४२ लाख ५० हजार, वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन तर्फ रु. २१ करोड ६ लाख ५० हजार र सुशासन तथा संस्थागत विकास तर्फ रु. ४ करोड १७ लाख खर्च हुने देखिएको छ । आवधिक विकासको लागि क्षेत्रगत विकासमा हुने खर्चको सारांश तलको तालिकामा देखाइएको छ भने यसको विस्तृत खाका अनुसूची ३ मा राखिएको छ । प्रस्तावित क्षेत्रगत विकास योजनाको

अतिरिक्त गाउँपालिकाको रणनैतिक योजना तथा वडागत योजनाहरु समेत अनुसूची ४ मा प्रस्ताव गरिएको छ ।

तालिका २७ : विषय क्षेत्र अनुसार आवश्यक बजेट सारांश

विषय क्षेत्र	**आ.व.**					**जम्मा**
	०८१/०८२	**०८२/०८३**	**०८३/०८४**	**०८४/०८५**	**०८५/०८६**	
आर्थिक विकास						
कृषि	२४१५०	२८७७५	३५५५०	४४१७५	४६०५०	**१७८६५०**
पशु सेवा	८८७५	१२०२५	१३६७५	१२०७५	७९७५	**५५६२५**
सिंचाई	२०१६००	२२५९००	२५०९००	३२५९००	३५०९००	**१३५५२००**
उद्योग व्यवसाय	१५१००	२०१००	२४६००	११६००	११६००	**८३०००**
पर्यटन	७२०००	७६५००	१०००००	१०६०००	११९०००	**४७३५००**
बैंक तथा वित्तीय संस्था	२०५०	२०७५	२१००	२१२५	२२००	**१०८५०**
श्रम, रोजगार तथा गरीबी निवारण	४६०५	४९१५	५२२५	५५३५	५८४५	**८०१२५**
जम्मा	**३२८३८०**	**३७०२९०**	**४३२०५०**	**५०७४१०**	**५४३५७०**	**२२३६९५०**
सामाजिक विकास						
स्वास्थ्य	१३२००	२३७५०	३०८००	७८५०	१०९००	**८५२५०**
शिक्षा	६६५६०	८४५८५	९६२१०	१०६८८५	११२७६०	**३६७०००**
खानेपानी तथा सरसफाइ	१८०००	१८०००	१७५००	१७५००	१८५००	**९८५००**
महिला, बालबालिका, सामाजिक समावेशीकरण	२४४१५	२२४१५	२५४६५	१५५१५	१३०६५	**१००८७५**
भाषा, कला, संस्कृति	११९००	१४१००	१४१००	५६००	७६००	**५१५००**
युवा तथा खेलकुद	२२६००	३५१००	३७६००	४२६००	४७६००	**१८५५००**
जम्मा	**१४२६७५**	**१७४२००**	**१९०८७५**	**१८८१००**	**१९९५२५**	**८०३३७५**
भौतिक विकास पूर्वाधार						
सडक तथा यातायात	८३५०००	११७९५००	१३६१०००	१५१५०००	१८९००००	**६७७०५००**
वस्ती विकास	२९५००	३३०००	३०५००	२०५००	२०५००	**१३४०००**
विद्युत तथा उर्जा	११७५०	१५७५०	१९७५०	१९७५०	१९७५०	**९४११०**
सञ्चार	११५००	१५०००	१६०००	१८५००	२२०००	**८३०००**
जम्मा	**८८७७५०**	**१२४३२५०**	**१४२७२५०**	**१५७३७५०**	**१९५२२५०**	**७०८४२५०**
वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन						
वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन	३४७००	४१३००	४०५५०	४७८००	४६३००	**२१०६५०**
जम्मा	**३४७००**	**४१३००**	**४०५५०**	**४७८००**	**४६३००**	**२१०६५०**
संस्थागत विकास तथा सुशासन						
संस्थागत विकास तथा सुशासन	१३६५०	६५७५	६९२५	६५७५	७२२५	**४१७००**
जम्मा	**१३६५०**	**६५७५**	**६९२५**	**६५७५**	**७२२५**	**४१७००**
कुल जम्मा	१४०७१५५	१८३५६१५	२०९७६५०	२३२३६३५	२७४८८७०	१०३७६९२५

९.४ श्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनामा उल्लेखित कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्न ठूलो परिमाणमा खर्च र लगानीको आवश्यकता पर्दछ। लगानीको आवश्यकता निर्धारण गर्दा प्रचलित स्थापित विधि अवलम्बन गर्न तथ्याङ्कको अभावमा सम्भव भएन। त्यसैले यो प्रथम पाँच वर्षे योजनाका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने स्रोतको प्रक्षेपण सामान्य तथ्याङ्कीय विधि अवलम्बन गरिएको छ । खासगरी गाउँपालिकाको विद्यमान आम्दानीको श्रोत अन्तरसरकारी वित्तिय हस्तान्तरणको अवस्था, थप राजस्व परिचालन हुन सक्ने सम्भाव्य क्षेत्रहरु, निजी क्षेत्रको लगानीको सम्भावनाका क्षेत्रहरुको आँकलन, वैदेशिक सहायता परिचालनको सम्भावना, गैरसरकारी संस्थाहरुको सहभागिताको सम्भावना र स्थानीय जनसहभागिता समेतको विश्लेषण गरी पाँच वर्षको लागि आवश्यक खर्च, लगानी र सम्भाव्य श्रोतहरुको प्रक्षेपण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका २८ : क्षेत्रगत विकास योजनाको लागि अनुमानित लागत रकम (लागत रु हजारमा)

विषय क्षेत्र	आ.व.					जम्मा
	०८१/०८२	०८२/०८३	०८३/०८४	०८४/०८५	०८५/०८८	
आर्थिक विकास	३२८३८०	३७०२९०	४३२०५०	५०७४१०	५४३५७०	२२३६९५०
सामाजिक विकास	१४२६७५	१७४२००	१९०८७५	१८८१००	१९९५२५	८०३३७५
भौतिक विकास पूर्वाधार	८८७७५०	१२४३२५०	१४२७२५०	१५७३७५०	१९५२२५०	७०८४२५०
वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन	३४७००	४१३००	४०५५०	४७८००	४६३००	२१०६५०
संस्थागत विकास तथा सुशासन	१३६५०	६५७५	६९२५	६५७५	७२२५	४१७००
जम्मा	१४०७१५५	१८३५६१५	२०९७६५०	२३२३६३५	२७४८८७०	१०३७६९२५

माथिको तालिकामा उल्लेख भए अनुसार गाउँपालिकाको आवधिक योजना अबधिमा कूल रु १० अर्व ३७ करोड ६९ लाख २५ हजार लगानी हुने प्रक्षेपित अनुमान गरिएको छ। उपरोक्त लगानी मध्ये योजनाको पहिलो वर्ष आ.व. २०८१/८२ मा कूल रु १ अर्व ४० करोड ७१ लाख ५५ हजार लगानी हुने प्रक्षेपण गरिएको छ भने दोस्रो वर्ष आ.व. ०८२/८३ मा कूल रु १ अर्व ८३ करोड ५६ लाख १५ हजार, तेस्रो वर्ष आ.व. ०८३/८४ मा कूल रु २ अर्व ०९ करोड ७६ लाख ५० हजार, चौथो वर्ष आ.व. ०८४/८५ मा कूल रु २ अर्व ३२ करोड ३६ लाख ३५ हजार र अन्तिम वर्ष आ.व. ०८५/८६ मा रु २ अर्व ७४ करोड ८८ लाख ७० हजार रकम खर्च र लगानी हुने अनुमान गरिएको छ।

यस आवधिक योजनाले क्षेत्रगत विकासको लागि आयोजनाहरु (प्रोजेक्ट बैंक) समेत तयार गरी गाउँपालिकालाई लगानी केन्द्रित गर्न प्रेरित गर्ने उद्देश्यले सालवसाली लगानी गर्ने आयोजनाहरु समेत प्रस्ताव गरेको छ । रणनैतिक महत्वका यस्ता आयोजनाहरुमा लगानी गरी गाउँपालिकाले विकास निर्माणका कार्यलाई क्रमिक रुपमा अगाडी लानु पर्दछ। रणनैतिक योजनाहरुमा गर्नुपर्ने बजेट विनियोजन देहाय बमोजिम हुने छ।

तालिका २९ : गाउँपालिका स्तरीय रणनैतिक आयोजनाहरुको लागत अनुमान	
विषय क्षेत्र	**लागत अनुमान (हजारमा)**
आर्थिक विकास	१८,०९,८५०
सामाजिक विकास	१०,०८,८५०
भौतिक विकास पूर्वाधार	८३,८५,६१०
वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन	२,०५,९००
संस्थागत विकास तथा सुशासन	४०,१५०
कूल लागत	**१,१४,५०,३६०**

यसका साथै गाउँपालिका भित्रका वडाहरुले समेत लगानी गर्नको लागि वडा गत आयोजनाहरु प्राथमिकता सहित यस आवधिक योजनामा सामावेश गरिएको छ (अनुसूची-५)।

९.५ श्रोत परिचालन रणनीति

आवधिक योजना अनुसार विषय क्षेत्रगत ५ बर्षको बजेट कुल बजेट अनुमान गरिएको छ । गत आ.व. २०७९/८० को यथार्थ र चालू आ.व. २०८०/८१ को अनुमानित सहित आगामी ५ वर्षको आय अनुमान गरिएकोमा नपुग श्रोत रकमको परिचालनका लागि देहाय अनुसारको रणनीति अख्तियार गरिने छ।

आन्तरिक श्रोत (राजस्व) अभिवृद्धिका रणनीतिहरु

- गाउँपालिकाको एकीकृत सम्पत्ति कर कार्यान्वयन गर्न व्यवस्थित नीति तथा कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गर्दै लगिने छ।
- गाउँपालिकामा सञ्चालित होटल, रेष्टुरेन्ट, मनोरञ्जन लगायतका अन्य उद्योग तथा व्यवसायिक क्रियाकलापहरुको अभिलेखीकरण गर्ने, रजिष्ट्रेशन गर्ने र करको दायरामा ल्याइने छ।
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका प्राकृतिक श्रोतहरुको उपयोग बापत प्राप्त हुने रोयल्टीमा साझेदारी गरिने छ।
- वन पैदावार व्यवस्थित तथा वैज्ञानिक उपयोग गर्न वनसँग समन्वय गरी कर तथा रोयल्टी वृद्धि गरिने छ।
- गाउँपालिकाले पर्यटनमा हरित शुल्क लगाई आय आर्जन गर्ने रणनीति अवलम्बन गरिने छ।
- भूमि बैंकको स्थापना गरी यसको परिचालनबाट आय वृद्धि गर्दै लगिने छ।
- केन्द्र र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुन सक्ने अनुदान (समपूरक अनुदान र विशेष अनुदान) प्राप्त गर्न विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार गरी पहल गरिने छ।
- गाउँपालिकाले सम्भाव्य ठूला परियोजनाहरु विद्युत, पर्यटन विकास, प्राकृतिक श्रोतमा आधारित उद्योग, आदिमा लागत सहभागिता कार्यक्रम मार्फत आयवृद्धि गरिने छ।

सार्वजनिक खर्चमा वित्तिय अनुशासनका रणनीतिहरु

- गाउँपालिकाभित्र हुने सबै प्रकारका खर्च सार्वजनिक खरिद ऐन अनुसार गरिने छ।
- केन्द्र र प्रदेश सरकारका ससर्त अनुदान, समपुरक अनुदान तथा विशेष अनुदानका कार्यक्रमहरु उनीहरुको खर्च नीति र कार्यविधिसँग समन्वय गरी खर्च गरिने छ।

- सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययितालाई सबै क्षेत्रमा कडाईका साथ लागू गरिने छ ।
- गाउँपालिकालाई दीर्घकालीन आर्थिक भार तथा दायित्व वृद्धि हुने गरी चालु प्रकृतिका खर्च बढ्ने कुनै नयाँ निर्णय गर्नु परेमा गाउँपालिकाको संयुक्त प्रकृयाबाट गरिने छ ।
- आर्थिक ऐन र खरिद ऐनको अधिनमा रही ठूला आयोजनाहरु ठेक्का पट्टा गरी र सानातिना योजनाहरु मात्र नगद सहभागितामा उपभोक्ता समिति मार्फत गरिने छ ।
- वार्षिक खर्च विनियोजनमा क्षेत्रगत र सामाजिक समावेशितालाई जोड दिइने छ ।
- गाउँपालिकाले खर्च व्यवस्थापन सम्बन्धी आफ्नै ऐन, नियम र कार्यविधिहरु बनाउने र तिनीहरुको कडाइका साथ कार्यान्वयन गरिने छ ।
- आवधिक/वार्षिक योजनाहरुको मध्यावधि मूल्याङ्कन ढाँचा अनुरुप खर्च व्यवस्थापन गर्दै लगिने छ ।
- आवधिक योजनाका विषयगत क्षेत्रहरुमा तोकिएको बजेटबाट अन्य क्षेत्रमा रकमान्तर नगर्ने, गर्नै परे विषयगत क्षेत्रभित्र मात्र गर्ने प्रकृयाको अवलम्बन गरिने छ ।
- गाउँपालिकाबाट हुने सबै खर्च र लगानीको विद्युतीय र बैंकिङ प्रकृयाबाट भुक्तानी गर्ने पद्धति कडाईका साथ लागू गरिने छ ।

९.६ आवधिक योजना कार्यान्वयन

यस आवधिक योजना कार्यान्वयनमा सरकारी, निजी, सार्वजनिक सबै क्षेत्रको भूमिका अहम् हुन आउँछ । योजना बनाएर मात्र हुँदैन, त्यसको सफल कार्यान्वयन र कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन हुँदै जानु पर्दछ । योजना कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको मुख्य जिम्मेवारी गाउँपालिका कै हुन आउँछ । यसको लागि तल प्रस्ताव गरिए बमोजिमका निकायहरुको भूमिका देहाय बमोजिम हुने छ ;

९.६.१ कार्यान्वयन योजना

यस आवधिक योजनालाई कार्यन्वयनका लागि गाउँपालिकाले देहाय बमोजिम गर्नुपर्दछ;

क) प्रारम्भिक सम्भाव्यता अध्ययन

पहिचान भएका आयोजना र कार्यक्रम मध्ये उपयुक्त आयोजनाहरु छनौट गर्न आर्थिक, वातावरणीय, प्राविधिक र सामाजिक दृष्टिले छन् छैनन् भन्ने कार्यको लागि प्रारम्भिक सम्भाव्यता अध्ययन विशेषज्ञहरुबाट गराउने । प्रारम्भिक सम्भाव्यताबाट उपयुक्त देखिएका आयोजना तथा कार्यक्रमहरु वार्षिक कार्यक्रम तथा लगानी योजनामा समावेश गर्ने विस्तृत सम्भाव्यता सम्पन्न भएका आयोजना तथा कार्यक्रमहरु वार्षिक कार्यक्रम तथा लगानी योजनामा समावेश गर्ने ।

ख) विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार गर्ने

दीर्घकालीन प्रकृतिका र सार्वजनिक खरिद ऐनले तय गरेको मापदण्डमा पर्ने ठूलो लगानीका परियोजनाहरुको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन विशेषज्ञहरुबाट गराउने ।

ग) वार्षिक कार्यक्रम तथा लगानी योजना तर्जुमा गर्ने

वार्षिक कार्यक्रम र योजना तर्जुमा गर्दा प्रारम्भिक सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत परियोजना प्रतिवेदनका आधारमा सङ्घ र प्रदेश तथा गाउँपालिका स्तरीय र वडा स्तरीय कार्यक्रमहरुको प्राथमिकीकरण गर्ने । प्राथमिकीकरण र योजना निर्माण जनसहभागिताको आधारमा गर्ने ।

घ) बजेट अनुमान (निर्माण)

विभिन्न स्तरका आयोजना तथा कार्यक्रमहरु मध्ये सङ्घ र प्रदेशमा समन्वय गर्नुपर्ने र विभिन्न अनुदानमा आधारित (ससर्त, समानीकरण, समपूरक एवम् विशेष) आयोजना वर्गीकरण गरी प्रदेश र प्राप्त सरकारका बजेटहरु ल्याउन पहल गर्ने ।

ङ) वित्तीय सन्तुलन र अनुशासन कायम गर्ने

पालिका तथा वडा स्तरका कार्यक्रम र आयोजनाहरु प्रत्येक वर्षको बजेटमा क्रमशः प्राथमिकताका आधारमा विनियोजन गर्दा गाउँपालिकाको आयश्रोत र जनसहभागितालाई उपयुक्त अनुपातमा व्यवस्थापन गर्ने ।

च) मध्यमकालीन खर्च संरचना अवलम्बन गर्ने

यस आवधिक योजनाको कार्यान्वयनका क्रममा योजनाले निर्धारण गरेका कार्यक्रम कूल बजेटको आकार र सीमा समेतको पुनरावलोकन गरी मध्ययमकालीन खर्च संरचना तयार गरी आवधिक योजनालाई परिणाममुखी बनाउने ।

छ) योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

प्रत्येक क्षेत्रगत योजनाहरुको कार्यान्वयनको अवस्थालाई निरन्तर अनुगमन र मूल्याङ्कनको व्यवस्था गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनको परिपाटी विकास गर्ने ।

९.६.२ योजना कार्यान्वयन विधि

आवधिक योजनामा परेका आयोजना तथा कार्यक्रमहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिकाले आवधिक योजना कार्यान्वयन कार्यविधि तयार गर्न सक्ने छ । यस्तो कार्यविधिले योजना कार्यान्वयनको प्रकृयाको स्पष्ट रुपरेखा मार्गदर्शन गर्ने छ । साथै कार्यविधिमा कार्यान्वयन संयन्त्र, समन्वय समिति, विशेषज्ञ समिति आदिको गठन, अधिकार र कर्तव्य स्पष्ट गर्नुपर्ने छ ।

क) योजना कार्यान्वयन संयन्त्र

आयोजना तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्न गाउँपालिका स्तरमा योजना कार्यान्वयन संयन्त्र गाउँपालिका प्रमुखको संयोजकत्वमा गठन गर्नुपर्ने छ । यस्तो संयन्त्र समावेशी र सहभागितामूलक हुनेछ । कार्यान्वयनको समग्र उत्तरदायित्व उक्त संयन्त्रको हुने छ ।

ख) वडा स्तरीय समन्वय समिति

स्तरका विकास कार्यहरुको समन्वयका लागि वडा अध्यक्षको संयोजकत्वमा आयोजना तथा कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन समन्वय समिति गठन गर्नुपर्ने छ। यो समिति पनि समावेशी प्रकृतिको हुनुपर्ने छ।

ग) विशेषज्ञ समिति

प्राविधिक प्रकृतिका विकास आयोजनाहरुको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि गाउँपालिकाले आवश्यकता अनुसारका विभिन्न विशेषज्ञ समितिहरु गठन गर्न सक्ने छ। योजना कार्यान्वयन संयन्त्रले यस्ता समितिहरुको प्राविधिक सुझाव आवश्यकता अनुसार लिन सक्ने छ।

९.७ अनुगमन तथा मुल्याङ्कन योजना

योजनाहरुको सफल कार्यान्वयनको लागि नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरु के कति सान्दर्भिक, लाभदायी र प्रभावकारी छन् तथा के कस्ता उपलब्धि एवम् प्रभावहरु हासिल भएका छन् भन्ने कुराको आन्तरिक वा बाह्य मूल्याङ्कनकर्ताबाट उदेश्यपूर्ण र व्यवस्थित तरिकाले लेखाजोखा गर्ने कार्य अनुगमन तथा मूल्याङ्कन हो। गाउँपालिका क्षेत्रभित्र सञ्चालन भएका, भईरहेका तथा हुने सबै विषयगत तथा क्षेत्रगत योजनाहरूको निर्धारित गुणस्तर र समय सिमाको सुनिश्चितता गर्न, सम्भावित जोखिम र त्यसले भविष्यमा पार्न सक्ने असरका बारेमा लेखाजोखा गरी समयमा नै क्षति न्यूनीकरणमा पूर्वतयारी गर्न, विकास निर्माणसँग सम्बन्धित सबै सरोकारवालालाई अनुशासित, मर्यादित, जिम्मेवार र कर्तव्यनिष्ठ बनाउने कार्यको लागि आयोजनाको नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्न गर्नुपर्ने हुन्छ। सँगसँगै यस आवधिक योजनाले पहिचान र प्राथिमिकीकरण गरेका आयोजनाहरुको कार्यान्वयनबाट लक्षित उदेश्य प्राप्त भयो भएन यकिन गर्न र आयोजनाको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित वर्गले फाईदा पायो पाएन भनेर नियमित रुपमा अध्ययन तथा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ।

योजनाका उपलब्धि र प्रभाव तहका सूचकमा के कति परिणाममा परिवर्तन आयो भन्ने जानकारी मूल्याङ्कनबाट हुने हुँदा गाउँपालिकाले आवश्यक्ता र आयोजना वा कार्यक्रमको प्रकृति अनुसार उल्लेखित दुबै तहमा तेस्रो पक्षबाट पनि मूल्याङ्कन गर्नु/गराउनुपर्ने छ। त्यसको लागि योजना तर्जुमासँग सम्बन्धित समितिहरू लगायत गाउँ कार्यपालिकालाई आवश्यक पृष्ठपोषण दिनका लागि स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन र अन्य प्रचलित ऐनमा व्यवस्था भए बजोमिम गठन भएका पालिका तथा वडा स्तरीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिहरु मार्फत आयोजनाको निरन्तर अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न प्रस्ताव गरिएको छ।

गाउँ सभाबाट स्वीकृत कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको कार्यान्वयन योजना बनाई सकेपछि सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरूको आधारमा अनुगमन योजना समेत बनाई उप-प्रमुख (उपाध्यक्ष)को संयोजकत्वमा गठन भएको समितिबाट अनुगमन योजना स्वीकृत गराई नियमित अनुगमनको व्यवस्था गर्नुपर्दछ। यसरी अनुगमन गर्दा अनुगमन सूचकको आधारमा गरी अनुगमन प्रतिवेदन नियमित रुपमा प्राप्त गर्ने परिपाटी निर्माण गरिने छ। उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा भएका अनुगमनको प्रतिवेदन कार्यपालिकाको नियमित बैठकमा छलफल गरी योजनाको अनुगमन तथा कार्यालयको समष्टि भौतिक र वित्तीय प्रगति एवम् समस्याहरूको बारेमा चौमासिक र वार्षिक समीक्षा गरिने छ।

९.७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता

गाउँपालिकाले तर्जुमा गर्ने वार्षिक बजेटको कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी प्राथमिकतामा खासै रहेको देखिएको छैन । अनुगमन कार्यलाई सामान्य स्थलगत निरीक्षण एवम् बजेट खर्चसँगको तादात्म्यतासँग मात्र जोडेर हेर्ने गरेको पाइन्छ । केही योजना तथा कार्यक्रमहरुको हकमा प्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरु समेतको सहभागितामा अनुगमन हुने गरेको एवम् चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षामा प्रगतिको स्थितिको समीक्षा पनि हुने गरेको छ । तथापि स्पष्ट ढंगले कार्यतालिका तयार गरी सूचकहरूको आधारमा अनुगमन हुने गरेको भने देखिंदैन । अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य योजना चक्र व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण कार्यको रूपमा ग्रहण गर्ने तथा यसका लागि बजेट विनियोजन समेत हुने गरेको परिस्थिति विद्यमान छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा १४ बमोजिम उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण समिति गठन गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था गरेको छ । जस अनुसार यस गाउँपालिकामा समेत उपाध्यक्षको अध्यक्षतामा अनुगमन समितिको गठन भएको देखिन्छ । त्यस्तै ऐनको दफा ८४ ले प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले प्रमुखको निर्देशनमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने गराउने कानुनी व्यवस्था गरेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले गाउँपालिकालाई आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विकास योजनाको अनुगमन सम्बन्धी कानुनी संस्थागत तथा कार्यविधिगत जिम्मेवारी समेत किटानी व्यवस्था हुनुलाई प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली स्थापना गर्ने अवसरको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ ।

गाउँपालिकाको संस्थागत संरचना तथा मानव संसाधनको विकास पर्याप्त भई नसकेको वर्तमान अवस्थामा नियमित अनुगमन प्रभावकारी हुन सकिरहेको छैन । अनुगमन सम्बन्धी संयन्त्रहरू क्रियाशील नहुनु तथा गाउँपालिकाका विभिन्न विषयगत कार्य जिम्मेवारीहरू अनुसारका अनुगमनका सूचकहरू निर्धारण हुन नसक्नु, चुनौतीको रूपमा रहेको छ । कार्यक्रम अनुसार आयोजना चक्रको प्रत्येक चरणमा अनुगमन गरी पूर्वनिर्धारित समय, गुणस्तर, लागतमा कार्य भए नभएको यकिन प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली स्थापित हुन आवश्यक देखिन्छ । आवधिक योजना अनुगमन र मूल्याङ्कनले आवधिक योजना र यस बमोजिम तर्जुमा हुने वार्षिक योजनाहरूको नतिजामुखी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धति स्थापित भई संस्थागत हुने छ । साथै यसको रणनीति देहाय बमोजिम हुने छ ।

- आवधिक योजनाले निर्दिष्ट गरेका लक्ष्य, उद्देश्य हासिल भए नभएको उपलब्धि र नतिजा सूचकहरूको विकास गरी मध्यावधि मूल्याङ्कन गरिने छ ।
- आवधिक योजनाका आधारमा वार्षिक योजना तर्जुमा गरी आवधिक योजनाले निर्दिष्ट गरेका लक्ष्यहरू प्राप्त उन्मुख भए नभएको अनुगमन गरिने छ ।
- अनुगमनको कार्यतालिका बनाई अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गरी तद् अनुसार क्षमता विकासका साथै बजेटको व्यवस्था गरिने छ ।
- अनुगमन पश्चात अनुगमनकर्ताबाट लिखित रूपमा अनुगमन प्रतिवेदन लिने तथा नियमित बैठकमा छलफल गरी देखिएका समस्या समाधान गरिने छ ।
- अनुगमनको प्रतिवेदन गाउँपालिकाको वेभसाइटमा राखी सार्वजनिक गरिने छ ।

९.७.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी

आवधिक योजना कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मुल्याङ्कनको जिम्मेवारी देहाय बमोजिम हुने छ ।

क) पालिका स्तरीय समिति

गाउँपालिकाले गाउँ स्तरमा आवधिक योजना कार्यान्वयनको मूल्याङ्कनको लागि देहाय बमोजिमको सदस्य रहने गरी गाउँपपालिका स्तरीय समिति गठन गर्ने छ ।

- गाउँपालिका अध्यक्ष — संयोजक
- अध्यक्षले तोकेको एक जना महिला सहित कार्यपालिका सदस्यहरु मध्येबाट २ जना- — सदस्य
- प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत — सदस्य
- पूर्वाधार विकास शाखा प्रमुख ईन्जिनियर — सदस्य
- योजना तथा अनुगमन शाखा प्रमुख — सदस्य सचिव

ख) वडास्तरीय समिति

गाउँपालिकाले वडा स्तरमा आवधिक योजना कार्यान्वयनको मूल्याङ्कनको लागि देहाय बमोजिमको सदस्य रहने गरी गाउँपालिका स्तरीय समिति गठन गर्ने छ;

- सम्बन्धित वडाका वडा अध्यक्ष — संयोजक
- वडा सदस्यहरु — सदस्य
- सम्बन्धित वडाका प्राविधिक वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने कर्मचारी — सदस्य
- वडा सचिव — सदस्य सचिव

९.७.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रकृया

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका साधन तथा विधि देहाय अनुसार रहने छ ।

- स्थलगत अनुगमन ।
- कार्ययोजना लक्ष्य र प्रगति बीच तुलना ।
- नागरिक अनुगमन ।
- सहभागितामूलक मध्यावधि समीक्षा ।
- सहभागितामूलक अन्तिम समीक्षा । (तेश्रो पक्षबाट मूल्याङ्कन)

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया देहाय बमोजिम हुने छ :

तालिका ३० : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया

के अनुगमन गर्ने?	कसले अनुगमन गर्ने?	कहिले अनुगमन गर्ने?	कसरी अनुगमन गर्ने?
कार्यक्रम वा योजना कार्यान्वयन	सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन समिति, वडा समिति, सरकारी र गैसस, परियोजना	पटके, मासिक, चौमासिक र वार्षिक	• स्थलगत अनुगमन गर्ने, • चौमासिक कार्ययोजनाको लक्ष्य र प्रगति, विवरणको तुलना गर्ने
प्रतिफल अनुगमन	गाउँ कार्यपालिका, सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन समिति	चौमासिक, अर्धवार्षिक, वार्षिक र मध्यावधि	• स्थलगत अनुगमन गर्ने • वार्षिक कार्ययोजनाको लक्ष्य र प्रगति, विवरणको तुलना गर्ने, • नतिजामूलक अनुगमन खाका अनुसार नतिजा मापन गर्ने,
असर तह अनुगमन	सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन समिति र तेश्रो पक्ष	वार्षिक, मध्यावधि र अन्तिम बर्ष	• सहभागितामूलक छलफल गर्ने, • नतिजामूलक अनुगमन खाका अनुसार नतिजा मापन गर्ने, • नमूना सर्वेक्षण गर्ने
प्रभाव तह अनुगमन	सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन समिति र तेश्रो पक्ष	मध्यावधि र अन्तिम बर्ष	• नतिजामूलक अनुगमन खाका अनुसार नतिजा मापन गर्ने, • सहभागितामूलक छलफल गर्ने, • अध्ययन तथा सर्वेक्षण गर्ने

परिच्छेद १०: नतिजा खाका

१०.१ पृष्ठभूमि

आवधिक योजनाले परिकल्पना गरेको सोच, लक्ष्य र उदेश्यहरु कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने तथ्यलाई तर्कसंगत ढङ्गबाट नतिजा खाकामा प्रस्तुत गरिएको छ । नेपालको विगतको अनुभव र राष्ट्रिय योजना आयोगले अभ्यासमा ल्याएको नतिजा खाकाको ढाँचालाई नै आधार मानी यस आवधिक योजनाको नतिजा खाका तर्जुमा गरिएको छ। गाउँपालिकालाई वार्षिक र क्षेत्रगत गुरु योजनाहरु तर्जुमा गर्न, सञ्चालित परियोजनाहरुको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न र स्वयम् आवधिक योजनाको मध्यावधि समीक्षा र मध्यकालीन खर्च संरचना तयार गर्न समेत यसले मद्दत गर्दछ।

१०.२ नतिजा खाका

बिषयगत नतिजा खाका निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

१. आर्थिक क्षेत्र (२०८०/८१ को स्थिर मूल्यमा आधारित)											
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	क) कुल गार्हस्थ उत्पादन	अ. डलर	१४३४	१६११	१७८८	१९६५	२१४२	२३१९	बजेट बक्तव्य, आर्थिक सर्वेक्षण २०८०-८१, रा.यो.आ., प्रदेश आवधिक	▪ नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुने छ। ▪ बजार मूल्य स्थिर रहने छ। ▪ जलवायु परिवर्तनको असर न्यून हुने छ। ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुने छ। ▪ सरकारी, गैर सरकारी र समुदायको संलग्नता वृद्धि भएको हुने छ। ▪ जनचेतना अभिवृद्धि भएको हुने छ।
	आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशत	३.५	४.२५	५	५.७५	६.५	७.३		
	प्रति व्यक्ति आय	अ. डलर	१४५६	१६२५	१८००	१९७५	२१५०	२३५१		
असर १	कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर	प्रतिशत	३	३.२	३.४	३.६	३.८	४		
	गैर कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर	प्रतिशत	३.७	४.५	५.४	६.२	७.१	८		
असर २	सम्पतिमा आधारित सहमानत जनाउने	०-१	-	०.३५	०.३४	०.३३	०.३२	०.३१		
	माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको आम्दानीको अनुपात	अनुपात	-	१.३०	१.२६	१.२२	१.१८	१.१४		
प्र. १	आर्थिक विकास योजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१		

प्र. २	मुद्रा स्फिति	प्रतिशत	६	५.८	५.६	५.४	५.२	५	योजना .	
प्र. ३	स्थानीय औधोगिक लगानी वार्षिक वृद्धि	प्रतिशत	-	५	६	७	८	९		
प्र. ४	औधोगिक उत्पादन	करोडमा	-	५	१०	१५	२०	२५		
प्र. ४	बजेटमा आन्तरिक आयको हिस्सा	प्रतिशत	१.५१	१.७५	२	२.५	२.७५	३		
प्र. ५	सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण कार्यक्रममा आवद्ध जनसङ्ख्या	प्रतिशत	२०.३३	२१	२२	२३	२४	२५		
प्र. ६	गरिबीको रेखामुनीको परिवार	प्रतिशत	१२.६	१२	११.५	११	१०.५	१०		
प्र. ७	मानव विकास सूचाङ्क	सूचाङ्क	०.६६	०.६७	०.६८	०.६९	०.७०	०.७१		
प्र. ८	सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर	प्रतिशत	-	२.२	३.२	४.२	५.२	६.२		

१.१ कृषि क्षेत्र

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	कृषि क्षेत्रको कुल गार्हस्थ उत्पादन	रु करोड	-	२०	२७	३४	४१	४८	सुनापति गाउँपालिका, गाउँ कार्यपालिका को कृषि पशुपन्छी शाखा, २०८१	▪ कृषि सामाग्री समयमा आपूर्ति हुने छ। ▪ कृषि पूर्वाधार विकासमा अन्तर सरकारी समन्वय भएको हुनेछ। ▪ दातृ निकाय र गैरसरकारी संस्थाहरुको निरन्तर सहयोग हुने छ। ▪ गाउँपालिकाको कृषि बजेट बढेको हुने छ। ▪ बजार मूल्य स्थिर रहने छ। ▪ जलवायु परिवर्तन असर न्यून हुने छ। ▪ सरकारी, गैर सरकारी र समुदायको संलग्नता वृद्धि भएको हुने छ। ▪ जनचेतना अभिवृद्धि भएको हुने छ।
प्र. १	व्यवसायिक कृषक	सङ्ख्या	-	१५०	१७५	२००	२२५	२५०		
प्र. २	सक्रिय व्यवसायिक कृषक समुह	सङ्ख्या	७५	८०	८५	९०	९५	१००		
प्र. ३	कृषि प्राविधिक	सङ्ख्या	३	३	४	५	५	६		
प्र. ४	पशु स्वास्थ्य प्राविधिक	सङ्ख्या	५	६	७	८	९	१०		
प्र. ५	कृषक तालिम	सङ्ख्या	-	३०	३५	४०	४५	५०		
प्र. ६	व्यवसायिक नर्सरी सञ्चालक	सङ्ख्या	४	५	६	७	८	९		
प्र. ७	कृषि फार्म	सङ्ख्या	३८	४३	४८	५३	५८	६३		
प्र. ८	पकेट क्षेत्र विकास	सङ्ख्या	-	१०	१२	१४	१६	१८		
प्र. ९	कृषि सहकारी संस्था	सङ्ख्या	१२	१४	१६	१८	२०	२२		
प्र. १०	एग्रोभेट तथा बीउ विजन केन्द्र	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५		
प्र. ११	दुग्ध चिस्यान केन्द्र	सङ्ख्या	१	१	१	१	२	२		
प्र. १२	कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र	सङ्ख्या	३	३	३	४	४	५		
प्र. १३	माछा पोखरी	सङ्ख्या	-	३	४	५	६	७		
प्र. १४	कोल्ड स्टोर	सङ्ख्या	१	१	१	२	२	३		

१.२ उद्योग, व्यापार तथा व्यवसाय

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य २०८१/८२	लक्ष्य २०८२/८३	लक्ष्य २०८३/८४	लक्ष्य २०८४/८५	लक्ष्य २०८५/८६	पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
प्रभाव	गार्हस्थ उत्पादनमा उद्योग व्यवसायको योगदान	प्रतिशत	-	५.२	५.२५	५.३	५.३५	५.४	गापाको बजेट वक्तव्य, गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन	▪ औद्योगिक ग्राम स्थापना भएको हुने छ। ▪ हाट बजार व्यवस्थापन भएको हुने छ। ▪ सीपमूलक तालिम लिने सङ्ख्यामा वृद्धि भएको हुने छ। ▪ गाउँपालिका औद्योगिक तथा व्यापार नीति तर्जुमा भएको हुने छ। ▪ उद्योग तथा व्यापार विकासमा अन्तर सरकारी समन्वय भएको हुने छ। ▪ दातृ निकाय र गैरसरकारी संस्थाहरुको निरन्तर सहयोग हुने छ। ▪ बजार मूल्य स्थिर रहने छ। ▪ गाउँपालिकामा लगानी गर्ने वातावरण सृजना भएको हुने छ।
प्रतिफल १	लघु तथा घरेलु उद्योगहरु	सङ्ख्या	-	१००	१२५	१५०	१७५	२००		
प्र. २	रोजगारी सृजना	सङ्ख्या	८,७२७	९०००	९२२५	९५००	९७५०	१००००		
प्र. ३	उद्यम विकास तालिम लिने युवा	सङ्ख्या	-	१५०	२००	२५०	३००	३५०		
प्र. ४	सीपमुलक तालिम लिने महिला	सङ्ख्या	-	१००	१५०	२००	२५०	३००		
प्र. ५	उत्पादनमुलक उद्योग	प्रतिशत	-	८.६	८.८	९	९.२	९.४		
प्र. ६	औधोगिक ग्राम	सङ्ख्या	०	०	०	०	०	१		
प्र. ७	हाटबजार	सङ्ख्या	२	३	३	४	४	५		
प्र. ८	कुटानी पिसानी मिल	सङ्ख्या	१	३	५	७	९	११		
प्र. ९	व्यवसाय (दर्ता)	सङ्ख्या	-	३००	३५०	४००	४५०	५००		
प्र. १०	औद्योगिक तथा व्यापार नीति तर्जुमा	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१		

१.३ पर्यटन

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य २०८१/८२	लक्ष्य २०८२/८३	लक्ष्य २०८३/८४	लक्ष्य २०८४/८५	लक्ष्य २०८५/८६	पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
प्रभाव	पर्यटक आगमन (हजारमा)	सङ्ख्या	-	३०	३५	४०	४५	५०	गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन	▪ नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुने छ। ▪ अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य भएको हुने छ। ▪ पर्यटन बोर्डको सहयोग भएको हुने छ।
प्रतिफल १	रोजगारी सृजना	सङ्ख्या	-	१००	१२५	१५०	१७५	२००		
प्र. २	एकीकृत पर्यटन गुरुयोजना	सङ्ख्या	निर्माणाधिन	१	१	१	१	१		
प्र. ३	स्थानीय स्तरका पर्यटकीय होटल	सङ्ख्या		२०	२५	३०	३५	४०		
प्र. ४	होमस्टे (स्थान)	सङ्ख्या	४	६	८	१०	१२	१४		

प्र. ५	प्रमुख गन्तव्य स्थल विकास	सङ्ख्या	-	४	६	८	१०	१२		▪ पर्यटन क्षेत्रमा वित्तिय संस्थाको ऋण लगानी भएको हुने छ । ▪ गाउँपालिकाको पर्यटन नीति तर्जुमा भएको हुने छ । ▪ स्तरिय होटलहरुको विकास भएको हुने छ । ▪ पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना भएको हुने छ ।
प्र. ६	पर्यटन सूचना केन्द्र	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१		
प्र. ७	कोशेली घर	सङ्ख्या	१	२	२	३	३	३		
प्र. ८	पर्यटन गाईड तालिम	जना	-	१५	२०	२५	३०	३५		
प्र. ९	मठ मन्दिर मर्मत, सम्भार र जिर्णोद्वार	सङ्ख्या	-	३	४	५	६	७		
प्र. १०	पर्यटन पूर्वाधार (पार्क, पिकनिक स्पट र जलाधार पूर्वाधार विकास)	सङ्ख्या	-	४	६	८	१०	१२		
प्र. ११	पर्यटन पदमार्ग निर्माण	कि.मि.	-	१०	१५	२०	२५	३०		
प्र. १२	पर्यटन प्रवर्द्धन, प्रचार प्रसार	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५		

१.४ बैंक, बित्तिय संस्था र सहकारी

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	बैंक (शाखा)	सङ्ख्या	२	२	२	३	३	४	गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन बैंक तथा वित्तिय संस्थाको वार्षिक प्रतिवेदन	▪ बैंक तथा वित्तिय संस्थाको सहयोग भएको हुने छ । ▪ नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुने छ । ▪ अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य भएको हुने छ । ▪ गाउँपालिकाको आर्थिक तथा वित्तिय नीति तर्जुमा भएको हुने छ । ▪ सहकारीबाट उत्पादन क्षेत्रमा लगानी भएको हुने छ । ▪ सहकारीका सञ्चालक तथा कर्मचारीहरुलाई तालिम प्रदान गरिएको हुने छ ।
प्रभाव	लघुवित्त संस्था	सङ्ख्या	२	२	३	४	५	६		
प्रभाव	सहकारी संस्था	सङ्ख्या	४२	४५	४८	५१	५४	५७		
प्रतिफल १	बैंक तथा वित्तिय संस्थामा कम्तिमा एक जनाको खाता भएको परिवार	प्रतिशत	-	४५	५०	५५	६०	६५		
प्र. २	सहकारीको उत्पादन क्षेत्रमा लगानी	प्रतिशत	-	२०	२५	३०	३५	४०		
प्र. ३	वित्तिय साक्षरता	प्रतिशत	-	३०	३५	४०	४५	५०		
प्र. ४	सहकारी तालिम	जना	-	१००	१५०	२००	२५०	३००		
प्र. ५	रोजगारी	जना	-	१२०	१३५	१५०	१६५	१८०		
प्र. ६	कोपमिसमा आवद्ध सहकारी	प्रतिशत	-	६०	७०	८०	९०	१००		
प्र. ७	उपभोक्ता सहकारी, महिला बचत तथा ऋण सहकारी	सङ्ख्या	३	५	७	९	११	१३		
प्र. ८	सहकारी अनुगमन तथा नियमन	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५		

२. सामाजिक क्षेत्र

२.१ शिक्षा

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	साक्षरता	प्रतिशत	६१.९३	६५	६८	७०	७२	७५	गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन बागमती प्रदेशको आवधिक योजना राष्ट्रिय जनगणना, २०७८	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुने छ । ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुने छ । ▪ सारक्षरता वृद्धि भएको हुने छ । ▪ शिक्षा गुरुयोजना निर्माण हुने छ । ▪ शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण हुने छ । ▪ शिक्षक दरबन्दी पूर्ति भएको हुने छ । ▪ शिक्षा पहुँचमा वृद्धि भएको हुने छ । ▪ खुद भर्ना दरमा वृद्धि हुने छ । ▪ सिकाई दरमा वृद्धि हुने छ ।
प्रतिफल१	शिक्षा गुरुयोजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१		
प्र. २	आधारभुत तहको खुद भर्ना दर	प्रतिशत		७२	७५	७८	८०	८२		
प्र. ३	माध्यमिक तहको खुद भर्ना दर	प्रतिशत		४६	४८	५०	५२	५४		
प्र. ४	१०+२ सम्मको शैक्षिक उपलब्धि	प्रतिशत		१०	१२	१४	१६	१८		
प्र. ५	आधारभूत तहमा बालबालिकाको टिकाउ दर	प्रतिशत		८०	८२.५	८५	८७.५	९०		
प्र. ६	प्राविधिक शिक्षालय	सङ्ख्या	२	२	२	२	३	३		
प्र. ७	सिकाई दरमा वृद्धि (आधारभूत कक्षा ५)	प्रतिशत		६०	६२	६४	६६	६८		
प्र. ८	सिकाई दरमा वृद्धि (आधारभुत कक्षा ८)	प्रतिशत		५४	५६	५८	६०	६२		
प्र. ९	शिक्षक तालिम	सङ्ख्या		२५	३०	३५	४०	४५		
प्र. १०	आधारभुत तहको उत्तीर्ण दर	प्रतिशत		७५	७९	८३	८७	९०		
प्र. ११	शिक्षकको पुदपूर्ति	प्रतिशत		८०	८५	९०	९५	१००		
प्र. १२	नजिकको आधारभूत विद्यालयमा आधा घण्टाभित्र पहुँच भएका घरपरिवार	प्रतिशत		७०	७५	८०	८५	९०		
प्र. १३	नजिकको माध्यमिक विद्यालयमा एक घण्टाभित्र पहुँच भएका घरपरिवार	प्रतिशत		६५	७०	७५	८०	८५		

२.२ स्वास्थ्य तथा पोषण

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार बर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य २०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
प्रभाव	एक घण्टा भित्र स्वास्थ्य संस्थामा पहुँच भएको घरपरिवार	प्रतिशत		८२	८४	८६	८८	९०	गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन HMIS Database 2077-78 HMIS Database 2074-75 बागमती प्रदेशको आवधिक योजना राष्ट्रिय जनगणना, २०७८	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुने छ। ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुने छ। ▪ सङ्घीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुने छ। ▪ दातृ संस्थाहरुको प्राविधिक र आर्थिक सहयोग निरन्तर हुने छ। ▪ गाउँपालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धित नीति तर्जुमा भएको हुने छ।
प्रभाव	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	बर्ष		७१	७२	७३	७४	७५		
प्रतिफल१	स्वास्थ्य गुरुयोजना निर्माण	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१		
प्र. १	शिशु मृत्युदर (प्रति हजार जिवित जन्ममा)	जना		२५	२३	२१	१९	१७		
प्र. २	नवजात शिशु मृत्युदर (प्रति हजार जिवित जन्ममा)			२१	१९	१७	१५	१३		
प्र. ३	पूर्ण खोपको दायरा (१५ बर्ष मुनिको बालबालिका)	प्रतिशत		५४	६०	६५	७०	७५		
प्र. ४	आधारभुत अस्पताल	सङ्ख्या	निर्माणाधिन	१	१	१	१	१		
प्र. ५	स्वास्थ्य संस्थामा प्रसुति	प्रतिशत	४५	५२	५९	६६	७३	८०		
प्र. ६	कम्तीमा एक पटक गर्भवती जाँच	प्रतिशत	७०	७४	७८	८२	८६	९०		
प्र. ७	प्रशुति सेवा र वर्थिङ सेन्टर	सख्या		५	६	७	८	१०		
प्र. ८	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसुती सेवा	प्रतिशत		३०	४५	६०	७५	९०		
प्र. ९	सुत्केरी तथा नव शिशु जाँच (तेस्रो)को दायरा	प्रतिशत		५	७.५	१०	१२.५	१५		
प्र. १०	परिवार नियोजनको साधन प्रयोग दर	प्रतिशत		३०	३५	४०	४५	५०		
प्र. ११	भिटामिन “ए” प्राप्त गर्ने वालबालिका	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
प्र. १२	घुम्ती स्वास्थ्य शिविर	पटक		१	२	३	४	५		
प्र. १३	बहिरंग सेवा प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्या	प्रतिशत		७४.१	७५.६	७७.१	७८.६	८०.१		
प्र. १४	स्वास्थ्य बीमा गर्ने परिवार	प्रतिशत		२१	३५	५०	७०	९०		
प्र. १५	झाडापखाला संक्रमण दर	प्रतिशत		४२.३	३६.७	३१.१	२५.५	१९.९		
प्र. १६	बाल कुपोषण दर	प्रतिशत	६	५	४	३	२	१.५		
प्र. १७	क्षयरोग उपचार सफल दर	प्रतिशत		९१	९२	९३	९४	९५		
प्र. १८	स्वास्थ्य संस्थामा आधारभूत औषधीको	प्रतिशत		६८	७१	७४	७७	८०		

	उपलब्धता दर									
प्र. १९	पोणण पुनर्स्थापना केन्द्र	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५		

२.३ खानेपानी तथा सरसफाइ										
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार बर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधा पुगेको घरपरिवार	प्रतिशत	९०.०३	९२	९४	९६	९८	१००	गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन बागमती प्रदेशको आवधिक योजना राष्ट्रिय जनगणना, २०७८	▪ उपभोक्ता समिति र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुने छ। ▪ अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य भएको हुने छ। ▪ सङ्घीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुने छ। ▪ दातृ संस्थाहरुको प्राविधिक र आर्थिक सहयोग निरन्तर हुने छ। ▪ एक घर एक धाराको व्यवस्था भएको हुने छ। ▪ एक घर एक शौचालयको व्यवस्था भएको हुने छ। ▪ खानेपानीको मुहान संरक्षण भएको हुने छ। ▪ नयाँ खानेपानी योजना निर्माण भएको हुने छ। ▪ बजार क्षेत्रमा ढल सञ्जाल निर्माण भएको हुने छ।
प्रतिफल१	खानेपानी तथा सरसफाइ गुरुयोजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१		
प्र. २	पाईप मार्फत घर भित्रै खानेपानी पुगेको घरपरिवार	प्रतिशत	६०.३९	६७	७४	८१	८८	९५		
प्र. ३	शौचालय भएको घर परिवार	प्रतिशत	९७.१४	९७.६	९८.२	९८.८	९९.४	१००		
प्र. ४	फ्लस शौचालय भएको घर परिवार	प्रतिशत	७२.२९	७४.८	७७.४	७९.५	८२.५	८५		
प्र. ५	जनशक्ति तालिम (थप)	जना		२५	५०	७५	१००	१२५		
प्र. ६	खानेपानीको मुहान संरक्षण र सरसफाइ	प्रतिशत		५०	६०	७०	८०	९०		
प्र. ७	मुख्य बजार क्षेत्रमा सार्वजनिक शौचालय	सङ्ख्या		३	५	७	९	११		
प्र. ८	जनचेतना कार्यक्रम	सङ्ख्या		२	४	६	८	१०		
प्र. ९	खानेपानी योजना मर्मत कार्य	सङ्ख्या		५	७	९	११	१३		
प्र. १०	नयाँ खानेपानी योजना सम्भाव्यता अध्ययन, सर्भे तथा निर्माण	सङ्ख्या		२	४	६	८	१०		
प्र. ११	खानेपानी उपभोक्ता समिति क्षमता विकास तालिम	सङ्ख्या		१	२	३	४	५		
प्र. १२	खुल्ला दिशामुक्त क्षेत्र सचेतना	सङ्ख्या		१	२	३	४	५		

२.४ युवा तथा खेलकुद

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	युवा बेरोजगारी दर	प्रतिशत	५.९	५.५	५.१	४.७	४.३	४	गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन बागमती प्रदेशको आवधिक योजना राष्ट्रिय जनगणना, २०७८	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुने छ । ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुने छ । ▪ दातृ संस्थाहरुको प्राविधिक र आर्थिक सहयोग निरन्तर हुने छ । ▪ युवा बेरोजगारी दर घट्ने छ । ▪ खेलमैदानहरुको पूर्वाधार निर्माण भएको हुने छ । ▪ युवा क्लब तथा सञ्जालमा वृद्धि भएको हुने छ । ▪ कभर्ड हल निर्माण भएको हुने छ । ▪ खेलकुद प्रतियोगिताको नियमित आयोजना भएको हुने छ ।
प्रतिफल १	वैदेशिक रोजगारीमा गएका युवा	प्रतिशत		३०	२८	२६	२४	२२		
प्र. २	युवा क्लब, सञ्जाल	सङ्ख्या	५	७	९	११	१३	१५		
प्र. ३	वडा स्तरको खेकमैदान निर्माण	सङ्ख्या		१	२	३	४	५		
प्र. ४	कभर्ड हल निर्माण	सङ्ख्या	निर्माणाधिन	०	१	१	१	१		
प्र. ५	पालिका स्तरीय खेलमैदान	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१		
प्र. ६	माध्यमिक विद्यालयमा खेलकुद शिक्षक र सामाग्री	प्रतिशत		४०	५५	७०	८५	१००		
प्र. ७	खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना	सङ्ख्या		१	२	३	४	५		
प्र. ८	क्लबहरुको क्षमता अभिवृद्धि	सङ्ख्या		२	४	६	८	१०		
प्र. ९	शिक्षा, तालिम र रोजगारीबाट विमुख युवा	प्रतिशत		३४	३२	३०	२८	२६		
प्र. १०	परम्परागत पेशाको संरक्षण एवम् आधुनिकीकरण	सङ्ख्या		२	४	६	८	१०		
प्र. ११	उद्यमशिलता विकास तालिम	सङ्ख्या		१०	२०	३०	४०	५०		
प्र. १२	स्वरोजगार कोषमा युवा पहुँच	प्रतिशत		१२	१४	१६	१८	२०		

२.५ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण										
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	नेतृत्वदायी पदमा महिला तथा लक्षित वर्गको प्रतिनिधित्व	प्रतिशत		३५	३९	४३	४७	५०	गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन बागमती प्रदेशको आवधिक योजना राष्ट्रिय जनगणना, २०७८	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुने छ। ▪ अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य भएको हुने छ। ▪ दातृ संस्थाहरुको प्राविधिक र आर्थिक सहयोग निरन्तर हुने छ। ▪ गाउँपालिकाको लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति तर्जुमा भएको हुने छ। ▪ योजना निर्माण तथा विकासका कार्यक्रममा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण पूर्ण रुपले कार्यान्वयन हुने छ। ▪ लक्षित वर्गको क्षमता विकास हुने छ।
प्रतिफल. १	सम्पति माथिको महिला स्वामित्व (घर, जग्गा)	प्रतिशत	६.१५	९	१२	१५	१८	२१		
प्र. २	महिला घरमुली भएको घरपरिवार	प्रतिशत		२५	२६	२७	२८	२९		
प्र. ३	लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण अडिट	सङ्ख्या		१	१	१	१	१		
प्र. ४	बैंक खाता भएका महिला	प्रतिशत		३०	४०	४५	५०	५५		
प्र. ५	महिला साक्षरता	प्रतिशत	५१.५९	५४.५	५७.५	६१	६४.५	६८		
प्र. ६	लक्षित तथा पिछडिएका वर्गलाई क्षमता विकास तालिम	जना		२५	५०	७५	१००	१२५		
प्र. ७	महिला तथा ज्येष्ठ नागरिक लक्षित स्वास्थ्य घुम्ती शिविर वार्षिक	सङ्ख्या		१	२	३	५	५		
प्र. ८	लैङ्गिक हिंसा न्यूनिकरण	प्रतिशत		२३	२१	१९	१७	१५		
प्र. ९	अपाङ्ग बालबालिकालाई विशेष शिक्षा प्रदान	प्रतिशत		२०	३०	४०	५०	६०		
प्र. १०	तालिम प्राप्त अपाङ्गता भएका व्यक्ति	सङ्ख्या		१०	२०	३०	४०	५०		
प्र. ११	जीवनकालमा शारीरिक, मानसिक वा यौन हिंसाबाट पिडित महिला	प्रतिशत		१८	१६	१४	१२	१०		

३. पूर्वाधार क्षेत्र

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	न्यूनतम पूर्वाधार (सडक, विद्युत, खानेपानी) सुविधा भएका घरधुरी	प्रतिशत		७०	७५	८०	८५	९०	गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन बागमती प्रदेशको आवधिक योजना राष्ट्रिय जनगणना, २०७८	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुने छ। ▪ अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य भएको हुने छ। ▪ सङ्घीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुने छ। ▪ दातृ संस्थाहरुको प्राविधिक र आर्थिक सहयोग निरन्तर हुने छ। ▪ गाउँपालिकाको पूर्वाधार विकास नीति तर्जुमा भएको हुने छ। ▪ गाउँपालिकाले पूर्वाधार विकासमा यथेष्ट बजेट विनियोजन गरेको हुने छ। ▪ गाउँपालिकाको आन्तरिक आयको वृद्धि भएको हुने छ।
प्रतिफल १	पक्की सडक	कि.मि.	६	१५	३०	४५	६०	७५		
प्र. २	ग्राभेल सडक	कि.मि.	५	१४	२३	३२	४१	५०		
प्र. ३	कच्ची सडक	कि.मि.	११५	१००	८०	६०	४०	२०		
प्र. ४	थप पक्की पुल	सङ्ख्या	-	१	१	२	३	४		
प्र. ५	थप झो.पु. निर्माण	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५		
प्र. ६	सिंचाई गुरुयोजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१		
प्र. ७	लघु जलविद्युत, उर्जा सम्भाव्यता अध्ययन गरी उर्जा उत्पादन	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५		
प्र. ८	बस पार्क पूर्वाधार निर्माण	सङ्ख्या	०	०	०	०	१	१		
प्र. ९	व्यवस्थित बस स्ट्याण्ड	सङ्ख्या	०	१	२	३	४	५		
प्र. १०	सडक अधिकार क्षेत्र निर्धारण	अवस्था	निर्धारण भएको हुने छ							
प्र. ११	डिजिटल सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	-	१०	२०	३०	४०	५०		
प्र. १२	फोहोरमैला तथा ढल व्यवस्थापन सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम (वार्षिक)	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५		
प्र. १३	भवन संहिता र निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयन	अवस्था	पूर्ण कार्यान्वय भएको हुनेछ							
प्र. १४	मुख्य बजार क्षेत्रमा ढल सञ्जाल निर्माण	अवस्था	नभएको	नभएको		निर्माण भएको हुने छ				
प्र. १५	वत्तिको लागि विद्युत प्रयोग गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	९७.९७	९८.४	९८.८	९९.२	९९.६	१००		
प्र. १६	सोलार लाईटमा पहुँच भएका घरधुरी	प्रतिशत	१.४५	४	७	१०	१२	१५		
प्र. १७	स्मार्ट मोबाईल प्रयोगकर्ता	प्रतिशत	४८.८४	५२	५६	६०	६५	७०		
प्र. १८	साधारण मोबाईल प्रयोगकर्ता	प्रतिशत	८४.८३	८६	८७	८८	८९	९०		
प्र. १९	ईन्टरनेटमा पहुँच	प्रतिशत	५.४१	१४	२३	३२	४१	५०		
प्र. २०	एकीकृत बस्ती विकास कार्यक्रम	सङ्ख्या	-	-	-	१	१	१		

४. वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन क्षेत्र										
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव १	हरियाली क्षेत्र		हरियाली संरक्षण गरिने छ।						गाउँपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन बागमती प्रदेशको आवधिक योजना राष्ट्रिय जनगणना, २०७८	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुने छ। ▪ अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य भएको हुने छ। ▪ सङ्घीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुने छ। ▪ दातृ संस्थाहरुको प्राविधिक र आर्थिक सहयोग निरन्तर हुने छ। ▪ गाउँपालिकाको वन, वातावरण र विपद् व्यवस्थापन नीति तर्जुमा भएको हुने छ। ▪ गाउँपालिकाले वन, वातावरण र विदप व्यवस्थापनमा यथेष्ट बजेट विनियोजन गरेको हुने छ।
प्रभाव २	नदि, कटान, डुबान र भू-क्षय नियन्त्रण		मुख्य प्रभावित क्षेत्रहरुमा तटबन्ध र वृक्षारोपण भएको हुने छ।							
प्रतिफल १	विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना	निर्माण	निर्माणाधिन	निर्माण भएको हुने छ।						
प्र. २	विपद् जोखिम नक्साङ्कन	सङ्ख्या		१	१	१	१	१		
प्र. ३	खाना पकाउन काठ, दाउरा प्रयोग गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	९३.५१	८५	७५	६५	५५	४५		
प्र. ४	जोखिम संवेदनशिल भू-उपयोग योजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१		
प्र. ५	स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइटको निर्माण	अवस्था	०				सम्पन्न हुने			
प्र. ६	हरियाली क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम	सङ्ख्या	०	१	२	३	४	५		
प्र. ७	बजार केन्द्रमा फोहोरमैला व्यवस्थापन	प्रतिशत	०	४०	५५	७०	८५	१००		
प्र. ८	जोखिम बस्ती स्थानान्तरण	प्रतिशत	-	४०	५५	७०	८५	१००		
प्र. ९	विपद् व्यवस्थापन कोषको गठन	अवस्था	-	गठन भएको।						
प्र. १०	विपद् पूर्व तयारी तथा सामाग्री वितरण	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५		
प्र. ११	नदि कटान र जोखिम क्षेत्र संरक्षण	प्रतिशत	-	१५	३०	४५	६०	७५		
प्र. १२	नदि तटबन्ध निर्माण	कि.मि.	-	२	४	६	८	१०		
प्र. १२	भूकम्प प्रतिरोधी मापदण्ड अनुसार निर्मित घर	प्रतिशत	-	५०	६०	७०	८०	९०		
प्र. १३	भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण तालिम लिने जनशक्ति	जना	-	२०	४०	६०	८०	१००		
प्र. १४	सार्वजनिक जमिन संरक्षण	प्रतिशत	-	६०	७०	८०	९०	१००		
प्र. १५	स्थानीय ताल, पोखरी र जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम	सङ्ख्या	-	१	२	३	२	५		
प्र. १६	मुख्य बजार केन्द्रहरुमा ढल निर्माण	सङ्ख्या	-	०	०	१	३	५		

५. सुशासन र सेवा प्रवाह

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष (२०८०/८१)	लक्ष्य					पुष्याईको आधार	अनुमान तथा जोखिम
				२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६		
प्रभाव	सेवा सन्तुष्टि	प्रतिशत	-	५०	६०	७०	८०	९०	तेस्रो पक्ष सेवा सन्तुष्टि सर्भे गाउँपालिकको प्रगति प्रतिवेदन सार्वजनिक सुनवाईको वार्षिक प्रतिवेदन आन्तरिक र अन्तिम लेखा परिक्षणको प्रतिवेदन	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुने छ। ▪ अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्य भएको हुने छ। ▪ सङ्घीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुने छ। ▪ दातृ संस्थाहरुको प्राविधिक र आर्थिक सहयोग निरन्तर हुने छ। ▪ गाउँपालिकाको आवश्यक ऐन, कानुन, नीति र कार्यविधिहरु तर्जुमा भएको हुने छ। ▪ गाउँपालिकाको आन्तरिक आयको वृद्धि भएको हुने छ। ▪ गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि भएको हुने छ। ▪ अनलाईन सेवा, ट्रोल फ्रि सेवा सञ्चालन गरिने छ। ▪ विद्युतिय भुक्तानी प्रणालीबाट राजस्व सङ्कलन हुने छ।
प्रतिफल १	गाउँपालिका र वडा कार्यालयमा नागरिक वडापत्रको कार्यान्वयन	प्रतिशत	-	६०	७०	८०	९०	१००		
प्र. २	आवश्यक जनशक्ति पदपूर्ति	प्रतिशत	-	७५	८०	८५	९०	१००		
प्र. ३	कानुन, नीति, कार्यविधि तर्जुमा	प्रतिशत	-	६०	७०	८०	९०	१००		
प्र. ४	क्रियाशिल नीतिगत समिति तथा संयन्त्र	प्रतिशत	-	४०	५०	६०	७०	८०		
प्र. ५	ठूला आयोजनाहरुको सार्वजनिक सुनवाई र सामाजिक लेखा परीक्षण (वार्षिक)	पटक		१	२	३	४	५		
प्र. ६	गाउँपालिका र स्थानीय प्रहरी प्रशासनको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक		१	२	३	४	५		
प्र. ७	जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक		१	२	३	४	५		
प्र. ८	मानव अधिकार उल्लघनका घटनाहरुको न्यायिक निरुपण	प्रतिशत		६०	७०	८०	९०	१००		
प्र. ९	न्याय समितिका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक		१	२	३	४	५		
प्र. १०	आन्तरिक आय वृद्धि	प्रतिशत		२०	३०	४०	५०	६०		
प्र. ११	विद्युतिय भुक्तानी प्रणालीबाट राजस्व सङ्कलन	प्रतिशत		६०	७०	८०	९०	१००		
प्र. १२	प्रगति समीक्षा	पटक		१	२	३	४	५		
प्र. १३	अनलाईन सेवा	प्रतिशत		६०	७०	८०	९०	१००		
प्र. १४	ट्रोल फ्रि सेवा	अवस्था		सञ्चालन गरिने						
प्र. १५	क्षमता विकास योजनाहरु निर्माण	पटक		आवश्यकता अनुसार						

अनुसूचीहरु

अनुसूची १: माईन्युट

DATE

आज मिति २०८१ असार ८ गतेका दिन सुनापति गाउँपालिकाका अध्यक्ष श्री डुलो कान्छा तामाङ ज्यू को अध्यक्षतामा सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरण कार्य तपशिल उपस्थितिमा सम्पन्न भयो।

उपस्थिति

१. श्री डुलो कान्छा तामाङ, गाउँपालिका अध्यक्ष
२. श्री गीता विष्ट, गाउँपालिका उपाध्यक्ष
३. श्री दिल कृष्ण श्रेष्ठ, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
४. श्री ध्रुव प्रसाद च्यौलागाई, वडा नं. १ अध्यक्ष
५. श्री पदम बहादुर थापा, वडा नं. २ अध्यक्ष
६. श्री कुल बहादुर थिङ, वडा नं. ३ अध्यक्ष
७. श्री डन्डुप लामा, वडा नं. ४ अध्यक्ष
८. श्री चित्र बहादुर मानन्धर, वडा नं. ५ अध्यक्ष
९. श्री राजेश्वर बोहोरा ४ नं. वडा सदस्य
१०. श्री रमेश बुढाथोकी उद्यम विकास सहजकर्ता
११. श्री सीता माया मोक्तान (विनियोजन सहजकर्ता)
१२. श्री देव शंकर यादव (जिन्सी शाखा)
१३. श्री माधव प्रधान (लेखा शाखा)
१४. श्री अंकुर चतुर्वेदी (इन्जिनियर)
१५. श्री लक्ष्मी थापा मगर (पञ्जीकरण शाखा)
१६. श्री सञ्जिता तामाङ, प्रशासन शाखा प्रमुख
१७ श्री प्रतिमा मोक्तान लामा सामाजिक सहजकर्ता
१८ डा. भागवत रिमाल, परामर्शदाता
१९ इन्द्रलाल चापागाई, परामर्शदाता
२० सूर्य बहादुर प्रजापति, परामर्शदाता
२१ उमेश ह. माझी

प्रस्तावना

१) मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरण सम्बन्धमा।

निर्णय १

प्रस्तावना नं. १ मा छलफल हुँदा यस सुनापति गाउँपालिकाको

DATE:

आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरण कार्य सम्पन्न भयो । साथै सो मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरण सम्बन्धी प्राप्त सुझावहरू समावेश गरी प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिने निर्णय गरियो ।

आज मिति २०८१ जेठ ३१ गते बिहीबारका दिन सुनापति गाउँपालिकाका अध्यक्ष श्री डुलो कान्छा तामाङ ज्यूको अध्यक्षतामा यस सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको दीर्घकालीन सोच निर्धारण कार्यको लागि तपशिल उपस्थितिमा छलफल सम्पन्न भयो।

उपस्थिति

१. श्री डुलो कान्छा तामाङ, अध्यक्ष
२. श्री गीता बिष्ट, उपाध्यक्ष
३. श्री दिल कृष्ण श्रेष्ठ, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
४. श्री ध्रुव प्रसाद चौलागाईं, वडा अध्यक्ष - वडा नं. १
५. श्री पदम बहादुर थापा, वडा अध्यक्ष - वडा नं. २
६. श्री कुल बहादुर थिङ, वडा अध्यक्ष - वडा नं. ३
७. श्री छन्डुप लामा, वडा अध्यक्ष - वडा नं. ४
८. श्री चित्र बहादुर मानन्धर, वडा अध्यक्ष - वडा नं. ५
९. श्री अंकुर सुवेदी, इन्जिनियर
१०. श्री देव ब. मगर वडा सदस्य - २
११ श्री मीन कुमार खाती कार्यपालिका सदस्य
१२. श्री हरिमाया श्रेष्ठ ,, ,, हरीमाया
१३ भिमप्रसाद चौलागाईं गाउँ पालिका सदस्य
१४. श्री कर्ण बहादुर थि.३ रोजगार संयोजक
१५. श्री लक्ष्मी थापा मगर सि आई अपरेटर
१६. श्री श्रीराम ढुंगाना राजस्व शाखा
१७ निशान्त लामा गाउँ सभा सदस्य
१८ सुनमाया तामाङ कार्यपालिका सदस्य
१९ माधव प्रधान स्वास्थ्य शाखा प्रमुख
२० ज्योती कवाडी पशु सेवा शाखा
२१. समिक्षा जौतक कृषि स्नातक
२२, सीता माया मोक्तान ([illegible] शाखा)
२३. अमृता कुमारी साह सब-इ
२४ रजुमान घोसि° पशु सेवा शाखा
२५. कमल बहादुर बम शा.अ. (शिक्षा)

DATE:

२६. प्रतिमा मोक्तान लामा सामाजिक सहजकर्ता
२७. नविन औंकु सब-इन्जिनियर
२८ उमेश कुमार यादव योजना शाखा प्रमुख
२९ डा. भागवत रिमाल परामर्शदाता
३० सूर्य बहादुर प्रजापति परामर्शदाता

प्रस्तावना

१) दीर्घकालीन सोच निर्धारण सम्बन्धमा ।

निर्णय

१) प्रस्तावना नं. १ मा छलफल हुँदा सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको लागि तपशिल दीर्घकालीन सोच निर्धारण गर्ने निर्णय गरियो ।

दीर्घकालीन सोच

समृद्ध, उद्यमी, सुखी सुनापति :
कृषि, पर्यटन र शिक्षा हाम्रो सम्पत्ति

आज मिति २०७९ साल पौष ४ गते शुक्रवारका दिन
सुनापति गाउँपालिकाका अध्यक्ष श्री डल्लो कान्छा तामाङ,
ज्यूको अध्यक्षतामा यस सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक
योजना तर्जुमा कार्यको निमित्त समिति तथा सरोकार
सरोकारवालाको [illegible] उपस्थितिमा छलफल सम्पन्न भयो।

उपस्थिति

१. श्री डल्लो कान्छा तामाङ
२. श्री गीता गिरी
३. श्री दिल कुमारी [illegible]
४. श्री ध्रुव प्रसाद चौलागाईं
५. श्री पदम बहादुर थापा
६. श्री कुल बहादुर थिङ
७. श्री [illegible] लामा
८. श्री पितृ(?) बहादुर मानन्धर
९. श्री रामहरि(?) बोहरा
१०. श्री मिन(?) प्रसाद चौलागाईं
११. श्री कमल बहादुर बम
१२. श्री सीता माया मोक्तान (सामाजिक शाखा)
१३. श्री रमेश बुढाथोकी(?) उद्यम विकास सहजकर्ता
१४. श्री विनोद चौलागाईं
१५. श्री श्रीराम डुंगाना राजस्व शाखा
१६. श्री [illegible] विश्वकर्मा(?) [illegible] संयोजक
१७. श्री समिक्षा गौतम (कृ. अ.)
१८. राजमान घलेक(?) पशु. प्रा.
१९. तारा बहादुर खत्री प्रा.स.
२०. लक्ष्मी थापा मगर (एम. आई. एस. अपरेटर)
२१. पारिजात श्रेष्ठ (स्वास्थ्य शाखा)
२२. रञ्जिता तामाङ (प्रशासन शाखा)
२३. [illegible] (सिभिल [illegible])
२४. श्री अंकुर(?) चतुर्वेदी (इन्जिनियर)
२५. श्री सन्तोष [illegible] (ITO)

२६. कृष्ण चन्द्र अधिकारी — परामर्शदाता

२७. इन्दु चापागाईं — परामर्शदाता

२८ सूर्य ब. प्रजापति — "

निर्णय नं.१: आवधिक योजनाको विषयगत समिति र शाखाहरुसँगको छलफलमा विषयगत शाखाहरुले आफ्नो आफ्नो शाखाहरुको सुचीकृत लिस्ट ७ दिनभित्र छलफल गरि उपलब्ध गराउने निर्णय गरियो।

दिलकृष्ण श्रेष्ठ
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

आज मिति २०८१ साल वैशाख ?? गते [illegible] बागमती प्रदेश रामेछाप जिल्ला सुनापति गाउँपालिका वडा नं. १ का वडा अध्यक्ष श्री ध्रुव प्रसाद चौलागाईंको अध्यक्षतामा वडा भित्र बसोबास गर्नुहुने बुद्धिजीवी, शिक्षक, राजनीतिक दलका प्रतिनिधि विभिन्न संघ संस्था का प्रतिनिधि ज्युहरुको बृहत उपस्थितिमा बैठक बसी सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नुका लागि वडा स्तरीय विकास योजनाको विषयमा बृहत छलफल गरी आवधिक योजनामा समावेश गर्ने, वडा स्तरीय योजना सर्व सम्मत निर्णय गरी योजना छनोट गरियो।

उपस्थिति

१. वडा अध्यक्ष - ध्रुव प्रसाद चौलागाईं
२. गाउँपालिका सभा [illegible] वडा सदस्य श्री रिता [illegible]
३. वडा सदस्य श्री चन्द्र ब. तिवुङ
४. वडा " श्री डोलकुमारी तिमल्सिना
५. सोम प्रसाद [illegible]
६. परामर्शदाता श्री ज्ञानकृष्ण पोखरेल
७. " श्री परशुराम [illegible]
८. रुद्र राज बस्नेत
९. केशव चौलागाईं
१०. भिम बहादुर तिलुङ
रुद्र बहादुर तिलुङ
११. डुटेन लामा
१२ सुर्यमान पहरी
१३ विक्रम पहरी
१४ राजेन्द्र सिंह थामी
१५ मोहन बहादुर चौलागाईं
१६ किरण चौलागाईं
१७ टेक बहादुर घिसिङ
१८ तारा चौलागाईं
१९. रञ्जु चौलागाईं
२०. गंगा चौलागाईं

ध्रुव प्रसाद चौलागाईं
वडा अध्यक्ष

DATE:

छनोट गरिएका योजनाहरू निम्नानुसार छन्।

१. आर्थिक विकास योजना

क. कृषि सम्बन्धि योजना

- यहाँ बिउ उत्पादन हुन प्रशस्त, घमला टोल जाने बाटो पश्चिममा तेर्सो मूल खड्ड, दक्षिणमा ओटेलाई डाँडा, उत्तरमा अर्धेला खोला पाखो हुँदा, अथवा हिलेसार।
- गुन्सी प्टौरे र खिमपानीमा यहाँ पकेट हुन विस्तार गर्ने।
- मूल वेसी, खिम्ले वेसी, डडु वेसी र फिक्री वेसीमा धान उत्पादन केलागि जोड दिने।
- गुन्सी, सापडा, डाँडेनीमा आवश्यकरूप फलफूल खेती विस्तार गर्ने।
- बोकिनीमा सुन्तला, अनार र किवी फलफूल खेती गर्ने।
- मसलाबाली (बेसार, लसुन, प्याज, खुर्सानी आदि) पोरवरी मूलीको खेत र खारापानी आफ्नै खेतमा विस्तार गर्ने।

ख. पशुपन्छी

- बाख्रा पालन - प्टौरे, घाटपानी र बोकिनी
- गाईभैंसी पालन - गुन्सी, डाँडिने, खिमपानी
- बंगुर पालन - डाँडिने, गुन्सी र माकी टोल
- माछापालन - मूल वेसी, डडु वेसी
- बाख्रापालन -

ग. सिंचाई

- खानीखोला खिम्ती लिफ्टिङ सिंचाई - २½ km
- मसलाबालीको लागि थोपा प्रणालीद्वारा सिंचाई सुविधा पुर्‍याउने।
- न्यौरीखोला बोकिनी लिफ्टिङ सिंचाई योजना - ४½ km
- रौसे खोला

DATE:

आज मिति २०८०।०१।२६ गते शनिबारका दिन सुनापति गाउँपालिका वडा नं २ का वडा अध्यक्ष श्री पदम बहादुर थापा ज्यू अध्यक्षतामा सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना निर्माणको क्रममा सुनापति गाउँपालिका वडा नं २ को आयोजना हुनेछको लागि तपसिल बमोजिमको जन-प्रतिनिधि, राजनैतिक दल, समाजसेवी तथा बुद्धिजिवीहरुको उपस्थितिमा आम भेला गरियो ।

उपस्थिति

१. श्री पदम बहादुर थापा वडा अध्यक्ष
२. श्री आविता लामा वडा सदस्य
३. श्री लाल बहादुर तामाङ वडासदस्य
४. श्री कुमारी कामी वडा सदस्य
५. श्री निरबाचन योञ्जन (ने.क.पा. माओवादी केन्द्र अध्यक्ष)
६. श्री मोहन कुमार तामाङ (बुद्धिजिवी)
७. श्री मोहन सिं तामाङ
८. श्री अम्बर बहादुर राना मगर
९. श्री विष्णु राना मगर
१०. श्री विनिता योञ्जन (म.स्वा. स्वयंसेविका)
११. श्री अनिल सागर उपाध्यक
१२. श्री गणेश बहादुर मगर
१३. श्री तेज बहादुर मगर
१४. श्री विर बहादुर लामा
१५. श्री बद्री कुमार पन्थ
१६. श्री टंक बहादुर पन्थ
१७. श्री हरि बहादुर मगर
१८. श्री राजन रायमाझी
१९. श्री सिंगा बहादुर तामाङ
२०. श्री सहनशील के.सी.
२१. श्री सिंग ल तामाङ
२२. श्री तिलक बहादुर श्रेष्ठ

DATE:

२३. प्रवल कुमार याम्फन (हिमीफेली स्वास्थ्य चौकी इन्चार्ज)
२४. जनक राय
२५. अनिता कुमारी लामा (म. स्वा. स्व.)
२६. बिमला राय (")
२७. शम्भु क्षेत्री
२८. मानकाजी थापा मगर
२९. कर्ण बहादुर थापा मगर
३०. चन्द्र बहादुर तामाङ
३१. लक्ष्मी थापा मगर (थापटार गाउँघर क्लिनिक)
३२. मान बहादुर पन्थ
३३. लाल बहादुर नेपाली
३४. विरण तामाङ
३५. उमा उपाध्याय (म. स्वा. स्वे.)
३६. मानव थापा मगर
३७. मोहन थापा मगर
३८. सम्बर ब. थापा मगर
३९. विर बहादुर मगर
४०. रण बहादुर थापा मगर
४१. रोज बहादुर तामाङ
४२. सिता मोतिलाल तामाङ (म. स्वा. स्व.)
४३. पुवण तामाङ (")
४४. जित बहादुर तामाङ
४५. राजकुमार लामा घिसिङ
४६. रकम लामा
४७. खड्ग बहादुर मगर
४८. सीताराम ज्यापक
४९. यान बहादुर राय
५०. अर्जुन राय माझी
५१. भक्त ब. डिँडो
५२. बौजु ब. नेपाली
५३. भगवती श्रेष्ठ (वडासचिव)
५४. राम कृष्ण पोखरेल (परामर्शदाता)

DATE:

प्रस्तावहरू

१. सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको वडा स्तरीय योजना संकलन सम्बन्धमा ।

निर्णयहरू

१. प्रस्ताव नं १ माथि छलफल गर्दा आउन लागेको सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना निर्माण कार्यक्रममा यस सुनापति गा० पा० वडा नं २ का सहभागीहरू बाट संकलन भएका / दिएका सम्पूर्ण अत्यावश्यक योजनाहरू सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनामा समावेश गराउन गा. पा मा पठाउने निर्णय आम भेला बाट सर्वसम्मत पारित गरियो ।

पदम बहादुर थापा
वडा अध्यक्ष

आज मिति २०८१ साल बैशाख २६ गतेका दिन यस सुनापति गाँउपालिका वडा नं. ३ का वडा अध्यक्ष श्री कुल बहादुर थिङ ज्यूको अध्यक्षतामा सुनापति गाँउपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको तपशिल उपस्थितिमा वडा स्तरीय छलफल गरी सर्वसम्मतबाट निर्णय पारित गरियो।

उपस्थिति

१. वडा अध्यक्ष श्री कुल बहादुर थिङ
२. वडा सदस्य श्री तारा स्याङ्बो लामा
३. वडा सचिव श्री लोकेश पाण्डे
४. प्रताप सिं ओच्छान
५. विक्रान्त लामा
६. रोज बहादुर लामा
७. खड्ग बहादुर बस्नेत
८. इश्वर बहादुर मोक्तान
९. अभिषेक तामाङ
१०. पदम ब० घलान (तामाङ)
११. लाल ब० थिङ (तामाङ)
१२. बिबि तामाङ
१३ हेम ब मगर
१४, अशोक कुमार लामा
१५ रवि लामा
१६ मान बहादुर हमाल
१७ लक्ष्मी खोलक
१८ परशुराम दाहाल
१९. सूर्य बहादुर प्रजापति

प्रस्तावहरू:-

प्रस्ताव नं. १:. वडा स्तरीय आवधिक योजना छनोट सम्बन्धमा।

निर्णयहरु :-

निर्णय नं. १ :- प्रस्ताव नं. १ उपर छलफल गर्दा यस सुनापति गाउँपालिकाको आयोजनामा यस ३ नं. वडा अन्तर्गत आवधिक योजनाको लागि विभिन्न योजनामा विस्तृत छलफल भई छनौट भएका योजनाहरू सुनापति गा.पा. को आवधिक योजनामा समावेश गर्न गरियो ।

सुनापति गाउँपालिका
३ नं. वडा कार्यालय
डिलेदेवी, रामेछाप
बागमती प्रदेश, नेपाल

बहादुर थिङ
वडा अध्यक्ष

DATE

आज मिति २०८१।०१।२८ गतेका दिन सुनापति गाउँपालिका वडा नं. ४ का वडा अध्यक्ष श्री डण्डुप लामा को अध्यक्षतामा सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना निर्माणको क्रममा सुनापति गाउँपालिका वडा नं.४ को आयोजना हुनेरहेको कार्यमा जनप्रतिनिधि, राजनैतिक दल, सामाजसेवी बुद्धिजीवीहरुको आम भेला गरियो

उपस्थिति

१. वडा अध्यक्ष श्री डण्डुप लामा, डण्डुप लामा
२. वडा सदस्य तथा सुनापति गाउँ कार्यपालिका सदस्य सुनमाया तामाङ.
३. वडा सदस्य श्री निश्यान लामा
४. वडा सदस्य श्री राजेश्वर बोहरा राजेश्वर
५. वडा सदस्य श्री मैया नि.क. मैया
६. ने.क.पा. माओवादी केन्द्र बेथान गाउँ कमिटीका अध्यक्ष सञ्चबीर तामाङ.
७. ने.क.पा. माओवादी केन्द्र बेथान गाउँकमिटी इन्चार्ज श्री पदम बहादुर तामाङ. (विकास)
८. ने.क.पा. समाजवादी बेथान गाउँ कमिटी प्रतिनिधी श्री इन्द्र बिर तामाङ. इन्द्रबिर लामा
९. स्थानिय बुद्धि ~~जीवी~~ जिवि श्री सुभाष घिमिरे
१०. सुनापति गा.पा. वडा नं. २ को वडा सदस्य श्री काछा बहादुर तामाङ. —
११. स्थानिय सामाज सेवी श्री:- उत्तम प्र. कोलिखे
१२.
१३. याङ नोर्बु तामाङ. (सामाज सेवी)
१४. सोनाम तामाङ. (")
१५. रामकिष्ण पान्डे (") राम
१६. वडा सचिव श्री घनश्याम चपागाई -
१७. कान्छा लामा
१८. सलाम लि तामाङ. सलाम

DATE:

१८. हरिबहादुर खड्का
१८. अशोक कार्की
१९ च्याङबा राना तामाङ
२० शान्ति तामाङ
२१ पुतली तामाङ
२२ फुर्बे लामा
२३ नेत्र बाहादुर तामाङ
२४ पत्रकार श्री रामकृष्ण पोखरेल

प्रस्तावहरु

प्रस्ताव नं. १ :- सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको वडा स्तरिय योजना संकलन सम्बन्धमा ।

निर्णयहरु

निर्णय नं. १ :- प्रस्ताव नं. १मा छलफल गर्दा छलफलमा सहभागीहरुबाट सिफारिस सम्पुर्ण योजनाहरु सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनामा समावेश गराउने पालिकामा पठाउने निर्णय गरीयो ।

DATE:

आज मिति २०८१ साल वैशाख २८ गतेका दिन यस सुनापति गाउँपालिका वडा नं. ५ का वडा अध्यक्ष श्री चित्र बहादुर मानन्धरज्यूको अध्यक्षतामा सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाकार्यको तपशिल उपस्थितिमा वडा स्तरीय छलफल गरी सर्वसम्मतबाट निर्णय पारित गरियो।

उपस्थिति

१. वडा अध्यक्ष श्री चित्र बहादुर मानन्धर
२. वडा सदस्य श्री कमल वि.क.
३. वडा सदस्य श्री रामहरी जर्गा
४. वडा सचिव श्री क्षितिज बाग्ले
५. श्री मोहन ब. खड्का मोहन
६. श्री बाल ज्योति प्रि.बि. प्र.अ. श्री राजु लामा
७. " " अभिभावक श्री सुवास थिमिरे
८. श्री गुन कुमारी राय गुन
९. म. स्वास्थ्य स्वयंसेविका श्री देकमाया कुँवाल देकमा
१०. " श्री इन्दिरा खड्का इन्दिरा
११. " श्री कान्छी माया मानन्धर कान्छी
१२. श्री विनोद कुँवाल
१३. स्वास्थ्य चौकी अ.हे.व. श्री विनोद मण्डल
१४. श्री असलमान मोक्तान
१५. कल्पना पुरी मा.वि. प्र.अ. श्री राम ब. तामाङ
१६. शा. स्वास्थ्य इकाइ किरकोट इन्चार्ज श्री चन्द्र मानन्धर
१७. तेन्दु बा. प्रार्थमिक केन्द्र अध्यक्ष श्री राजकुमार कुँवाल
१८. श्री आशिश कुँवाल
१९. वडा सदस्य श्री हरिमाया श्रेष्ठ हरीमाया
२०. श्री राजु लामा
२१. श्री पासाङ लामा पासाङ
२२. श्री देव लक्ष्मी श्रेष्ठ देव
२३. श्री पुरुषोत्तम श्रेष्ठ
२४. श्री गोपाल श्रेष्ठ
२५. शिक्षक (बाल प्रा. वि.) नाम के मानन्धर

DATE

२५. माइकल लामा (श्री बाल मा.वि. भिरकोट- शिक्षक)
२६. सूर्यबहादुर मानन्धर " "
२७. लाल बं. मानन्धर
२८. रामकृष्ण श्रेष्ठ
२९. प्रशान्त श्रेष्ठ (सब. ईन्जिनियर) सुनापति गाउँपालिका
३०. परशुराम दाहाल परामर्शदाता
३१ सूर्य बहादुर प्रजापति - परामर्शदाता

प्रस्ताव हरु :-

प्रस्ताव नं. १. वडास्तरिय आवधिक योजना छनौट सम्बन्धमा।

निर्णय हरु :-

निर्णय नं. १. प्रस्ताव नं. १ माथि छलफल गर्दा यस सुनापति गाउँपालिका को आयोजना सभा मा यस वडा नं. ५ को अन्तरगत आवधिक योजनाका लागी विभिन्न योजना मा विस्तृत छलफल भई छनौट भएका योजनाहरुलाई सुनापति गा.पा. को आवधिक योजनामा समावेश गर्न निर्णय गरियो।

चित्र बहादुर मानन्धर
वडा अध्यक्ष

आज मिति २०८१ साल बैशाख २१ गते शुक्रबार दिन सुनापति गाउँपालिकाका अध्यक्ष श्री छलो कान्छा तामाङज्यूको सभापतित्वमा सुनापति गाउँपालिकाको आ. वार्षिक योजना तर्जुमा कार्यको प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठी तपसिल उपस्थितिमा सम्पन्न भयो।

तपसिल

१. श्री छलो कान्छा तामाङ — गा.पा. अध्यक्ष
२. श्री गीता विष्ट — गा.पा. उपाध्यक्ष
३. श्री दिल कृष्ण श्रेष्ठ — प्र.प्र.अ.
४. श्री ध्रुव प्रसाद चौलागाईं — १ नं. वडा अध्यक्ष
५. श्री चित्र बहादुर मानन्धर — २ नं. वडा अध्यक्ष
६. श्री अनिता लामा — ३ नं. नि. वडा अध्यक्ष
७. श्री हरिमाया श्रेष्ठ — का. प
८. श्री रीता कार्की धमला — का. स
९. श्री कमल बहादुर बम — प्रा. अ.
१०. श्री लक्ष्मी थापा मगर — महिला विकास / पञ्जीकरण
११. श्री समिक्षा गौतम — कृषि विकास शाखा
१२. श्री प्रमिला घिमिरे — मनोसामाजिक परामर्शकर्ता
१३. श्री श्रीराम ढुंगाना — राजस्व शाखा
१४. श्री रुद्र प्रसाद चापागाईं — इ. शिक्षा [illegible]
१५. श्री माधव प्रधान — सि.अ.हे.व. अधिकृत स्वास्थ्य शाखा
१६. श्री सहदेव चौलागाईं
१७. श्री नारा बहादुर खत्री — प्रा.स.
१८. श्री रमिता [illegible] — उद्यम विकास सहजकर्ता
१९. श्री रामशरण अधिकारी — पशु सेवा प्राविधिक
२०. श्री कर्ण बहादुर विश्वकर्मा — रोजगार संयोजक
२१. श्री सन्तोष चौलागाईं — सूचना प्रविधि अधिकृत
२२. श्री उमेश कु. यादव — योजना तथा अनुगमन शाखा
२३. श्री अंकुर द्विवेदी — इन्जिनियर
२४. श्री देव शंकर भारती — जिन्सी शाखा
२५. श्री राजेश्वर बोहोरा — सुनापति ४ वडा सदस्य
२६. डवल लामा — सुनापति-४ वडा अध्यक्ष
२७. विनोद चौलागाईं — कोषाध्यक्ष

२८.) कृष्ण बहादुर कुइँकेल — आ. लै. पं. — [signature]
२९) आशिष कुमाल — का. स. — [signature]
३० इन्दुलाल चापागाईं — परामर्शसेवा — [signature]
३१ रामकृष्ण पोखरेल — परामर्शदाता — [signature]
३२ सूर्य बहादुर प्रजापति — ,, — [signature]
३३ कान्छी माया वाइबा — कार्यालय सहयोगी — [signature]
३४ रेश्मी माया शिलिङ — ,, ,, — [signature]
३५

प्रस्तावनाहरु
१) प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठी सम्बन्धमा।
२) निर्देशक समिति गठन सम्बन्धमा।
३) वडा भेला तथा छलफल सम्बन्धमा।
४) विषयगत समिति गठन सम्बन्धमा।
५) विविध

निर्णयहरु
१) प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठी सार्थक उपस्थितिमा सम्पन्न गर्‍यो।

२) प्रस्तावना नं. ०२ मा छलफल गर्दा सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको लागि तपसिल बमोजिमको निर्देशक समिति गठन गर्ने निर्णय गरियो।
तपसिल
संयोजक — श्री इलो कान्छा तामाङ
उप संयोजक — श्री गीता थिङ
सदस्य — सम्पूर्ण विषयगत समितिका संयोजकहरु
सदस्य — कार्यपालिका सदस्यहरु
सदस्य — विषयगत शाखा प्रमुखहरु
सदस्य — नैना लामा (कृषिजीवी)
सदस्य — चुडामणी पहाडी (संघ सिन्धुपाल)
सद... — [illegible]

३) प्रस्तावना नं. ०३ मा छलफल गर्दा यस गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको लागि निम्न बमोजिम मितिमा वडा भेलाहरु आयोजना गर्ने निर्णय गरियो।

निम्न

वडा नं. १ मा वैशाख १६ गते गर्ने

वडा नं. ४ र ५ मा वैशाख २८ गते गर्ने

वडा नं. २ र ३ मा वैशाख २९ गते गर्ने

४) प्रस्तावना नं. ०४ मा छलफल गर्दा विषयगत समिति गठन अर्को बैठकमा गर्ने निर्णय गरियो।

अनुसूची २: फोटो

मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिबारे सुझाव प्रदान गर्दै गाउँपालिकाका अध्यक्ष ठूलो कान्छा तामाङज्यू

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतिकरण गर्दै परामर्शदाता

आवधिक योजनाको दीर्घकालीन सोच निर्धारण कार्यमा गाउँपालिकाका अध्यक्ष ठूलो कान्छा तामाङ्ज्यू

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको दीर्घकालीन सोच निर्धारण कार्यमा उपस्थिति

आवधिक योजना तर्जुमा कार्यको विषयगत समिति छलफल कार्यमा सहजीकरण गर्दै परामर्शदाता

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको विषयगत समिति छलफल कार्यमा उपस्थिति

वडा नं. १ कार्यालयमा आवधिक योजनाको वडा भेलामा छलफल

आवधिक योजनाको वडा नं. २ कार्यालयमा सरोकारवालाहरुको उपस्थिति

वडा नं.३ हिलेदेबीमा आवधिक योजना सम्बन्धी छलफलको क्रममा सरोकारवालाहरु

आवधिक योजनाको लागि वडा नं. ४ कार्यालयमा भेलाको लागि तयारीमा सरोकारवालाहरु

वडा नं. ५ कार्यालयमा आवधिक योजना सम्बन्धी वडा भेला तथा छलफल कार्यक्रम

सुनापति गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठी

आवधिक योजनाको प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठीमा सहजीकरण गर्दै परामर्शदाता

आवधिक योजनाको प्रारम्भिक कार्यशाला गोष्ठीमा सरोकारवालाहरुको उपस्थिति

सुनापति गाउँपालिका वडा नं. ३ स्थित हिलेदेबी बजारको एक दृश्य

शतलिङ्गेश्वर मा.वि. वडा नं. १, गुन्सी

वडा नं. ३ स्थित हिलेदेवी आधारभूत अस्पताल

वडा नं. ३ स्थित हिलेदेवी आधारभूत अस्पताल

सुनापति डाँडामा अवस्थित महादेव मन्दिर

डम्फु डाँडाको एक दृश्य

पानीघाट क्षेत्रमा निर्मित शहिद पार्क

सुनापति गाउँपालिका वडा नं. १ खानीखोला वरपरका खेतीयोग्य जमीन

सुनापति ह्याल्मो सामुदायिक होमस्टे परिसरमा गलैचा बुन्दै स्थानीय

सुनापति गाउँपालिकामा बस्तीको मनोरम दृश्य

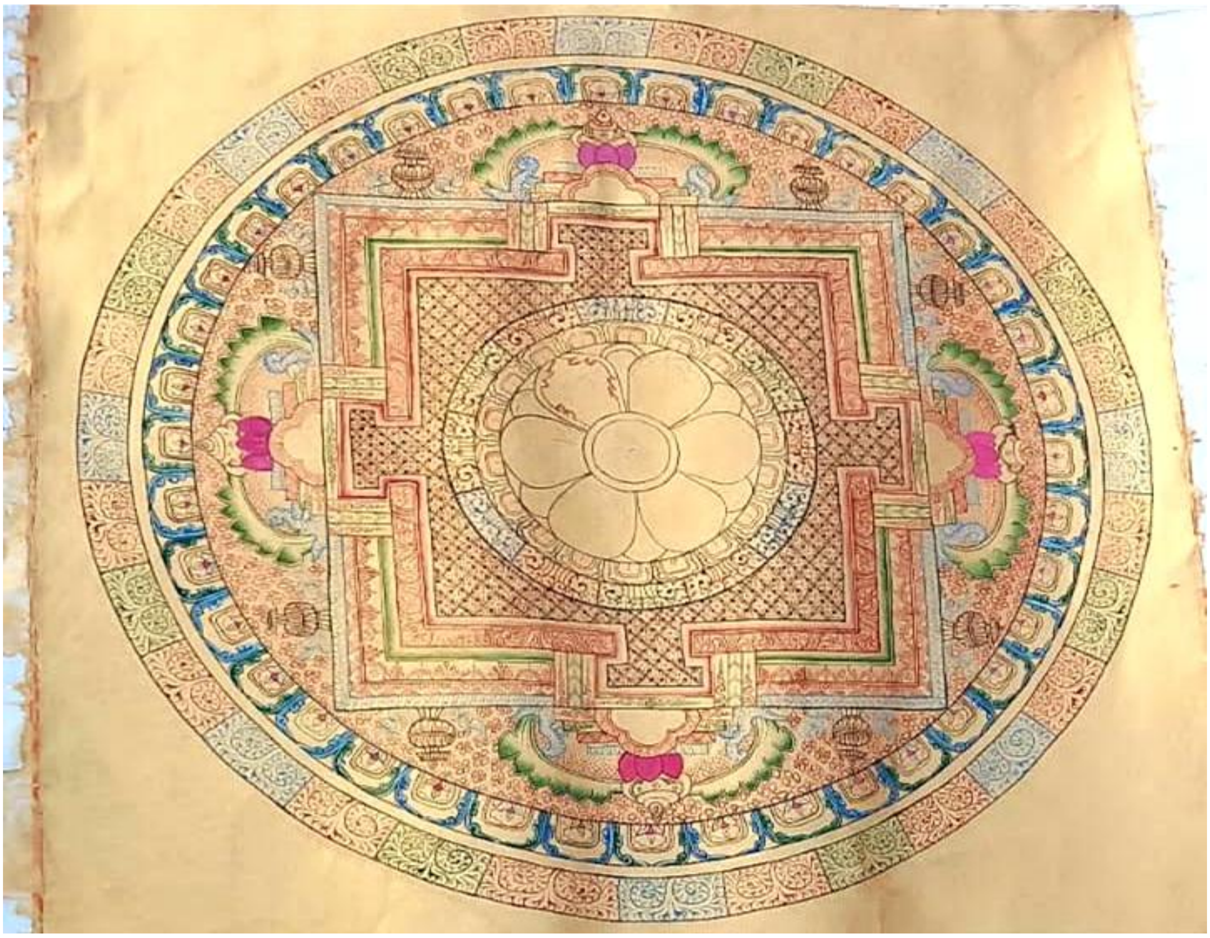

सुनापति गाउँपालिकामा सम्भावना रहेको थाङ्का व्यवसाय

सुनापति गाउँपालिका, गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय भवन

अनुसूची ३: क्षेत्रगत विकास योजना, नतिजामूलक लक्ष्य तथा बजेट बाँडफाँड (०००)

१. आर्थिक विकास															
क) कृषि															
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
कृषि रणनीतिक गुरुयोजना निर्माण	वटा	१	१	०	०	०	०	१०००	१०००	०	०	०	०
भूमि बैंक स्थापना	एकमुष्ट	१	०	१	०	०	०	१५०००	३०००	५०००	७०००	०	०
कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र स्थापना	वटा	३	१	१	१	०	०	३१५०	१०५०	१०५०	१०५०	०	०
पालिका स्तरीय कृषि अगुवा तथा व्यवसायिक तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
कृषि पकेट क्षेत्र सहायता कार्यक्रम	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	५००००	१००००	१००००	१००००	१००००	१००००
कृषि उपजको उत्पादनमा आधारित कृषकहरुलाई अनुदान	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	३०००	२५०	५००	७५०	१०००	१५००
खाद्यान्न बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम	५ वटा	५	१	१	१	१	१	५०००	७५०	१०००	१०००	१०००	१२५०
कृषि प्रविधि हस्तान्तरण कार्यक्रम	५ वटा	५	१	१	१	१	१	७५००	१०००	१२५०	१५००	१७५०	२०००
कृषक भ्रमण आयोजना र तालिम	वटा	३	१	०	१	०	१	३५००	१५००	०	१५००	०	१५००
कृषि प्राविधिकहरुको तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
माटो परीक्षण तालिम, शिविर र मिनी ल्याब स्थापना	वटा	५	१	१	१	१	१	३५००	५००	८००	१२००	५००	५००
कृषि जैविक विविधता मेला आयोजना	वटा	५	१	१	१	१	१	५०००	५००	७५०	१०००	१२५०	१५००
बाली संरक्षण कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	३५००	५००	६००	७००	८००	९००
कृषक समूह सञ्जाल गठन तथा परिचालन	वटा	५	१	१	१	१	१	१२५०	२००	२२५	२५०	२७५	३००
प्लाष्टिक टनेल खेती	वटा	७५	१५	१५	१५	१५	१५	७५०	३००	३००	३००	३००	३००
अर्गानिक खेती तालिम प्रवर्द्धन	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
फलफुल नर्सरी स्थापना तथा सञ्चालन	वटा	५	१	१	१	१	१	५०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
शीत भण्डार निर्माण	वटा	१	०	०	०	०	१	४५०००	०	०	२०००	२००००	२३०००
उन्नत जातका बीउ बीजन वितरण (सेतो मकै, आदि)	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	५०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
कृषि बीमा कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
हाटबजार व्यवस्थापन	वटा	३	०	१	१	१	०	१५०००	३००	४०००	४०००	४०००	०
कुल बजेट (कृषि)								**१७८६५०**	**२४१५०**	**२८७७५**	**३५५५०**	**४४१७५**	**४६०५०**

ख) पशु सेवा													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना	वटा	३	१	०	१	०	१	४५००	१५००	०	१५००	०	१५००
पशु स्वास्थ्य औषधी खरीद	पटक	५	१	१	१	१	१	९०००	१४००	१५००	१६००	१७००	१८००
पशु गर्भधारण केन्द्र स्थापना	वटा	१	०	१	०	०	०	२०००	५००	१५००	०	०	०
पशुपालन समूह/फार्मलाई उन्नत जातको राँगा, बोका वितरण	सङ्ख्या	२५	५	५	५	५	५	३५००	७००	७००	७००	७००	७००
अगुवा पशुपालक कृषक लक्षित तालिम	जना	५०	१०	१०	१०	१०	१०	५००	१००	१००	१००	१००	१००
घाँस खेतीका लागि पशुपालन समूहलाई अनुदान	समूह	३०	६	६	६	६	६	१८७५	३७५	३७५	३७५	३७५	३७५
युवा लक्षित उन्नत गाई/भैसी, बाख्रा फार्म अनुदान	सङ्ख्या	५	१	१	१	१	१	५०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
पशुजन्य पदार्थ बजारीकरण	वटा	५	१	१	१	१	१	३०००	६००	६००	६००	६००	६००
गोष्ठी सञ्चालन (पशु बीमा, फ्लु, सफा दुध उत्पादन)	पटक	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
पशु स्वास्थ्य परीक्षण तथा खोप शिविर	पटक	५	१	१	१	१	१	१७५०	३५०	३५०	३५०	३५०	३५०
पशु वधशाला निर्माण	वटा	१	०	१	०	०	०	३५००	१०००	२५००	०	०	०
मासु परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना (पूर्वाधार सहित)	वटा	१	०	०	१	०	०	१२०००	०	२०००	५०००	५०००	०
कृत्रिम गर्भाधान सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न प्राविधिकहरुलाई तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	२५००	४००	४५०	५००	५५०	६००
पशु उपचार सेवा तथा कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
पशु अन्वेषण, रिपोर्टिङ, सिरम सङ्कलन प्रयोगशाला प्रेषण कार्यक्रम	पटक	५	१	१	१	१	१	७५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०
पशुपन्छी ल्याब स्थापना	पटक	१	०	०	०	१	०	१७५०	०	०	१०००	७५०	०
कुल बजेट (पशुपन्छी)								**५५६२५**	**८८७५**	**१२०२५**	**१३६७५**	**१२०७५**	**७९७५**

ग) सिंचाई													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
सिंचाई गुरुयोजना निर्माण	वटा	१	१	०	०	०	०	७००	७००	०	०	०	०
सिंचाई कुलो निर्माण	कि.मि.	४०	८	८	८	८	८	७८००००	१०००००	१२५०००	१५००००	१९००००	२१५०००
सिंचाई कुलो मर्मत	कि.मि.	३०	६	६	६	६	६	२७००००	५००००	५००००	५००००	६००००	६००००

सिंचाई पोखरी निर्माण	वटा	१०	२	२	२	२	२	४५००	९००	९००	९००	९००	९००
लिफ्ट सिंचाई योजना निर्माण	वटा	५	१	१	१	१	१	३०००००	५००००	५००००	५००००	७५०००	७५०००
कुल बजेट (सिंचाई)								**१३५५२००**	**२०१६००**	**२२५९००**	**२५०९००**	**३२५९००**	**३५०९००**
घ) उद्योग व्यवसाय													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
उद्यम विकास कोष स्थापना	वटा	१	०	१	०	०	०	५०००	२५००	२५००	०	०	०
औद्योगिक ग्राम स्थापना	वटा	१	०	०	१	०	०	१५०००	१०००	६०००	८०००	०	०
उद्यमीहरुको लागि अध्ययन भ्रमण	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
प्राविधिक सीप विकास तालिम (थाङ्का, गलैचा, आदि)	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
लघु तथा साना उद्यमी मेला	वटा	१	०	०	१	०	०	५०००	०	०	५०००	०	०
उद्योग प्रवर्द्धन कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
लघु उद्यमीहरुका लागि साझा सुविधा केन्द्र स्थापना	वटा	५	१	१	१	१	१	५००००	१००००	१००००	१००००	१००००	१००००
व्यापारीका लागि क्षमता विकास तालिम	पटक	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
कुल बजेट (उद्योग, व्यवसाय)								**८३०००**	**१५१००**	**२०१००**	**२४६००**	**११६००**	**११६००**
ङ. पर्यटन													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख कार्यक्रम	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना निर्माण	वटा	१	१	०	०	०	०	१०००	१०००	०	०	०	०
पर्यटकीय क्षेत्रको डिपिआर तयार	वटा	१०	५	५	०	०	०	५०००	२०००	२०००	१०००	०	०
होमस्टे व्यवस्थापन	एकमुष्ट	०	०	०	१	१	०	१५०००	०	०	५०००	५०००	५०००
डिपिआर अनुसार पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण	एकमुष्ट	१०	२	२	२	२	२	१०००००	१००००	१५०००	२००००	२५०००	३००००
पर्यटन पदमार्ग निर्माण	कि.मि.	३०	५	७	७	६	५	३०००००	५००००	५००००	६००००	६५०००	७५०००
पर्यटकीय महत्वका स्थानहरुको संरक्षण र पुन:निर्माण	वटा	१०	२	२	२	२	२	३००००	६०००	६०००	६०००	६०००	६०००
पिकनिक स्पट निर्माण	वटा	५	१	१	१	१	१	१५०००	३०००	३०००	३०००	३०००	३०००
पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना	एकमुष्ट	१	०	०	०	०	०	७५००	०	५००	५०००	२०००	०
कुल बजेट (पर्यटन)								**४७३५००**	**७२०००**	**७६५००**	**१०००००**	**१०६०००**	**११९०००**

च. बैंक तथा वित्तीय संस्था														
प्रतिफल अनुसार प्रमुख कार्यक्रम	५ वर्षको लक्ष्य		परिमाणात्मक लक्ष्य					कुल बजेट	कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत				
	इकाई	परिमाण	१	२	३	४	५		१	२	३	४	५
सहकारी सञ्चालक तथा व्यवस्थापक क्षमता विकास तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
सहकारी सफ्टवेयर तालिम (कोपोमिस)	जना	४२	८	८	८	९	९	१०५०	२००	२००	२००	२००	२५०
सहकारी प्रविधि सहयोग तथा अनुदान (कृषि सहकारी)	वटा	१८	५	६	६	६	५	१८००	३००	३००	३००	३००	३००
वित्तीय साक्षारता कार्यक्रम	पटक	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
एक व्यक्ति एक बैंक खाता अभियान	वटा	५	१	१	१	१	१	५००	१००	१००	१००	१००	१००
सहकारी तथा लघुवित्त संस्थाहरुको अनुगमन तथा नियमन	पटक	५	१	१	१	१	१	१०००	१५०	१७५	२००	२२५	२५०
सहकारी संस्थाहरुको तथ्याङ्क सङ्कलन, डाटावेस र अद्यावधिकरण	पटक	५	१	१	१	१	१	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
कुल बजेट (बैंक तथा वित्तीय संस्था)								**१०८५०**	**२०५०**	**२०७५**	**२१००**	**२१२५**	**२२००**

छ. श्रम, रोजगार तथा गरीबी निवारण														
प्रतिफल अनुसार प्रमुख कार्यक्रम	५ वर्षको लक्ष्य		परिमाणात्मक लक्ष्य					कुल बजेट	कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत				
	इकाई	परिमाण	१	२	३	४	५		१	२	३	४	५
प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम प्रवर्द्धन	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
बेरोजगार सूचिकृत भएकालाई रोजगारको व्यवस्था	जना	२५०	५०	५०	५०	५०	५०	६००००	१२००	१२००	१२००	१२००	१२००
उद्यमशिलता विकास तालिम	जना	१२५	२५	२५	२५	२५	२५	३७५०	७५०	७५०	७५०	७५०	७५०
ड्राइभिङ, सिकर्मी, डकर्मी, प्लम्बर तालिम	जना	२५०	५०	५०	५०	५०	५०	३३७५	६७५	६७५	६७५	६७५	६७५
रिटर्नी सञ्जालको क्षमता विकास कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	६००	१००	११०	१२०	१३०	१४०
मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रभावकारी बनाउने ।	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	२०००	३००	४००	५००	६००	७००
वित्तीय साक्षारता सचेतना कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	२०००	३००	४००	५००	६००	७००
वैदेशिक रोजगार सीप सम्बन्धी अभिमुखीकरण	पटक	५	१	१	१	१	१	५००	१००	१००	१००	१००	१००
व्यवसाय शुरुवात गर्न बीउ पूँजीको व्यवस्था	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	३५००	३००	४००	५००	६००	७००
गरीब परिवारका घर पहिचान गरी रोजगारको व्यवस्था	जना	१००	२०	२०	२०	२०	२०	२४००	४८०	४८०	४८०	४८०	४८०
कुल बजेट (श्रम, रोजगार तथा गरीबी निवारण)								**८०१२५**	**४६०५**	**४९१५**	**५२२५**	**५५३५**	**५८४५**

२. सामाजिक विकास

क. स्वास्थ्य तथा पोषण

प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
समुदायमा आधारित सन्तुलित खानपिन सम्बन्धी व्यवहार परिवर्तन बारे जनचेतना कार्यक्रम (वार्षिक)	पटक	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
पाठेघर सम्बन्धी वडा स्तरीय शिविर जनचेतना (पोष्टर, ब्रोसर)	पटक	५	२	२	२	२	२	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
स्वयंसेविका प्रोत्साहन पुस्कार (वडाका २ जनाका दरले)	जना	५०	१०	१०	१०	१०	१०	५०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
नि:शुल्क आयुर्वेद तथा योग स्वास्थ्य शिविर	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
गर्भवती तथा सुत्केरी नि:शुल्क एम्बुलेन्स सेवा	एकमुष्ट	१	१	१	१	१	१	१२५०	२००	२२५	२५०	२७५	३००
बाह्य खोप केन्द्र निर्माण गर्न आवश्यक व्यवस्था	एकमुष्ट	१	१	१	१	१	१	१०००	१५०	१७५	२००	२२५	२५०
विद्यालयमा सर्ने र नसर्ने रोग तथा योगा सचेतना कार्यक्रम	सङ्ख्या	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
स्वास्थ्यकर्मीका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम	पटक	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
स्वास्थ्य कार्यक्रम समीक्षा	वटा	१०	२	२	२	२	२	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
स्वास्थ्य कार्यक्रम अनुगमन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर					५००	१००	१००	१००	१००	१००
स्वास्थ्य चौकीहरुमा स्वास्थ्य उपकरण थप	एकमुष्ट	१	१	१	१	१	१	१००००	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००
औषधी खरिद, ढुवानी, भण्डारण	पटक	५	१	१	१	१	१	७५००	१५००	१५००	१५००	१५००	१५००
एकीकृत स्वास्थ्य व्यवस्थान सूचना प्रणाली स्थापना र सञ्चालन	वटा	१	०	१	०	०	०	१५००	५००	१०००	०	०	०
एम्बुलेन्सको व्यवस्था (थप)	वटा	२	०	०	१	०	१	६०००	०	०	३०००	०	३०००
स्वास्थ्य चौकी स्तरोन्नति तथा विस्तार	वटा	२	०	१	१	०	०	४००००	५०००	१५०००	२००००	०	०
पोषण कर्नरको व्यवस्था	वटा	५	०	१	१	१	०	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
दीर्घ रोगीहरुको पूर्ण औषधी उपचारको व्यवस्था	एकमुष्ट	१	१	१	१	१	१	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सञ्चालन	एकमुष्ट	१	१	१	१	१	१	१२५०	५००	५००	५००	५००	५००
उपभोग्य खाद्यबस्तुको मासिक गुणस्तर परीक्षण	पटक	५	१	१	१	१	१	५००	१००	१००	१००	१००	१००
कुल बजेट (स्वास्थ्य तथा पोषण)								**८५२५०**	**१३२००**	**२३७५०**	**३०८००**	**७८५०**	**१०९००**

ख शिक्षा													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख कार्यक्रम	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
शिक्षा गुरुयोजना निर्माण	वटा	१	१	०	०	०	०	६००	६००	०	०	०	०
भाषा सम्बन्धी पहूँचयोग्य कार्यक्रम सञ्चालन (वार्षिक)	वटा	५	१	१	१	१	१	७५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०
कक्षा १० सम्म दिवा खाजाको व्यवस्था (वार्षिक)	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०
छात्राबास भवन निर्माण	वटा	१०	२	२	२	२	२	७५०००	१५०००	१५०००	१५०००	२००००	१००००
SEE पश्चात प्राविधिक विषय (CTEVT) अध्ययन गर्ने ५ जना विद्यार्थीका (प्रति वडा १ जना) लागि छात्रवृत्ति	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	२५००	२५०	३७५	५००	६२५	७५०
बालविकास केन्द्रहरुमा शैक्षिक सामाग्री वितरण तथा कर्मचारीको व्यवस्थापन	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	५००००	९०००	९५००	१००००	१०५००	११०००
सुनापति प्रज्ञा प्रतिष्ठान सहायता	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१००००	१५००	१७५०	२०००	२२५०	२५००
विद्यालय भवन निर्माण तथा पुन:निर्माण	वटा	१०	१	२	२	२	३	१५००००	२५०००	४००००	५००००	६००००	७५०००
कम्प्यूटर तथा विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण	वटा	५	१	१	१	१	१	२००००	४०००	४०००	४०००	४०००	४०००
खेलमैदान निर्माण तथा स्तरोन्नति	वटा	५	१	१	१	१	१	२२०००	२०००	५०००	५०००	५०००	५०००
विद्यालय घेराबार	वटा	५	१	२	२	०	०	३०००	७५०	१०००	१२५०	०	०
शौचालय निर्माण तथा मर्मत	वटा	५	१	२	२	०	०	५०००	१५००	१५००	२०००	०	०
खानेपानीको व्यवस्था	वटा	५	१	२	२	०	०	५०००	१५००	१५००	२०००	०	०
इन्टरनेट जडान	वटा	१०	३	३	४	०	०	१०००	५००	५००	०	०	०
खेलकुद सामाग्रीको व्यवस्था	एकमुष्ट	१०	२	२	२	२	२	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
फर्निचरको व्यवस्था	सेट	४०	८	८	८	८	८	१६००	३००	३००	३००	३५०	३५०
प्राथमिक उपचारको साधन उपलब्ध गर्ने	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
विषयगत शिक्षक व्यवस्था	जना	१०	२	२	२	२	२	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
प्र.अ. तालिम (संस्थागत समेत)	वटा	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
वि.व्य.स.र पिछडिएका पदाधिकरीको क्षमता विकास तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
विद्यालय सुधार योजना निर्माण तथा वार्षिक कार्यशाला	वटा	५	१	१	१	१	१	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
बाल शिक्षक तालिम (वार्षिक)	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
लेखा तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००

खेल प्रशिक्षक व्यवस्था (वार्षिक)	जना	५	१	१	१	१	१	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर					५००	१००	१००	१००	१००	१००
उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार (वार्षिक १ महिला र १ पुरुष)	जना	१०	२	२	२	२	२	३००	६०	६०	६०	६०	६०
विद्यालय शिक्षा पुरस्कार	वटा	५	१	१	१	१	१	५००	१००	१००	१००	१००	१००
स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण	वटा	१	१	०	०	०	०	५००	५००	०	०	०	०
दलित, अपाङ्ग तथा अशक्तहरुको लागि छात्रवृति	एकमुष्ट	१	१	१	१	१	१	५००	१००	१००	१००	१००	१००
कुल बजेट (शिक्षा)								**३६७०००**	**६६५६०**	**८४५८५**	**९६२१०**	**१०६८८५**	**११२७६०**
ग. खानेपानी तथा सरसफाइ													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
खानेपानी तथा सरसफाइ गुरुयोजना निर्माण	वटा	५	१	०	०	०	०	१०००	१०००	०	०	०	०
खानेपानी मुहान संरक्षण	वटा	१२	२	२	२	३	३	१००००	१०००	२०००	२०००	२०००	३०००
नयाँ खानेपानी सम्भाव्यता अध्ययन तथा सर्भे	वटा	१०	५	५	०	०	०	१०००	५००	५००	०	०	०
एक घर एक धारा मिटर प्रणाली	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर					१२५००	२५००	२५००	२५००	२५००	२५००
खानेपानी योजना मर्मत सम्भार	वटा	१०	२	२	२	२	२	५००००	१००००	१००००	१००००	१००००	१००००
खानेपानी उपभोक्ता समितिहरुको संस्थागत विकास सम्बन्धी तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
पूर्ण सरसफाइ प्रवर्द्धन कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
स्वच्छ खानेपानी सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम वार्षिक	पटक	५	१	१	१	१	१	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
सार्वजनिक शौचालय निर्माण	वटा	१०	१	१	१	१	१	२००००	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००
कुल बजेट (खानेपानी तथा सरसफाइ)								**९८५००**	**१८०००**	**१८०००**	**१७५००**	**१७५००**	**१८५००**
घ. महिला, बालबालिका सामाजिक समावेशीकरण													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
बालमैत्री स्थानीय तह घोषण तथा बाल प्रोफाइल निर्माण	वटा	१	०	०	०	०	०	१०००	१०००	०	०	०	०
नयाँ संरचना, संविधान सम्बन्धमा महिला र लक्षित बर्गलाई तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
दृष्टि विहिनको लागि गमनशिलता तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००

अपाङ्गता भएकाहरुलाई सीपमूलक तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
अपाङ्ग सहायक सामाग्री वितरण	सङ्ख्या	३५	५	५	५	५	५	३५००	७००	७००	७००	७००	७००
महिलाहरुका लागि व्यवसायिक तथा सीपमूलक तालिम	वटा	१०	२	२	२	२	२	४०००	८००	८००	८००	८००	८००
लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण-GESI अडिट	वटा	१	१	०	०	०	०	१५०	१५०	०	०	०	०
बाल उद्यान निर्माण	सङ्ख्या	१	०	०	१	०	०	२५०००	५०००	१००००	१००००	०	०
महिला सञ्जाल गठन र सञ्चालन	वटा	१	१	०	०	०	०	१००	१००	०	०	०	०
बाल सञ्जाल गठन र सञ्चालन	वटा	१	१	०	०	०	०	१००	१००	०	०	०	०
ज्येष्ठ नागरीक सञ्जाल गठन र सञ्चालन	वटा	१	१	०	०	०	०	१००	१००	०	०	०	०
अपाङ्ग सञ्जाल गठन र सञ्चालन	वटा	१	१	०	०	०	०	१००	१००	०	०	०	०
ज्येष्ठ नागरिक मिलन केन्द्र निर्माण	वटा	५	०	१	१	१	२	२५०००	२०००	५०००	५०००	६०००	७०००
बाल विवाह, बहु विवाह न्यूनिकरण अभियान	वटा	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
वडा स्तरीय लैङ्गिक र घरेलु हिंसा तथा चेलिबेटी बेचबिखन निर्मूल गर्न सचेतना कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
अपाङ्ग, अनाथ र हिंसा पिडितका लागि पुन:स्थापना कार्यक्रम कोष	वटा	१	०	१	०	०	०	५०००	५०००	०	०	०	०
सेफ हाउस निर्माण	वटा	१	०	०	१	०	०	४५००	०	१५००	३०००	०	०
बाल गृह निर्माण	वटा	१	०	०	०	१	०	५०००	०	०	१५००	३५००	०
किशोरी शिक्षा	वटा	५	१	१	१	१	१	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
विपन्न दलित बालबालिका विद्यालय पोशाक वितरण	जना	१२५	२५	२५	२५	२५	२५	३२५	६५	६५	६५	६५	६५
दलित, महिला लक्षित घरेलु हिंसा विरुद्धको तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
व्यवसायिक तथा सीपमूलक तालिम	वटा	१०	२	२	२	२	२	४०००	८००	८००	८००	८००	८००
दलित किशोर किशोरी शिक्षा कार्यक्रम	पटक	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
दलित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम	पटक	५	१	१	१	१	१	४०००	७००	७५०	८००	८५०	९००
आदिवासी जनजाति लक्षित कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
एकल महिला स्वाबलम्बन कार्यक्रम कोष	वटा	१	१	०	०	०	०	५०००	५०००	०	०	०	०
कुल बजेट (महिला, बालबालिका, लक्षित वर्ग)								**१००८७५**	**२४४१५**	**२२४१५**	**२५४६५**	**१५५१५**	**१३०६५**

ङ. भाषा, कला, संस्कृति														
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
बहुजातिय साँस्कृतिक संग्रहालय निर्माण	वटा	१	०	०	१	०	०	२३५००	७०००	१००००	७५००	०	०
संस्कृति सम्बन्धी तालिम तथा प्रशिक्षण	वटा	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
भेषभूषा, चाडपर्व संरक्षण	वटा	५	१	१	१	१	१	१०००	२००	२००	२००	२००	२००
नाच, बाजा (डम्फु, टुङना, पञ्चे बाजा, खैजडी, आदि) संरक्षण	वटा	५	१	१	१	१	१	१२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०
मातृभाषामा प्रतियोतिगात्मक कार्यक्रम (वार्षिक)	पटक	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
साँस्कृतिक मेला आयोजना	पटक	१	०	०	१	०	०	२५००	०	०	२५००	०	०
मौलिक धर्म तथा भाषाहरुको संरक्षण	वटा	५	१	१	१	१	१	१२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०
मन्दिर, माने, गुम्बाहरुको सवलीकरण तथा संरक्षण	वटा	५	१	१	१	१	१	१७५००	२५००	२५००	२५००	४०००	६०००
लिपी संरक्षण कार्यक्रम	वटा	१०	२	२	२	२	२	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
कुल बजेट (भाषा, कला, संस्कृति)								**५१५००**	**१११००**	**१४१००**	**१४१००**	**५६००**	**७६००**

च. युवा तथा खेलकुद														
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकला	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
पालिका स्तरीय खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन	वटा	५	१	१	१	१	१	५०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
पालिका स्तरीय खेलमैदान निर्माण	वटा	१	०	०	०	०	१	४००००	५०००	१००००	१००००	१००००	५०००
राष्ट्रिय स्तरको प्रशिक्षकबाट तालिम सञ्चालन	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
पालिका स्तरीय कभर्ड हल निर्माण (क्रमागत)	वटा	१	०	१	०	०	०	१२५००	५०००	७५००	०	०	०
वडा स्तरीय खेलकुद आयोजना	पटक	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
खेलमैदान निर्माण तथा स्तरोन्नति	वटा	१०	३	१	२	२	३	१२००००	१००००	१५०००	२५०००	३००००	४००००
दुर्व्यसनी सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम (वार्षिक)	वटा	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
युवा लक्षित नेतृत्व विकास र आयमुलक तालिम कार्यक्रम	वटा	१०	२	२	२	२	२	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
कुल बजेट								**१८५५००**	**२२६००**	**३५१००**	**३७६००**	**४२६००**	**४७६००**

३. भौतिक विकास पूर्वाधार														
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
सडक तथा यातायात													
सडक कालो पत्रे	कि.मि.	७५	१०	१५	१५	१५	२०	४५०००००	६०००००	९०००००	९०००००	९०००००	१२०००००
ग्राभेल सडक निर्माण	कि.मि.	५०	८	१०	१०	१०	१२	११५००००	१७५०००	२०००००	२२५०००	२५००००	३०००००
कच्ची सडक ट्रयाक निर्माण	कि.मि.	२०	०	०	०	५	५	३६५०००	०	०	६५०००	१५००००	१५००००
मोटरेवल पुल निर्माण	वटा	३	०	०	१	१	१	१५००००	२००००	२५०००	३००००	३५०००	४००००
झो.पु. निर्माण	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००००	४००००	४००००	४००००	४००००	४००००
फोहरपानी बग्ने ढल सञ्जाल निर्माण	कि.मि.	२२	०	०	६	७	९	४०४५००	०	१४५००	१०००००	१४००००	१६००००
बसपार्क पार्क सम्भाव्यता अध्ययन	वटा	१	०	०	१	०	०	१०००	०	०	१०००	०	०
कुल बजेट								६७७०५००	८३५०००	११७९५००	१३६१०००	१५१५०००	१८९००००
बस्ती विकास													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
एकीकृत बस्ती विकास सम्भाव्यता अध्ययन	वटा	१	१	०	०	०	०	२०००	२०००	०	०	०	०
भवन निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयन	एकमुष्ट	१	०	१	०	०	०	४०००	१५००	२५००	०	०	०
पुराना घरहरुको अभिलेख तयार	एकमुष्ट	१	१	०	०	०	०	२०००	२०००	०	०	०	०
भुकम्प प्रतिरोधी घर निर्माण गर्न डकर्मी तालिम	पटक	५	१	१	१	१	१	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
खरको छाना विस्थापित कार्य	घरधुरी	२००	४०	४५	४५	४०	३०	१२३५००	२३५००	३००००	३००००	२००००	२००००
कुल बजेट								**१३४०००**	**२९५००**	**३३०००**	**३०५००**	**२०५००**	**२०५००**
विद्युत तथा उर्जा													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
उर्जा, लघु तथा साना जलविद्युत, वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धी डिपिआर	वटा	३	२	१	०	०	०	३०००	२०००	१०००	०	०	०

लघु जलविद्युत आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन	एकमुष्ट	आवश्यक्ता अनुसार						३५०००	०	५०००	१००००	१००००	१००००
विद्युत लाईन बिस्तार	एकमुष्ट	आवश्यक्ता अनुसार						२५०००	५०००	५०००	५०००	५०००	५०००
फलामे पोलको व्यवस्था	वटा	१५०	३०	३०	३०	३०	३०	१८७५०	३७५०	३७५०	३७५०	३७५०	३७५०
सोलार बत्ती जडान	सङ्ख्या	१२०	२५	२५	२५	२५	२०	१२३६०	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
कुल बजेट								**९४११०**	**११७५०**	**१५७५०**	**१९७५०**	**१९७५०**	**१९७५०**

सञ्चार

प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
मोबाईल टावर स्थापना	सङ्ख्या	३	०	०	१	१	१	४५०००	०	७५००	१००००	१२५००	१५०००
ईन्टरनेट सेवा बिस्तार	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	२४०००	४०००	४०००	५०००	५०००	६०००
कार्यालयमा अनलाईन सेवा नेटवर्किङ	एकमुष्ट	१	१	०	०	०	०	९०००	६५००	२५००	०	०	०
सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी (प्रविधि) तालिम	पटक	५	१	१	१	१	१	५०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
कुल बजेट								**८३०००**	**११५००**	**१५०००**	**१६०००**	**१८५००**	**२२०००**

४. वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
स्थायी नर्सरी निर्माण (३० हजार विरुवा)	एकमुष्ट	२	०	०	१	१	०	१७५०	०	०	७५०	१०००	०
सडक किनारमा वृक्षारोपण	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	४०००	८००	८००	८००	८००	८००
अतिक्रमण भएको वन क्षेत्रको व्यवस्थापन र विरुवा रोपण	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
गैह्र काष्ठ उद्योग स्थापना र सञ्चालन	वटा	३	०	०	१	१	१	१३०००	०	२०००	३०००	४०००	४०००
जडिबुटी पहिचान र अध्ययन, प्रशोधन केन्द्र स्थापना र सञ्चालन	वटा	५	१	१	१	१	१	१५०००	३०००	३०००	३०००	३०००	३०००
सा.व.उ.स.को लागि लेखा तथा अभिलेख व्यवस्थापन तालिम	पटक	१०	२	२	२	२	२	३०००	६००	६००	६००	६००	६००
सामुदायिक वन व्यवस्थापन स्थलगत अभ्यास	पटक	१०	२	२	२	२	२	२५००	५००	५००	५००	५००	५००
कुल बजेट								**४१७५०**	**५४००**	**७४००**	**९१५०**	**१०४००**	**९४००**

फोहोरमैला व्यवस्थापन

प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**	**परिमाणात्मक लक्ष्य**	**कुल**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**

	इकाई	परिमाण	१	२	३	४	५	बजेट	१	२	३	४	५
स्यानिटरी ल्याण्डफिल साईट	वटा	१	०	०	०	०	१	५३५००	८५००	१००००	१००००	१२५००	१२५००
फोहोरमैला व्यवस्थापन उपकरण खरिद	सेट	१	०	०	१	०	०	१००००	२०००	३०००	३०००	२०००	०
फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम (वार्षिक)	पटक	५	१	१	१	१	१	३०००	६००	६००	६००	६००	६००
वातावरण दिवस	पटक	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
कुल बजेट								**६८५००**	**११५००**	**१४०००**	**१४०००**	**१५५००**	**१३५००**

विपद् व्यवस्थापन													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
पहिरो रोकथाम (वार्षिक)	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	७५००	१५००	१५००	१५००	१५००	१५००
जोखिमपूर्ण सडकमा वायो इन्जिनियरिङ तथा ग्याबियन वाल	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	३५५००	५५००	६०००	८०००	८०००	८०००
जलवायु जोखिम तथा प्रकोप न्यूनीकरण र अनुकुलनको लागि स्थानीय अनुकुलुन कार्ययोजना निर्माण	वटा	१	०	०	०	०	०	७००	७००	०	०	०	०
पानी मुहान संरक्षणको लागि चेतनामूलक कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
विपद् पूर्व तयारी योजना	वटा	५	५	०	०	०	०	७००	७००	०	०	०	०
विपद्को समयमा बस्नको लागि सामुहिक आवास	वटा	१	०	०	०	०	०	१७०००	०	०	२०००	७०००	८०००
जलवायु परिवर्तन सचेतना गोष्ठी	वटा	२	०	०	१	०	१	१०००	०	०	५००	०	५००
विपद् व्यवस्थापन कार्य योजना	वटा	१	१	०	०	०	०	१०००	१०००	०	०	०	०
विपद् जोखिम नक्शाङ्कन	वटा	१	१	०	०	०	०	१०००	१०००	०	०	०	०
विपद् व्यवस्थापन कोष	वटा	१	०	१	०	०	०	१५०००	५०००	१००००	०	०	०
विपद् सामाग्री वितरण	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१००००	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००
दमकल खरीद	वटा	३	०	०	१	१	१	९०००	०	०	३०००	३०००	३०००
कुल बजेट								**१००४००**	**१७८००**	**१९९००**	**१७४००**	**२१९००**	**२३४००**

५. संस्थागत विकास तथा सुशासन													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल बजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**

गाउँपालिका डिजिटल पार्श्वचित्र निर्माण	वटा	१	१	०	०	०	०	२०००	२०००	०	०	०	०
नागरीक सन्तुष्टि सर्वेक्षण	वटा	१	०	१	०	०	०	३००	०	३००	०	०	०
मालपोत तथा राजस्व अनलाईन माध्यमबाट बुझाउन एप्स निर्माण	वटा	१	१	०	०	०	०	१५००	१५००	०	०	०	०
जनप्रतिनिधी तथा कर्मचारी क्षमता विकास तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	४०००	८००	८००	८००	८००	८००
अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	एकमुष्ट	३	१	०	१	०	१	१५००	५००	०	५००	०	५००
गाउँपालिका कार्यालयमा हटस्पटको व्यवस्था	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
विद्युतिय हाजिर जडान तथा सञ्चालन	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	९००	४००	१२५	१२५	१२५	१२५
बेरुजु रकम न्यूनीकरण तालिम	वटा	१	१	०	०	०	०	५००	५००	०	०	०	०
सार्वजनिक सुनुवाई तथा लेखा परीक्षण	पटक	५	१	१	१	१	१	५०००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
योजना तथा कार्यक्रमहरुको नियमित प्रगति समीक्षा	वटा	५	१	१	१	१	१	२०००	४००	४००	४००	४००	४००
राजस्वको दायरा बढाउन व्यवसाय दर्ता अभियान	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	२०००	३००	३५०	४००	४५०	५००
मेलमिलाप केन्द्र व्यवस्थापन, अन्तर पालिका मेलमिलाप समन्वय बैठक	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	३५००	७००	७००	७००	७००	७००
वडा स्तरीय कानुनी सचेतना कार्यक्रम	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१०००					
व्यक्तिगत घटना दर्ता डिजिटाईजेशन	वटा	१	१	०	०	०	०	२०००	१२००	२००	२००	२००	२००
आयोजनाहरुको प्रभाव मूल्याङ्कन	वटा	२०	४	४	४	४	४	४०००	८००	८००	८००	८००	८००
कर्मचारी सम्मान तथा पुरस्कार (वार्षिक)	वटा	५	१	१	१	१	१	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
राजस्व सुधार कार्ययोजना कार्यान्वयन	वटा	१	१	०	०	०	०	५००	७५०	०	०	०	०
संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि तालिम	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१५००	३००	३००	३००	३००	३००
प्राविधिक कर्मचारीका लागि सीप विकास तालिम	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१५००	२५०	२७५	३००	३२५	३५०
मासिक प्रगति विवरण सङ्कलन तथा समीक्षा बैठक	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	१२५०	२००	२२५	२५०	२७५	३००
उपभोक्ता समिति अभिमूखीकरण कार्यक्रम	एकमुष्ट	५	१	१	१	१	१	२०००	३००	३५०	४००	४५०	५००
टोल फ्रि कार्यक्रम सञ्चालन	एकमुष्ट	१	१	०	०	०	०	१०००	१०००	०	०	०	०
ऐन नियमको निर्माण	वटा	आवश्यक्ता अनुसार						२०००	४००	४००	४००	४००	४००
कुल बजेट								**४१७००**	**१३६५०**	**६५७५**	**६९२५**	**६५७५**	**७२२५**

अनुसूची ४: गाउँपालिका स्तरीय रणनैतिक आयोजना (प्रोजेक्ट बैंक)

लागत रु हजारमा

क्रं. सं.	कार्यक्रमको नाम	परिणाम	अनुमानित लागत	प्राथमिकता
१. आर्थिक विकास				
कृषि तथा पशुपन्छी				
१	कृषि रणनीतिक गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	१ वटा	१०००	१
२	भूमि बैंक स्थापना गर्ने ।	एकमुष्ट	१५०००	२
३	व्यवसायिक कृषि प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	५०००	१
४	शीत भण्डार (कोल्ड स्टोर) र चिस्यान केन्द्र (चिलिङ सेन्टर) निर्माण गर्ने । (सम्भाव्यता अध्ययन सहित)	एकमुष्ट	५४५००	२
५	एक व्यक्ति एक व्यवसाय, एक घर एक उद्यम, एक टोल एक उत्पादनको नीति अवलम्बन गरी प्रत्येक परिवारमा स्वरोजगारको सिर्जना गर्ने ।	एकमुष्ट	१००००	१
६	अर्गानिक खेतीको विकास, प्राङ्गारिक मल र जैविक विषादीको उत्पादन, जलवायु परिवर्तनमैत्री कृषि प्रणालीको विकास गर्ने ।	एकमुष्ट	२००००	१
७	कृषि उपजको उत्पादनमा आधारित कृषकहरुलाई अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	३०००	१
८	माटो परिक्षण अनुसारका कृषि उत्पादनमा जोड दिने ।	एकमुष्ट	४०००	१
९	गाउँपालिकाको विविध सम्भावनाहरु केलाई कृषि क्षेत्रको व्यावसायिक विकास र पशुपन्छीपालनको आधुनिकीकरण, व्यवसायिक खेती पशुपालनलाई प्रोत्साहन दिने ।	एकमुष्ट	१५०००	२
१०	कृषि उपज सङ्कलन तथा विक्री केन्द्र स्थापना गर्ने ।	३ वटा	३१५००	२
११	कृषि तथा पशु पकेट क्षेत्र निर्धारण तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	एकमुष्ट	५०००	१
१२	भू-उपयोग योजना अनुसार कृषि क्षेत्रको संरक्षण गर्ने ।	एकमुष्ट	५०००	१
१३	तरकारी बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
१४	कृषिसँग सम्बन्धित उद्योग स्थापना गर्ने ।	५ वटा	५५०००	३
१५	खाद्यान्न बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	५ वटा	५०००	१
१६	कृषि प्रविधि हस्तान्तरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	५ वटा	७५००	१
१७	कृषि प्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्ने ।	१ वटा	३००००	३
१८	व्यवसायिक खेतीमा सहुलियत ऋण दिई प्रोत्साहन गर्ने ।	एकमुष्ट	१५०००	१
१९	कृषि उपज खरिद विक्रीको लागि हाटबजार व्यवस्थापन गर्ने ।	३ वटा	१५०००	२
२०	कृषि जैविक विविधता मेला आयोजना	एकमुष्ट	५०००	१
२१	कृषि बीमा कार्यक्रम (वार्षिक)	५ वटा	१५००	१
२२	पशुजन्य पदार्थ बजारीकरण (वार्षिक)	५ वटा	३०००	१
२३	बाली संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	५ वटा	३५००	१
२४	कृषक समूह सञ्जाल गठन तथा परिचालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१२५०	१
२५	पशुपालन समूह/फार्मलाई उन्नत जातको राँगा, बोका वितरण	२५ वटा	३५००	१
२६	पशु स्वास्थ्य परीक्षण तथा खोप शिविर (वार्षिक)	५ पटक	१७५०	१
२७	पशु स्वास्थ्य औषधी खरिद गर्ने ।	५ पटक	९०००	१
२८	पशुपन्छी पालन तथा व्यवस्थापन तालिम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१२००	१
२९	उत्पादनमा आधारित पशुपापन प्रवर्द्धन गर्ने ।	एकमुष्ट	६०००	१
३०	कृत्रिम गर्भाधान सेवा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न प्राविधिकहरुलाई तालिम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	२५००	१
३१	युवा लक्षित उन्नत गाई/भैसी, बाख्रा फार्म अनुदान (वार्षिक)	५ वटा	५०००	१
३२	सफा, स्वच्छ मासु विक्रीलाई प्रवर्द्धन गर्न पशु वधशाला निर्माण गर्ने ।	१ वटा	५०००	१
	जम्मा		**३४५७००**	

सिंचाई				
१	सिंचाई गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	१ वटा	७००	१
२	खानीखोला खिम्ती लिफ्ट सिंचाई योजना निर्माण गर्ने ।	२.५ कि.मि.	५००००	१
३	चौरीखोला बोझिने लिफ्ट सिंचाई योजना निर्माण गर्ने ।	५ कि.मि.	१०००००	१
४	पोल्दाङे खोला ड्युक क्यानिङ छोयलिङ गुम्बा लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण गर्ने ।	३ कि.मि.	६००००	२
५	आइते घट्टेखोला बेसीखेत पोखरी पाइप सिंचाई योजना निर्माण ।	२ कि.मि.	३८०००	१
६	चौरीखोला दोभान डुमडाँडा चियाटार भरेङटार चियाडीटार हुँदै सिंदुरेटार गौडारी सम्म सिंचाई योजना निर्माण गर्ने ।	४ कि.मि.	७६०००	२
७	सुनकोशीबाट लहरे माने डाँडा सम्म पानी लगेर सिंचाईको व्यवस्था गर्ने । (सिकबाडी, लहरेमाने, मगर भस्मे)	३ कि.मि.	६००००	१
८	साउनेखोला आहल डाँडा सिंचाई योजना निर्माण गर्ने ।	३.५ कि.मि.	६६५००	२
९	अन्य सिंचाई कुलो मर्मत गर्ने ।	१० कि.मि.	२८५०००	२
१०	सिंचाई पोखरी निर्माण गर्ने ।	५ वटा	२२५०	२
	जम्मा		**७३८४५०**	
पर्यटन तथा संस्कृति				
१	सुनापति डाँडा क्षेत्रको गुरुयोजना तथा पूर्वाधार तयार गर्ने ।	१ वटा	२०००	१
२	आवश्यकता अनुसार पर्यटकीय पदमार्ग निर्माण गर्ने ।	एकमुष्ट	३०००००	२
३	सादी बजारमा पर्यटन सुचना केन्द्र स्थापना गर्ने र पर्यटन गन्तब्य स्थल तोक्ने ।	१ वटा	७५००	२
४	होमस्टे पूर्वाधार तयार गर्न अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	१५०००	१
५	पर्यटकीय स्थलहरुमा व्यवस्थित रुपले पूर्वाधार तयार गर्न पर्यटकीय क्षेत्रहरुको डिपिआर तयार गर्ने ।	१० वटा	५०००	१
६	डिपिआर अनुसार पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००००	२
७	पर्यटन गाईड तालिम तथा पर्यटनसँग सम्बन्धित तालिम सञ्चालन गर्ने ।	५ वटा	२५००	१
८	पर्यटक र पर्यटन सम्बन्धी सहजीकरण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।	एकमुष्ट	२००	१
९	पर्यटन मेला तथा प्रदर्शनी आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	५०००	२
	जम्मा		**४३७२००**	
उद्योग तथा व्यवसाय				
१	स्थानीय श्रोत साधनमा आधारित उद्योग स्थापना गर्ने ।	एकमुष्ट	२२५००	२
२	सम्भाव्यता अध्ययन सहित औद्योगिक ग्राम स्थापना गर्ने ।	१ वटा	२०००००	२
३	उद्यमीहरुलाई प्राविधिक सीप विकास तालिम प्रदान गर्ने ।	५ वटा	२५००	१
४	उद्यमीहरुको लागि अध्ययन भ्रमण आयोजना गर्ने ।	२ वटा	५००	३
५	लघु उद्यमीहरुका लागि साझा सुविधा केन्द्र स्थापना गर्ने ।	१ वटा	४०००	२
६	उद्यम विकास कोष स्थापना गर्ने ।	१ वटा	१००००	१
७	थाङ्का र गलैचा उत्पादन गर्न सीप विकास तालिम तथा उद्योग सञ्चालन गर्न उचित अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	६०००	१
८	उद्योग व्यवसायीको बीमाको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	७०००	१
९	औद्योगिक मेला आयोजना गर्ने ।	१ पटक	३०००	१
१०	उत्पादन अनुसार बजारीकरणको लागि पहल गर्ने ।	एकमुष्ट	२५००	१
	जम्मा		**२५८०००**	
सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र				
१	सहकारी तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई प्रोत्साहन स्वरुप कार्य विवरणको आधारमा अनुदान तथा सम्मानको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	७०००	१
२	सहकारी तथा लघुवित्त संस्थाहरुको अनुगमन तथा नियमन गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१

३	सहकारी लेखा व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास तालिम आयोजना गर्ने ।	५ वटा	१५००	१
४	वित्तीय संस्थामा खाता सञ्चालन गर्न सचेतना कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	२००	१
५	सहकारी संस्थाहरु अनिवार्य रुपमा कोपोमिस सफ्टवेयरमा आवद्ध गर्ने ।	नितिगत	०	१
	जम्मा		**९७००**	
श्रम, रोजगार तथा गरिबी निवारण				
१	ड्राइभिङ, सिकर्मी, डकर्मी, प्लम्बर, आदि तालिम प्रदान गर्ने ।	१ वटा	५००	१
२	बेरोजगार सुचिकृत भएकाहरुलाई रोजगार प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	४०००	१
३	रिटर्नी सञ्जालको क्षमता विकास कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	६००	१
४	मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रभावकारी बनाउने ।	एकमुष्ट	१२००	१
५	वित्तीय साक्षारता सचेतना कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००	१
६	गरीब परिवारलाई रोजगारीमा प्राथमिकता प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	१२००	१
७	व्यवसाय शुरु गर्न बीउपुँजीको व्यवस्था गर्ने । (साझेदारी)	एकमुष्ट	३५००	१
८	युवा पलायन अवस्था रोक्न युवा रोजगारको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	७५००	१
९	निम्न आय भएका श्रमिकहरुको आयकरमा छुटको व्यवस्था गर्ने ।	नितिगत	०	१
	जम्मा		**२०८००**	
२. सामाजिक विकास				
स्वास्थ्य				
१	हिलेदेवी आधारभूत अस्पताल सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	१ वटा	४०००	१
२	स्वाँरा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई भवन निर्माण गर्ने ।	१ वटा	१००००	२
३	पालिकामा एम्बुलेन्स सेवाको थप व्यवस्था गर्ने ।	२ वटा	६०००	२
४	५ वटै वडाहरुमा वार्षिक रुपमा स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	२५००	१
५	आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई घुम्ती सेवा मार्फत सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	५०००	१
६	गर्भवती तथा सुत्केरी नि:शुल्क एम्बुलेन्स सेवा प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	१२५०	१
७	बाह्य खोप केन्द्र निर्माण गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
८	स्वास्थ्य चौकी तथा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईहरुमा पूर्वाधार र जनशक्तियुक्त स्वास्थ्य संस्थाको स्थापना र सुदृढीकरण गर्ने ।	एकमुष्ट	५००००	२
९	स्वास्थ्य गुरुयोजना तयार गर्ने ।	एकमुष्ट	६००	१
१०	स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धी वार्षिक अभिमूखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	५ पटक	१०००	१
११	औषधी उपकरणहरुको प्रवाह हुने आर्थिक तथा प्राविधिक व्यवस्था मिलाउने ।	एकमुष्ट	७५००	१
	जम्मा		**८८८५०**	
शिक्षा				
१	प्राविधिक धारको १० कक्षा पछिको पठनपाठन गर्न पूर्वाधार तयार गर्ने । (कृषि तथा भेटेरेनरी, सूचना प्रविधि र सिभिल ईन्जिनियरिङ)	१ वटा	३००००	२
२	विद्यालय भवन निर्माण र मर्मत गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००००	१
३	विद्यालयहरुमा छात्राबास निर्माण गर्नको लागि पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	एकमुष्ट	७५०००	२
४	विद्यालयहरुमा आवश्यक दरबन्दीको परिपूर्ति गर्ने ।	नितिगत	०	१
५	डिजिटल साक्षरता अभिवृद्धि गर्न कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।	एकमुष्ट	७००	१
६	विद्यालयहरुमा खेलमैदान व्यवस्थित गर्ने ।	एकमुष्ट	२२०००	२
७	विद्यालयहरुको घेराबार, कम्प्यूटर तथा विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण गर्ने ।	एकमुष्ट	२३०००	२
८	शिक्षा गुरुयोजना तयार गर्ने ।	एकमुष्ट	६००	१
९	भाषा सम्बन्धी पहूँचयोग्य कार्यक्रम सञ्चालन (वार्षिक)	एकमुष्ट	७५०	२
१०	कक्षा १० सम्मका विद्यार्थीहरुको खाजा भत्ताको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	१२५०	१
११	SEE पश्चात प्राविधिक विषय (CTEVT) अध्ययन गर्ने ५ जना विद्यार्थीका (प्रति वडा १ जना) लागि छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	२५००	१

१२	बालविकास केन्द्रहरुमा शैक्षिक सामाग्री वितरण तथा कर्मचारीको व्यवस्थापन गर्ने ।	एकमुष्ट	५००००	१
१३	सुनापति प्रज्ञा प्रतिष्ठान सहायता प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	१००००	१
१४	प्रविधियुक्त शिक्षाको विकास गर्दै विद्यार्थीलाई विद्यालयको अध्ययन अवधि बढाउने नीति तर्जुमा तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	५००	१
१५	भौतिक पूर्वाधारयुक्त विद्यालयमा शिक्षाको गुणस्तरका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन तथा अनुगमन गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
	जम्मा		**३६७३००**	
खानेपानी तथा सरसफाइ				
१	खानेपानी तथा सरसफाइ गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	१ वटा	१०००	१
२	खानेपानी योजना पुनर्निर्माण तथा मर्मत सुधार कार्य ।	एकमुष्ट	५००००	२
३	खानेपानी मुहान संरक्षण तथा सरसफाइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१००००	१
४	खानेपानी उपभोक्ता समितिहरुको संस्थागत विकास सम्बन्धी तालिम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
५	स्वच्छ खानेपानी सम्बन्धी वार्षिक सचेतना कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	५ वटा	२५००	१
६	एक घर एक धाराको नीति कार्यान्वियन गर्ने ।	एकमुष्ट	१२५००	१
७	पूर्ण सरसफाइ प्रवर्द्धन कार्यक्रम	एकमुष्ट	१५००	१
८	सार्वजनिक शौचालय निर्माण गरि सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समितिलाई हस्तान्तरण गर्ने ।	५ वटा	२००००	२
९	वर्षा यामको पानी सङ्कलन र प्रशोधन प्रविधि जडान गर्ने ।	एकमुष्ट	१७५००	१
१०	नयाँ खानेपानी योजना निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
	जम्मा		**११७०००**	
सामुदायिक भवन तथा पार्क				
१	प्रत्येक वडामा बहुउद्देशिय सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने ।	५ वटा	७५०००	२
२	प्रत्येक वडामा पार्कको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	१२५००	१
३	गुन्सीमा ज्येष्ठ नागरिक पार्कको निर्माण गर्न डिटेल ईन्जिनियरिङ डिजाईन तयार गरी पार्क निर्माण गर्ने ।	१ वटा	१००००	१
४	बालबालिका खेल पार्क (चिल्ड्रेन पार्क) निर्माण गर्न डिटेल डिजाईन तथा पूर्वाधार तयार गर्ने ।	१ वटा	२००००	२
५	शितल पार्कमा प्रतिक्षालय तथा पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	एकमुष्ट	९५००	१
	जम्मा		**१२७०००**	
कला, संस्कृति				
१	सबै वडामा भेषभुषाको प्रवर्द्धन गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
२	स्थानीय नाच, बाजाको संरक्षण गर्ने तथा डम्फु, टुङना, पञ्चे बाजा, खैजडी र हार्मोनियम बजाउने तालिम प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००	१
३	मातृभाषामा विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००	१
४	मौलिक धर्म, भाषा, लिपीहरुको संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१२५०	१
५	मन्दिर, माने, गुम्बाहरुको सवलीकरण तथा संरक्षण गर्ने ।	एकमुष्ट	१७५००	२
६	साँस्कृतिक मेला आयोजना तथा निरन्तरता प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	२५००	२
७	मौलिकता झल्कने संस्कृतिको अभिलेखिकरण र सो झल्कने बोर्ड, सूचनापाटी, हस्तकलामा प्रतिबिम्बन तथा मायाको चिनो दिंदा मौलिकता झल्कने बस्तुको प्रयोग गर्ने ।	एकमुष्ट	२०००	१
८	बहुसाँस्कृतिक संग्रहालय निर्माण गर्ने ।	१ वटा	२३५००	२
९	धार्मिक तथा साँस्कृतिक विभेदमुक्त समाजको स्थापना गर्ने ।	नितिगत	०	१
	जम्मा		**५०७५०**	

महिला तथा आश्रित समुदाय				
१	बालमैत्री स्थानीय तह घोषण तथा बाल प्रोफाइल निर्माण गर्ने ।	१ वटा	१०००	१
२	महिलाहरुका लागि व्यवसायिक तथा सीपमूलक तालिम सञ्चालन गर्ने ।	१० वटा	५०००	१
३	अपाङ्गता भएकाहरुलाई सीपमूलक तालिम सञ्चालन गर्ने ।	५ वटा	१५००	१
४	अपाङ्गता भएकाहरुलाई सहायक सामाग्री वितरण गर्ने ।	एकमुष्ट	३५००	१
५	बालक्लब गठन, सञ्चालन र प्रतियोगिता आयोजना गर्ने ।	५ वटा	५०००	१
६	ज्येष्ठ नागरिक मिलन केन्द्र निर्माण गर्ने ।	५ वटा	२५०००	१
७	बालविवाह, बहुविवाह न्यूनिकरण अभियान सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००	१
८	लैङ्गिक र घरेलु हिंसा तथा चेलिबेटी बेचबिखन निर्मूल गर्न सचेतना कार्यक्रम गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
९	अपाङ्गता भएका अनाथ र हिंसा पिडितका लागि पुन:स्थापना कार्यक्रम कोष स्थापना गर्ने ।	एकमुष्ट	५०००	१
१०	सेफ हाउस निर्माण गर्ने ।	१ वटा	४५००	२
११	बाल गृह निर्माण गर्ने ।	१ वटा	५०००	२
१२	सम्पूर्ण वडामा लैङ्गिक समानता र समावेशीकरण सम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००	१
१३	लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण-GESI अडिट तयार गर्ने ।	१ वटा	१५०	१
१४	महिला सञ्जाल, ज्येष्ठ नागरीक सञ्जाल, अपाङ्ग सञ्जाल गठन तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	एकमुष्ट	५००	१
१५	योजना छनोट देखि कार्यान्वयन सम्बन्धमा आर्थिक, शैक्षिक, लैङ्गिक, धार्मिक, वर्ग आधारमा मूल प्रवाहीकरणबाट बञ्चित जनसङ्ख्याको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।	नीतिगत	१५००	१
	जम्मा		**६१६५०**	
दलित जनजाति लक्षित कार्यक्रम				
१	विपन्न दलित बालबालिकालाई विद्यालय पोशाक वितरण गर्ने ।	१२५ थान	३००	१
२	दलित लक्षित घरेलु हिंसा विरुद्धको तालिम सञ्चालन गर्ने ।	५ वटा	१०००	१
३	लक्षित वर्ग व्यवसायिक तथा सीपमूलक तालिम सञ्चालन गर्ने ।	५ वटा	२०००	१
४	दलित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	४०००	१
५	दलित किशोर किशोरी शिक्षा कार्यक्रम (वार्षिक) आयोजना गर्ने ।	५ वटा	१५००	२
	जम्मा		**८८००**	
युवा तथा खेलकुद				
१	पालिका स्तरीय खेलमैदान निर्माण गर्ने । (डिपिआर सहित)	१ वटा	४००००	१
२	खेलमैदान पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	१० वटा	१२००००	१
३	गाउँपालिका स्तरीय कभर्ड हल निर्माण गर्ने । (क्रमागत)	१ वटा	१२५००	१
४	हिलेदेबीमा योगा ध्यानकेन्द्र निर्माण गर्ने ।	१ वटा	१००००	२
५	पालिका स्तरीय खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	५०००	३
	जम्मा		**१८७५००**	
३. भौतिक विकास योजना				
सडक तथा यातायात				
१	मध्य पहाडी खनियापानी भ्वाँसा पानीघाट हिलेदेबी सादी डाँडा सक्षम गाल्पा सडक स्तरोन्नति गर्ने ।	२५ कि.मि.	१००००००	१
२	मध्य पहाडी १ नं. वडा कार्यालय खानी खोला पालिका सडक स्तरोन्नति गर्ने ।	१२ कि.मि.	४८००००	१
३	साङ्जा देसार गाउँ भीरकोट रुपाकोट गहते घर माथि पानीघाट सडक स्तरोन्नति गर्ने ।	१० कि.मि.	३५००००	२

४	खानीखोला देउसी चौतारा माथि डोग्मा स्वारा गाल्पा सडक स्तरोन्नति गर्ने ।	१८ कि.मि.	६३००००	१
५	सादी डाँडा डोग्मा स्वारा लखपति गाल्पा सडक स्तरोन्नति गर्ने ।	१० कि.मि.	३५००००	२
६	गाल्पा मानपुर रजमन्टार सडक स्तरोन्नति गर्ने ।	१२ कि.मि.	४२००००	२
७	सादी डाँडा कामा सक्षम चौतारा मानपुर आलमपुर सडक स्तरोन्नति गर्ने ।	१० कि.मि.	३५००००	१
८	ग्राभेल सडक निर्माण गर्ने ।	५० कि.मि.	११५००००	२
९	मोटरेवल पुल निर्माण गर्ने ।	३ वटा	१७१०००	३
१०	झो.पु. निर्माण गर्ने ।	५ वटा	१६४०००	१
११	नयाँ ट्र्याक खोल्ने कार्य ।	२० कि.मि.	३६५०००	३
१२	मापदण्ड अनुसार शाखा सडकहरु स्तरोन्नति गरी एम्बुलेन्स कुद्न योग्य बनाउने ।	१०० कि.मि.	२१९६०००	२
१३	बसपार्क पार्क सम्भाव्यता अध्ययन तथा डिटेल ईञ्जिनियरिङ डिजाईन तयार गर्ने ।	१ वटा	१०००	१
१४	डिटेल ईञ्जिनियरिङ डिजाईन अनुसार बसपार्क निर्माण गर्ने ।	१ वटा	४५०००	३
	जम्मा		**७६७२०००**	
भवन तथा आवास				
१	एकीकृत बस्ती विकास सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।	१ वटा	२०००	२
२	भवन निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयन गर्ने ।	नीतिगत	४०००	१
३	नक्सा पास अनिवार्य कार्यान्वयन गर्ने ।	नीतिगत	०	१
४	पुराना घरहरुको अभिलेख तयार गर्ने ।	एकमुष्ट	२०००	१
५	भुकम्प प्रतिरोधी घर निर्माण गर्न डकर्मी तालिम आयोजना गर्ने ।	५ पटक	२५००	१
६	गाउँपालिकामा रहेको खरको छाना विस्थापित गर्ने ।	२०० घर	१२३५००	२
	जम्मा		**१३४०००**	
ढल निकास				
१	फोहरपानी बग्ने ढल सञ्जाल निर्माण गर्ने । (डिपिआर सहित)	एकमुष्ट	४०४५००	१
	जम्मा		**४०४५००**	
सूचना तथा सञ्चार प्रविधि				
१	सबै स्थानमा नेट सेवा बिस्तार गर्ने ।	एकमुष्ट	२४०००	२
२	सम्भाव्यता अध्ययन गरी थप मोबाईल टावर स्थापना गर्ने ।	३ वटा	४५०००	२
३	सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी (प्रविधि) तालिम सञ्चालन गर्ने ।	१ पटक	१०००	२
४	सार्वजनिक स्थानहरुमा फ्रि वाईफाईको व्यवस्था गर्ने ।	१० वटा	२०००	२
५	पालिकाका सबै कार्यालयहरुलाई डिजिटल प्रविधि जोडी अनलाईन सेवा बिस्तार तथा नेटवर्किङ गर्ने ।	एकमुष्ट	९०००	१
	जम्मा		**८१०००**	
विद्युत तथा उर्जा				
१	विद्युत नपुगेका स्थानमा विद्युत बिस्तार गर्ने ।	एकमुष्ट	२५०००	१
२	उर्जा, लघु तथा साना जलविद्युत, वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धि डि.पि.आर. तयार गर्ने ।	एकमुष्ट	३०००	१
३	लघु जलविद्युत आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन गर्ने ।	एकमुष्ट	३५०००	२
४	फलामे पोलको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	१८७५०	२
५	मुख्य सडकहरुमा सौर्य बत्ति जडान गर्ने ।	१२० वटा	१२३६०	२
	जम्मा		**९४११०**	
४. वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन				
वन तथा वातावरण				
१	सामुदायिक वनमा ठाउँ अनुसार नगदेबाली, जडिबुटी, फलफूल खेती गर्ने ।	एकमुष्ट	५०००	२

२	वन क्षेत्रको फलफूल वन्यजन्तुका लागि भन्ने नीति अवलम्बन गरी फलफूलको बीउ जङ्गलमा रोप्ने अभियान सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	३०००	२
३	सा.व.उ.स.को लागि लेखा तथा अभिलेख व्यवस्थापन तालिम	एकमुष्ट	३०००	१
४	घरघरबाट कुहिने, नकुहिने, पुन:प्रयोगमा ल्याउन सकिने फोहरको वर्गीकरण गरी फोहर सङ्कलन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।	एकमुष्ट	५५००	१
५	जैविक मल बनाउन तालिमको व्यवस्था गर्ने । (वार्षिक)	५ पटक	२५००	१
६	सडक किनारमा वृक्षारोपण ।	एकमुष्ट	४०००	२
७	सम्भावित स्थानमा डिटेल ईञ्जिनियरिङ डिजाईन सहित स्यानिटरी ल्याण्डफिल साईट निर्माण गर्ने ।	१ वटा	८३५००	३
	जम्मा		**१०६५००**	
विपद् व्यवस्थापन				
१	जोखिमयुक्त बस्तीहरु सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गर्न एकीकृत बस्ती विकास योजना डिटेल ईन्जिनियरिङ रिपोर्ट तयार गर्ने ।	१ वटा	२०००	१
२	जोखिम संवेदनशिल भू-उपयोग योजना निर्माण गर्ने ।	१ वटा	१०००	१
३	जलवायु जोखिम तथा प्रकोप न्यूनीकरण र अनुकुलनको लागि स्थानीय अनुकुलन कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।	१ वटा	७००	१
४	विपद् व्यवस्थापन कोष स्थापना गर्ने ।	१ वटा	१५०००	१
५	विपद् सचेतना कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	२५००	१
६	प्रत्येक बस्तीमा विपद् व्यवस्थापनको लागि आकस्मिक सामाग्रीहरुको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	१५०००	१
७	विपद्को समयमा बस्नको लागि विपद् व्यवस्थापन केन्द्रको व्यवस्था गर्ने ।	१ वटा	१७०००	३
८	विपद् पूर्व तयारी योजना तयार गर्ने ।	१ वटा	७००	१
९	जलवायु परिवर्तन सचेतना गोष्ठी आयोजना गर्ने ।	२ वटा	१०००	१
१०	वायो ईञ्जिनियरिङ तथा ग्यावियन वाल निर्माण कार्य ।	एकमुष्ट	३५५००	२
११	दमकल खरीद गर्ने ।	एकमुष्ट	९०००	२
	जम्मा		**९९४००**	
५. संस्थागत विकास तथा सुशासन				
१	गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र निर्माण गर्ने ।	१ वटा	२०००	१
२	राजस्व सुधार कार्ययोजना कार्यान्वयन गरी आन्तरीक आय वृद्धि गर्ने ।	१ वटा	५००	१
३	क्षमता विकास योजना निर्माण कार्यान्वयन गर्ने ।	१ वटा	४५०	१
४	पालिका तथा वडा कार्यालयमा आवश्यक प्राविधिक जनशक्ति व्यवस्था गर्ने ।	नितिगत	०	१
५	सबै वडाको वेभसाइट निर्माण गर्ने ।	५ वटा	२२५०	२
६	गाउँपालिका कार्यालयमा हटस्पटको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००	१
७	विद्युतिय हाजिर जडान तथा सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	९००	१
८	मालपोत तथा राजस्व अनलाईन माध्यमबाट बुझाउन एप्स तयार गर्ने ।	१ वटा	१५००	१
९	ऐन, कार्यविधि र मापदण्ड निर्माण गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	२०००	१
१०	राजस्वको दायरा बढाउन व्यवसाय दर्ता अभियान लगायतका कार्यहरु सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	२०००	१
११	मेलमिलाप केन्द्र व्यवस्थापन, अन्तर पालिका मेलमिलाप समन्वय बैठक आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	३५००	१
१२	वडा स्तरीय कानुनी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
१३	संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि तालिम प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००	१
१४	सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र काम कार्वाहीलाई चुस्त र प्रभावकारी गर्ने ।	१ वटा	१०००	१

१५	योजना निर्माण लगायत विषयमा कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिहरुको क्षमता विकास तालिम आयोजना गर्ने ।	एकमुष्ट	४०००	१
१६	सामाजिक सुरक्षा भत्ता नलिने लाभग्राही सम्मान गर्ने ।	५ पटक	३००	१
१७	वायोमेट्रिक स्क्यानर डिभाइस खरिद तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	एकमुष्ट	२५०	१
१८	व्यक्तिगत घटना तथा सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी तालिम तथा अभिमूखीकरण गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
१९	योजना तथा कार्यक्रमहरुको नियमित प्रगति समीक्षा गर्ने ।	नियमित	२०००	१
२०	पूर्वाधारसँग सम्बन्धित आयोजनाहरुको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने ।	आवश्यकता अनुसार	४०००	२
२१	कर्मचारी सम्मान तथा पुरस्कार (वार्षिक)	५ पटक	२५०	१
२२	प्राविधिक कर्मचारीका लागि सीप विकास तालिम प्रदान गर्ने ।	एकमुष्ट	१५००	१
२३	मासिक प्रगति विवरण सङ्कलन तथा समीक्षा बैठकको व्यवस्था गर्ने ।	एकमुष्ट	१२५०	१
२४	उपभोक्ता समिति अभिमूखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	२०००	१
२५	भ्रष्टाचारमा शून्य सहनशीलताको नीति अवलम्वन गर्ने ।	नितिगत	०	१
२६	चौमासिक सार्वजनिक सुनुवाई कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	नियमित	२०००	१
२७	बेरुजु रकम कम गर्न कार्यक्रम गर्ने ।	१ वटा	५००	१
२८	आम जनताको गुनासो तत्काल सम्बोधन गर्न टोल फ्रि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	एकमुष्ट	१०००	१
	जम्मा		**४०१५०**	

अनुसूची ५: वडा स्तरीय योजनाहरु (वडा भेलाबाट प्राप्त योजनाहरु)

वडा नं. १ का योजनाहरु

क. कृषि तथा पशुपन्छी

क्र.स.	योजना
१	मकै बीउ उत्पादन क्षेत्र निर्धारण गर्ने (पूर्वमा धमला टोल जाने बाटो, पश्चिममा तेस्रो मूल सडक, दक्षिणमा भोटेकाटे डाँडा र उत्तरमा अर्चले खोला वा हिकेटार)।
२	गुन्सी, भदौरे र सिमपानीमा मकै पकेट क्षेत्र बनाउने।
३	मूल बेसी, सिम्ले बेसी, डहु बेसी र खिम्ती बेसीमा धान पकेट क्षेत्र बनाउने।
४	गुन्सी, ढोडेनी र साँघुटारमा आप र कटहर खेती गर्ने किसानलाई अनुदानको व्यवस्था मिलाउने।
५	पोखरी मूनि, धारापानी र अम्बटे खेतमा मसला बाली लगाउन किसानलाई बीउ मलको व्यवस्था मिलाउने।
६	भदौरे, धारापानी र बोझिनीमा उन्नत जातका पाठी र बोका वितरण गर्ने।
७	गुन्सी, ढोडीनी र सिमपानीमा गोठ सुधारको लागि अनुदानको व्यवस्था गर्ने।
८	ढोडिनी, गुन्सी र माझीटोलमा बँगुरका पाठा वितरण गर्ने।
९	अर्चले क्षेत्रमा कृषि उपज संकलन केन्द्र निर्माण गर्ने।
१०	मूल बेसी र वाङ्गे बेसीमा माछापालनको लागि पोखरी निर्माण गर्ने।

ख. सिंचाई

१	खानीखोला खिम्ती लिफ्ट सिंचाई योजना निर्माण गर्ने। (२.५ कि.मि.)
२	पाईप प्रणालीबाट मसला बालीमा सिंचाई योजना पुर्‍याउने।
३	चौरीखोला बोझिने लिफ्ट सिंचाई योजना निर्माण गर्ने। (५ कि.मि.)
४	खैरेखोला-हिकेटार-खिम्तीबेसी-साघुँटार सतही सिंचाई योजना निर्माण गर्ने। (४ कि.मि.)
५	नन्दीरूम्टी- मूलबेसी-भस्मे-सिम्ले सतही सिंचाई योजना निर्माण गर्ने। (६ कि.मि.)

ग. उद्योग, व्यापार तथा व्यावसाय

१	भदौरे क्षेत्रमा दाना उद्योग निर्माण गर्ने।
२	ढोडिने क्षेत्रमा डेरी उद्योग निर्माण गर्ने।
३	बोझिनी क्षेत्रमा जुस उद्योग निर्माण गर्ने।
४	गुन्द्रुक र सिस्नोको पाउडर उत्पादन गर्ने।

घ. पर्यटन तथा संस्कृति

१	साँघुटार झाक्री मन्दिरमा सत्तल निर्माण गर्ने।
२	ज्याङज्युप स्तुपा पुन:निर्माण गर्ने।
३	चण्डी मन्दिर, कृष्ण मन्दिर र शतलिङगेश्वर महादेव मन्दिरमा पूर्वाधार निर्माण गर्ने।
४	जातियता अनुसार आफ्नो संस्कृति संरक्षण अभिलेख तथा प्रदर्शन उचित व्यवस्थापन गर्ने।
५	खैजडी र डम्फू नाच सिकाउन व्यवस्था मिलाउने।

ङ. भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र

१	सहकारी सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम आयोजना गर्ने।
२	सहकारी संस्थाहरुलाई अनुदान कार्यक्रमको व्यवस्था गर्ने।

३ लघुवित्त संस्थाहरुको नियमन कार्यक्रम आयोजना गर्ने । (वडा कार्यालयबाट अनुमति लिएर मात्र कार्य सञ्चालन गर्न पाउने)

४ सहकारी लेखा व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास तालिम आयोजना गर्ने ।

५ सहकारीहरुलाई संस्थागत विकास कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।

च. श्रम, रोजगार तथा गरिबी निवारण

१ युवा रोजगारमूलक तालिम प्रदान गर्ने ।

२ थाङ्का र गलैचा बुन्ने तालिम प्रदान गर्ने ।

३ गरीब परिवारलाई रोजगारीमा प्राथमिकता प्रदान गर्ने ।

२. सामाजिक विकास योजना

क. स्वास्थ्य तथा पोषण

१ प्रत्येक टोलमा स्वास्थ्य सम्बन्धी सचेतनात्मक कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।

२ प्रत्येक विद्यालय तथा मूख्य बस्तीहरुमा प्राथमिक स्वास्थ्य सामग्री उपलब्ध गर्ने ।

३ स्वास्थ्य चौकीलाई स्तरोन्नति गरी ५ सैयाको अस्पताल बनाउने ।

४ प्रसुती भएका महिलाहरूलाई पोषणयुक्त खानेकुराको व्यवस्था गर्ने ।

५ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरुको भत्ता वृद्धि गर्ने ।

६ स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम प्रोत्साहन गर्ने ।

ख. शिक्षा, भाषा कला तथा साहित्य

१ वडामा अवस्थित विद्यालयमा अतिरिक्त कक्षा बिहान/बेलुकाको लागि व्यवस्था गर्ने ।

२ अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

३ अभिभावक, विद्यार्थी र शिक्षक समन्वय तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

४ बाल विकास शिक्षक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

५ डम्फू र खैजडीको संरक्षण गर्ने ।

६ विद्यालय व्यवस्थापन समिति तालिम कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।

७ शिक्षकहरुलाई पेशागत तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

८ विद्यालयमा स्थानीय सरकारबाट नियमित अनुगमन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ग. खानेपानी तथा सरसफाइ

१ एक घर एक धाराको व्यवस्था मिलाउने ।

२ स्थानिय खानेपानी मूहानहरू (अर्चलेको मूहान, पोखरी मूहान, रिसिङ धारा) संरक्षण गर्ने ।

३ चौरीखोला गुन्सी भदौरे लिफ्ट खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने । (४ कि.मि.)

४ चौरीखोला झोलुङ्गे बोझिनी लिफ्ट खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने । (४ कि. मि.)

५ बाह्रबिसे गौरीमा स्यानिटरी ल्याण्डफिल साईट निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।

६ प्रत्येक चोक, संस्थागत क्षेत्र तथा टोलमा फोहर फाल्ने डस्टविनको व्यवस्था गर्ने ।

घ. महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण

१ सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउन अभिभावकलाई उत्प्रेरणा जगाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

२ पिछडिएका वर्गलाई मूलधारमा ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

३ बाल क्लब क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

४ बाल अधिकार सम्बन्धी सचेतना तालिम सञ्चालन गर्ने ।
५ महिला सीप विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।
६ महिला नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।
७ दलित समुदायको पेशा संरक्षण कार्यक्रम (आरन, पञ्चे बाजा तथा पोशाक वितरण) सञ्चालन गर्ने ।

ङ. युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्त्तन

१ सामराङ डाँडामा खेलकुद मैदान निर्माण गर्ने ।
२ यूवा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
३ युवा पलायन रोक्न युवा रोजगारीको व्यवस्था गर्ने ।

च. सामाजिक सुरक्षा तथा पञ्जीकरण

१ अपाङगता भएका व्यक्तिलाई सहयोगी सामाग्रीको व्यवस्था गर्ने ।
२ गुन्सीमा ज्येष्ठ नागरिक पार्कको निर्माण गर्ने ।
३ ३५ दिन भित्र जन्म दर्ता गर्न आउने सेवाग्राहीलाई पोषणको व्यवस्था गर्ने ।
४ ज्येष्ठ नागरीक अभिनन्दन कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।
५ अपाङ्ता भएका व्यक्तिहरुलाई क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।

३. पूर्वाधार विकास योजना

क. भवन, आवास तथा बस्ती विकास

१ महिला सामुदायिक भवन स्तरोन्नति गर्ने ।
२ अर्चलेमा कृषि उपज संकलन केन्द्रको लागि भवन बनाउने ।
३ गुन्सीमा रहेको सामुदायिक भवनको स्तरोन्नति गर्ने ।
४ एकीकृत बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
५ निर्माण कार्य अगाव नक्सापास अनिवार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था तथा पुराना भवनहरुको अभिलेखिकरण गर्ने ।

ख. सडक, पुल तथा यातायात

१ मध्य पहाडी राजमार्ग वडा कार्यालय हुँदै पालिका जाने सडक कालोपत्रे गर्ने । (८ कि.मि./ १४ मि.)
२ मध्य पहाडी राजमार्ग वडा कार्यालय हुँदै धारापानी दोरम्बा सडक कालोपत्रे गर्ने । (८.६कि.मि./ १४ मि.)
३ भूमिथान सिमपानी बोझिनी सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
४ बाङ्गेबेसी ढोडेनी पञ्चकन्या(स्रोहखुट्टे) सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
५ वडा कार्यालय खिम्ती बोझिनी सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
६ बाङगेशल्ला खह्रे पूल निर्माण गर्ने । (३० मि.)
७ सिम्ले देउराली बेसी हुरे डाँडा दले डाँडा हुदै गुरासे पैदल मार्ग निर्माण गर्ने ।
८ काली ओडार खिम्ती बेसी पैदलमार्ग निर्माण गर्ने । (२ कि.मि.)
९ थविन डाँडा राना सिम गुन्सिली धारा सिम डाँडा स्वाँरटोल पदमार्ग निर्माण गर्ने । (४ कि.मि.)
१० अम्बटे डाँडा- डाँडा पसल पोखरी चौर पदमार्ग निर्माण गर्ने । (२ कि.मि.)
११ पौवाडाँडा स्वास्थ्य चौकी इकाई - बोझिनी पदमार्ग निर्माण गर्ने । (३ कि.मि.)

ग. जलश्रोत, विद्युत तथा स्वच्छ ऊर्जा

१ इन्डक्शन चुलो वितरण गर्ने ।
२ वडाका नाङगो तारलाई विस्थापित गर्ने ।

३ वडा भरि जीर्ण पोललाई मर्मत गर्ने ।
४ मूख्य सडक तथा बस्तीहरुमा सडक बत्तीको व्यवस्था गर्ने ।
५ सार्वजनिक संस्थाहरूमा सौर्य उर्जा हाल्ने ।

घ. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

१ प्रत्येक बस्तीमा इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्ने ।

४. वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

१ सम्पूर्ण सामुदायिक वनमा वृक्षारोपन गर्ने ।
२ सुख्खा क्षेत्रमा रिचार्ज पोखरी बनाउने ।
३ आगलागीबाट हुने जोखिम न्युनिकरण गर्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
४ सामुदायिक वनको सुदृढीकरण गर्ने ।
५ बाझो खेत, गौरा टोल र अम्बटे खेतमा भू-संरक्षण गर्ने ।
६ अर्चले र आले डाँडामा विपद्को बेला बस्ने ठाउँ बनाउने ।
७ वातावरण संरक्षण सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
८ प्लाष्टिक जन्य वस्तुको प्रयोगमा नियन्त्रण गर्ने ।
९ सर्वसाधारण जनतालाई जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
१० जोखिम संवेदनशील भू-उपयोग योजना निर्माण गर्ने ।
११ विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।
१२ पूर्व तयारी सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

५. सुशासन तथा संस्थागत विकास

१ विभिन्न नागरीक संस्था, गैर सरकारी संस्था, युवा क्लब, सहकारी संस्था तथा उपभोक्ता समितिको क्षमता विकास एवम् सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
२ हरेक चौमासिक रुपमा वडाको सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने ।
३ वडाको जनप्रतिनिधिहरुलाई योजना सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने ।
४ वडाको डिजिटल प्रोफाईल तयार गर्ने ।
५ जनप्रतिनिधि तथा कर्माचारीलाई क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्ने ।
६ विद्यार्थी तथा युवाहरुलाई व्यवहारिक सिकाईको वातावरण निर्माण गर्न ।
७ क्षमता अनुसारको सीपमूलक तालिमको व्यवस्था गर्ने ।

वडा नं. २ का योजनाहरु

१. आर्थिक विकास योजना

क. कृषि तथा पशुपन्छी

१ मानपुर र दिमीपोखरी क्षेत्रमा मकै पकेट क्षेत्र बनाउने ।
२ मानपुर र दिमीपोखरी क्षेत्रमा कोदो पकेट क्षेत्र बनाउने ।
३ दिमी, रायटोल, पोखरी, मन्दर र मैरे क्षेत्रमा धान पकेट क्षेत्र बनाउने ।
४ कृषि रणनीतिक गुरुयोजना तयार गर्ने ।
५ पोखरी र राम्चे क्षेत्रमा किवी पकेट क्षेत्र बनाउने ।
६ दिमी र मानपुर क्षेत्रमा सुन्तला पकेट क्षेत्र बनाउने ।
७ मन्दर र मैरे क्षेत्रमा आँप पकेट क्षेत्र बनाउने ।
८ दिमीपोखरी क्षेत्रमा कागती पकेट क्षेत्र बनाउने ।
९ वडाभरि गाजा खेती लगाउन सहायता कार्यक्रम ।
१० मन्दर र मैरे क्षेत्रमा कटहर खेती उत्पादन गर्ने ।
११ पोखरी र राम्चे क्षेत्रमा लसुन, खुर्सानी, अदुवा र बेसार लगायतका नगदेबाली पकेट क्षेत्र बनाउने ।
१३ उन्नत जातको बाख्रापालन सहायता कार्यक्रम ।
१४ खानीखोला वरिपरि माछापालन सहायता कार्यक्रम ।

ख. सिंचाई

१ पोल्दाङे खोला डुक कानिङ छोयलिङ गुम्बा लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण गर्ने ।
२ भूमिथान वर्षे पानी सङ्कलन सिंचाई पोखरी योजना निर्माण ।
३ आइते घट्टेखोला बेसीखेत पोखरी पाइप सिंचाई योजना निर्माण ।
४ धाराखोलाबाट मैरेबेसी सिंचाई र खानेपानी योजना निर्माण ।

ग. उद्योग, व्यापार तथा व्यावसाय

१ जुस र जाम उद्योग निर्माण गर्ने ।
२ मकै प्रशोधन मेशिन खरिद सहायता कार्यक्रम ।
३ मानपुर र सक्षम क्षेत्रमा तरकारी सङ्कलन केन्द्र व्यवस्थित गर्ने ।
४ पोखरी, मानपुर र सुरसुम्बा क्षेत्रमा गलैंचा उद्योग स्थापना गर्ने ।
५ पानीट्याङ्की क्षेत्रमा थाङ्का उद्योग स्थापना गर्ने ।
६ सिस्नु, तितेपाते र टिमुर प्रवर्द्धन गर्ने ।

घ. पर्यटन तथा संस्कृति

१ आलमपुर भिमसेन मन्दिरमा पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।
२ फलामपोखरी क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।
३ राम्चे भुमिथान मन्दिर, नवदुर्गा भगवती आलमपुर, श्री कालि मस्ट मन्दिर गणेशथानमा पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।
४ बुद्धपोखरी क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।
५ साँस्कृतिक बाजा ट्रेनिङ सञ्चालन गर्ने । (दिमीपोखरीमा तामाङ भाषा तथा मानपुरमा मगर भाषा)
६ मैरे बेसी ग्या.थि. टोल हुँदै कैरुङ सम्म सिंढी निर्माण गर्ने ।
७ झ्याङ छ्यूप छ्योर्टेन कैरुङ घेराबार, सिंढी र ट्रस निर्माण, जाली वाल निर्माण ।

८ मयुर छयोइलिङ गुम्बा, मैरे भवन निर्माण ।
९ गाँसु दिमी सक्षम सिंढी निर्माण ।

ङ. भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र

१ बाँझो खेत निर्मुल कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।
२ सहकारीका सञ्चालक, व्यवस्थापकहरुको क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।
३ सहकारी कोपोमिस सफ्टवेयर तालिम सञ्चालन गर्ने ।

च. श्रम, रोजगार तथा गरिबी निवारण

१ एक घर एक रोजगारको व्यवस्था गर्ने ।
२ बेरोजगार सुचिकृत भएकाहरुलाई रोजगार प्रदान गर्ने ।
३ दिमीपोखरीमा ड्राइभिङ, सिकर्मी, डकर्मी, प्लम्बर तालिम प्रदान गर्ने ।
४ कफी बनाउने ट्रेनिङ प्रदान गर्ने ।
५ वडाका हरेक विद्यालयमा रेगुलेटर, ग्याँस जडान तथा स्वीच तालिम प्रदान गर्ने ।
६ रोजगारमुलक तालिम प्रदान गर्ने ।

२. सामाजिक विकास योजना

क. स्वास्थ्य तथा पोषण

१ स्वास्थ्य चौकीलाई स्तरोन्नति गरी ५ सैयाको अस्पताल बनाउने ।
२ प्रसुती भएका महिलालाई पोषणयुक्त खानेकुराको व्यवस्था गर्ने ।
३ एम्बुलेन्स सेवाको व्यवस्था गर्ने ।
४ स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम प्रोत्साहन गर्ने ।

ख. शिक्षा, भाषा कला तथा साहित्य

१ अग्लेश्वर मा.वि.मा तामाङ भाषा पठनपाठनको व्यवस्था गर्ने ।
२ श्री कृष्ण वर्णेश्वर आ.वि., मानपुरमा मगर भाषा पठनपाठनको व्यवस्था गर्ने ।
३ शिक्षाको गुणस्तर अनुगमन गर्ने ।
४ अभिभावक सचेतना कार्यक्रम (अभिभावक, विद्यालय र विद्यार्थी बीच अन्तरक्रिया र समन्वय) सञ्चालन गर्ने ।
५ आवश्यकता अनुसार खेलकुद स्तर वृद्धिका लागि प्रशिक्षण तथा अभ्यास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ग. खानेपानी तथा सरसफाइ

१ पोल्दाडे खोला डुक कानिङ छोयलिङ गुम्बा लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण गर्ने ।
२ खानीखोला नौखानी बाट गाल्पा लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण गर्ने ।
३ खानीखोला मन्दर छाँगाबाट छयोर्तेनसम्म लिफ्ट खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने ।
४ खानीखोला ओढारेबाट कैरुङसम्म लिफ्ट खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने ।
५ छहरी छाँगा लोसेडाँडा मानपुर लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण गर्ने ।
६ ताराङ खोला-दिमी खानेपानी योजनामा ६३ मि.मि. खानेपानी पाइप व्यवस्था गर्ने । (३०० मि.)
७ खानीखोला गैराबारी खानेपानी योजनामा ३२ मि.मि. खानेपानी पाइप व्यवस्था गर्ने । (५०० मि.)

घ. महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण

१ सुधारिएको चुलो कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
२ पिछडिएका वर्गलाई फिल्टर वितरण गर्ने ।
३ महिला तथा बाल क्लब क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन ।
४ महिला तथा दलित हिंसा सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम ।
५ महिला तथा पिछडिएका वर्गहरुको नेतृत्व विकास कार्यक्रम ।

ङ. युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्त्तन

१ जडिबुटी प्रवर्द्धन तालिम सञ्चालन गर्ने ।
२ कुवाचौर चिहानडाँडामा खेलकुद मैदान निर्माण गर्ने ।
३ खेलकुद प्रशिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।

च. सामाजिक सुरक्षा तथा पञ्जीकरण

१ अपाङ्गमैत्री शासनको व्यवस्था गर्ने ।
२ ज्येष्ठ मिलन केन्द्र निर्माण गर्ने ।
३ अपाङ्ता भएका व्यक्तिहरुलाई क्षमता विकास तालिम सञ्चालन तथा सहयोगी सामाग्री वितरण गर्ने ।

३. पूर्वाधार विकास योजना

क. भवन, आवास तथा बस्ती विकास

१ साविकको प्रत्येक वडामा सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने ।
२ स्वास्थ्य चौकी भवन निर्माण गर्ने ।
३ साविक वडा नं. ५ र ६ मा सेमिनार, गोष्ठी, पिकनिक तथा पार्टी भोजको लागि सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने ।
४ धनराज खातीको श्रीमती अनुभव वि.क.को आवास निर्माण ।
५ दिमी स्वास्थ्य चौकीमा थप भवन निर्माण तथा घेराबार गर्ने ।
६ दिमी सक्षम सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने ।
७ मैरे लाकुरीबोट सामुदायिक भवन निर्माण निर्माण ।

ख. सडक, पुल तथा यातायात

१ अर्चले चौर - पोखरी चौर - वडा कार्यालय हुँदै स्वास्थ्य चौकी सम्म सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
२ खानी खोला देखि भूमिस्थान बेसी पुल (मध्य पहाडी राजमार्ग) सम्म सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
३ बाङ्गे बेसी देखि खिम्ती बेसी सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
४ सिम्ले देउराली देखि भिष्मचौर सम्म सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
५ सिमपानी धारापानी बोझिनी सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
६ अर्चले-मगरगाउँ-नाङ्गेडाँडा-सुवास डाँडा सडक स्तरोन्नति ।
७ मैरे मन्दर मानपुर सिस्नेरी टोकरपुर सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
८ स्वारा पोखरी कुवाचौर राम्चे घोविखोला दोरम्बा सडक खण्ड स्तरोन्नति गर्ने ।
९ सक्षम पानी ट्याङ्की मानपुर आलमपुर दोरम्बा सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
१० मैरे ढाड मगर भस्मे भलायरखर्क मध्य पहाडी सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
११ भलायरखर्क सिमलबोट कामा बेसी मैरे सडक स्तरोन्नति गर्ने ।

१२ सक्षम पानी ट्याङ्की मन्दर मैरे हिबुटार खिम्ती बेसी सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
१३ दिमीखोला केउरानी कुवाबारी खानीखोला सडक स्तरोन्नति ।
१४ मैरे खानीखोला हिर्केटार पुल निर्माण गर्ने । (८० मि.)
१५ दिमीखोला पुल निर्माण गर्ने । (७० मि.)
१६ धोविखोला पुल निर्माण गर्ने । (५० मि.)
१७ दिमी मानपुर ठूलो ढुङ्गा जोड्ने झो.पु. निर्माण गर्ने । (३०० मि.)
१८ मानपुर-आलमपुर-राम्चे अग्लेश्वर सिंढी निर्माण गर्ने ।
१९ मैरे कैरुङ लखपति थामडाँडा सिंढी निर्माण गर्ने ।
२० सक्षम क्षेत्रमा बसपार्क निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।

ग. जलश्रोत, विद्युत तथा स्वच्छ ऊर्जा

१ वडाका नाङ्गो तारलाई कालो तारमा परिणत गर्ने ।
२ बेसीमा वायु ग्याँस उत्पादन गर्ने ।
३ सामुदायिक भवन, विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, मैरे चिहानडाँडामा सोलार उर्जाको व्यवस्था गर्ने ।

घ. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

१ गुराँसे डाँडामा NTC टावर स्थापना गर्ने ।

४. वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

१ जङ्गलमा आगलागी नियन्त्रण सम्बन्धी जनचेतना सहित तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
२ जङ्गल क्षेत्रमा आगो लगाउनेलाई दण्ड र आयो लगाउने व्यक्ति पत्ता लगाउनेलाई पुरस्कृत गर्ने ।
३ खानीखोला करिडोर तटबन्धन गर्ने ।
४ लोसेडाँडा खानीखोला ओढारे पहिरो नियन्त्रण गर्ने ।
५ वडाका विभिन्न ठाउँमा आवश्यकता अनुसार रिचार्ज पोखरी निर्माण गर्ने । (१० वटा)
६ हरि बहादुर रायको जग्गामा कुहिने जन्य फोहर व्यवस्थापन गर्न अध्ययन गर्ने ।
७ गाँसु खेत दिमी पहिरो नियन्त्रण गर्ने ।
८ स्वास्थ्य चौकी पहिरो नियन्त्रण गर्ने ।
९ वातावरण संरक्षण तथा विपद् सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

५. सुशासन तथा संस्थागत विकास

१ वडालाई प्रविधिमैत्री बनाउन पहल गर्ने ।
२ वडा कार्यालयमा सचिबको व्यवस्था गर्ने ।
३ पशु चिकित्सकको व्यवस्था गर्ने ।
४ महिला स्वास्थ्य सवयंसेविकालाई न्यूनतम तलबको व्यवस्था गर्ने ।
५ सामाजिक चेतनाको विकास गर्ने ।
६ राजस्व वृद्धि गर्न व्यवसाय दर्ता अनिवार्य गराउने ।
७ खसी, बोका निर्यात गर्दा कर लिनुपर्ने ।
८ राजस्वको बारे जनता आफै प्रत्यक्ष रुपमा कर बुझाउनुपर्ने ।
९ सहकारी, कृषि तथा पशुपालन फर्महरुले प्रत्येक वर्ष नविकरण शुल्क तिर्नुपर्ने ।
१० हरेक चौमासिक रुपमा वडाको सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने ।

वडा नं. ३ का योजनाहरु

१. आर्थिक विकास योजना

क. कृषि तथा पशुपन्छी

१ कृषिजन्य अनुदान प्रभावकारी लागु गर्न नीति तथा कार्यक्रम प्रभावकारी गर्ने ।
२ कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न कृषकहरुलाई प्रोत्साहित गर्ने ।
३ कृषकहरुलाई कृषि औजार तथा कृषि सामाग्रीहरु वितरण गर्ने ।
४ भूमि बैङ्क स्थापना गर्ने ।
५ वास्तविक किसान पहिचान गरी लगानी अभिवृद्धि गर्ने ।
६ पहुँचयोग्य कृषि नीति निर्माण गर्ने ।
७ पकेट कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुका साथै अनुगमनको व्यवस्था गर्ने ।
८ माटो परीक्षण गरी सोही अनुसार कृषि कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
९ बाँझो जग्गालाई कम गर्न तथा यसको उचित प्रयोग गर्न प्रोत्साहन स्वरुप कार्यक्रम तय गर्ने ।
१० कृषकहरुलाई समयमै मल तथा बीउ बीजनको व्यवस्था गर्ने ।
११ पशुपालनको Recovery तथा Insurance को व्यवस्था गर्ने ।
१२ युवाहरुलाई पशुपन्छी पालन सम्बन्धी प्रोत्साहन गर्ने ।
१३ जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
१४ कृषकहरुलाई प्रोत्साहन स्वरुप सम्मान तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने ।
१५ कृषि तथा पशुपन्छी उत्पादनको कृषि सहकारी वा कृषक समूह मार्फत बजारीकरणको व्यवस्था गर्ने ।
१६ कृषकहरुलाई सेतो मकैको उन्नत जातको बीउ वितरण गर्ने ।
१७ कृषि बारीमा बाँदर र बँधेल नियन्त्रण गर्ने ।
१८ कृषि हाटबजारको निश्चित स्थानको व्यवस्था गर्ने ।
१९ कृषि क्षेत्रमा सिंचाईको व्यवस्था गर्ने ।

ख. सिंचाई

१ आवश्यकता पहिचान गरी सिंचाई योजना निर्माण गर्ने ।
२ Norms तथा Criteria छुट्याएर सिंचाई योजना छनोट गर्ने ।
३ घरधुरी सङ्ख्या तथा आवश्यकता अनुसार सिंचाई योजना अघि बढाउने ।
४ सिंचाईको व्यवस्था गर्दा हुने फाइदाको लेखाजोखा गरी सिंचाई योजना अघि बढाउने ।

ग. उद्योग, व्यापार तथा व्यावसाय

१ प्रत्येक व्यवसायीहरुको Insurance को ग्यारेन्टी हुनुपर्ने ।
२ उत्पादन अनुसार बजारीकरण नभएकोले बजारीकरणको लागि पहल गर्ने ।
३ थाङ्का लेखन तथा गलैचा बुनाई कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने ।
४ गाउँमै स्वरोजगार कार्यक्रम स्वरुप फर्क युवा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
५ कामाटोललाई थाङ्का र गलैंचा हबको रुपमा विकास गर्ने ।
६ हिलेदेबीमा जुनार, किवी जुस उद्योग स्थापना गर्ने ।

घ. पर्यटन तथा संस्कृति

१ पर्यटन गाईड तालिम तथा पर्यटक गाईडको व्यवस्था गर्ने ।
२ पर्यटकलाई खाना बस्न लगायत उनीहरुलाई मोहित बनाउने वातावरण सिर्जना गर्ने ।
३ पर्यटक र पर्यटन सम्बन्धी सहजीकरण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
४ पर्यटकीय स्थल पहिचान गरी त्यस पर्यटकीय स्थलमा पर्यटक भित्र्याउने योजना बनाउने ।
५ सुनापति गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना तयार गर्ने ।
६ सुनापति डाँडा क्षेत्रको गुरुयोजना तयार गर्ने ।
७ सादी बजार क्षेत्रमा पर्यटकीय सूचना केन्द्र स्थापना गर्ने ।
८ होमस्टे पूर्वाधार तयार गर्न अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।
९ डम्फु नाच लगायत विभिन्न नाच तथा जातजातिको बाजा बजाउन तालिमको व्यवस्था गर्ने ।

ङ. भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र

१ भूमि बैंक स्थापना गर्ने ।
२ सहकारी, वित्तीय संस्थाहरुलाई प्रोत्साहन स्वरुप कार्य विवरणको आधारमा अनुदान तथा सम्मानको व्यवस्था गर्ने ।
३ सम्पूर्ण सहकारी संस्थालाई कोपोमिस सफ्टवेयर तालिम प्रदान गर्ने ।

च. श्रम रोजगार तथा गरिबी निवारण

१ युवा पलायन अवस्था रोक्न युवा रोजगारको व्यवस्था गर्ने ।
२ वास्तविक गरिबी पहिचान कार्य अघि बढाउने ।
३ श्रमको सम्मान गर्ने हेतुले श्रम गर्नेलाई प्रोत्साहन प्रदान गर्ने ।
४ स्वरोजगार गर्ने हेतुले सीप सञ्चालन गर्ने ।

२. सामाजिक विकास योजना

क. स्वास्थ्य तथा पोषण

१ हिलेदेबी स्वास्थ्य चौकीको भवन विस्तार गर्ने ।
२ स्वास्थ्य बीमालाई प्रभावकारी रुपले अगाडी बढाई कार्यान्वयन गर्ने ।
३ हिलेदेबी स्वास्थ्य चौकीमा ल्याब सञ्चालन आदिको लागि ट्रस निर्माण गर्ने ।
४ स्वास्थ्य सम्बन्धी उत्कृष्ट डाक्टरको व्यवस्था गर्ने ।

ख. शिक्षा, भाषा कला तथा साहित्य

१ भाषा सम्बन्धी पहुँचयोग्य कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
२ तामाङ भाषालाई अध्ययन भाषाको रुपमा प्रयोग गर्ने ।
३ हस्तकला, शिल्पकला लगायत विषयमा मापदण्ड निर्माण गर्ने ।
४ साहित्य क्षेत्रमा लाग्ने व्यक्तिलाई सम्मान कार्यक्रम तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने ।
५ कम्प्युटर शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन उत्कृष्ट प्रशिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।
६ गुप्तेश्वर आ.वि.को घेराबारको व्यवस्था गर्ने ।
७ कक्षा १० सम्म दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने ।

ग. खानेपानी तथा सरसफाइ

१ स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्था गर्ने ।
२ कामाखोला खानेपानीको मुहान पहिचान गरी खानेपानी ट्याङ्की निर्माण गर्ने ।
३ खानेपानी पाइप भूमिगत गर्ने ।
४ प्यासी खोला खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने ।
५ जम्सी खोला खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने ।
६ सार्वजनिक शौचालय निर्माण गरी रेखदेखको लागि कर्मचारीको व्यवस्था मिलाउने ।
७ नि:शुल्क स्यानिटरी प्याडको व्यवस्था गर्ने ।
१ बालबालिका, अपाङ्ग, महिला तथा पिछडिएका वर्गहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
२ बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्ने ।
३ हिलेदेबीमा बाल गृह निर्माण गर्ने ।
४ महिला आय आर्जन वृद्धि गर्न घरेलु साना उद्योग स्थापना गर्ने ।
५ हिलेदेबीमा हिंसा पिडितहरुको लागि सेफ हाउस निर्माण गर्ने ।
७ दलित समुदायको पेशा संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ङ. युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्त्तन

१ खर्च अनुसारको खेलाडी उत्पादन गर्ने ।
२ तेक्वान्डो खेललाई अझ प्रभावकारी रुपले अघि बढाउने ।
३ निर्माणाधिन कभर्ड निर्माण सम्पन्न गर्न आवश्यक बजेटको व्यवस्था गर्ने ।
४ चिहान डाँडाको पालिका स्तरीय खेलमैदान स्तरोन्नति कार्यलाई निरन्तरता दिने ।
५ हिलेदेबीमा योगा ध्यानकेन्द्र निर्माण गर्ने ।
६ चिहान द्वार व्यवस्थापन गर्ने ।

च. सामाजिक सुरक्षा तथा पञ्जीकरण

१ नियमित स्वास्थ्य चेकअप सहित सुविधायुक्त वृद्धाश्रम खोली त्यसको व्यवस्था गर्ने ।
२ सामाजिक सुरक्षा भत्तालाई भन्दा सुविधालाई बढी पहल गर्ने ।
३ हिलेदेबीमा ज्येष्ठ नागरीक भलाकुसारी केन्द्र निर्माण गर्ने ।
४ ज्येष्ठ नागरीक सञ्जाल गठन गर्ने ।
५ अपाङ्ग सञ्जाल गठन र अपाङ्मैत्री स्थानीय तह निर्माण गर्ने ।
६ अपाङ्ग भएका व्यक्तिहरुलाई सहायक सामाग्री वितरण गर्ने ।

३. पूर्वाधार विकास योजना

क. भवन, आवास तथा बस्ती विकास

१ सडक मुलबाटो छुने गरी घर निर्माण गर्नेलाई छुटको व्यवस्था गर्ने ।
२ हिलेदेबीमा एकीकृत बस्ती निर्माण गर्ने ।
३ निर्माण कार्य अगाव नक्सा पास अनिवार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने तथा पुराना भवनहरुको अभिलेखिकरण गर्ने ।

ख. सडक, पुल तथा यातायात

१ खड्का डाँडाबाट देउराली टोल हुँदै पुछार टोल दुधमति कृषि सडक निर्माण गर्ने । (५ कि.मि.)

२ योञ्जन टोलबाट दुधमति बेसी कृषि सडक निर्माण गर्ने । (२ कि.मि.)
३ लखपति डाँडा सेतो मच्छिन्द्रनाथ मन्दिर हुँदै सुनापति डाँडा सम्म पर्यटकीय सडक निर्माण गर्ने । (५ कि.मि.)
४ ढोकल डाँडा- झो.पु. - कामा जोड्ने सडक निर्माण गर्ने । (२ कि.मि.)
५ सादी बजार देखि खानीखोला गुन्सी जाने सडक स्तरोन्नति गर्ने । (१२ कि.मि.)
६ सादी बजार देखि लखपति गाल्पा सडक स्तरोन्नति गर्ने । (९ कि.मि.)
७ सादी बजार देखि कामा खोला हुँदै सक्षम चौतारा आलमपुर सडक स्तरोन्नति गर्ने । (१० कि.मि.)
८ पालिका भवन वरपर रिङरोड स्तरोन्नति गर्ने ।
९ सादी बजार देखि हरसेति डाँडा सडक स्तरोन्नति गर्ने । (१ कि.मि.)

ग. जलश्रोत, विद्युत तथा स्वच्छ ऊर्जा

१ वडा भरि विद्युत पोल व्यवस्थापन गर्ने ।
२ सादी डाँडा देखि लखपति सम्म सडक बत्ती विस्तार गर्ने ।
५ सार्वजनिक संस्थाहरूमा सौर्य उर्जा हाल्ने ।

घ. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

१ सामुदायिक एफ.एम. स्टेशन निर्माण गर्ने ।
२ सुनापति डाँडामा मोबाइल टावर स्थापना गर्ने ।
३ वडाभरि इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्ने ।

४. वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

१ भू-संरक्षण तथा जैविक विविधता सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि तथा नियन्त्रणमूलक कार्य गर्ने ।
२ विभिन्न जनावरहरुको संरक्षणका लागि जैविक विविधतामूलक कार्यक्रम अघि बनाउने ।
३ शीतल पार्क प्रतिक्षालयको व्यवस्था गर्ने ।
४ साउने, केउरानी, नाग्सिवा पहिरो जोखिम नियन्त्रण गर्ने ।
५ निर्माणाधिन कभर्ड हल वरपर जोखिम नियन्त्रण गर्ने ।
६ टुनाबोटे पहिरो जोखिम नियन्त्रण गर्ने ।
७ आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गर्ने ।
८ फोहरमैला सङ्कलनको लागि गाडीको व्यवस्था गर्ने ।
९ विपद् नियन्त्रणको लागि आवश्यक सामाग्रीको व्यवस्था गर्ने ।
१० आगोलागी नियन्त्रणका लागि दमकलको व्यवस्था गर्ने ।
११ विपद् व्यवस्थापनको लागि स्वयंसेवकको व्यवस्था गरी तालिम प्रदान गर्ने ।
१२ जोखिम संवेदनशील भू-उपयोग योजना निर्माण गर्ने ।
१३ विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।
१४ पूर्व तयारी सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

५. सुशासन तथा संस्थागत विकास

१ वनजङ्गल, भवन सम्बन्धी स्थानीय कानूनको निर्माण गरी पालना गर्ने ।
२ जातिय भेदभाव गर्नेलाई कारवाही गर्ने कानून निर्माण गर्ने ।
३ पारदर्शिता, भ्रष्टाचारमुक्त सेवा प्रवाह गर्ने ।
४ नागरीक वडापत्र सहित सार्वजनिक सेवा प्रवाह प्रभावकारी बनाउने ।

५ राजस्वको सम्भावनाको खोजी गरी राजस्वको दायरा बढाउने ।
६ जनप्रतिनिधि तथा कर्माचारीलाई क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्ने ।
७ हरेक चौमासिक रुपमा वडाको सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने ।
६ समयमै राजस्व दाखिला गर्नेलाई कर छुटको व्यवस्था गर्ने ।
८ राजस्व सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम गर्ने ।
९ दोहोरो कर नलिने व्यवस्था गर्ने ।
१० सेवाप्रवाह चुस्त र दुरुस्त बनाउने ।
११ हरेक सूचना, तथ्याङ्क अद्यावधिक गरी व्यवस्थित गर्ने ।
११ योजना सम्झौता समयमै गरी विकास निर्माण कार्यलाई सहयोग पुऱ्याउने ।
१२ नागरीक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गर्ने ।
१३ कर्मचारी सम्मान तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने ।

वडा नं. ४ का योजनाहरु

१. आर्थिक विकास योजना

क. कृषि तथा पशुपन्छी

१ बेथान, भल्बाडी, डुहु, भ्वाँसा जुगेपानी पिप्ले क्षेत्रमा मकै पकेट क्षेत्र कार्यक्रम ।
२ चियाडीटार, चियाटार, भरेङटार, डुम डाँडा, खानीखोला, सिन्दुरे टार क्षेत्रमा धान पकेट क्षेत्र कार्यक्रम ।
३ डहु, भेलबाडी, भ्वासा जुगेपानी पिप्ले क्षेत्रमा आँप कटहर पकेट क्षेत्र बनाउने ।
४ बेथान क्षेत्रमा जुनार, सुन्ताला पकेट क्षेत्र कार्यक्रम ।
५ भल्बाडी, डहु, भ्वाँसा क्षेत्रमा बुद्धचित्तमाला पकेट क्षेत्र कार्यक्रम ।
६ बेथान, डहु, पिप्ले सिंदुरे क्षेत्रमा बाख्रा पकेट क्षेत्र कार्यक्रम ।
७ भ्वाँसा जुगेपानी, बेथान क्षेत्रमा भैंसी पकेट क्षेत्र कार्यक्रम ।
८ गारगोठ, बेथान, भ्वाँसा क्षेत्रमा बंगुर पकेट क्षेत्र कार्यक्रम ।
९ वडा भरि कुखुरा, टर्की पकेट क्षेत्र कार्यक्रम ।

ख. सिंचाई

१ चियाडीटारबाट अनेरी खोला हुँदै बेथान जङ्गल सम्म लिफ्ट सिंचाई योजना निर्माण गर्ने। (३ कि.मि.)
२ चौरीखोला दोभान डुमडाँडा चियाटार भरेङटार चियाडीटार हुँदै सिंदुरेटार गौडारी सम्म सिंचाई योजना निर्माण गर्ने। (४ कि.मि.)
३ घोचा हुँदै चक्रको खेत हुँदै खानीखोला जोर घट्टा सम्म सिंचाई योजना निर्माण गर्ने।
४ बिरौटो बाट पिपले हुँदै देउराली डाँडा सिम्ले सम्म सिंचाई योजना निर्माण गर्ने।

ग. उद्योग, व्यापार तथा व्यावसाय

१ जोम्सा आसपास शीत भण्डार (कोल्ड स्टोर) निर्माण गर्ने।
२ दुध डेरी उद्योग निर्माण गर्ने।
३ वडा कार्यालय आसपासमा कृषि उपज संकलन केन्द्र निर्माण गर्ने।

घ. पर्यटन तथा संस्कृति

१ सुनापति पर्यटन गुरुयोजना निर्माण गर्ने।
२ ङ्यागुर छोफेलिङ गुम्बा ग्राउण्ड निर्माण गर्ने।
३ पेमा छयोलिङ गुम्बा निर्माण गर्ने।
४ डम्फु, टुङ्ना, पञ्चे बाजा, खैजडी र हार्मोनियम बजाउने तालिम प्रदान गर्ने।
५ टासी झ्यालिङ गुम्बा निर्माण गर्ने।
६ पेकेङ्गन छयोर्तेन निर्माण गर्ने।
७ केउरानी छयोर्तेन निर्माण गर्ने।
८ डहु ठाडो हवारा छयोर्तेन निर्माण गर्ने।
९ घिसिङ ओथी ओम निर्माण गर्ने।
१० साङ्गे छयोलिङ टासी गुम्बा निर्माण गर्ने।
११ झ्याङछ्युप छयोर्तेन निर्माण गर्ने।

ङ. भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र

१ भूमि बैंक स्थापना गर्ने ।
२ भू-उपयोग योजना कार्यान्वन गर्ने ।
३ सहकारी लेखा व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास तालिम ।

च. श्रम, रोजगार तथा गरिबी निवारण

१ थाङ्का र गलैचाको सीप तालिम प्रदान गर्ने ।
२ वास्तविक गरीब पहिचान गरी तालिम तथा रोजगारी प्रदान गर्ने ।

२. सामाजिक विकास योजना

क. स्वास्थ्य तथा पोषण

१ सुत्केरी महिलालाई पोषणको व्यवस्था गर्ने ।
२ महिलाहरुलाई ३/३ महिनामा शिविर आयोजना गर्ने ।
३ स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम प्रोत्साहन गर्ने ।

ख. शिक्षा, भाषा कला तथा साहित्य

१ डहु मा.वि.मा आवासको लागि थप भवन र फर्निचरको व्यवस्था गर्ने ।
२ बाल आ.वि. भल्वाडी, डहु मा.वि.मा र सुनापति आ.वि.मा तामाङ भाषाबाट पठनपाठन गराउन पहल गर्ने ।
३ कुशेश्वर मा.वि.मा मेसिनरी वाल निर्माण गर्ने ।

ग. खानेपानी तथा सरसफाइ

१ भ्वाँसा स्थित अधुरो फोपा लिफ्ट खानेपानी आयोजनालाई पुर्णता दिने । (२६० घरधुरी)
२ भष्मे खोला गौडारी जुगेपानी लिफ्ट खानेपानी आयोजनामा मेसिन खरिद र खानेपानी कार्यालय निर्माण गर्ने ।
३ जौखोरे देउराली सिम्ले खानेपानी आयोजना व्यवस्थापन । (४० घरधुरी)
१ बालबालिका खेल पार्क निर्माण गर्ने ।
२ २१ वटा आमा समूहलाई लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी अभिमुखिकरण तालिम आयोजना गर्ने ।
३ बाल अधिकार सम्बन्धी सचेतना तालिम सञ्चालन गर्ने ।
४ महिला सीप विकास तथा नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।
५ अल्पसङ्ख्यक सम्मान कार्यक्रम ।

ङ. युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्त्तन

१ सिंदुरेटार खेलमैदानको स्तरोन्नति गर्ने ।
२ खानीखोला खेलमैदान स्तरोन्नति गर्ने ।

च. सामाजिक सुरक्षा तथा पञ्जीकरण

१ व्यक्तिगत घटना दर्ता तथा सामाजिक सुरक्षा अद्यावधिक सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम गर्ने ।
२ अपाङगता भएका व्यक्तिलाई सहयोगी सामाग्रीको व्यवस्था गर्ने ।
३ अपाङ्ता भएका व्यक्तिहरुलाई क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गर्ने ।
४ एकल महिला र दलित महिलाहरुलाई क्षमता विकास कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।
५ ज्येष्ठ नागरिक मिलन केन्द्र स्थापना गर्ने ।

३. पूर्वाधार विकास योजना

क. भवन, आवास तथा बस्ती विकास

१ सागर स्वास्थ्य महिला भवन निर्माण गर्ने ।
२ जुकेपानीमा सुनकोशी आमा समूह भवन निर्माण गर्ने ।
३ भ्वाँसामा सुनापति आमा समूह भवनको निर्माण गर्ने ।
४ लालिगुराँस र कोपिला आमा समूह भवन निर्माण गर्ने ।
५ २१ वटा आमा समूहलाई भवन निर्माण गर्ने ।
६ गारगोठ माझी सामुदायिक भवन फिनिसिङ गर्ने ।

ख. सडक, पुल तथा यातायात

१ सामीबोट देखि पानीघाट सम्म सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
२ मध्य पहाडी डोजर डाँडा देखि डहु स्कुलसम्म सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
३ च्यारिटी मेडिकल देखि चार दोबाटो सम्म सडक स्तरोन्नति गर्ने ।
४ भरेङटार दोभानटार झो.पु. मर्मत गर्ने ।
५ खानीखोला पिप्ले जोब्चा झो.पु. निर्माण गर्ने ।

ग. जलश्रोत, विद्युत तथा स्वच्छ ऊर्जा

१ सार्वजनिक संस्थाहरूमा सौर्य उर्जाको व्यवस्था गर्ने ।
१ वडाको प्रत्येक बस्तीमा इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्ने ।

४. वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

१ आगलागी नियन्त्रणको लागि स्प्रेको व्यवस्था गर्ने ।
२ आगलागी नियन्त्रणको लागि तालिमको व्यवस्था गर्ने । (२० जना)
३ आगलागी नियन्त्रणको लागि अग्नी प्रुफ कपडाको व्यवस्था गर्ने ।
४ विपद् व्यवस्थापनको सामाग्री वितरण गर्ने ।
५ सामुदायिक वनहरुमा वृक्षारोपण गर्ने ।
६ खानीखोला तथा चौरीखोला कटान नियन्त्रण गर्ने ।
७ वातावरण संरक्षण सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
८ विपद् व्यवस्थापन कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।
९ वडाको फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि सार्वजनिक जङ्गलमा खाल्डो खनि व्यवस्थापन गर्ने ।

५. सुशासन तथा संस्थागत विकास

१ नियमित रुपमा सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने ।
२ वडा नागरीक वडापत्रको व्यवस्था गर्ने ।
३ वडाको सम्पूर्ण सडकले ओगटेको ठाउँलाई नापजाँच गरी राजस्व लगतबाट कट्टा गर्ने ।
४ वडाको जनप्रतिनिधिहरुको क्षमता विकास तथा योजना सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने ।
५ जनप्रतिनिधि तथा कर्माचारीलाई क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्ने ।
६ नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण अध्ययन गर्ने ।
७ राजस्वको दायरा बढाउने ।

वडा नं. ५ का योजनाहरु

१. आर्थिक विकास योजना

क. कृषि तथा पशुपन्छी

१ साविकका ९ वटै वडामा १ पकेट क्षेत्र बनाउने ।

२ साविक १, २, ३, ४, ५, ६, ७ मा जुनार, कागती, एभोकाडो, सुन्तला, किवी पकेट क्षेत्र बनाउने र पछि ब्लकमा जाने ।

३ साविक ७, ८, ९ र ५ मा आँप, कटहर, एभोकाडो, कागती पकेट क्षेत्र बनाउने ।

४ लेक साइडमा टिमुर, मसलाजन्य व्यवसाय अघि बढाउने ।

५ खाद्यान्नबाली, तरकारी बाली, नगदेबालीको पकेट क्षेत्र बनाई बजार व्यवस्थापन गर्ने ।

६ साविकको सबै वडामा कुखुरा, मौरी पकेट क्षेत्र बनाउने ।

७ गाई भैसीलाई दुध उत्पादनमा अगाडी बढाउने ।

८ वडाको माझ केन्द्रमा चिस्यान केन्द्र स्थापना गर्ने ।

ख. सिंचाई

१ सुनकोशीबाट लहरे माने डाँडा सम्म पानी लगेर सिंचाईको व्यवस्था गर्ने । (सिकबाडी, लहरेमाने, मगर भस्मे)

२ सञ्चालनमा रहेका सिंचाई कुलो तथा योजना मर्मत तथा स्तरोन्नति गर्ने ।

३ सिमबारी खोलाबाट मानेडाँडा लिफ्ट सिंचाई योजना निर्माण ।

४ साउनेखोला आहल डाँडा सिंचाई योजना निर्माण गर्ने । (३.५ कि.मि.)

५ बाँझो खेत सिंचाई पाइप खरिद गर्ने । (१ कि.मि.)

६ सिम सिंचाई ट्याङ्की निर्माण गर्ने । (२०००० लि.)

७ भिरमुनि सिंचाई पोखरी निर्माण गर्ने । (३०००० लि.)

८ छाङ्गा खोला चाप बोट सिंचाई योजना निर्माण गर्ने । (१.२ कि.मि.)

९ देउराली चाप बोट सिंचाई योजना निर्माण गर्ने । (१ कि.मि.)

ग. उद्योग, व्यापार तथा व्यावसाय

१ गलैंचा, थाङ्का, कृषि तथा पशुपन्छी जन्य बजारीकरण गर्ने ।

२ स्थानीय श्रोत साधनमा आधारित उद्योग स्थापना गर्ने ।

३ वडा माझ केन्द्रमा सिस्नु, तितेपाती प्रशोधन, तेल उत्पादन, मह प्रशोधन र साथै उत्पादन बस्तुहरु बजारीकरण तथा प्रवर्द्धन गर्न उचित अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।

४ मासिक २ पटक हाटबजार व्यवस्थापन गर्ने ।

५ जोगीमारामा जडिबुटी प्रशोधन केन्द्र स्थापना गर्ने ।

६ जल्केनीमा टपरी कारखाना स्थापना गर्ने ।

७ जल्केनीमा खोटो सङ्कलन र प्लाई कारखाना स्थापना गर्ने ।

८ वर्षको २ पटक सिजन अनुसार कृषि मेला आयोजना गर्ने ।

घ. पर्यटन तथा संस्कृति

१ लुभु हुँदै सुनापति डाँडा हुँदै सैलुङ पैदलमार्ग निर्माण कार्यलाई निरन्तरता गर्ने ।

२ ठाउँ ठाउँमा होमस्टे व्यवस्था गर्ने ।

३ सम्पूर्ण जातिय कला संस्कृतिहरुलाई संरक्षण तथा सम्वर्द्धन गर्ने ।

४ ठाउँ ठाउँमा पिकनिक स्पट निर्माण गर्दै पर्यटकलाई आकर्षण गर्दै आय आर्जन गर्ने ।

ङ. भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा वित्तीय क्षेत्र

१ खाली तथा बाँझो जग्गामा नगदेबाली र फलफुलका बोटबिरुवा लगाउने, पशुपालनका लागि घाँस रोप्ने, जडिबुटीको बोटबिरुवा लगाई हरियाली बनाउन सिंचाईको व्यवस्था गर्ने ।
२ दिगो र व्यवस्थित सहकारी सञ्चालन गरि जनतालाई सेवा सुविधा उपलब्ध गर्ने ।
३ वित्तीय सेवा लिंदा नागरिकले आफ्नै वडाबाट लिन पाउने व्यवस्था गर्ने ।

च. श्रम, रोजगार तथा गरिबी निवारण

१ बेरोजगार सूचिकृत भएका श्रमिकहरुलाई अनिवार्य रोजगारको व्यवस्था गर्ने ।
२ विदेश पलायन हुन लागेका युवाहरुलाई रोकी स्थानीय स्तरमा कलकारखाना स्थापना गरी रोजगार दिनुपर्ने ।
३ निष्पक्ष रोजगारको व्यवस्थापन गर्ने ।
४ गरीब परिवारका घर पहिचान गरी क्षमता अनुसार रोजगारको व्यवस्था गर्ने ।
५ निम्न आय भएका श्रमिकहरुको आयकरमा छुटको व्यवस्था गर्ने ।
६ किसानहरुले उत्पादन गरेका कृषिजन्य वस्तुहरमा कर छुट गर्ने ।

२. सामाजिक विकास योजना

क. स्वास्थ्य तथा पोषण

१ वडामा औषधी र ल्याब सहित सुविधा सम्पन्न स्वास्थ्य भवनको व्यवस्था गर्ने ।
२ स्वास्थ्य चौकीमा दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने ।
३ एक वडा एक सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई स्थापना गर्ने ।
४ एक वडा एक एम्बुलेन्स सञ्चालन गर्ने ।
५ स्वास्थ्य चौकीमा पोषण कर्नरको व्यवस्था गर्ने ।
६ दीर्घ रोगीहरुको पूर्ण औषधी उपचारको व्यवस्था गर्ने ।
७ मातृमृत्यु स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
८ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरुको भत्ता वृद्धि गर्ने ।
९ पूर्ण स्वास्थ्य परीक्षण शिविर सञ्चालन गर्ने ।
१० उपभोग्य खाद्यबस्तुको मासिक गुणस्तर परीक्षण गर्ने ।

ख. शिक्षा, भाषा कला तथा साहित्य

१ एक विद्यालय एक सुविधा सम्पन्न होस्टेलको व्यवस्था गर्ने ।
२ प्रत्येक विद्यालयमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी उपलब्ध गर्ने ।
३ एक वडा एक प्राविधिक शिक्षालयको व्यवस्था गर्ने ।
४ एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मीको व्यवस्था गर्ने ।
५ पढ्दै कमाउँदै, कमाउँदै पढ्दै कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने ।
६ सबै विद्यार्थीलाई दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने ।
७ एक विद्यालय एक नृत्य, संगीत, वाद्यवादक शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।
८ वडामा संग्रहालयको व्यवस्था गर्ने ।
९ मनोसामाजिक परामर्श शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।
१० विभिन्न दिवस, समारोह अनिवार्य सञ्चालन गर्ने ।
११ साहित्यिक कार्यक्रम आयोजना गर्ने ।

ग. खानेपानी तथा सरसफाइ

१ फिल्टर जडान सहितको एक घर एक धाराको व्यवस्था गर्ने ।
२ बृहत सुनकोशी लिफ्ट खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने ।
३ पानीको मुहान उचित संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने ।
४ पानीको गुणस्तर मापन तथा परीक्षण गर्ने ।
५ एक व्यक्ति एक विरुवा र एक टोल एक जङ्गलको व्यवस्था गर्ने ।
६ स्वास्थ्य तथा वातावरणमैत्री विरुवा र वृक्षारोपण गर्ने ।
७ घट्टेखोला सूर्यबारी भुगरा पारखोला लिफ्ट खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने । (१५० घरधुरी)
८ हात्ती खोला कपेश्वर खानेपानी आयोजनामा पाइप खरिद गर्ने । (१.२ कि.मि.)
९ गोपी खोला हात्ती छाँगा खानेपानी मर्मत पाइप खरिद गर्ने ।
१० ढुसिङ खोला बारवल खानेपानी आयोजना पाइप खरिद गर्ने । (१.५ कि.मि.)
११ छाङ्गा डाँडा पिपलबोट खानेपानी योजना निर्माण गर्ने । (१.६ कि.मि.)
१२ उत्तिस घारी सिमपानी खानेपानी योजना पाइप खरिद गर्ने । (०.३ कि.मि.)
१३ पधेरो टोल खानेपानी आयोजना पाइप खरिद गर्ने । (१ कि.मि.)
१४ मगर भष्मे खानेपानी ट्याङ्की निर्माण गर्ने । (१०००० लि.)
१५ ढुसिङ खोला खानेपानी ट्याङ्की निर्माण गर्ने । (१५००० लि.)
१६ भ्वाँसा खोला खडग टोल खानेपानी ट्याङ्की निर्माण गर्ने । (२०००० लि.)
१७ गारखोला राउतको बारीसम्म खानेपानी पाइप खरिद गर्ने । (६०० मि.)
१८ सिमल रुख खानेपानी ट्याङ्की निर्माण गर्ने । (१०००० लि.)
१९ भ्वाँसाखोला खेतबाट खोलावारी खानेपानी पाइप विस्तार गर्ने । (०.५ कि.मि.)

घ. महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण

१ महिलालाई शिपमूलक तालिम सञ्चालन गर्ने ।
२ महिलालाई उच्च शिक्षासम्म नि:शुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्ने ।
३ महिलालाई हरेक कार्यक्रम, संघ संस्था र कर्मचारीमा ३३ प्रतिशत समावेश गर्ने ।
४ महिलालाई सरकारी सेवामा ५० प्रतिशत आरक्षण दिने ।
५ महिला र बालबालिकालाई नि:शुल्क स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने ।
६ एक टोल एक बाल क्लब, स्काउट र जु.रे.स. गठन गर्ने ।
७ दलित समुदायको पेशा संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

ङ. युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्त्तन

१ युवालाई रोजगारमूलक सीप तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
२ एक वडा एक कभर्ड हल र एक विद्यालय एक मिनि कभर्ड हल निर्माण गर्ने ।
३ एक वडा एक खेलकुद शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।

च. सामाजिक सुरक्षा तथा पञ्जीकरण

१ एक टोल एक पार्कको व्यवस्था गर्ने ।
२ ६० वर्ष नाघेका नागरिकलाई नि:शुल्क स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गर्ने ।
३ ६० वर्ष नाघेका सबै नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ताको व्यवस्था गर्ने ।
४ पञ्जीकरण सम्बन्धी सेवा सुविधा बारे प्रत्येक टोल टोलमा घुम्ती सेवा सञ्चालन गर्ने ।

५ सन्तति (छोराछोरी)को मासिक आम्दानीबाट प्रत्येक आमा बुबाको खातामा १० प्रतिशत रकम जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था ।

३. पूर्वाधार विकास योजना

क. भवन, आवास तथा बस्ती विकास

१ साङ्जा डाँडा सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने । (४ कोठे)
२ देशार गाउँ सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने । (२ कोठे)
३ लोफ्रा सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने । (४ कोठे)
४ भूमिस्थान सामुदायिक भवन विस्तार गर्ने । (४ कोठे)
५ भिरकोट महिला समूह ट्रस निर्माण गर्ने ।
६ साविक वडा नं. ४ को सामुदायिक भवन विस्तार गर्ने । (८ कोठे)
७ साविक वडा नं. ५ को सामुदायिक भवन विस्तार गर्ने । (४ कोठे)
८ साविक वडा नं. ६ को सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने । (४ कोठे)
९ कटुञ्जे सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने । (४ कोठे)
१० खनियापानी आहल डाँडा भवन विस्तार गर्ने । (४ कोठे)
११ डाँसे सामुदायिक भवन निर्माण गर्ने । (४ कोठे)

ख. सडक, पुल तथा यातायात

१ साङ्जा देसारगाउँ भिरकोट रुपाकोट गह्ते घर माथि पानीघाट सडक स्तरोन्नति गर्ने । (१५ कि.मि.)
२ भ्वाँसा खोला रुपाकोट सुनापति घ्याङटोल सडक स्तरोन्नति । (१० कि.मि.)
३ घट्टेखोला भिरकोट लोफ्रा गाल्पा सडक स्तरोन्नति गर्ने । (१३ कि.मि.)
४ खनियापानी मिझारथोक वडा कार्यालय टुनी डाँडा सडक स्तरोन्नति गर्ने । (३ कि.मि.)
५ छिमिरखोला होन्डल परिङ्गाल सुनापति सडक स्तरोन्नति गर्ने । (५ कि.मि.)
६ लुभु मध्य पहाडी खनियापानी डाँसे कटोजे भ्वाँसाखोला सडक स्तरोन्नति गर्ने । (९ कि.मि.)
७ साङ्जा खोला लोफ्रा सडक स्तरोन्नति गर्ने । (६ कि.मि.)
८ छाङ्गा डाँडा सिरान टोल सडक स्तरोन्नति गर्ने । (२ कि.मि.)
९ भुगरा सडक स्तरोन्नति गर्ने । (३ कि.मि.)
१० बाँझो खेत भारक खोर नयाँ सडक ट्रयाक निर्माण गर्ने । (६ कि.मि.)
११ वडा कार्यालय फक्सीपाखा छिमिर खोला सडक स्तरोन्नति गर्ने । (३ कि.मि.)
१२ लोफ्रा खाँडादेवी मन्दिर जाने नयाँ सडक ट्रयाक निर्माण गर्ने । (७ कि.मि.)
१३ सिमपानी आपचौर झो.पु. जाने सडक स्तरोन्नति गर्ने । (१ कि.मि.)
१४ डाँसे पुलामी टोल सडक स्तरोन्नति गर्ने । (२ कि.मि.)
१५ खनियापानी आहालडाँडा पारखोला सोल्सिङपानी सडक स्तरोन्नति गर्ने । (७ कि.मि.)
१६ खनियापानी आलेटोल सडक स्तरोन्नति गर्ने । (३.५ कि.मि.)
१७ पारखोला करमडाँडा नाकाटेडाँडा सडक स्तरोन्नति गर्ने । (३ कि.मि.)

ग. जलश्रोत, विद्युत तथा स्वच्छ ऊर्जा

१ साविकका वडाहरुमा सबै कालो तारको व्यवस्था गर्ने ।
२ सार्वजनिक संस्थाहरूमा सौर्य उर्जा हाल्ने ।
३ मूख्य सडक तथा बस्तीहरुमा सडक बत्तीको व्यवस्था गर्ने ।

घ. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

१ खनियापानी छाप डाँडा गाउँघर क्लिनिकमा इन्टरनेट विस्तार ।

२ सबै साविकका वडामा इन्टरनेट विस्तार गर्ने । (१३०० घर)

३ बुम्बा पाल्ने डाँडामा NTC 4G मोबाइल टावर स्थापना गर्ने ।

४. वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

१ रानी भलायो खाँद सामुदायिक वन (लोफ्रा देसार गाउँ) मा गुराँस रोपन गर्ने ।

२ घ्लाम्ताङ ताक्वानी सामुदायिक वन (भिरकोट लोफ्रा पारिङ्गाल) मा लालिगुराँस रोपन गर्ने ।

३ जल्केनी सामुदायिक वन (भिरकोट, छाप, सोल्सिङपानी) मा साल रोपन गर्ने ।

४ लहरेमाने सुनापति सामुदायिक वन (रुपाकोट, लिङ्गे डाँडा, नेवारटोल खानीगाउँ) मा साल रोपन गर्ने ।

५ फलाटघारी सामुदायिक वन (डाँसे, कटुञ्जे)मा फलाट रोपन ।

६ जोगीमारा सामुदायिक वन (खनियापानी)मा खयर रोपन गर्ने ।

७ सामुदायिक वनहरुमा सियो पाते हटाएर चौडा पाते वृक्षारोपन गर्ने ।

८ फलामपोखरीमा फलाम खानी, जल्केनीमा सिसा खानी र भिरकोटमा तामा खानी उत्खन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।

९ प्रत्येक टोलमा कुहिने र नकुहिने फोहरमैला सङ्कलन गर्न डस्टबिनको व्यवस्था गर्ने ।

१० दीर्घकालीन रुपमा फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइट निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।

११ सङ्कट विपद् तथा जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने ।

१२ आगलागी सम्बन्धी जनचेतना, सूचना, प्रचार प्रसार गर्ने तथा लौरोपालोको व्यवस्था गर्ने ।

१३ बाढीपहिरो नियन्त्रणको लागि रुख विरुवा संरक्षण, घेरावार, पर्खाल र वृक्षारोपण गर्ने ।

१४ भूक्षय नियन्त्रणको लागि मेसनरी वाल, ग्याबियन जालीको व्यवस्थापन गर्ने ।

१५ आगलागी गर्ने पत्ता लगाउनेलाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने ।

५. सुशासन तथा संस्थागत विकास

१ जनसहभागिताका विषय समेटिने गरी वडा तथा गाउँपालिकाले नीति र योजना तर्जुमा गर्ने ।

२ सर्वसुलभ पारदर्शी न्यायलाई कानुन सम्मत सहज र सरल तरिकाले प्रदान गर्ने ।

३ स्थानीय सरकारबाट प्रवाह भएको सेवालाई पारदर्शी र मापनयोग्य बनाउने ।

४ व्यवस्थित, सहभागितामूलक र समावेशीमूलक जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने ।

५ क्षमता तथा नेतृत्व विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

६ सामान्यबाट जटिलता तथा प्रत्यक्ष लाभान्वित हुने सेवा प्रवाह गर्ने ।

७ जनतालाई राजस्व सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरि राजस्व तिर्न प्रेरित गर्ने ।

८ वनजङ्गल, पर्यटन, कृषि जस्ता क्षेत्रमा आयआर्जन वृद्धि गर्ने ।

९ व्यवसायिक र सीपमूलक तालिम प्रदान गरी व्यवसाय सञ्चालन गर्ने र दर्ता नभई सञ्चालनमा रहेका व्यवसायलाई दर्ता प्रक्रियामा ल्याउने ।

१० देश विकासको मेरुदण्ड तथ्याङ्क भएकोले हाल सञ्चालनमा रहेको तथ्याङ्क प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने ।

११ कार्यालयको तथ्याङ्क प्रणाली सङ्कलनलाई डिजिटाईजेसन पद्वति अवलम्बन गरी पारदर्शी बनाउने ।

अनुसूची ६: नक्सा

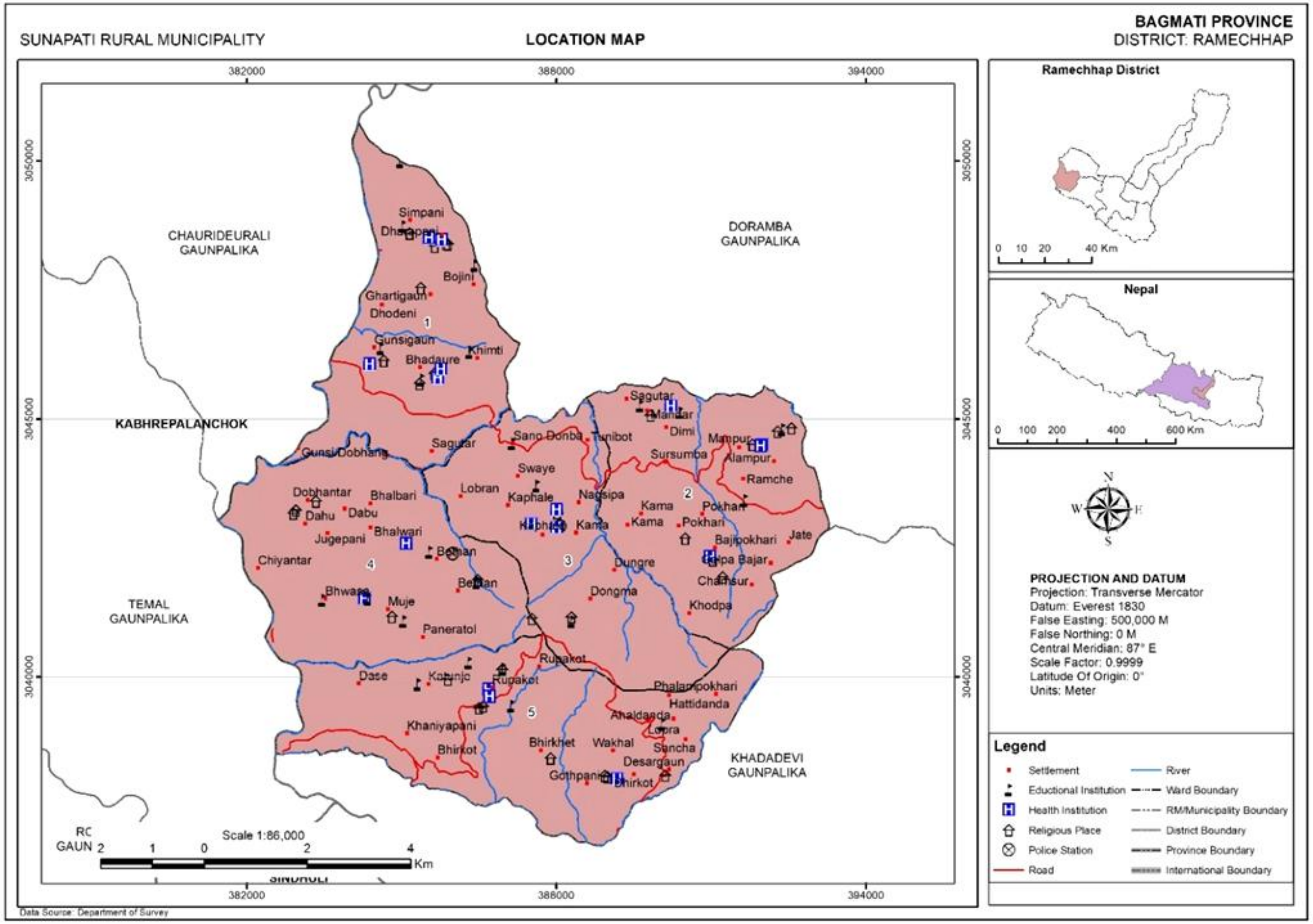

सुनापति गाउँपालिकाको अवस्थिति नक्सा

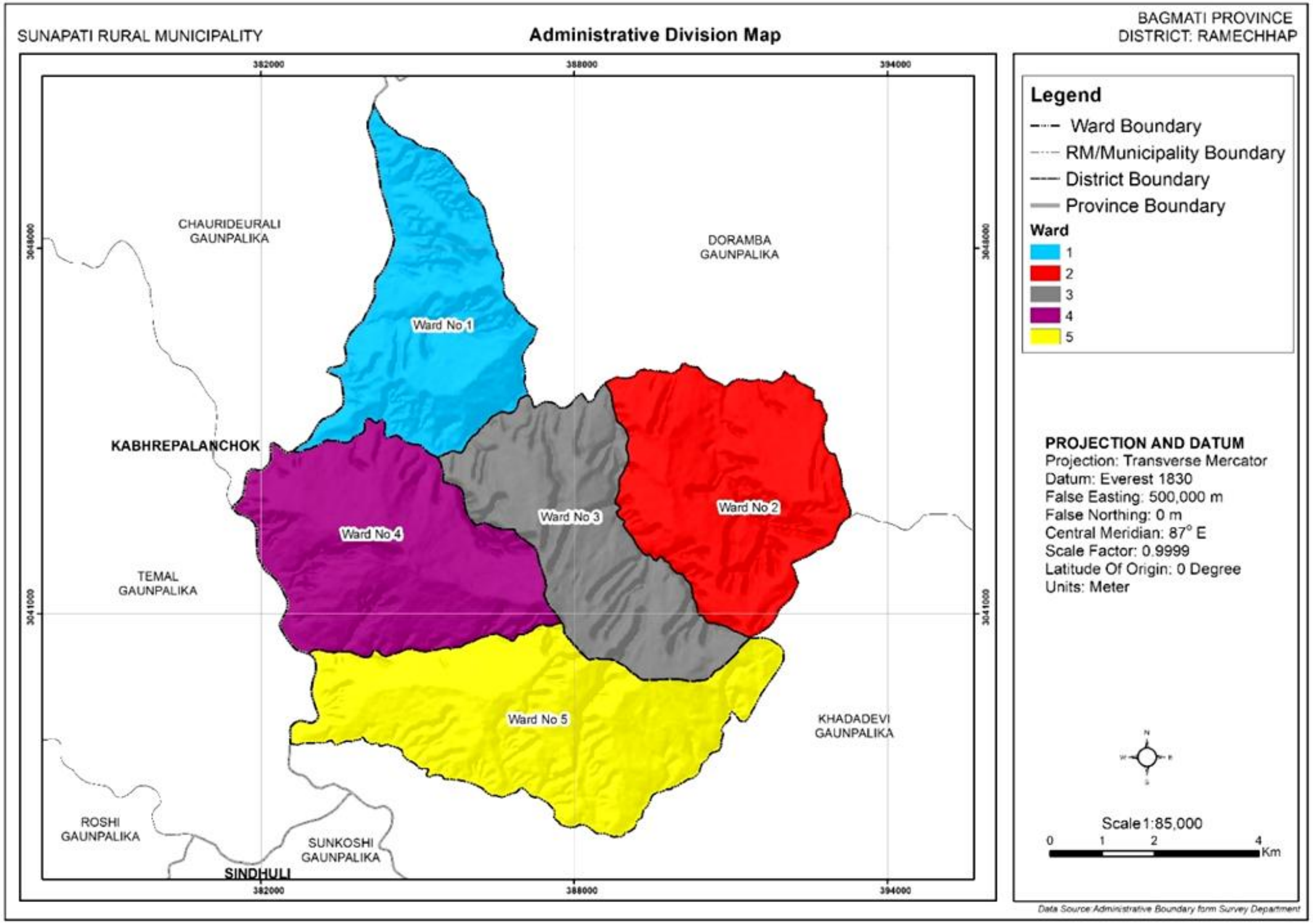

सुनापति गाउँपालिकाको प्रशासनिक विभाजन नक्सा

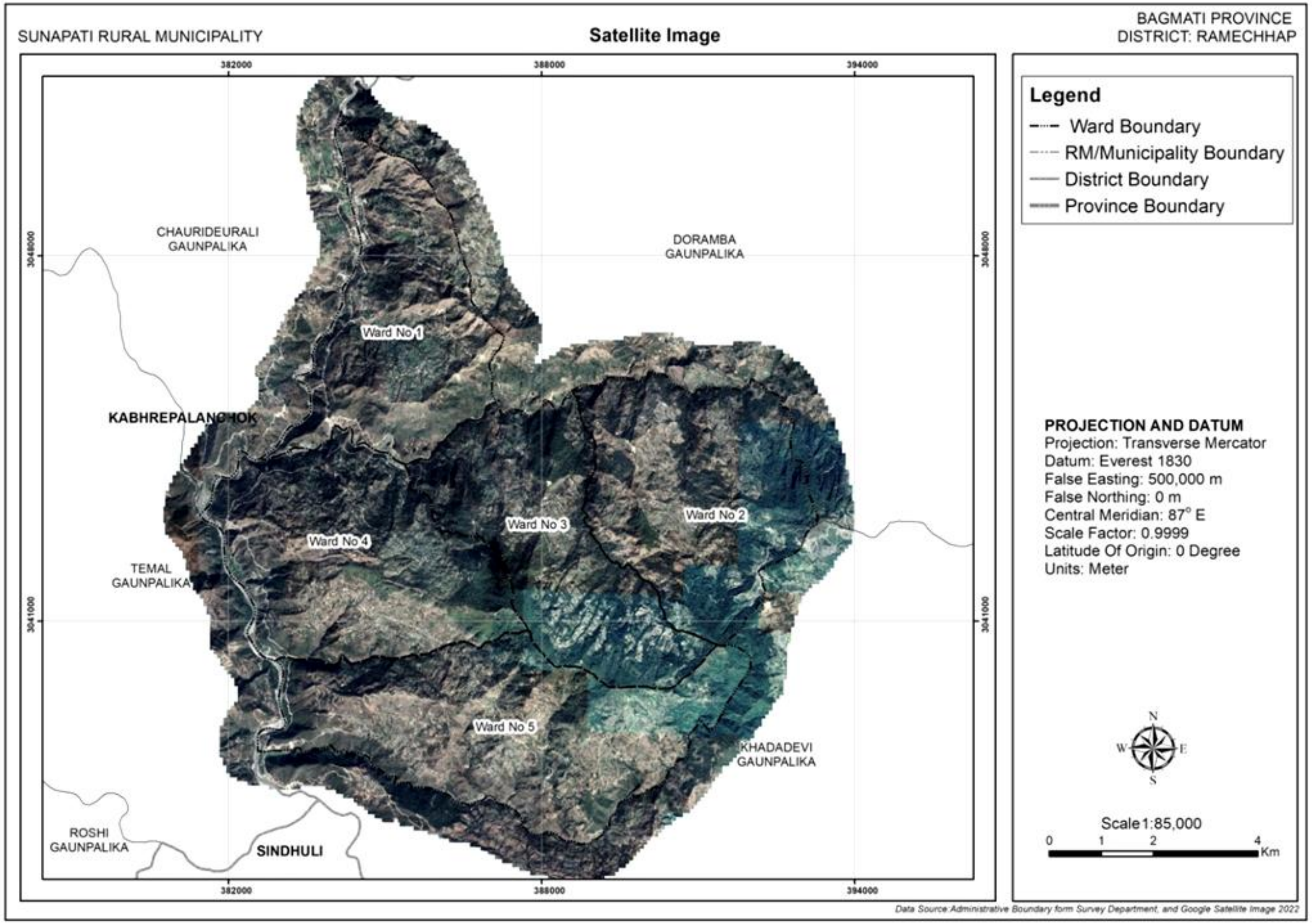

सुनापति गाउँपालिकाको भू-उपग्रह नक्सा

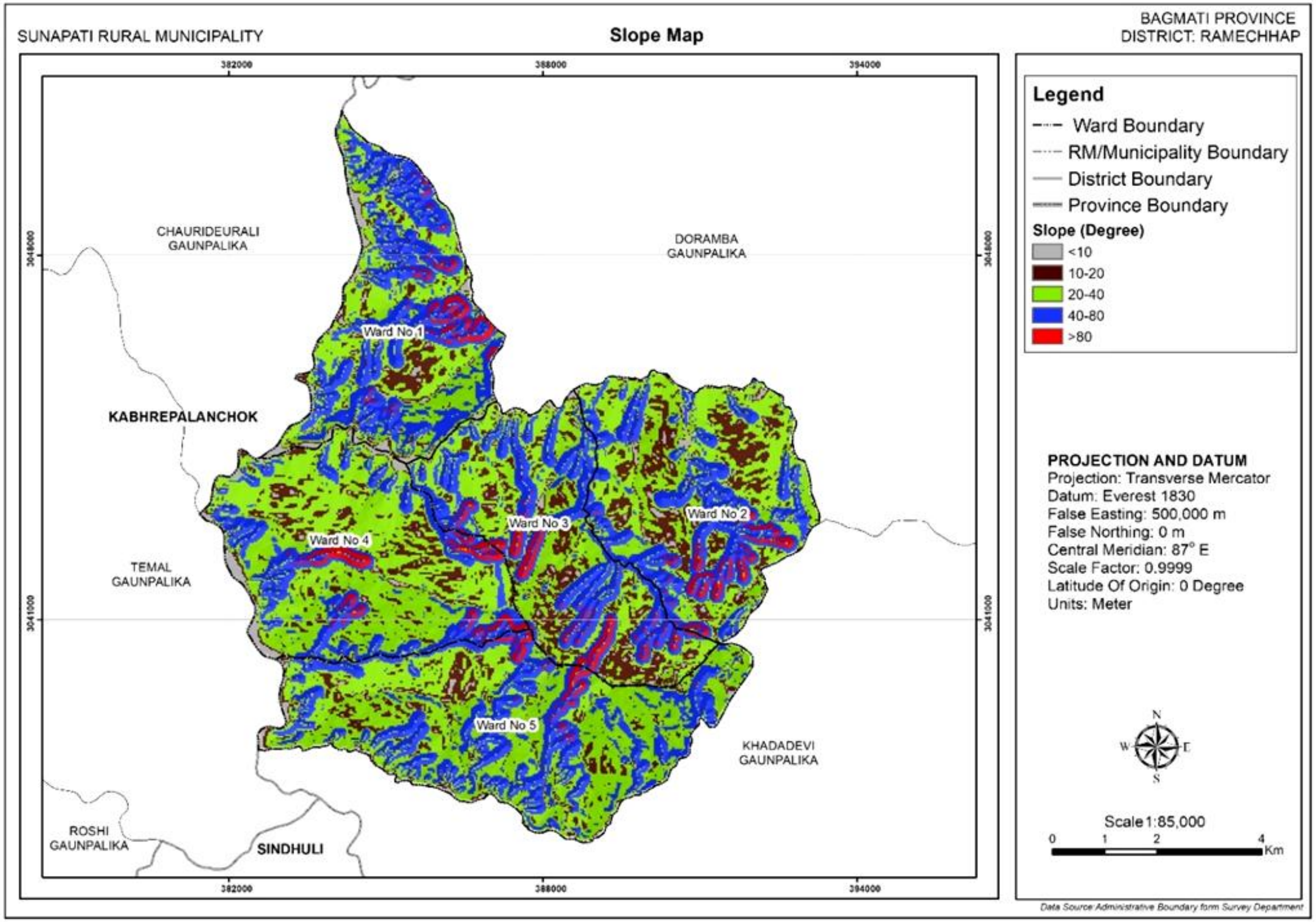

सुनापति गाउँपालिकाको Slope नक्सा

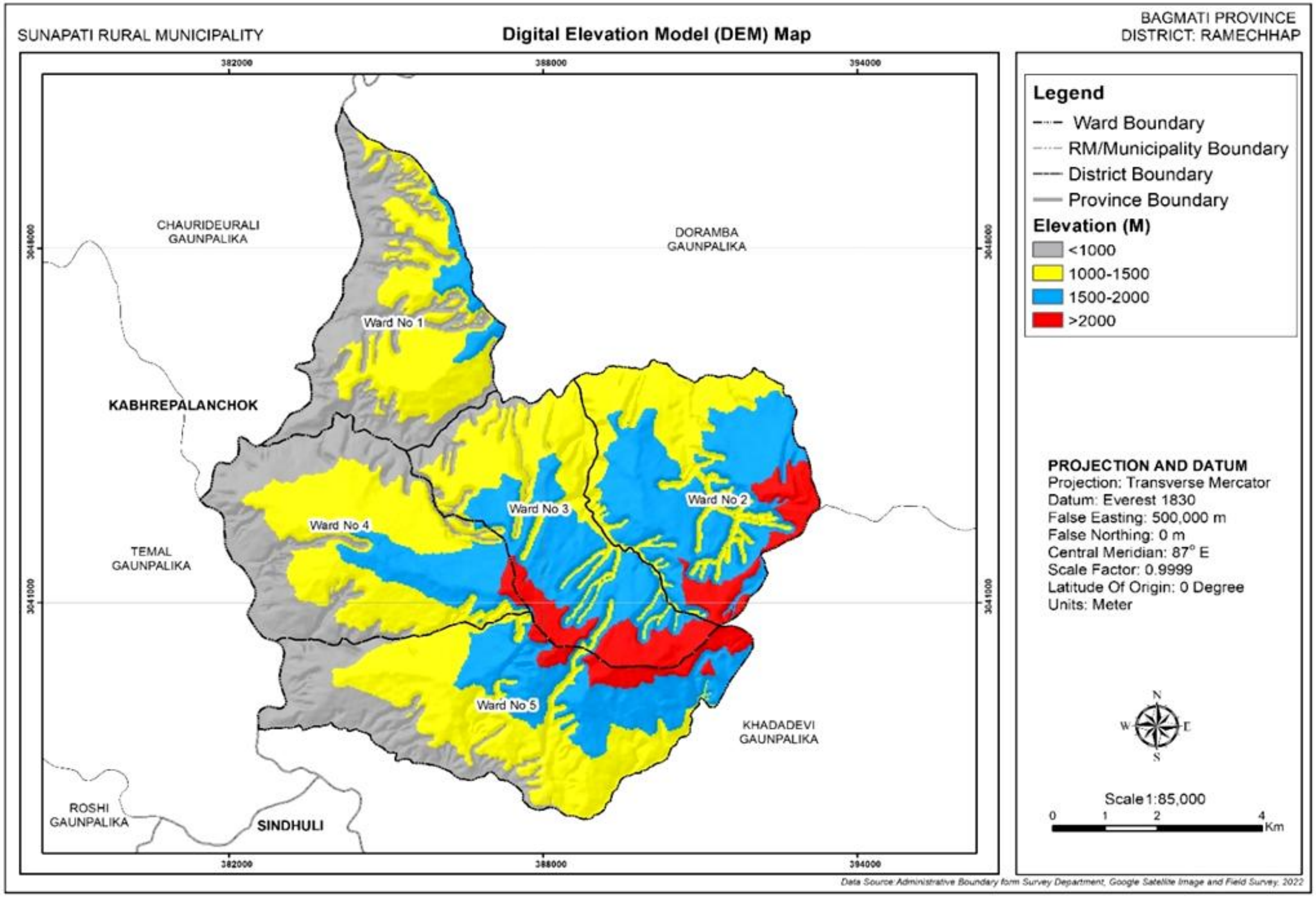

सुनापति गाउँपालिकाको DEM नक्सा

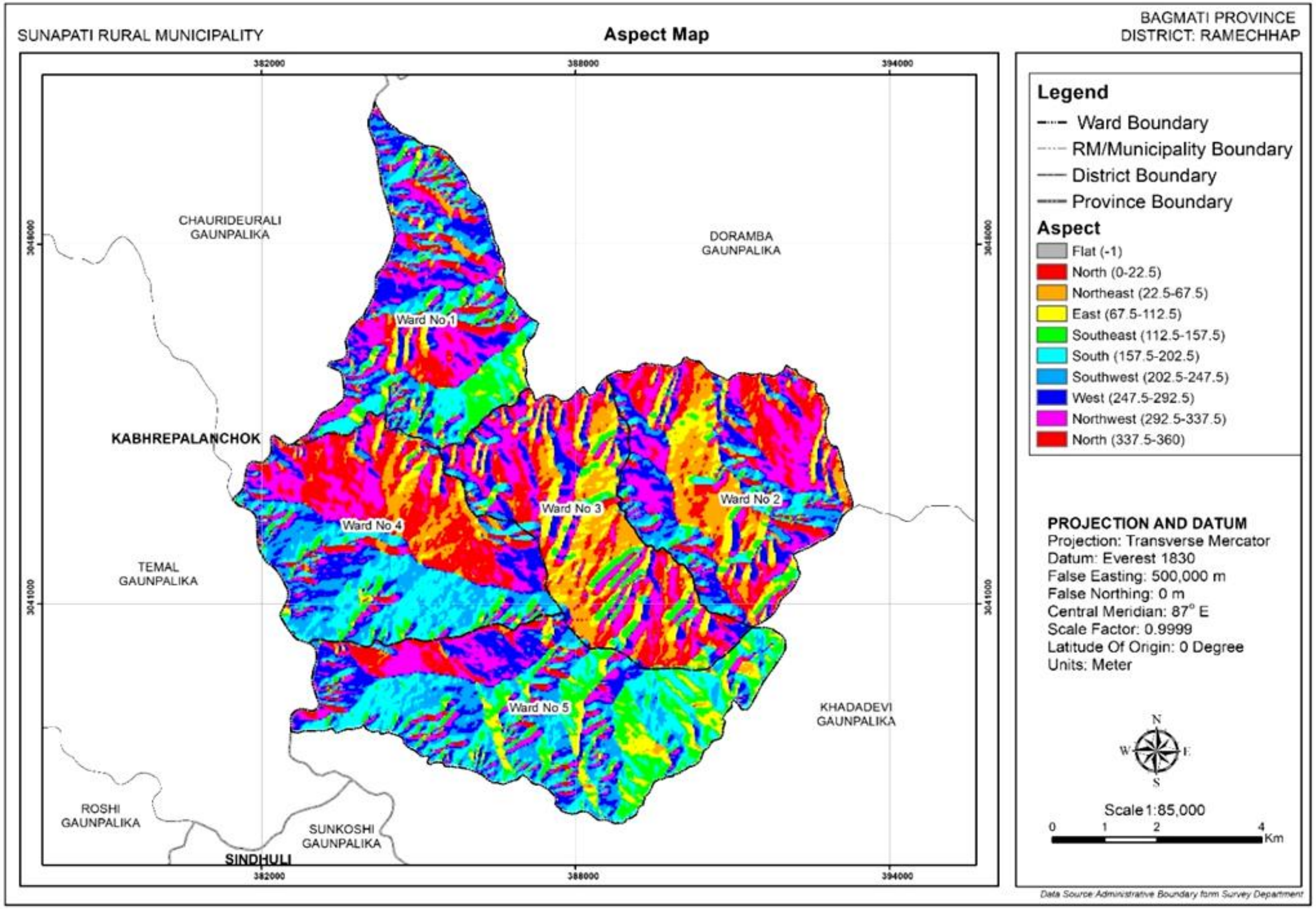

सुनापति गाउँपालिकाको Aspect नक्सा

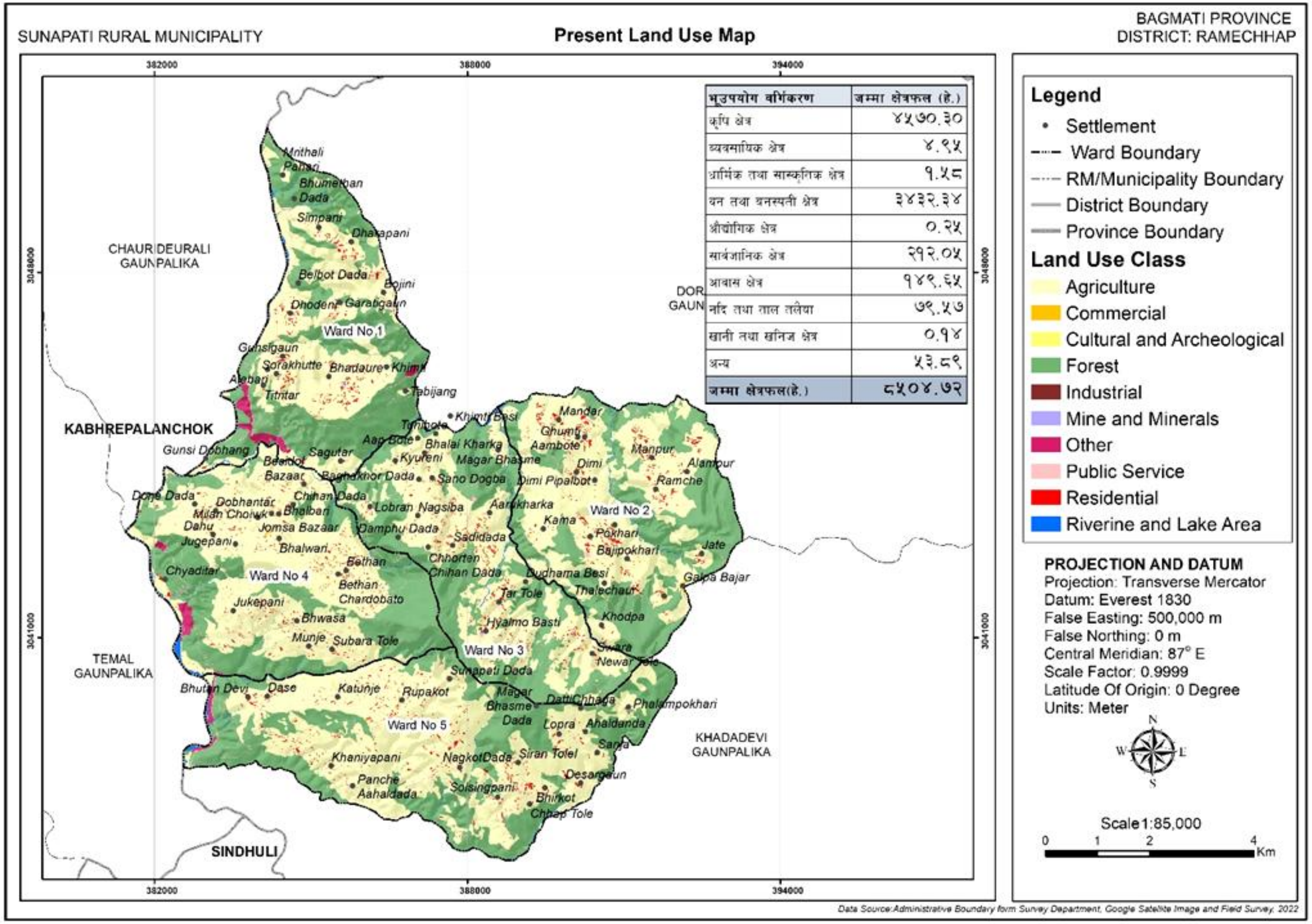

भूउपयोग वर्गिकरण	जम्मा क्षेत्रफल (हे.)
कृषि क्षेत्र	४५७०.३०
व्यवसायिक क्षेत्र	४.९५
धार्मिक तथा सास्कृतिक क्षेत्र	१.५८
वन तथा वनस्पती क्षेत्र	३४३२.३४
औद्योगिक क्षेत्र	०.२५
सार्वजानिक क्षेत्र	२१२.०५
आवास क्षेत्र	१४९.६५
नदि तथा ताल तलैया	७९.५७
खानी तथा खनिज क्षेत्र	०.१४
अन्य	५३.८९
जम्मा क्षेत्रफल(हे.)	८५०४.७२

सुनापति गाउँपालिकाको वर्तमान भू-उपयोग नक्सा

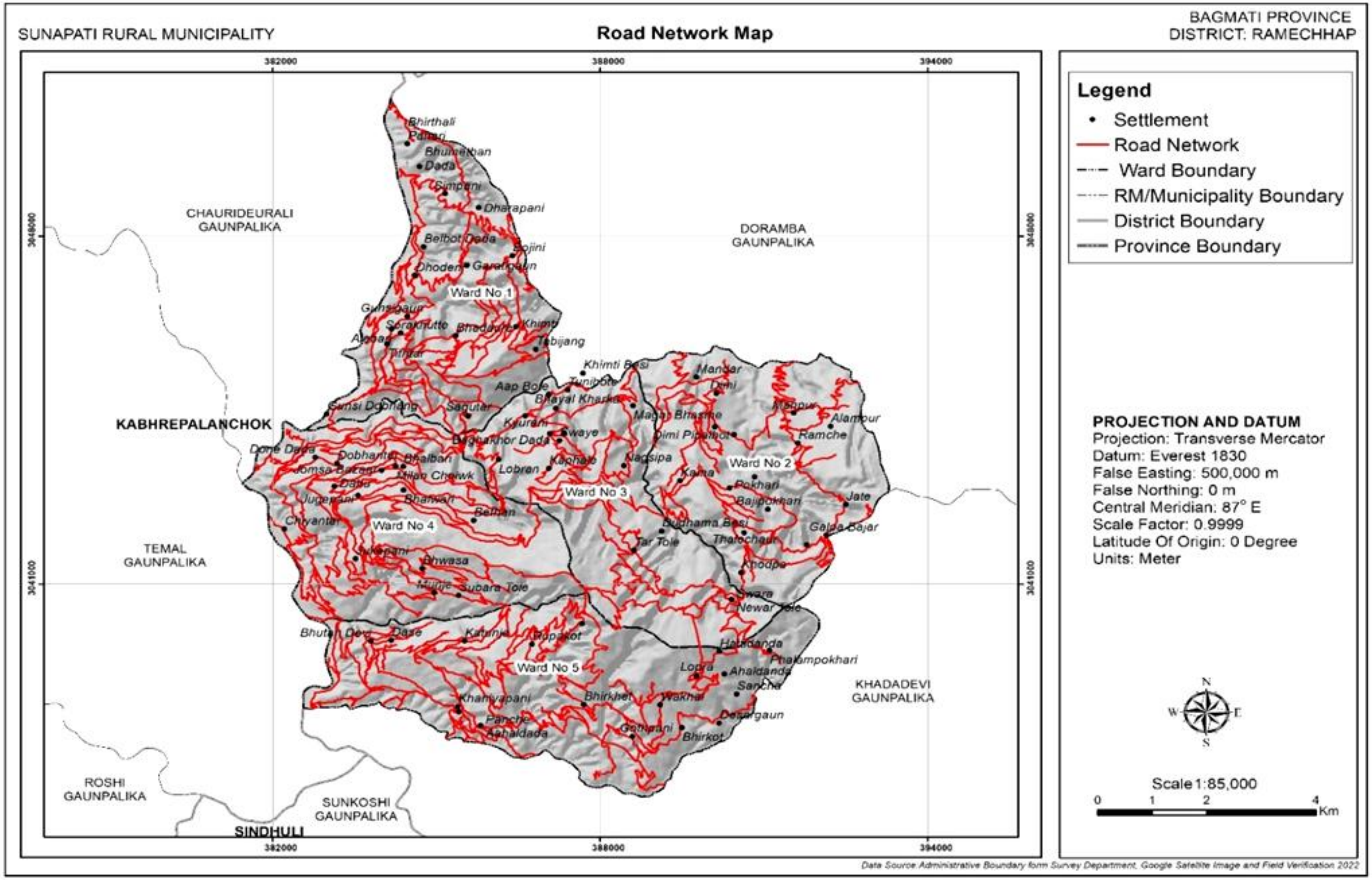

सुनापति गाउँपालिकाको सडक सञ्जाल नक्सा

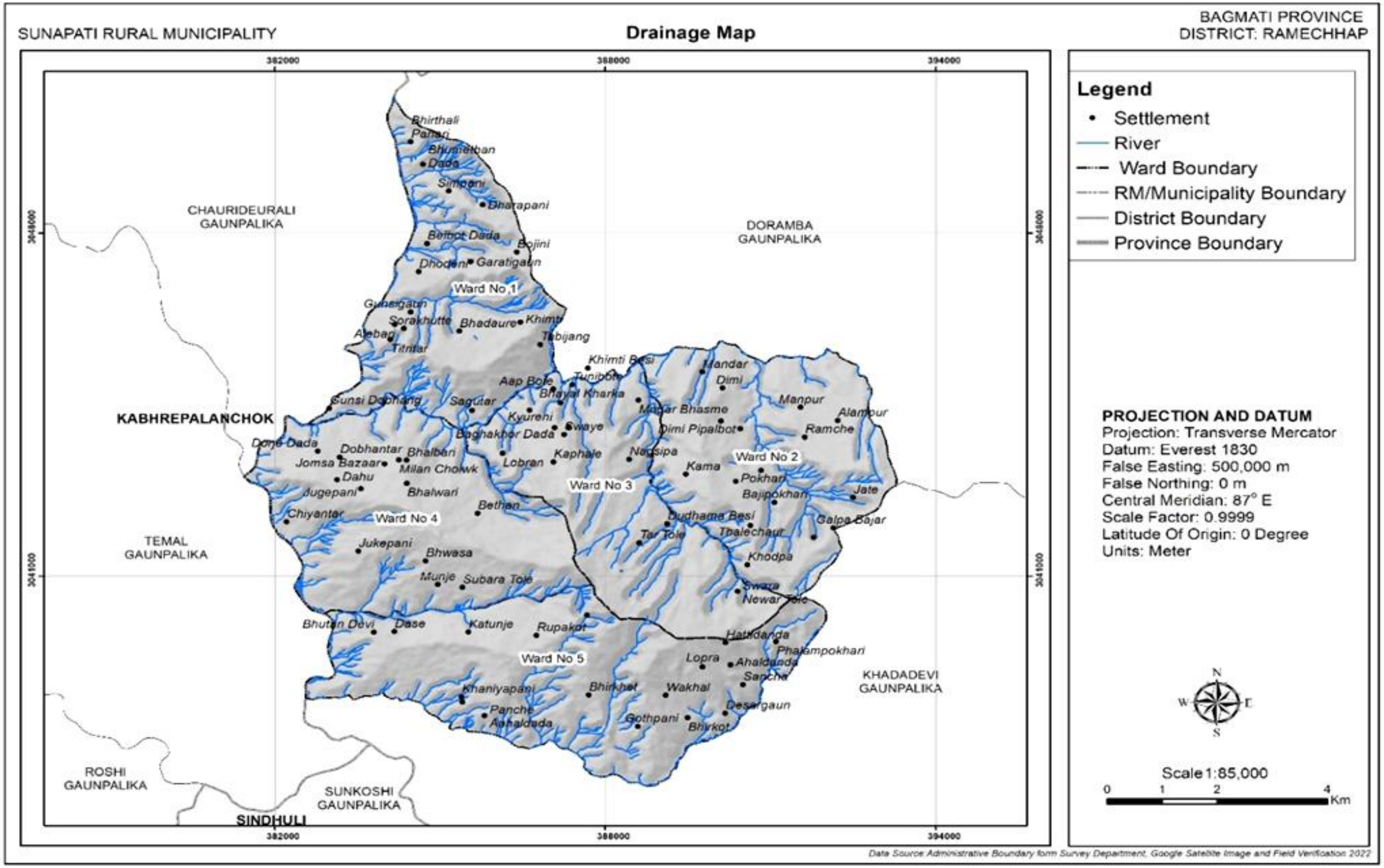

सुनापति गाउँपालिकाको Drainage नक्सा